

Andrej
Ryčkov

VALDOVO IŠDAVYSTĖS
SAMPRATA LIETUVOS DIDŽIOJOJE
KUNIGAİKŠTYSTĖJE
XIII A. PABAIGOJE – XVI A. VIDURYJE

DAKTARO DISERTACIJA

HUMANITARINIAI MOKSLAI, ISTORIJA (05 H)

VILNIUS 2016

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ANDREJ RYČKOV

VALDOVO IŠDAVYSTĖS SAMPRATA LIETUVOS DIDŽIOJOJE
KUNIGAİKŠTYSTĖJE XIII A. PABAIGOJE – XVI A. VIDURYJE

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2016

Disertacija rengta 2011–2015 metais Lietuvos istorijos institute ir Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas – doc. dr. Artūras Dubonis (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

Mokslinis konsultantas – doc. dr. Eugenijus Saviščevas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

Turinys

ĮVADAS	5
1. VALDOVO IŠDAVYSTĖS NUSIKALTIMO RAIDA LDK	27
1.1. Valdovo išdavystės nusikaltimo raidos bruožai Vakarų Europoje	27
1.2. Valdovo išdavystės terminija LDK.....	33
1.3. Valdovo išdavystės samprata iki XV a. 5 dešimtmečio.....	42
1.3.1. Perbėgėliai, bet ne išdavikai.....	43
1.3.2. Išoriniai valdovo išdavystės sampratos atsiradimo Lietuvoje veiksniai	48
1.3.3. Lietuvos didikų kunigaikščių varžovai ir nedraugai	54
1.3.4. Valdovo išdavystės samprata XV a. pradžioje – XV a. 4 dešimtmetyje	65
1.4. Teisinis valdovo išdavystės nusikaltimo apibrėžimas	72
1.4.1. Valdovo išdavystės nusikaltimo teisinis apibrėžimas iki PLS	73
1.4.2. PLS išdavystės normų „šaltinių“ klausimu	87
1.4.2.1. Bausti tik teismo sprendimu	88
1.4.2.2. Pabėgimas–išdavystė	91
1.4.2.3. Nekilnojamojo turto išsaugojimo išlygos	95
1.4.2.4. Valdymo struktūrų apsauga	97
1.5. Apibendrinimas	104
2. VALDOVO IŠDAVYSTĖS NUSIKALTIMAS: TARP KASDIENIŠKUMO IR IŠSKIRTINUMO	107
2.1. Didžiųjų kunigaikščių pyktis ir rūstybė	109
2.1.1. Valdovo pykčio ir rūstybės teisėtumo klausimas	118
2.1.2. Politinės kontrolės mechanizmas	124
2.1.2.1. Nuo valdovo pykčio ir rūstybės iki valstybės išdavystės	125
2.1.2.2. Kaltinimai valdovo išdavyste	131
2.1.3. Išdavystės stigma: atmintis ir grįžimo ritualas	135
2.2. Viešosios mirties bausmės	146
2.2.1. Suėmimas, laisvės suvaržymas ir teismo procesas.....	151

2.2.2. Egzekucija	163
2.3. Apibendrinimas	173
IŠVADOS	177
Santrumpos	182
Šaltiniai ir literatūra	191

ĮVADAS

Tyrimo problema

Lietuvos valstybė buvo sukurta XIII a. viduryje, o tarptautinėje erdvėje pripažinta kartu su Mindaugo krikštu ir karūnacija, tačiau valdančioji dinastija įsigalėjo šiek tiek vėliau – valdant didžiajam kunigaikščiui Gediminui. Jau nuo Gedimino išvelgiama bendra tendencija, kad tik vienintelė giminė tiesiogine paveldėjimo linija galėjo pretenduoti į Lietuvos valdovo sostą, tuo pačiu, anot Stepheno C. Rowello, *didžiojo kunigaikščio dinastija buvo šventa ir neliečiama labiau nei jos lyderis*¹.

Lietuvos didžiųjų kunigaikščių (toliau – Ldk) institucija istoriografijoje ilgą laiką buvo tiriama personalijų arba valstybės politinės istorijos kontekste. Tokia tyrimų prieiga rėmėsi esmine prielaida, kad valdovo asmuo viduramžiais įkūnijo pačią valstybę, todėl didžiojo kunigaikščio veikla reprezentavo valstybės ir jos institucijų raidą. Po suartėjimo su Lenkija, Lietuvos valdovai vis daugiau dėmesio skyrė ne Lietuvos, tačiau Lenkijos reikalams. Tapę Lenkijos karaliais jie labai retai rezidavo Lietuvoje. Susidariusį Lietuvoje valdžios vakuumą naujomis politinėmis struktūromis užpildė vietos diduomenė, kurios tarpusavio vaidai lėmė valstybės nuosmukį.

Šį teorinį modelį paneigė pastarųjų dešimtmečių tyrimai². Ponų tarybos, kanceliarijos, valdovo dvaro, ankstyvųjų pareigybių ir seimo genezės tyrimai

¹ Rowell S. C., *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*, iš anglų kalbos vertė O. Aleksa, (toliau – Rowell S. C., *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva*), Vilnius, 2001, p. 86.

² Korczak L., *Litewska rada wielkosiążęca w XV wieku*, (toliau – Korczak L., *Litewska rada*), Kraków, 1998; Petrauskas R., Ponas savo žemėje: Lietuvos pareigūnai XIV a. pabaigoje – XV amžiuje, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001 (1), (toliau – Petrauskas R., Ponas savo žemėje), Vilnius, 2002, p. 9–30; Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia*, (toliau – Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*), Vilnius, 2003; Petrauskas R., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimo ištakos: didžiojo kunigaikščio taryba ir bajorų suvažiavimai XIV–XV a., *Parlamento studijos*, t. 3, Vilnius, 2005, p. 9–32; Petrauskas R., Ankstyvosios valstybinės struktūros Lietuvoje XIII amžiuje – XV amžiaus pradžioje, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 16, (toliau – Petrauskas R., Ankstyvosios valstybinės struktūros), Vilnius, 2005, p. 19–30; Petrauskas R., Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas Lietuvoje (XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2005 (1), (toliau – Petrauskas R., Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas), Vilnius, 2006, p. 5–36; Груша А., *Канцелярыя Вялікага княства Літоўскага, 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст.*, Мінск, 2006; Petrauskas R., Nuo Vytauto iki Aleksandro Jogailaičio: didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaro tęstinumo problema, *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, sud. D. Steponavičienė, (toliau – Petrauskas R., Nuo Vytauto iki Aleksandro Jogailaičio), Vilnius, 2007,

atskleidė, kad diduomenė ne pasisavino Lietuvos valdovų valdžią, tačiau simbiozės principu visuomet koegzistavo su ja. Gilindamiesi į šią politinę simbiozę tyrinėtojai pastebėjo, kad didžiojo kunigaikščio institucija valstybines struktūras kūrė ne tik išskirtinai pavaldumo ryšio pagalba, bet skirtingose epochose jį papildė giminystės, draugystės, patronato ir kitais neformaliais ryšiais. Šių formalių ir neformalių ryšių pažeidimas didžiojo kunigaikščio institucijos galėjo būti kvalifikuojamas kaip pasikėsinimas į viešą valdžios autoritetą, todėl buvo laikomas valdovo išdavystės nusikaltimu.

Perfrazuojant vieną autoritetingiausių Prancūzijos viduramžių valdovo išdavystės sampratos tyrėjų Simoną Hirschą Cuttlerį, išdavystė – didžiausiais politinis nusikaltimas *par excellence*. Išdavystė buvo laikoma didesniu nusikaltimu nei neištikimybė, kadangi ji buvo nukreipta prieš aukščiausius valstybės valdžios organus (*public authority*), kurių pagrindiniu reprezentantu buvo valdovo persona³. Valdovo išdavystės nusikaltimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) nėra plačiai tyrinėtas reiškinys, todėl mūsų tyrimas – tai vienas pirmųjų bandymų užpildyti šią istoriografijos spragą. Valdovo išdavystės sampratos ir konkrečių išdavystės atvejų tyrimas ne tik prisidės prie LDK teisės formavimosi, kodifikavimo ir teisinės kultūros gilesnio pažinimo, bet ir atvers platesnius LDK valstybinių struktūrų raidos tyrimų horizontus.

Kol kas galime tik spekuliuoti kokia nusikalstoma veika didžiojo kunigaikščio institucijos galėjo būti kvalifikuojama kaip išdavystė. Būtų klaidinga manyti, kad valdovo išdavystės nusikaltimas Lietuvoje vėlyvaisiais viduramžiais buvo tapatus šiam nusikaltimui ankstyvųjų naujųjų laikų pradžioje. Šiuo laikotarpiu Lietuvoje vyko ne tik milžiniškas visuomenės socialinių struktūrų pokytis, bet tuo pačiu vyko valstybės struktūrų transformacija.

p. 47–55; Korczak L., *Monarcha i poddani. System wladzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesno jagiellońskim*, (toliau – Korczak L., *Monarcha i poddani*), Kraków, 2008; Груша А., *Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.)*, (toliau – Груша А., *Документальная письменность*), Минск, 2015.

³ Cuttler S. H., *The Law of Treason and the Treason Trials in the Later Medieval France*, (Cambride Studies in Medieval Life and Thought, Third series, vol. 16), (toliau – Cuttler S. H., *The Law of Treason*), Cambride, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, first published 1981, firs paperback edition, 2003, p. 1.

Archajiškais, asmeniniais ryšiais, paremtą valstybės valdymą keitė institucinio valstybės valdymo modelis. Tik kompleksiškas, bet ne fragmentiškas, nusikalstamų veikų, kurios buvo laikomos valdovo išdavystės nusikaltimo sudedamosiomis dalimis, pažinimas leidžia kalbėti ir geriau suprasti besiklostančią didžiojo kunigaikščio instituciją. Toks pažinimas galimas tik ilgalaikėje perspektyvoje.

Tyrimo objektas

Disertacijos tyrimo objektas yra valdovo išdavystės, kaip nusikaltimo, samprata LDK. Valdovo išdavyste laikome bendrą tapatumą turinčios asmenų grupės nario (arba kelių narių) politinį nusikaltimą, nukreiptą prieš šios grupės lyderį (suverenų valdą) ir jo valdžios autoritetą reprezentuojančias struktūras. Terminas – *valdovo išdavystė* (arba trumpiau *išdavystė*), pasirinkimas yra nevienareikšmis, todėl reikalauja detalaus paaiškinimo. Daugiakalbėje istoriografijoje terminas vartojamas skirtingai. Galima išskirti du prieigos taškus.

Pirmas, susijęs su romėnų teisės recepcija Europoje. Romėnų teisės dėmenį pabrėžiantys autoriai adaptuoja lotynišką šio nusikaltimo pavadinimą (lot. *crimen laesae maiestatis*). Vokiškai rašantys vartoja *Majestätsverbrechen/Majestätsbeleidigung* terminus, prancūziškai ir angliškai – *lèse-majesté, lese-majeste*, lenkiškai – *obrazą/obrażenie majestatu*, rusiškai – *преступления умаления величия*, lietuviškai – *didybės/didenybės įžeidimo nusikaltimas*. Viena vertus, šis terminas yra patogus tuo, kad yra apibendrinantis, aprėpiantis įvairiausių nusikaltimus. Kita vertus, šio termino pasirinkimas suponuoja, kad egzistuoja glaudus ryšis tarp vietinės teisinės kultūros⁴ ir romėnų

⁴ Anot Daivos Nazarovienės ir Gedimino Merkio teisinės kultūros sąvoka yra daugiabriaunė, ji apima tam tikroje visuomenėje egzistuojančias, su teise siejamas vertybines orientacijas, normas, institucijas, procesines taisykles ir elgesio modelius. Darius Vilimas apibendrina šią teisinės kultūros sąvoką kaip apimančią teisinės tikrovės formas ir išraiškas. Nazarovienė D., Merkys G., Teisinės kultūros bruožai (sociologinė perspektyva), *Filosofija, sociologija*, nr. 1, 2003, p. 31; Vilimas D., Teisinės kultūros atspindžiai Kauno pavieto žemės teismuose, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis. Mokslinių straipsnių rinkinys. Skiriama profesorės Jūratės Kiaupienės 65-mečiui*, sudarytoja R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2012, p. 506–507.

teisės tradicijos. Taip pat šis terminas yra nuasmenintas, didenybe (lot. *maiestas*) titulavosi imperatoriai, popiežiai, karaliai, kunigaikščiai ir net miestai.

Antras, pabrėžiantis nusikaltimo, nukreipto prieš aukščiausią valdžios autoritetą, išskirtinumą. Toks terminas atsirado kaip dichotomija tarp dviejų išdavystės tipų – *didžiosios išdavystės* ir *mažosios išdavystės* (angl. *high treason* / *petty treason*; pranc. *haute trahison* / *petite trahison*). *Didžioji išdavystė* buvo nukreipta prieš suverenų viduramžių epochos valdovą, o *mažoji* prieš žemesnio rango feodalus. Naujųjų laikų kontekste toks įvardinimas nėra patogus, kadangi gali klaidinti. Nuo XVI a. pradžios Europoje ėmė išsiskirti du *didžiosios išdavystės* tipai – *didenybės įžeidimo nusikaltimas* (lot. *crimen laesae maiestatis*) ir *valstybės išdavystė* (lot. *perduellio*). *Didžiosios išdavystės* terminas šių dienų anglų, prancūzų ir vokiečių kalbose taip pat reiškia *valstybės išdavystę* (angl. *high treason*; pranc. *haute trahison*; vok. *Hochverrat*). Dėl šios priežasties istoriografijoje dažniausiai vartojamas trumpesnis termino variantas – *išdavystė* (angl. *treason*; pranc. *trahison*; vok. *Verrat*; lenk. *zdrada*; rus. *измена, предательство*).

Lietuviškai rašantys tyrinėtojai dažniausiai vartojo terminą *didybės/didenybės įžeidimo nusikaltimas*. Šio termino pasirinkimą apsprendė LDK teisėtyros tradicija, kuri išryškino romėnų teisės recepcijos įtaką ankstyvųjų naujųjų laikų epochoje. Prieigą išplėtojo LDK teisės istorijos klasikas Juliuszas Bardachas⁵. Tyrime šio termino atsisakome, kadangi nėra aiškus romėnų teisės recepcijos bei jos funkcionalumo mastas Lietuvoje vėlyvaisiais viduramžiais. Tyrime pasirinktas neutralus ir universalesnis terminas – *valdovo išdavystė*. Šis terminas, viena vertus, tiesiogiai nusako nusikalstamą veiką, įvardija asmenį prieš kurį ši veika buvo nukreipta. Kita vertus, jis neneigia, nei vietos teisės tradicijos, nei romėnų teisės recepcijos, tuo pačiu, nereikalauja griežtai atriboti arba išskirti vieną nuo kitos.

⁵ Įdirbį apibendrinanti studija: Bardach J. *Statuty litewskie a prawo Rzymskie*, (toliau – Bardach J. *Statuty litewskie*), Warszawa, 1999; Plačiau: Godek S., *Prawo rzymskie w dawnej Rzeczypospolitej. Przegląd stanu badań, Czasopismo prawno-historyczne*, t. 53, zesz. 2, 2001, p. 27–84.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tyrimo tikslas – atskleisti valdovo išdavystės nusikaltimo sampratą LDK XIII a. pabaigoje – XVI a. viduryje. Įgyvendinant darbo tikslą bus sprendžiami šie uždaviniai:

- 1) pristatyti valdovo išdavystės raidos bruožus Vakarų Europoje;
- 2) išanalizuoti išdavystės nusikaltimo terminus, vartotus LDK;
- 3) tirti, istoriografijoje suformuluotą, valdovo išdavystės nusikaltimo sampratą;
- 4) ištirti išorinius ir vidinius valdovo išdavystės sampratos atsiradimo veiksnius;
- 5) nustatyti valdovo išdavystės sampratą iki teisinio apibrėžimo pradžios;
- 6) nustatyti valdovo išdavystės teisinio apibrėžimo ir sampratos raidą imtinai nuo XV a. 5 deš. iki Pirmojo Lietuvos Statuto (toliau – PLS);
- 7) įvertinti kaltinimus valdovo išdavyste kaip politinės kontrolės mechanizmą;
- 8) rekonstruoti mirties bausmės valdovo išdavikams skyrimo ir vykdymo procesą;
- 9) rekonstruoti valdovo išdavyste kaltintų asmenų reabilitacijos procesą.

Ginamieji teiginiai

- 1) Valdovo išdavystės nusikaltimo samprata Lietuvoje ėmė klostytis po krikšto priėmimo, gilėjant santykiams su Lenkija ir Vokiečių ordinu.
- 2) Terminai, kurie nusakė valdovo išdavystės nusikaltimą, Lietuvoje pasirodo tik XIV a. pabaigoje. Esminiai terminijos raidos lūžiai yra susiję su romėnų teisės tradicijos skverbimusi, šių terminų pritaikymu vietos reikmėms.
- 3) XIII a. pabaigos – XV a. pradžios perbėgėliai Lietuvos valdovų nebuvo kaltinami išdavystės nusikaltimu. Ši teisinė samprata

susiformavo vėliau – kovų su Maskvos valstybe epochoje, XV–XVI a. sandūroje.

- 4) Išdavystės sampratos vystymuisi įtaką darė tiek pasaulietinė valdžia, tiek aukščiausia katalikų bažnyčios dvasininkija.
- 5) Išdavystės samprata LDK susiformavo XV a. viduryje valdovo priešų ir nedraugų kategorijos pagrindu, intensyvėjant valdžios struktūroms. Ištikimybės ir lojalumo ryšio nutraukimas buvo imtas laikyti nusikaltimu, o ne priešiško demonstravimu.
- 6) Išdavystės pavyzdžių tyrimas iki teisinio apibrėžimo pradžios (XV a. pradžioje – XV a. 5 deš.) leidžia užčiuopti archajiškus, nusikaltimo prieš didžiojo kunigaikščio autoritetą ir valdžią, reliktus.
- 7) Teisinis valdovo išdavystės nusikaltimo apibrėžimo procesas iki PLS buvo skatinamas išskirtinių politinių aplinkybių (ypač pasikėsinimų į didžiojo kunigaikščio gyvybę), kurie vertė valdovą bei aukščiausiuosius valstybės dignitorius fragmentiškai spręsti išdavystės fenomeną. PLS apibrėžtos normos, susijusios su valdovo išdavyste, buvo suformuluotos kasdieninėje teisinėje praktikoje, bet ne teoriniu lygmeniu perkeltos iš kitų (romėnų, lenkų, etc.) teisės kodeksų.
- 8) Mirties bausmės skyrimas valdovo išdavikams buvo retas teisinės kultūros reiškinys Lietuvoje dėl to, kad didžiojo kunigaikščio institucija turėjo kitų svertų „susidoroti“ su nepaklusniaisiais. Didžiojo kunigaikščio institucija naudojo kaltinimus išdavyste kaip politinės kontrolės mechanizmą.

Istoriografija

Valdovo išdavystės nusikaltimo teisinė kultūra LDK, ypač kalbant apie XIII a. pabaigos – XVI a. vidurio laikotarpį, yra atsidūrusi mokslininkų akiratyje, tačiau retai kaip savarankiškas tyrimų objektas. Vienu ar kitu aspektu išdavystės klausimas buvo paliestas daugelyje studijų. Apie išdavystės nusikaltimą LDK yra rašyta ypač teisėkūros ir baudžiamosios teisės diskurse.

Taip pat, nagrinėjant išdavystės nusikaltimo raidą Lenkijos ir Rusijos valstybėse, analizuojant atskirus valdovo išdavystės nusikaltimo atvejus.

PLS tyrinėjimų pradininku laikomas Tadeusz Czackis. Jis yra vienas pirmųjų mokslininkų, kuris atkreipė dėmesį į valdovo išdavystės nusikaltimą Lietuvos Statutuose. Studijoje, skirtoje PLS, jis trumpai pristatė išdavystės normas, palygino jas su tomis, kurios buvo apibrėžtos Antrajame (toliau – ALS) ir Trečiajame Lietuvos Statute (toliau – TLS)⁶. Pažymėjo, kad ALS išdavystės normos buvo išdėstytos kur kas smulkiau ir aiškiau negu PLS⁷.

Kitas svarbus valdovo išdavystės nusikaltimo pažinimo žingsnis buvo žengtas XIX a. pabaigoje, Kijevo teisės mokyklos atstovo. Nors Rusijos imperijoje buvo plėtojama panslavistinė Lietuvos-Rusios valstybės (rus. *Литовско-Русское государство*) koncepcija ir ieškoma rusiško prado teisinėje LDK tradicijoje, tačiau taip pat buvo padarytos svarbios vietinės teisėkūros tradicijos raidos išvalgos. PLS baudžiamosios teisės šaltinius tyrinėjęs Nikolajus Maksimeiko, atkreipė dėmesį, kad pirmojo skyriaus ketvirtojo straipsnio⁸ šaltiniu buvo Ldk Žygimanto Senojo 1509 m. priimti laikini nuostatai, kurie apibrėžė išdavikų giminaičių žemėvaldos klausimą⁹.

Vietinės teisės svarbą išdavystės normos teisėkūros procese toliau plėtojo XX–XXI a. PLS tyrinėtojai: Stanislovas Lazutka, Edvardas Gudavičius ir Irena Valikonytė, taip pat karybos istorikas Karolis Łopateckis¹⁰. S. Lazutka ir E. Gudavičius straipsnyje, skirtame PLS normų šaltinių pažinimui, pastebėjo, kad PLS I.§1. atkartoją privilegijų LDK bajorijai (1447, 1492 ir 1506 m.) ir

⁶ *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródlach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanym*, t. 1, przez T. Czackiego, (toliau – *O litewskich i polskich prawach*, t. 1), Warszawa, 1800, p. 179–185.

⁷ *O litewskich i polskich prawach*, t. 1, p. 185.

⁸ Toliau PLS skyrius žymėsime romėniškais skaitmenimis, o straipsnius – simboliu „§“ ir arabiškais skaitmenimis.

⁹ Максимейко Н., *Источники уголовных законов Литовского Статута*, Киевъ, 1894, p. 84.

¹⁰ Lazutka S., Gudavičius E., I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. 11, (toliau – Lazutka S., Gudavičius E., I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu), Vilnius, 1970, p. 149–178; Pirmojo Lietuvos Statuto komentarai, *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius, (toliau – Pirmojo Lietuvos Statuto komentarai), Vilnius, 2001, p. 267–268; Комментарии разделов Первого Литовского Статута, *Первый Литовский Статут (1529 г.)*, подготовили С. Лазутка, И. Валиконите, Э. Гудавичюс, (toliau – Комментарии разделов Первого Литовского Статута), Вильнюс, 2004, p. 325–326; Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, (toliau – Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina*), Białystok, 2013, p. 247–269.

žemės privilegijų (Žemaitijos, Vitebsko, Kijevo, Polocko) normą, apsaugančią bajorijos teises nuo valdovo savivalės. Atkreipė dėmesį, kad laikini 1509 m. nuostatai dėl išdavikų žemėvaldos buvo išplėtoti ne tik PLS I.§4., bet ir I.§2.,§3.¹¹ Šias įžvalgas S. Lazutka ir E. Gudavičius, kartu su I. Valikonyte, papildė ir praplėtė. Tyrinėtojai, naudodamiesi ne tik teisės, bet ir teisenos šaltiniais, PLS publikacijoje pateikė I skyriaus komentarus. Pabrėžė, kad valdovo išdavystės nusikaltimo ištakos LDK galėjo būti suformuluotos dar 1387 m. Jogailos privilegijos normoje, kuri įpareigojo persekioti didžiojo kunigaikščio priešus¹². K. Łopateckis pabandė pratęsti šį darbą, tirdamas Lietuvos ir Lenkijos pašauktinę kariuomenę. Taip pat, kaip ir mokslinės PLS publikacijos rengėjai, jis neapsiribojo vien tik teisės šaltiniais. Mokslininkas aktyviai naudojo teisenos ir naracinius šaltinius (pastaraisiais naudojami labai nekritiškai)¹³. Anot K. Łopateckio, PLS nebuvo paminėtas lotyniškas išdavystės nusikaltimo terminas (lot. *crimen laesae maiestatis*), tačiau išdavystės normų praktinis taikymas buvo persmelktas romėnų teisės tradicijos.

PLS išdavystės normų ir romėnų teisės santykio klausimas istoriografijoje yra išplėtotas minimaliai, daugiau yra parašyta apie ALS ir TLS¹⁴. Valdovo išdavystės nusikaltimo klausimu PLS yra pasisakęs tik Karolis Koranyjus. Tyrinėtojas polemizavo su tais autoriais (pavyzdžiui, Oswaldu Balzeriu), kurie įžvelgė rusų arba lenkų teisės įtaką PLS. Parodė, kad išdavystės nusikaltimo normos galėjo būti perimtos iš universalių romėnų arba kanonų teisės kodeksų, kurie buvo plačiai pasklidę vėlyvųjų viduramžių – ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje. Šios normos buvo ne perkeltos, bet transformuotos,

¹¹ Lazutka S., Gudavičius E., I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu, p. 152.

¹² Dar 2001 m. PLS lietuviško vertimo publikacijoje tyrėjai šios įžvalgos nebuvo padarę, todėl toliau tekste stengsimės naudotis naujesne, 2004 m. publikacija. Pirmojo Lietuvos Statuto komentarai, p. 267–268; Комментарии разделов Первого Литовского Статута, p. 326.

¹³ Pavyzdžiui, remdamasis Motiejaus Strykovskio ir Martyno Bielskio kronikomis jis Didžiosios ordos chaną Šeich Achmetą vadino politiniu pabėgėliu iš Krymo chanato. Anot K. Łopateckio, po to, kai Šeich Achmetas pabandė pabėgti atgal į Krymą, jis buvo Ldk Aleksandro ir Ponų tarybos nuteistas už išdavystę, įkalintas Kauno pilyje, kur netrukus mirė. Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina*, p. 248.

¹⁴ Daniłowicz I., Rzut oka historyczny na prawodawstwo Litewskie, *Pamiętnik naukowy*, t. 1, zes. 2, Wilno, 1837, p. 263–264; Taubenschlag T., *Wpływy rzymsko-bizantyńskie w drugim Statucie litewskim*, Lwów, 1933; Taubenschlag R., *Prawo karne polskiego średniowiecza*, Lwów, 1934; Mikalauskas A., *Das Strafrecht der drei litauischen Statute von 1529, 1566 und 1588*, Kaunas, 1937; Bardach J. *Statuty litewskie*; Godek S., *Elementy prawa rzymskiego w III statucie litewskim (1588)*, Warszawa, 2004.

pritaikytos prie vietos realijų. Dalis tokių normų Lietuvoje buvo kodifikuotos anksčiau negu Lenkijoje¹⁵. Iliustruodamas įžvalgas, K. Koranyjus labiausiai rėmėsi lotyniška ir tik iš dalies rusėniška PLS redakcija.

Valdovo raštų klastojimą XVI a. pirmoje pusėje, kaip valdovo išdavystės nusikaltimo sudedamąją dalį, yra tyręs lenkų teisės istorikas J. Bardachas¹⁶. Analizuodamas Ldk Žygimanto Senojo kanceliarijos veiklą jis atkreipė dėmesį, kad dar iki PLS priėmimo šaltiniuose yra užuominų apie galimą mirties bausmės skyrimą valdovo raštų klastotojams. Anot J. Bardacho, mirties bausmė buvo deklaratyvi, ji buvo neskiriama arba pakeičiama kitomis bausmėmis. Ši hipotezė yra perimta ir įsitvirtinusi kitų tyrinėtojų darbuose, kuriuose bent iš dalies buvo paliestas valdovo raštų klastojimo klausimas¹⁷. Regis, nepriklausomai nuo J. Bardacho įdirbio, Lietuvos teisės istorikas Vytautas Andriulis atkartoją dalį šių įžvalgų¹⁸. Tačiau priešingai negu J. Bardachas, V. Andriulis teigė, kad už dokumentų klastojimą buvo skiriama mirties bausmė, o už jų naudojimą – pinigine bausme¹⁹.

Autoriai, tyrinėję išdavystės nusikaltimo raidą Lenkijos arba Rusijos valstybėse, taip pat naudojami LDK teisiniais ir teisenos šaltiniais. Lenkijos teisės istorikai valdovo išdavystės nusikaltimą LDK tyrinėja kaip integralų Lenkijos teisinės kultūros klausimą²⁰. Tokio pobūdžio tyrimuose dažniausiai

¹⁵ Koranyi K., O niektórych postanowieniach karnych Statutu litewskiego z r. 1529, *Odbitka z Księgi pamiątkowej ku uczczeniu czterechsetnej wydania pierwszego Statutu Litewskiego*, (toliau – Koranyi K., O niektórych postanowieniach karnych Statutu litewskiego), Wilno, 1929, p. 18–27.

¹⁶ Bardach J., Z praktyki kancelarii Litewskiej za Zygmunta I Starego, *Prace z dziejów Polski feudalnej. Ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 Rocznicę urodzin*, Warszawa, 1960, p. 340–342; Bardach J., *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.*, (toliau – Bardach J., *Studia z ustroju i prawa*), Warszawa, 1970, p. 368–370.

¹⁷ Rimša E., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999, p. 105–107; Karalius L., Kauno muitinės rejestro atmintinė. Falsifikatas Lietuvos Metrikoje (XV–XVI amžių sandūra), *Kauno istorijos metraštinis*, t. 6, (toliau – Karalius L., Kauno muitinės rejestro atmintinė), Kaunas, 2005, p. 15–16; Ragauskienė R., Galimybės klastoti bajorijos dokumentus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a., *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, sudarė D. Antanavičius, D. Baronas, Vilnius, 2008, p. 227–228.

¹⁸ Bent jau V. Andriulis straipsnyje nemini J. Bardacho studijos. Andriulis V., Dokumentų klastojimas pagal feodalinę Lietuvos teisę, *Socialistinė teisė*, nr. 23, (toliau – Andriulis V., Dokumentų klastojimas), Vilnius, 1976, p. 49–55.

¹⁹ Andriulis V., Dokumentų klastojimas, p. 51.

²⁰ Lityński A., *Przestępstwa polityczne w polskim prawie karnym XVI–XVIII wieku*, Katowice, 1976; Salmonowicz S., La noblesse polonaise contre l'arbitraire du pouvoir royal: les privilèges judiciaires de la noblesse, *Revue du droit français et étranger*, 72/1, 1994, p. 21–29; Dyjakowska M. H., *Crimen laesae maiestatis. Studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, (toliau – Dyjakowska M. H., *Crimen laesae maiestatis*), Lublin, 2010.

apsiribojama Lietuvos Statutų (ypač ALS ir TLS) normų aprašymu ir deklaracija, kad šios normos buvo persmelktos romėnų teisės principų.

Rusijos atveju tyrinėtojai naudojami kita prieiga. Oswaldas P. Backus buvo pirmasis, kuris praktiškai tyrė, išdavystės nusikaltimo recepcijos iš Lietuvos į Maskvos valstybę, klausimą²¹. Valdovo išdavystės nusikaltimą jis suvokė siaurai – tik kaip pabėgimą į priešų žemę. Šio nusikaltimo teisiniu atskaitos tašku Lietuvoje laikė 1413 m. Horodlės nuostatą, kuriuo Lietuvos kilmingieji įsipareigojo neteikti pagalbos Lenkijos priešams. Teisės recepcijos kontekste O. P. Backuso darbą tęsė Anna Choroškevič²². Ji lygino TLS išdavystės normas su tomis, kurios buvo apibrėžtos 1649 m. Soboro teisyne.

Išsamiausią studiją išdavystės sampratos recepcijos klausimu parašė Konstantinas Jerusalimskis²³. Remdamasis vokiečių tyrinėtojos Angelos Rustemeyer įdirbiu, K. Jerusalimskis mano, kad išdavystė Maskvos valstybėje buvo tik bažnytinis nusikaltimas, o ankstyvųjų naujųjų laikų išvakarėse, veikiant Lietuvos ir Lenkijos teisės tradicijai, išdavystė iš bažnytinio perėjo į politinį diskursą. Anot K. Jerusalimskio, valdovo išdavystės samprata LDK pirmą kartą buvo teisiškai apibrėžta PLS, o šios sampratos ištakos atsirado dėl XV a. pabaigos Okos aukštupio ir Severų kunigaikščių pasitraukimo į Maskvos valstybę. K. Jerusalimskis, taip pat kaip ir O. P. Backus, manė, kad valdovo išdavystė aprėpė pabėgimo į priešų žemę arba dezertyravimo nusikaltimus.

Istoriografija, kurioje minimi arba analizuojami įvairūs išdavystės atvejai LDK, yra milžiniška. Ji galėtų tapti atskiru tyrimų objektu. Dažniausiai joje analizuojami konkretūs istoriniai įvykiai, kurie patys savaime nėra susiejami su mūsų tyrimų objektu. Anot prancūzų sociologo Sébastieno Schehro, daugelyje

²¹ Backus O., Treason as a Concept and Defections from Moscow to Lithuania in the Sixteen Century, *Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte*, t. 15, 1970, p. 119–144.

²² Хорошкевич А., «Здрада» Статута Великого княжества Литовского 1588 г., «измена» Соборного Уложения 1649 г. и демографическая политика восточноевропейских государств конца XVI – начала XVII вв., *1588 metų Trečiasis Lietuvos Statutas. Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Trečiojo Statuto 400 metinėms pažymėti, medžiaga*, Vilnius, 1989, p. 50–62.

²³ Ерусалимский К., Рождение государственной измены: Россия и Польско-Литовское государство конца XV–XVI вв., *Предательство: опыт исторического анализа*, (toliau – Ерусалимский К., Рождение государственной измены), Москва, 2012, p. 154–187.

kultūrų ir visuomenių išdavystė turi stiprią neigiamą vertybinę konotaciją²⁴, o išdavystės terminas taip pat gali reikšti: sukčiavimą, ištikimybės sulaužymą, atsimetimą, piktnaudžiavimą pasitikėjimu, šnipinėjimą ir daugelį kitų teisinių, moralinių, religinių normų peržengimą. Pavyzdžiui, Lietuvos istorijos tyrinėtojai, ypač tarpukariu, naudojami *tautos išdavimo* samprata. Kaip pastebėjo Stephenas Christopheris Rowellas, tai yra ypač būdinga patriotiniam (*nationalist*) Lietuvos istorijos naratyvui²⁵. Adolfo Šapokos redaguotojo Lietuvos istorijoje pirmasis ir vienintelis Lietuvos karalius Mindaugas buvo kaltinamas *tautos išdavimu*, nes buvo susidėjęs su Ordinu, o tai pateisino jo nužudymą²⁶. Toliau pristatysime tik tas istoriografijos pozicijas, kuriose buvo išsakytos esminės pastabos apie valdovo išdavystės nusikaltimą.

Nuosekliausiai valdovo išdavystės nusikaltimo vaizdinį LDK pabandė rekonstruoti S. C. Rowellas. Išdavystės nusikaltimą Ldk Kazimiero epochoje, 1440–1481 m., jis tyrė „iš apačios“ – analizavo kaip šį nusikaltimą suvokė bajorija, ypač diduomenė²⁷. Šis metodas atvėrė plačius tyrimų barus, tačiau diduomenės ir bajorijos požiūris į išdavystės nusikaltimą buvo atskleistas, remiantis vėlyvesniu, XVI a. 3 dešimtmečio vidurio Alberto Goštauto epistoliniu palikimu. Michailas Kromas, tyrinėdamas LDK pasienio teritoriją su Maskvos valstybe laikyseną XV a. pabaigoje – XVI a. pirmajame trečdalyje, atkreipė dėmesį į Lietuvos valdovų poziciją išdavystės klausimu²⁸. M. Kromas išreiškė nuomonę, kad Novosilio kunigaikščių palikuonys (Odojevskiai, Vorotynskiai ir Belevskiai), XV a. pabaigoje, pirmieji perėję tarnauti Maskvos

²⁴ Už straipsnio vertimą į lietuvių kalbą dėkoju Veronikai Vasiljevai-Niparavičienei. Schehr S., Sociologie de la trahison, *Cahiers internationaux de sociologie*, (toliau – Schehr S., Sociologie de la trahison), 2007/2, p. 313–323, prieiga internetu: <http://www.cairn.info/revue-cahiers-internationaux-de-sociologie-2007-2-page-313.htm> [peržiūrėta: 2013. 10. 28].

²⁵ Rowell S. C., Unexpected Contacts: Lithuanians at Western Courts, c. 1316 – c. 1400, *The English Historical Review*, vol. 111, no. 442 (Jun., 1996), (toliau – Rowell S. C., Unexpected Contacts), p. 562.

²⁶ *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, 1 leid., Kaunas, 1936, fotografuot. leid., Vilnius, 1989, p. 59.

²⁷ Rowell S. C., Išdavystė ar paprasti nesutarimai? Kazimieras Jogailaitis ir Lietuvos diduomenė 1440–1481 metais, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* (toliau – Rowell S. C., Išdavystė ar paprasti nesutarimai), Vilnius, 1997, p. 45–74; Rowell S. C., Bears and Traitors, or: Political Tensions in the Grand Duchy, ca. 1440–1481, *Lithuanian Historical Studies*, vol. 2, (toliau – Rowell S. C., Bears and Traitors), Vilnius, 1997, p. 28–55.

²⁸ Кром М., *Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV - первой трети XVI в.*, издание второе исправленное и дополненное, (toliau – Кром М., *Меж Русью и Литвой*), Москва, 2010, p. 94.

valdovams, Ldk nebuvo vadinami išdavikais, kadangi tarnavo pagal asmenines sutartis (rus. *докончания*). Lietuvos valdovams, pažeidus šias sutartis, Novosilio kunigaikščių palikuonys galėjo nutraukti įsipareigojimus ir laisvai pereiti į Maskvos pusę. Visi kiti žemesnio socialinio statuso pasienio žemvaldžiai, vėliau perėję tarnauti į Maskvos valstybę, tokių sutarčių nebuvo sudarę, todėl Lietuvos valdovai juos laikė išdavikais. M. Kromas valdovo išdavystės nusikaltimą suprato kaip neteisėtą ryšio nutraukimą, kurį galėjo įvykdyti didžiojo kunigaikščio pavaldiniai.

Išsamiausiai istoriografijoje tirtas 1508 m. kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystės atvejis. Šių tyrimų pradininkas yra Stanislovas Warnka, 1868 m. disertacijos pagrindu išleidęs studiją apie kunigaikščio Mykolo Glinskio ir Ldk Žygimanto Senojo konfliktą 1507–1508 m.²⁹ Savo darbuose šią problemą yra analizavę XIX–XXI a. istoriografijos klasikai – Nikolajus Karamzinas, Matvejus Liubavskis, Michailas Gruševskis, Afanasijus Jaruševičius, Liudvikas Finkelis, Oskaras Haleckis, Liudvikas Kolankowskis, Zenonas Ivinskis, Krzysztofą Pietkiewiczius, Dominikas Szulcas, jau minėti E. Gudavičius, M. Kromas³⁰; taip pat S. C. Rowellas³¹, o baltarusių istorikas Makaras Šnipas 2009 m. Minsko valstybiniame universitete net apgynė daktaro disertaciją šia tema³². Tyrinėtojai dėmesį buvo sukoncentravę į išdavystės priežastis (religinę/politinę-socialinę) ir eiga, išdavikų konfesinę ir socialinę sudėtį, išdavystės vaizdavimą ankstyvojoje lenkiškoje ir „lietuviškoje“ istoriografijoje. Valdovo išdavystės tyrimui svaresnes įžvalgas padarė Grzegorz Ryzewskis ir Genutė Kirkienė, tirdami didikų giminių – Chreptavičių ir Chodkevičių,

²⁹ Warnka S., *De ducis Michaelis Glinskii contra Sigismundum regem Poloniae et M. ducem Lithuaniae rebellione (1507–1508)*, Berolini, 1868.

³⁰ Šios išdavystės istoriografiją detaliai yra aptaręs M. Kromas. Plačiau: Кром М. М., *Меж Русью и Литвой*, p. 139–141; Taip pat Makaras Šnipas: Шніп М., *Унутрыпалітычны канфлікт 1508 года ў Вялікім Княстве Літоўскім у кантэксте міжнародных адносін ва усходняй Еўропе*, (toliau – Шніп М., *Унутрыпалітычны канфлікт 1508 года*), Мінск, 2009, p. 10–21; Disertacija 2009 m. arginta Minsko valstybiniame universitete. Dėkoju autoriui už galimybę susipažinti su disertacijos tekstu.

³¹ Rowell S. C., *Nolite confidere in principibus: Mikhail Glinsky, Sigismund the Old and the Council of Lords, Faworyci i opozycjoniści: król a elity polityczne w Rzeczpospolitej XV–XVII wieku*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, (toliau – Rowell S. C., *Nolite confidere in principibus: Mikhail Glinsky*), Kraków, 2006, p. 77–100.

³² M. Šnipas nebuvo susipažinęs su S. C. Rowello studija. Шніп М., *Унутрыпалітычны канфлікт 1508 года*.

genealogijas. Nepriklausomai vienas nuo kito, G. Ryzewskis ir G. Kirkienė atkreipė dėmesį į išdavystę kaltintų, bet išteisintų, asmenų karjeras³³. Tiek Aleksandras Chodkevičius, tiek Albertas Goštautas, tiek broliai Martynas ir Teodoras Chreptavičiai, po išteisinimo, jog nebuvo prisidėję prie kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystės, ilgą laiką nebuvo atgavę arba gavę naujų pareigybių bei valdų. Šį Aleksandro Chodkevičiaus laikotarpį G. Kirkienė net pavadino – „*politiniu sąstingiu*“.

Valdovo išdavystės istoriografijos analizė parodė, kad didžioji dalis tyrimų analizuoja XVI a. teisinį nusikaltimo aspektą. Dažniausiai šiuose tyrimuose buvo analizuojama konkreti išdavystės apraiška (pavyzdžiui, pabėgimas į priešų žemę, klastojimas), bendrais bruožais pristatoma jos raida. Išskirtine turėtume laikyti S. C. Rowello studiją, kurioje buvo bandyta kompleksiškai atskleisti išdavystės klausimą Ldk Kazimiero epochoje. Taip pat svarbi atrama tolimesniems tyrimams turėtų būti laikomos G. Ryzewskio ir G. Kirkienės įžvalgos, nors pastarieji mokslininkai kryptingai nesiekė atskleisti valdovo išdavystės nusikaltimo teisinės kultūros bruožų. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad istoriografijoje (S. Lazutka, I. Valikonytė, E. Gudavičius, O. P. Backus, K. Jerusalimskis, iš dalies M. Kromas) valdovo išdavystės nusikaltimo ištakos buvo tapatinamos su pabėgimu į priešų žemę. Giluminis šio aspekto pažinimas turėtų tapti vienu iš būsimo tyrimo atramos taškų.

Šaltiniai

Vieningo šaltinių komplekso, kuris galėtų atskleisti valdovo išdavystės nusikaltimo sampratą XIII a. pabaigoje – XVI a. viduryje, nėra. Iš dalies tai susiję su LDK šaltinių specifika. Galima išskirti dvi esmines to priežastis. Pirma, iki XIV a. pabaigos beveik neturime vietinių LDK šaltinių. Apie LDK vidaus gyvenimo realijas duomenų tenka semtis iš dažnai tendencingų kaimyninių

³³ Ryzewski G., *Ród Chreptowiczów herbu Odrowąż. Dobra i kariery Chreptowiczów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV–XVIII w.*, Kraków, 2006, p. 53–64; Kirkienė G., *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*, (toliau – Kirkienė G., *LDK politikos elito galingieji*), Vilnius, 2008, p. 116–121.

kraštų metraščių ir kronikų³⁴. Net politinės istorijos pažinimas susiduria su tokio pobūdžio šaltinių iššūkiais³⁵. Perfrazuojant Vytautą Ališauską, galime teigti, kad šie šaltiniai liudija ne tiek apie Lietuvos ikikrikščioniškąją teisinę kultūrą, kiek apie pačius autorius, jų sąlytį ir santykį su ta, svetima kultūra³⁶. Po krikšto priėmimo situacija esmingai pasikeitė, ypač valdovo aplinkoje vyko sparti vietinės rašto industrijos plėtra. Maždaug nuo XV a. vidurio buvo imta vesti pirmąsias LDK kanceliarijos knygas – *Lietuvos Metriką*. Šiose knygose buvo aktuojami ir saugomi LDK kanceliarijoje išduodami ir kiti svarbūs dokumentai. Būtent *Lietuvos Metrikos* knygos yra didžiausias ir reikšmingiausias tyrimo šaltinių kompleksas. Tyrimo metu buvo peržiūrėtos visos publikuotos ir nepublikuotos *Lietuvos Metrikos* knygos nuo ankstyviausių iki XVI a. 4 deš. pabaigos³⁷. Šią medžiagą svariai papildė archyvų dokumentų publikacijos³⁸, bei prieinami³⁹, bet nepublikuoti, tokių archyvų dokumentai⁴⁰.

Valdovo išdavystės sampratos pažinimui svarbesni yra vietiniai šaltiniai, kadangi jie reprezentuoja ne tik teisinės minties raidą, bet ir didžiųjų

³⁴ Vokiečių ordino kronikos: Wigands von Marburg; Hermanni de Wartberge; Petri de Dusburg, Johann von Posilge; pranciškonų kronikos: Annalista Thorunensis; Chronica XXIV Generalium; Naugardo ir Pskovo metraščiai: Novgorodskaja pervaja letopis; Pskovskaja 2-ja letopis; Pskovskaja 3-ja letopis; Jano Długošo kronikos: Długosz Banderia Prutenorum, *Jana Długosza roczniki*, ks. 10, 11; *Jana Długosza roczniki*, ks. 11, 12; Joannis Długosz senioris, t. 14. Pilni bibliografiniai aprašai – santrumpų sąrašė.

³⁵ Pavyzdžiui, Artūras Dubonis atkreipė dėmesį, kad Haličo-Voluinės kunigaikščio Švarno valdymas Lietuvoje po karaliaus Mindaugo nužudymo buvo viso labo tik Haličo-Voluinės metraščio deklaracija. Dubonis A., Kunigaikštis Švarnas ir stačiatikiškos Lietuvos popierinės iliuzijos, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2006, nr. 4–5, p. 193–200.

³⁶ Ališauskas V., *Sakymas ir rašymas. Kultūros modelių tvėrmė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 2009, p. 23.

³⁷ Panaudotų *Lietuvos Metrikos* knygų sąrašas – santrumpų sąrašė.

³⁸ Pavyzdžiui, Vytauto laikų korespondencija, paremta Vokiečių ordino archyvo duomenimis, yra paskelbta Antonio Prochaskos. Plačiau: CEV; M. Kromas yra paskelbęs Jurgio Radvilos dokumentus ir jam skirtus laiškus, saugomus RNB SPb RS. Radzivilovskije akty; etc.

³⁹ Pavyzdžiui, AGAD'e, fonde – *Tak zwana Metryka Litewska*, saugojimo vienetas IVB. 24, (XV–XVI a. originalūs LDK dokumentai, 45 lapai) dėl blogo stovio nebuvo išduotas. Anot A. Choroškevič, tai yra Alberto Goštauto archyvo dalis. Plačiau: Kennedy Grimsted P., What is and What was the Lithuanian Metrica? The Contents, History, and Organization of the Chancery Archives of the Grand Duchy of Lithuania, *Harvard Ukrainian Studies*, vol. 6, nr. 3, 1982, p. 299, išnaša 72; Хорошкевич А., Литовская Метрика, состав и пути формирования, *Исследования по истории Литовской Метрики. Сборник научных трудов*, t. 1, Москва, 1989, p. 25–26.

⁴⁰ Archyvinė medžiaga disertacijai buvo renkama Lietuvos (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius; Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius), Lenkijos (Čartoryskių muziejaus biblioteka; Jogailaičių universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius; Vyriausiasis senųjų aktų archyvas; Lenkijos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyrius) ir Rusijos (Rusijos mokslų akademijos Istoprijos instituto Sankt Peterburge Archyvas; Rusijos nacionalinės bibliotekos Sankt Peterburge Rankraščių skyrius) archyvuose ir bibliotekų rankraščių skyriuose. Plačiau žr.: Šaltinių ir literatūros sąrašė.

kunigaikščių, bajorijos požiūrį į šį nusikaltimą. Šaltiniai, kurie buvo sukurti kaimyniniuose kraštuose taip pat yra įtraukti į tyrimų šaltinių bazę, tačiau juose pateikiami terminai arba duomenys gretinami ir lyginami su tais, kurie reprezentuoja vietinę tradiciją.

Antra, žinių apie valdovo išdavystės nusikaltimo teisinę kultūrą teikia ne tik teisynai arba dokumentai, reprezentuojantys teisenos procesus. Be to, šie šaltiniai labai apriboja tiriamo objekto pažinimo galimybes. Nėra žinoma nė vieno teismo, tiesiogiai susijusio su išdavyste, šaltinio, kuris kompleksiskai atskleistų teismo proceso eigą, bausmės vykdymą, išdavyste kaltintų asmenų reabilitacijos procesą. Todėl gilesniam tyrimo objekto pažinimui bus naudojamas labai platus šaltinių spektras – kronikos, metraščiai ir kiti naratyviniai tekstai (ypač atsiradę Lietuvos valdovų ir didikų aplinkoje); žemėvaldos suteikčių, pirkimo-pardavimo dokumentai; užsienio pasiuntinybių tekstai, instrukcijos pasiuntiniams, taikos ir paliaubų sutartys; korespondencija. Pagrindinius tyrime naudojamus šaltinius galima išskirstyti į tris tematinis blokus – *naratyvinius, epistolinius, normatyvinius-teisinius*.

Normatyviniai-teisiniai dokumentai yra svarbiausia šaltinių grupė. Šios grupės šaltiniai kompaktiškai susispietę jau minėtose *Lietuvos Metrikos* knygoje. *Lietuvos Metrikos* duomenis papildoma publikuoti ir nepublikuoti privačių asmenų, giminių archyvai, kurie reprezentuoja ne tik privačius, tačiau taip pat valstybinius šaltinius. Būtent šių archyvų dėka yra išlikę PLS nuorašai. Remdamiesi šiuo teisiniu kodeksu, ne tik apibrėšime valdovo išdavystės nusikaltimo sampratą LDK XVI a. viduryje, bet ir mėginsime retrospektyviai rekonstruoti ją ir ankstesnėje epochoje. Be abejo, PLS normos nebus anachronistiškai perkeltamos ir pritaikomos vėlyvųjų viduramžių epochai. Valdovo išdavystės nusikaltimo sampratos rekonstrukcijai XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje taip pat didelės reikšmės turės kiti šaltiniai: privilegijos bajorijai (pradedant 1387 m. Jogailos privilegija), žemių ir magdeburginės privilegijos bei 1509 m. laikini nuostatai dėl išdavikų žemėvaldos, taip pat tarpvalstybinės sutartys, kuriose buvo apibrėžtas ir nusakytas išdavikų statusas. Pirmoji tokia sutartis buvo sudaryta 1398 m. Salyne tarp Ldk Vytauto ir

Vokiečių ordino⁴¹; taip pat labai reikšmingos yra XV a. vidurio Ldk Kazimiero sutartys su Moldavijos vaivadomis⁴². Šie dokumentai, viena vertus, atskleidžia PLS šaltinius, kita vertus, leidžia užčiuopti ir rekonstruoti valdovo išdavystės nusikaltimo sampratos raidą, šios raidos dinamiką.

Šią šaltinių grupę kokybiškai ir kiekybiškai praplečia teisenos, viešosios tvarkos dokumentai, taip pat didžiojo kunigaikščio žemėvaldos suteiktys bajorijai. Remiantis šiais dokumentais bus rekonstruojami kaltinimų ir išteisinimo motyvai, mirties bausmės vykdymo procesas.

Epistoliniai šaltiniai. Šią šaltinių grupę reprezentuoja Lietuvos valdovų, didžiojo kunigaikščio valdžią atstovaujančių pareigūnų, taip pat kaimyninių kraštų kilmingųjų (ypač Vokiečių ordino pareigūnų) susirašinėjimas. Jau iš Gedimino, Algirdo ir Jogailos laikų yra išlikę pirmieji Lietuvos valdovų laišakai⁴³, kuriuose yra ankstyviausios užuominos apie nusikaltimus, nukreiptus prieš didžiojo kunigaikščio autoritetą ir galią. Taip pat tokių duomenų yra gausu kitų Lietuvos valdovų korespondencijoje, skirtoje popiežiams, imperatoriams, taip pat Vokiečių ordino pareigūnams ir aplinkinių kraštų valdovams. Dalis tokių laiškų yra angažuoti, kadangi juose pristatomi įvykiai nebuvo perduodami betarpiškai. Pavyzdžiui, valdovui reikalaujant išduoti pabėgusius išdavikus, buvo kuriamas neigiamas šių asmenų įvaizdis. Prie šališkų ir angažuotų laiškų grupės galima būtų priskirti Alberto Goštauto laiškus: 1521 m. laišką popiežiaus legatui, kuriame jis išdėstė konflikto su Vilniaus vaivada Mikalojumi Radvila priežastis⁴⁴, 1525 m. memorialą didžiajai kunigaikščienei Bonai⁴⁵. Šiuose

⁴¹ Plačiau: 1.2. poskyryje.

⁴² Plačiau: 1.3.3. poskyryje.

⁴³ Gedimino laiškų publikacija: *Chartularium Lithuaniae res gestas*; 1371 m. Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui Filotėjui. RIB, t. 6, nr. 24, stulp. 135–140; laiško vertimas į lietuvių kalbą: Ročka M, Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui, *Marcelinas Ročka. Rinktiniai raštai*, (Senoji Lietuvos literatūra, 9 knyga), sudarė ir parengė M. Vaicekuskas, Vilnius, 2002, p. 17–18; Marcelino Ročkos vertimą patikslino Kristina Svarevičiūtė. Svarevičiūtė K., Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo graikiškas laiškas Bizantijos epistolografijos kontekste, *Literatūra*, t. 53 (3), Vilnius, 2011, p. 97–99; Ankstyviausi Jogailos laišakai yra publikuoti: KDL; CDP, Bd. 4.

⁴⁴ 1521 m. Trakų vaivados Alberto Goštauto laiškas popiežiaus legatui dėl susitaikymo su Vilniaus vaivada Mikalojumi Radvila. Yra žinomos dvi šio laiško redakcijos, kurios yra įrašytos į Lietuvos Metrikos 3-ąją Teismų bylų knygą. Vieną laiško redakciją yra publikavęs Joannijus Malinovskis. LM 3-oji Tbk., lap. 241–243v. Malinovskis J., nr. 6, p. 405–409; LM 3-oji Tbk., lap. 244–246.

⁴⁵ AT, t. 7, nr. 36, p. 258–269; Memorialo vertimas į lietuvių kalbą: Jasas R., Lietuvos kanclerio Alberto Goštauto memorialas karalienei Bonai (1525), *Šešioliktojo amžiaus raštija*, (Senoji Lietuvos literatūra, 5 knyga), sudarė A. Samulionis, R. Jurgelėnaitė, D. Kuolys, Vilnius, 2000, p. 25–54.

laiškuose Albertas Goštautas šmeižė savo priešininkus, bandė reabilituoti išdavystės šešėliu suteptą savo garbę. Tokie duomenys taip pat yra labai vertingi, kadangi jie padės atskleisti visuomenėje vyravusius, su išdavystės nusikaltimu siejamus stereotipus. Ne visi didžiojo kunigaikščio valdžią reprezentavusių pareigūnų laišakai tiriamo objekto atžvilgiu yra tokie angažuoti. Ypač vertingi laišakai, rašyti iš artimiausios Lietuvos valdovo aplinkos, arba, skirti tokios aplinkos žmonėms. Juose gausu užuominų apie valdovo dvaro kasdienybę, išskirtinius įvykius, valdovo ir kilmingųjų tarpusavio konfliktus. Tokių laiškų pagalba bus atskleisti didžiojo kunigaikščio dvaro veiklos užkulisiai, valdžios realizavimo praktikos. Vokiečių ordino pareigūnų korespondencija, tiriamo objekto atžvilgiu, taip pat yra betarpiška, kadangi Ordine buvo aktyviai domimasi įvykiais Lietuvoje. Šie laišakai praplečia XV a. Lietuvos teisinės kultūros akiračius, teikdami duomenų apie politinius sukrėtimus, valdovo ir diduomenės konfliktus, mirties bausmių vykdymo praktikas.

Paskutinioji šaltinių grupė – *naratyviniai* šaltiniai. Tai chronologiškai plačiausia šaltinių grupė, kuri taip pat reprezentuoja ankstyvąjį tyrimo laikotarpį. Šioje grupėje galime išskirti Vokiečių ir pranciškonų ordinų, rusų, lenkų⁴⁶, taip pat Lietuvos metraščius ir kronikas. Svarbiausiu šaltiniu šioje grupėje yra trys Lietuvos metraščių redakcijos⁴⁷. Trumpoji Lietuvos metraščių redakcija yra siejama su didžiuoju kunigaikščiu Vytautu, o dvi vėlyvesnės buvo sukurtos XVI a. pirmojoje pusėje Lietuvos kanclerio Alberto Goštauto aplinkoje. Nepaisant kelių išimčių šie tekstai buvo sukurti vieningos (rusėniškos) rašytinės tradicijos. Plati vietinių metraščių kūrimo chronologija padės geriau suprasti teisinės kultūros institutų raidą, ypač analizuojant išdavystės terminus. Kaimyninių kraštų kronikos ir metraščiai nėra pats patikimiausias šaltinis tiriant vietinę teisinę kultūrą. Nepaisant to, tai yra viena iš nedaugelio šaltinių grupių,

⁴⁶ Plačiau: išnaša 34.

⁴⁷ Lietuvos metraščių sąvadai tradiciškai skirstomi į tris grupes: Trumpąjį, Vidurinį ir Platųjį (dar vadinamą Bychoveco kroniką). Trumpojo Lietuvos metraščių sąvado archetipas radosi XV a. vid., o Viduriniojo ir Plačiojo – XVI a. pirmojoje pusėje Alberto Goštauto aplinkoje. Gudmantas K., Bychoveco kronikos pasakojimas apie Žalgirio mūšį. Šaltiniai ir kontekstas, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 21, Vilnius, 2011, p. 65, 1 išnaša. Plačiau: Улащик Н., *Введение в изучение Белорусско-Литовского летописания*, Москва, 1985; Jučas M., *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, Vilnius, 2002.

kuri leidžia bent jau iš dalies prisiliesti prie šios kultūros apraiškų pagonišku Lietuvos laikotarpiu. Jau esame atkreipę dėmesį, kad, viena vertus, šiose kronikose ir metraščiuose daugiau išryškėja pačių autorių sąlytis ir santykis su pagoniška kultūra. Kita vertus, taip pat pasitaiko duomenų, kurie yra patvirtinami arba rekonstruojami kitų šaltinių pagalba. Pavyzdžiui, Haličo-Voluinės kunigaikščių aplinkoje sukurtame Ipatijaus metraštyje minimas pagonių lietuvių naudotas kraujo keršto institutas⁴⁸. Šis pagoniškos teisinės kultūros elementas yra paliudytas, taip pat rekonstruojamas, kitų šaltinių pagalba⁴⁹.

Tyrimo prieiga ir metodai

Valdovo išdavystės nusikaltimo tyrimo išeities taško ieškosime, atsiremami į humanitarinių, socialinių ir teisės mokslų įdirbį. Susidomėjimas išdavystės fenomenu istorijos moksle per pastarąjį dešimtmetį įgauna vis didesnę pagreitį. Procesą reprezentuoja net trys straipsnių rinkiniai, plačiai analizuojantys išdavystės fenomeną viduramžių bei naujųjų laikų epochose⁵⁰. Šių tyrimų geografija apima nuo Pietų Amerikos iki Mažosios Azijos, o tyrimų klausimai, nuo konkrečių išdavystės atvejų analizės iki išdavystės kaip teisinio nusikaltimo arba moralinio „paklydimo“ sampratos paieškų. Šių tyrimų būklę geriausiai apibūdina *Одиссей*, red. kolegijos nario Kirilo Levinsono pastaba. K. Levinsonas, kalbėdamas apie rinkinyje pateiktus straipsnius, atkreipė dėmesį, jog kol kas dar nesusiklostė vieningos teorinės bei metodologinės išdavystės tyrimų koncepcijos⁵¹.

⁴⁸ Anot metraščio, 1286 m. Haličo kunigaikštis Levas perspėjo savo sūnų, jog jam gresia kažkokių lietuvių kerštas dėl to, kad dar 1267 m. Levas nužudė lietuvių kunigaikštį Vaišelgą. Ipatievskaja letopis, p. 211.

⁴⁹ Plačiau: 1.4.1. poskyruje.

⁵⁰ „Вірність” – “зрада” в уявленнях і практиках середньовіччя і раннього нового часу. Соціум. альманах соціальної історії, Київ, 2006; *La trahison au Moyen Age: de la monstruosité au crime politique, Ve-XVe siècle*, Rennes, 2009; *Человек в истории. Предательство: опыт исторического анализа. Одиссей*, Москва, 2012.

⁵¹ Левинсон К., Предисловие, *Человек в истории. Предательство: опыт исторического анализа. Одиссей*, Москва, 2012, p. 9, išnaša 3.

Priešingai, sociologijos moksle išdavystė jau yra įgavusi ryškų kontūrą⁵². Anot sociologų įdirbį apibendrinusio S. Schehro⁵³, išdavystė tyrimuose yra sietina su dviem pagrindiniais reiškiniais. Pirmas iš jų – išankstinė atskirtis tarp „Mes“ ir „Jie“. Antras, išdavystės veiksmas – „judėjimas“ iš vidaus į išorę (iš „Mūsų“ pas „Juos“). „Mes“ nėra nei trapus, nei trumpalaikis – teigia S. Schehras, o jo ribos – tai istorijos, praeities, susiformavusių įpročių, bendrų patirčių rezultatas. Ar tai būtų pora, ar didesnis žmonių skaičius – susikurdamas „Mes“ nusistato taisyklės, normas, susijusias su ryšio praktikavimu ir puoselėjimu. S. Schehras, remdamasis Lundo ir Jeruzalės universitetų sociologijos profesorių Malinos Åkerström ir Nachmano Ben-Yehudo įdirbiu, išskyrė du procesus, kurie padeda kurti ir vystyti „Mes“, tai – pasitikėjimas ir lojalumas⁵⁴. Pasitikėjimas yra būtina sąlyga ryšiui užmegzti, o be minimalaus lojalumo ryšys greit nutrūks.

S. Schehras pateikia vieną pavyzdį, remiantis liudininko ir skundiko skirtumu, kuris paaiškina išdavystės veiksmo ir „Mes“ santykį. Įprastai liudininkas neturi sąsajų su tais, apie kuriuos pasakoja, tuo tarpu skundikas dažniausiai priklauso artimųjų, bendrininkų tarpui. Būtent dėl šios priežasties, teigia S. Schehras, antruoju atveju liudijimas bus „Mūsų“ sutapatintas su išdavyste, išėjimu už „Mes“ ribų⁵⁵. Šias sociologų įžvalgas galima pritaikyti ir adaptuoti vėlyvųjų viduramžių – ankstyvųjų naujųjų laikų LDK kontekste, apibūdinant valdovo ir jo pavaldinių ryšį, kuriant valstybės struktūrą („Mes“). Tokiu atveju tiksliau šį ryšį įvardinti ne pasitikėjimo ir lojalumo, o ištikimybės ir lojalumo ryšiu⁵⁶. Taip pat reiktų atkreipti dėmesį, jog tokia prieiga suponuoja, kad išdavystės terminų pasirodymas šaltiniuose turėtų signalizuoti apie „Mes“ – valstybinių struktūrų buvimą arba, bent jau, jų radimosi procesą.

⁵² Pagrindinės studijos: Åkerström M., *Betrayal and Betrayers: The Sociology of Treachery*, New Brunswick, 1991; Ben-Yehuda N., *Betrayal and Treason. Violations of Trust and Loyalty*, Cambridge, 2001.

⁵³ S., *Sociologie de la trahison*, p. 313–323.

⁵⁴ Schehr S., *Sociologie de la trahison*, p. 315–316.

⁵⁵ Schehr S., *Sociologie de la trahison*, p. 315.

⁵⁶ Pavyzdžiui, tokias sąvokas vartoja vėlyvųjų viduramžių – ankstyvųjų naujųjų laikų Lietuvos istorijos sintezės autoriai Jūratė Kiaupienė ir Rimvydas Petrauskas. *Lietuvos istorija. IV tomas. Naujieji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, J. Kiaupienė, R. Petrauskas, (toliau – *Lietuvos istorija. IV tomas*), Vilnius, 2009, p. 227, 254, 273, 363.

Disertacijos tyrimų metodų pasirinkimą sąlygoja tyrimo objektas, taip pat istoriografijos įdirbis bei šaltinių būklė. Disertacijos tyrimo prieiga atsiremia į sociologijos moksle suformuluotą teorinį modelį, taip pat remiasi istorinės antropologijos išvalgomis⁵⁷. Tačiau tyrimas yra grindžiamas istorinių šaltinių pažinimu. Išimtis yra 1.1. poskyris, kadangi jame, pasitelkiant istoriografiją, yra pristatoma išdavystės nusikaltimo raida Europoje, antikos ir viduramžių laikotarpiu. Šiame poskyryje naudojami šaltiniai nėra tiriami arba analizuojami, jie pateikiami tik kaip išdavystės nusikaltimo raidos iliustracija.

Svarbiausias šios disertacijos tyrimo metodas yra *šaltinių kritika*. Juo remiamasi beveik visuose disertacijos poskyriuose. Remiantis *šaltinių kritikos* metodu sintetinti ir interpretuoti empiriniai duomenys.

Iš dalies *šaltinių kritikos* metodo galimybes papildė ir praplėtė *lyginamasis* metodas. Šio metodo pagalba buvo tirama išdavystės terminija, kuri yra užfiksuota daugiakalbiuose to paties laikotarpio šaltiniuose. Didžioji dalis tokių tiriamų šaltinių atsirado didžiojo kunigaikščio aplinkoje. Todėl šio metodo naudojimas leido praplėsti šaltinių bazę, geriau suprasti išdavystės nusikaltimo sampratą ir jos raidą. *Lyginamasis* metodas taip pat leido rekonstruoti nuteistų valdovo išdavikų egzekucijos eigą. Šaltiniai teikia tik sporadiškas ir fragmentiškas užuominas apie mirties bausmių vykdymo praktiką išdavikams. *Lyginamasis* metodas atvėrė galimybę šiuos duomenis lyginti ir įvertinti, remiantis mirties bausmių vykdymo eiga kitiems to meto nusikaltėliams LDK.

Dalis, su išdavystės nusikaltimu sietinų, teisinės kultūros institutų, bus rekonstruojami *retrospektyvinio* metodo pagalba. Šio metodo pasirinkimas sąlygotas pagoniško Lietuvos laikotarpio šaltinių būklės, todėl įvairiausių istorinių procesų rekonstrukcijai bus naudojami chronologiškai vėlyvesni šaltiniai. Be abejo, *retrospektyvinio* metodo naudojimas yra susijęs su

⁵⁷ Plačiau: Кром М., Антропологический подход к изучению русского средневековья (заметки о новом направлении в современной американской историографии), *Отечественная история*, № 6, Москва, 1999, p. 90–105.

anachronizmo pavojais, todėl šis metodas bus naudojamas rekonstruojant lėtai kintančius teisinės kultūros institutus (pavyzdžiui, svetingumo paprotį).

Tyrimo chronologijos ribos ir darbo struktūra

Darbo chronologinės ribos – XIII a. pabaiga – XVI a. vidurys. Būtent tokių disertacijos chronologinių ribų pasirinkimas yra probleminis ir nevienareikšmis, jis buvo nulemtas kelių pagrindinių veiksnių. Pirmieji kaltinimai valdovo išdavyste ir pirmieji nubausti išdavikai Lietuvoje yra žinomi tik iš XV a. pradžios laikotarpio. Nepaisant to, ankstyvesnės – XIII a. pabaigos chronologinės ribos pasirinkimą nulėmė, viena vertus, poreikis paaiškinti atskiras išdavystės fenomeno sudedamasis dalis ir jų raidą, kita vertus – istoriografijos įdirbis. Istoriografijos aptarime atkreipėme dėmesį, kad didžioji dalis tyrinėtojų tapatina valdovo išdavystę su pabėgimo nusikaltimu. Po karaliaus Mindaugo nužudymo dėl įvairių aplinkybių iš Lietuvos pasitraukė didelis skaičius kilmingųjų (ypač iš Nalšios žemės: kunigaikštis Daumantas, Šiukšta iri kiti), o šis procesas yra paliudytas ne tik naratyvinių šaltinių, bet ir dokumentų.

Baigtinė chronologinė riba siejama su išdavystės nusikaltimo teisinio apibrėžimo etapu. Valdovo išdavystės normos PLS buvo nusakytos neišsamiai ir neišbaigta, o kompleksiškai jos buvo apibrėžtos tik ALS 1566 m.⁵⁸ Maždaug nuo XVI a. vidurio (nuo 4 deš. pabaigos – 5 deš.) ėmė rasti išdavystės normos, kurios buvo kodifikuotos ALS⁵⁹. Iki XVI a. vidurio didžiojo kunigaikščio institucija vis dar galėjo taikyti išdavystės normas lanksčiai, naudotis kaltinimais išdavyste, kaip politinės kontrolės svertu. Taip pat tyrimo riba leidžia praktiškai įvertinti teisinės kultūros pokytį, kurį galėjo įnešti PLS.

⁵⁸ Комментарий разделов Первого Литовского Статута, p. 326.

⁵⁹ Pavyzdžiui, draudimas rašyti ir platinti paskvilius. Ročka M., *Apie XVI a. vidurio Vilniaus paskvilius, Marcelinas Ročka. Rinkiniai raštai*, (Senoji Lietuvos literatūra, 11 knyga), sudarė ir parengė M. Vaicekuskas, Vilnius, 2002, p. 139–144; *Humanizm i Reformacja w Polsce. Wybór źródeł dla ćwiczeń uniwersyteckich*, wydali I. Chrzanowski i S. Kot, Lwów-Warszawa-Kraków, 1927, nr. 2, p. 430–431; *Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года*, перавыданне 1855 г., Т. І. Доўнар, У. М. Саголін, Г. А. Шумак, Я. А. Юхо, (toliau – *СВКЛ 1566*), Мінск, 2003, p. 52; *Statut Litewski drugiej redakcyi (1566)*, (Archiwum komisji prawniczej, t. 7), (toliau – *Statut Litewski drugiej redakcyi*), Kraków, 1900, p 3–4.

Darbo struktūrą sudaro įvadas, du dėstymo skyriai, išvados, santrumpų, literatūros bei šaltinių sąrašai. Dėstyme rekonstruojama išdavystės nusikaltimo raida, atskleidžiami šio nusikaltimo teisinės kultūros kasdieniškumo ir išskirtinumo fenomenai. Analizuojant išdavystės nusikaltimo raidą Lietuvoje, visų pirma pristatomi šio nusikaltimo raidos bruožai Vakarų Europoje. Aptariami vietiniai (LDK vartoti) išdavystės terminai. Siekiant užčiuopti išdavystės nusikaltimo atsiradimo aplinkybes, nagrinėjamas pabėgimo iš Lietuvos fenomenas, taip pat vidiniai ir išoriniai valdovo išdavystės nusikaltimo atsiradimo veiksniai, išdavystės samprata iki XV a. vidurio. Valdovo išdavystės teisinės sampratos apibrėžimas tiriamas dvejopai. Pirma, analizuojamas šios sampratos nusakymas iki PLS. Antra, atskleidžiami PLS apibrėžtų išdavystės normų „šaltiniai“. Skyriaus apibendrinime pateiktos tyrimo metu pasiektos išvados, taip pat atkreipiamas dėmesys į išdavystės sampratos teisinio apibrėžimo raidos netolygumus. Antrajame darbo skyriuje, atskleidžiami išdavystės nusikaltimo kasdieniškumo ir išskirtinumo fenomenai: kaltinimai išdavyste, kaip politinės kontrolės mechanizmas, išdavikų teismo proceso eiga, mirties bausmės vykdymo ritualas, išteisinimo ir rehabilitacijos procesai.

1. VALDOVO IŠDAVYSTĖS NUSIKALTIMO RAIDAI LDK

1.1. Valdovo išdavystės nusikaltimo raidos bruožai Vakarų Europoje

Valdovo išdavystės samprata viduramžiais Vakarų Europoje yra kildinama iš dviejų savarankiškų, tačiau tarpusavyje susipynusių elementų, sudarytų iš barbarų⁶⁰ ir romėnų teisės pagrindų. Barbarų teisėje išdavystė yra siejama su glaudaus ryšio pažeidimu, kuris yra sudarytas tarp dviejų subjektų⁶¹. Tokio ryšio geriausias pavyzdys turėtų būti laikoma vasalo priesaika senjorui. Šiame kontekste išdavystė galėjo būti įvykdoma vertikaliuose socialiniuose santykiuose, kuomet vienas iš subjektų buvo viršesnis už kitą. Tam tikri vieno iš subjektų veiksmai (lot. *diffidatio*), pažeidžiantys bendrą susitarimą, kito subjekto galėjo būti traktuojami kaip neištikimybė arba išdavystė. Pabrėžtina, kad esant vertikaliems ryšiams, tik aukštesnę padėtį užimantis subjektas galėjo iškelti kaltinimus išdavyste. Išdavystė suverenaus valdovo atžvilgiu buvo laikoma didžiąją išdavyste (angl. *high treason*, panc. *haute trahison*), bet kurio kito senjoro atžvilgiu – mažąja išdavyste (angl. *petty treason*, pranc. *petite trahison*). Remiantis šia koncepcija valdovą išduoti galėjo tik jam pavaldūs asmenys⁶².

Romėnų teisės įtaka nebuvo vienalytė. Ji buvo sudaryta iš trijų pagrindinių, tarpusavyje sąveikavusių elementų⁶³. Pirmasis ir ankstyviausias iš jų dar iš Romos karalių laikų – *perduellio*, valstybės išdavimas, siejamas su karo teise⁶⁴. *Perduellis* – „blogas karys“ arba (vidaus) priešas. Asmuo, kuris bet kokia

⁶⁰ Čia, ir toliau tekste, sekdami Karoliu Modzelevskiu naudosime barbarų, o ne germanų terminą, kuris yra universalesnis. Apimantis ne tik germanų, tačiau ir kitas „barbariškas“ teises – anglosaksų ir kitas. Modzelewski K., *Barbarzyńska Europa*, Warszawa, 2004; Vertimas į lietuvių kalbą: Modzelewski K., *Barbarų Europa*, iš lenkų kalbos vertė V. Dekšnys, (toliau – Modzelewski K., *Barbarų Europa*), Vilnius, 2007.

⁶¹ Billoré M., Introduction, *La trahison au Moyen Age: de la monstruosité au crime politique, Ve-XVe siècle*, (toliau – Billoré M., Introduction), Rennes, 2009, p. 15–22; Bellamy J. G., *The Law of Treason in England in the Later Middle Ages*, (toliau – Bellamy J. G., *The Law of Treason*), Cambridge, 1970, p. 225–231.

⁶² Dyjakowska M. H., *Crimen laesae maiestatis*, p. 78, 82–83, 94.

⁶³ Detaliau apie šios sampratos raidą: Dyjakowska M. H., *Crimen laesae maiestatis*, p. 17–76.

⁶⁴ Lear S. F., *Treason and Related Offenses in Roman and Germanic Law*, (toliau – Lear S. F., *Treason and Related Offenses*), Houston, 1955, p. 8–16.

forma buvo suteikęs pagalbą Romos išorės priešams (*hostes*). Daiktavardžiai *hostis* ir *perduellis* lotynų kalboje buvo vartojami sinonimiškai⁶⁵. Tačiau ilgainiui *perduellio* įgavo išdavystės reikšmę bei tapo valdovo išdavystės nusikaltimo (lot. *crimen laesae maiestatis*) sampratos dalimi⁶⁶. *Crimen laesae maiestatis* nusikaltimas, nukreiptas prieš Romos valstybę bei jos viešąjį valdžios autoritetą⁶⁷, kurį reprezentavo aukščiausia valdžia *maiestas*: respublikos laikais *populus Romanus* (Romos piliečiai), o imperijos – *princeps* (imperatorius)⁶⁸. Kitaip nei barbarų teisės tradicijoje, kaltinimai valdovo išdavyste galėjo būti taikomi visiems Romos valstybės gyventojams⁶⁹. Tai buvo ne tik politinis nusikaltimas. Jis taip pat turėjo ir religinį atspalvį, susijusį su aukščiausios valdžios sakralumu⁷⁰. Be jau minėto *perduellio*, valdovo išdavystės sampratai viduramžiais didelę įtaką padarė du įstatymų blokai – tai Digestų 48 knygos dalis *Lex Iulia maiestatis*⁷¹ bei imperatorių Arkadijaus ir Honorijaus 397 m. priimta *Lex Quisquis*, įtraukta į Teodozijaus⁷² bei Justiniano⁷³ kodeksus. Pirmasis išplėtojo *crimen laesae maiestatis* normas, apimdamas įvairiausių nusikaltimus, tokius kaip ginkluota kova prieš valstybę, šios veiklos kurstymas, pagalba priešams, dezertyravimas iš kariuomenės, atsisakymas dalyvauti kare, gynybinių įtvirtinimų perdavimas priešams, sąmoningas kariuomenės vedimas į priešo pasalą, karo paskelbimas be imperatoriaus žinios, teisminės valdžios uzurpavimas, valdovo atvaizdų gadinimas bei keletas kitų⁷⁴. Antrasis, ne tik išplėtė *maiestas* sampratą visiems aukščiausiems valstybės pareigūnams

⁶⁵ Mommsen Th., *Römisches Strafrecht*, Leipzig, 1899, p. 537–538.

⁶⁶ Berger A., *Hostis, Perduellio, Perduellis*, *Encyclopedic dictionary of Roman Law*, Philadelphia, 1953, p. 489, 626.

⁶⁷ Brunner H., *Deutsche Rechtsgeschichte*, Bd. 2, Leipzig, 1892, p. 685–690; Kellner O., *Das Majestätsverbrechen im deutschen Reich bis zur mitte des 14. Jahrhunderts*, (toliau – Kellner O., *Das Majestätsverbrechen*), Halle, 1911, p. 9–13; Bellamy J. G., *The Law of Treason*, p. 2.

⁶⁸ Cuttler S. H., *The Law of Treason*, p. 6.

⁶⁹ Dyjakowska M. H., *Crimen laesae maiestatis*, p. 94.

⁷⁰ *Proximum sacrilegio crimen est, quod maiestatis dicitur. Maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum vel adversus securitatem eius committitur. Digesta Iustiniani Augusti*, ed Th. Mommsen, vol II, Berolini, 1870, Liber 48, sep. IIII: Ad Legem Iulam Maiestatis, 1, p. 802.

⁷¹ *Digesta Iustiniani Augusti*, ed Th. Mommsen, vol II, Berolini, 1870, Liber 48, sep. IIII: Ad Legem Iulam Maiestatis, p. 802.

⁷² *Codex Theodosianus*, ed. Th. Mommsen, Berolini, 1905, VIII 14, 3 (397 Sept. 4), p. 458.

⁷³ *Codex Iustinianus*, ed. P. Krueger, Berolini, 1877, VIII 8, 5, p. 820.

⁷⁴ Plačiau: Cuttler S. H., *The Law of Treason*, p. 7.

(t. y. senatoriams), nes jie buvo laikomi imperatoriaus kūno dalimi⁷⁵, bet numatė griežtą kolektyvinę atsakomybę išdavikui bei jo turto paveldėtojams. Pats išdavikas susilaukdavo griežtos mirties bausmės. Vyriškos lyties palikuonys išsaugodavo gyvybę, tačiau buvo atitolinami nuo kilnojamojo ir nekilnojamojo turto, kuris atitekdavo imperatoriaus išdui⁷⁶. Žmonos atgaudavo kraitį, bet tik iki savo mirties, o dukros galėjo pretenduoti tik į ketvirtadalį motinos turto⁷⁷.

Romėnų bei barbarų teisės elementų, kurie sudarė išdavystės nusikaltimo sampratą viduramžiais Europoje, įtakos mastų vertinimas istoriografijoje yra nevienodas. Ankstyviausius kontinentinės Europos barbarų teisės šaltinius tyręs Jürgenas Weitzelis mano, kad šie teisynai, pradedant nuo 506 m. Vestgotų karalystėje įsigaliojusio – *Lex Romana Visigothorum*, daugiau ar mažiau perėmė romėnų teisės normas, tačiau tik išdavystės, kaip neištikimybės, kontekste⁷⁸. Anot Gerhardo Dilcherio, ši romėnų teisės įtaka ankstyvųjų viduramžių kontinentinių barbarų karalysčių teisėje reiškėsi per procesinės teisės normas ir bausmes, tokias kaip – turto konfiskavimas ir paveldėjimo teisės ribojimas⁷⁹. Anglų teisės tyrinėtojai Frederikas Pollockas ir Frederikas Maitlandas buvo įsitikinę, kad anglosaksų teisė tiesiogiai perėmė romėnų teisės normas⁸⁰. Priešingos nuomonės laikėsi Johnas G. Bellamy. Jis teigė, kad nors per VI–XI a. ir ypač nuo XII a. per atsirandančius pirmuosius universitetus, romėnų teisės studijos atvėrė duris „romėniškam“ išdavystės elemento skverbimuisi Europoje, bet nepaisant to, ši samprata neišstūmė prieš tai čia susiklosčiusios, o tik papildė ją⁸¹.

⁷⁵ <...> (*nam et ipsi [senatorum] pars corporis nostri*) <...>. *Codex Iustinianus*, ed. P. Krueger, Berolini, 1877, VIII 8, 5, p. 820.

⁷⁶ Dyjakowska M. H., Kara konfiskaty majątku za *crimen laesae maiestatis*, *Podstawy materialne państwa. Zagadnienia prawa – historyczne*, red. D. Bogacz, M. Tkaczuk, Szczecin, 2006, p. 604.

⁷⁷ Cuttler S. H., *The Law of Treason*, p. 8.

⁷⁸ Weitzel J., Das Majestätsverbrechen zwischen römischer Spätantike und fränkischem Mittelalter, *Hoheitliches Strafen in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, Köln, 2002, p. 47–83.

⁷⁹ Dilcher G., Überlegung zum langobardischen Strafrecht: Der Bereich öffentlicher Sanktion, *Festschrift für Klaus Lüderssen, zum 70. Geburtstag am 2. Mai 2002*, herausg. C. Prittwitz und andere, Baden-Baden, 2002, p. 165–177.

⁸⁰ *The History of English Law before The Time of Edward I*, Vol. I, by sir F. Pollock and F. W. Maitland, Cambridge, 1898, 2nd ed., reprinted, Indianapolis, 2010, p. 56–57.

⁸¹ Bellamy J. G., *The Law of Treason*, p. 3.

Nors tam tikrų prieštaravimų istoriografijoje atsiranda nuolat, tačiau visuotinai sutariama, kad romėnų teisinės minties termino – *maiestas*, t. y. aukščiausios valdžios sampratos, perėmimas suvaidino pagrindinį vaidmenį valdovo išdavystės raidoje ir sklaidoje viduramžių Europoje. Visų pirma *maiestas*, tęsdami Romos teisės bei imperijos tradicijas, perėmė Šv. Romos imperatoriai, taip pat Romos popiežiai⁸². Toks aukščiausios valdžios dvilypumas pagimdė konfliktą, kuriuo sugebėjo pasinaudoti visų pirma Neapolio ir Prancūzijos karaliai⁸³. Būtent šių dviejų karalysčių universitetinį išsilavinimą gavę teisės teoretikai suformulavo karaliaus kaip suverenaus valdovo principą – *rex in regno suo princeps est*. T. y. ne tik turintį aukščiausiąją valdžią (*maiestas*) karalystėje, bet ir nepripažįstantį aukštesnių už save. Praktiškai karaliaus statusas buvo prilygintas imperatoriaus ne tik *de facto*, bet ir *de jure*, o šios recepcijos tiesioginiu atributu tapo romėniško *crimen laesae maiestatis* naudojimas teisminėje praktikoje.

Bažnyčioje, Šv. Romos imperijoje bei Anglijoje valdovo išdavystės normos viduramžiais įgavo rašytinės teisės išraišką. Anksčiausiai tai buvo įvykdyta popiežiaus kurijoje. Šios sampratos atributais kanonų teisėje nuo XII a. buvo suformuluoti bei nustatyti du nusikaltimai: simonija ir erezija⁸⁴. Imperijoje ir Anglijoje nuostatai, apibrėžiantys valdovo išdavystę, buvo priimti XIV a. Imperijoje: 1313 m. Henriko VII konstitucijoje *Qui sint rebelles* ir 1356 m.⁸⁵

⁸² Šv. Romos imperijoje *crimen laesae maiestatis* samprata buvo susijusi su tiesioginiu Romos imperijos (valstybinių, teisės, etc.) atributų ir institucijų perėmimu. Bažnytinė valdžia krikščionių Dievui taip pat priskyrė antikos dievų *maiestą*. Apie *crimen laesae maiestatis* nusikaltimo raidą barbarų teisėje bei Šv. Romos imperatorių aplinkoje plačiau skaitykite: Kellner O., *Das Majestätsverbrechen*, p. 9–73; Lear S. F., *Treason and Related Offenses*, p. 31–79; Bažnyčioje: Kolmer L., *Christus als beleidigte Majestät. Von der Lex »Quisquis« (397) bis zur Dekretale »Vergentis« (1199)*, *Papsttum, Kirche und Recht im Mittelalter. Festschrift für Horst Fuhrmann zum 65-Geburtstag*, (toliau – Kolmer L., *Christus als beleidigte Majestät*), Tübingen, 1991, p. 2–8.

⁸³ Plačiau apie konfliktą bei jo pasekmes: Ullmann W., *The Development of the Medieval Idea of Sovereignty*, *The English Historical Review*, Vol. 64, Nr. 250 (Jan., 1949), p. 1–33.

⁸⁴ Norma, kad simonija yra prilyginama *crimen laesae maiestatis*, buvo suformuluota XII a. kanonų teisės pradininko Gracijono. Hageneder O., *Der Häresiebegriff bei den Juristen des 12. und 13. Jahrhunderts*, *The Concept of Heresy in the Middle Ages*, (Mediaevalia Lovaniensia, Ser. 1, Studia 4) herausgegeben von W. Lourdaux und D. Verhelst, Leuven, 1976, p. 63; Nors už ereziją buvo baudžiama jau nuo IV–V a. sandūros, tačiau tik 1199 m. popiežiaus Inocento III dekretalija *Vergentis in senium* teisiškai nustatė bausmių mechanizmą. Kolmer L., *Christus als beleidigte Majestät*, p. 11–13.

⁸⁵ *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*, t. 4, pars 2, (Monumenta Germaniae Historica), Hannoverae-Lipsae, 1909–1911, nr. 931, 932, p. 966–968.

Karolio IV „Aukso bulėje“ (*Bulla Aurea*)⁸⁶. Konstitucija, romėnų teisės pagrindu, deklaravo imperatoriaus kaip aukščiausią pasaulio valdovo statusą⁸⁷, o „Aukso bulė“ – suteikė imperijos kunigaikščiams, imperatoriaus elektoriams, apsaugą. Nusikaltimai prieš juos buvo prilyginti nusikaltimams prieš imperatoriaus asmenį. Imperatorius *de jure* kunigaikščius-elektorius pripažino kaip suverenių valdovus⁸⁸. Anglijoje išdavystės samprata buvo teisiškai apibrėžta 1352 m. karaliaus Edvardo III „Išdavystės statute“ (*Statute of Treason*)⁸⁹. Statutas teisiškai atribojo nusikaltimą prieš karalių ir nusikaltimus prieš kitus kilminguosius⁹⁰.

Prancūzija vystėsi kitu keliu. Per visą viduramžių laikotarpį valdovo išdavystės samprata Prancūzijos karalystėje nebuvo teisiškai apibrėžta. Kaip pažymi S. H. Cuttleris, kartais precedento principu pasirodydavo su tuo susiję normatyviniai–teisiniai dokumentai, kurie buvo paremti romėnų teisės interpretacijomis⁹¹. Valdovo išdavystės nusikaltimas tapo karaliaus ir karūnos ginklu kovoje su feodalais, miestais ir Bažnyčia. Dažnu atveju nėra aiški kaltinimų valdovo išdavyste prigimtis, tačiau ji buvo tiesiogiai susijusi su politinės valios pasireiškimu. Teismo bylos, susijusios su kaltinimais išdavyste, pasižymėjo lankstumu. Iš vienos pusės, nuteistųjų turtas turėjo atitekti valdovui, tačiau iš kitos pusės egzistavo galimybė visiškai arba iš dalies atgauti valdovo malonę. Asmenys, atgavę valdovo malonę, vis vien galėjo baimintis tolimesnio persekiojimo, todėl kaltinimai valdovo išdavyste galėjo veikti kaip politinės kontrolės mechanizmas⁹².

⁸⁶ Dyjakowska M., Kara konfiskaty majątku za *crimen laesae maiestatis*, *Podstawy materialne państwa. Zagadnienia prawnego – historyczne*, Szczecin, 2006, p. 605; Plačiau apie „Aukso bulę“: Бойцов М., Золотая булла 1356 г. и королевская власть в Германии во второй половине XIV в., *Средние века*, t. 52, Москва, 1989, p. 25–46.

⁸⁷ Plačiau: Rigaudière A., The Theory and Practice of Government in Western Europe in the Fourteenth Century, *The New Cambridge Medieval History*, vol. 6 (c. 1300 – c. 1415), ed. M. Jones, Cambridge, 2008, p. 21–22.

⁸⁸ Hlaváček I., The Luxemburgs and Rupert of the Palatinate, 1347–1410, *The New Cambridge Medieval History*, vol. 6 (c. 1300 – c. 1415), ed. M. Jones, Cambridge, 2008, p. 554.

⁸⁹ Plačiau: Bellamy J. G., *The Law of Treason*, p. 59–101.

⁹⁰ Ormrod W. M., England: Edward II and Edward III, *The New Cambridge Medieval History*, vol. 6 (c. 1300 – c. 1415), ed. M. Jones, Cambridge, 2008, p. 289.

⁹¹ Cuttler S. H., *The Law of Treason*, p. 28.

⁹² Cuttler S. H., *The Law of Treason*, p. 2–3, 54.

Ilgainiui, šiuo kontrolės mechanizmu ėmė naudotis ir žemesnio rango Europos valdovai. Galime sakyti, kad įvyko savotiškas teisinės minties „nuvertėjimas“ arba platesnė jos sklaida. Pavyzdžiui, išlikę šaltiniai rodo, kad Bretanės kunigaikščiai pirmą kartą kaltinimais valdovo išdavystę naudojami jau 1341 m., Burgundijos – 1468 m⁹³.

Išdavystės nusikaltimo tyrimus, viduramžių ir naujųjų laikų epochose, apibendrinusi Angela Rustemeyer, išskyrė penkias valstybes, kurios susilaukė tyrėjų dėmesio: Šv. Romos imperija (Habsburgų monarchija), Prancūzija, Anglija, Lenkijos–Lietuvos valstybė bei Rusija⁹⁴. Didžioji dalis šių tyrimų reprezentuoja naujųjų laikų epochą. Sunku pasakyti apie Lietuvos kaimynystėje esančių valstybių teisinės minties sklaidą šiuo klausimu viduramžiais. Nepaisant to, net paviršutinė kaimyninių valstybių šaltinių analizė leidžia kalbėti apie tendencijas, susijusias su šio nusikaltimo sampratos raida regione. Atskirų valdovo išdavystės sampratos apraiškų galime atrasti Lenkijoje jau XIII–XIV a. viduryje⁹⁵. Išdavystės sampratą taip pat mini ir Vokiečių ordino statutai⁹⁶; XIII a. ja naudojosi aukščiausias katalikų Bažnyčios kleras⁹⁷. Kita vertus, valdovo išdavystės nusikaltimas Maskvos valstybėje recipuojamas iš Lietuvos tik Ivano IV Rūsčiojo epochoje XVI a. viduryje⁹⁸. Regis, valdovo išdavystės nusikaltimo samprata geografiškai judėjo iš vakarų į rytus.

⁹³ Joanes M., ‘Bons Bretons et Bons Francoys’: the Language and Meaning of Treason in Later Medieval France, *The Creation of Brittany, a late medieval state*, London-Roncoverte, 1988, p. 341–342, 349.

⁹⁴ Plačiau: Rustemeyer A., *Dissens und Ehre Majestätsverbrechen in Russland (1600–1800)*, (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, Bd. 69), Wiesbaden, 2006, p. 30–59.

⁹⁵ Galbūt, šiuo nusikaltimu galėjo naudotis pamarės kunigaikštis Mščivojus XIII a. pradžioje. Plačiau: Koranyi K., O niektórych postanowieniach karnych Statutu litewskiego, p. 18; Lenkijos karaliaus Kazimiero Didžiojo statutuose: Hube R., *Prawo polskie w 14-tym wieku. Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego*, (Biblioteka umiejętności prawnych), Warszawa, 1881, p. 208; straipsnis XXXIII, p. XLIV–L; Plačiau: Uruszczak W., *Historia państwa i prawa polskiego*, tom 1, (966–1795), 2. wydanie, (toliau – Uruszczak W., *Historia państwa i prawa*), Warszawa, 2013, p. 374–375.

⁹⁶ *Die Statuten des Deutschen Ordens nach dem ältesten Handschriften*, herausgegeben von M. Perlbach, Halle, 1890, p. 59 – G. Iq, p. 89 – G.44, p. 94 – Gw5.

⁹⁷ Pavyzdžiui, Rygos arkivyskupas. *Inventarium omnium et singulorum*, p. 116.

⁹⁸ Ерусалимский К., Рождение государственной измены, p. 178–180; vokiečių tyrinėtoja A. Rustemeyer išdavystės nusikaltimo ištakas Maskvos valstybėje įžvelgia Maskvos metropolitų teisėje. Rustemeyer A., Princes, parents et seigneurs. Loyautés et crime contre le souverain en Europe centrale ou occidentale et en Moscovie xive-xviiie siècle, *Cahiers du monde russe*, 2005/1, vol 46, p. 252.

1.2. Valdovo išdavystės terminija LDK

Lietuviškoje historiografijoje kol kas nebuvo atkreiptas dėmesys į terminų, nusakančių valdovo išdavystės nusikaltimą, sklaidą viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų epochose. Šie terminai skirtingose valstybėse arba politijose galėjo skirtis, ir kartu kisti laiko tėkmėje⁹⁹. Aptariamojo laikotarpio Lietuvos didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje yra žinomi terminai, vartoti senąja vokiečių, lotynų ir rusėnų kalbomis. Ankstyviausi iš jų yra žinomi nuo XIV a. pabaigos – lotynų ir vokiečių kalbomis, o tik nuo XV a. vidurio išdavystės terminai pasirodė rusėniškai surašytuose šaltiniuose. Kaip ir daugelis to meto teisinių terminų, valdovo išdavystės nusikaltimo terminų rašyba nebuvo nusistovėjusi, todėl dažnai šaltiniuose galime aptikti įvairius jų užrašymo variantus. Toliau darbe pristatysime ir struktūriškai aptarsime terminiją.

Pirmą kartą išdavystės nusikaltimas buvo paminėtas 1398 m. spalio 12 d. Salyno sutarties, sudarytos tarp Vokiečių ordino ir Vytauto, vokiškai surašytoje redakcijoje. Vienas iš sutarties punktų numatė, kad šalis grąžins į jos pusę pabėgusius asmenis, susijusius su nužudymo, padegimo ir išdavystės (*vorretnisse*) nusikaltimais¹⁰⁰. Kol kas išlieka atviras klausimas, ar šio termino paminėjimas šaltiniuose yra atsitiktinis, kadangi lotyniškai sudarytoje sutarties redakcijoje įrašyti tik nužudymo bei padegimo nusikaltimai¹⁰¹. XV a. pradžios šaltiniai liudija, kad šis vokiškas išdavystės terminas buvo žinomas ir naudotas Ldk Vytauto kanceliarijoje¹⁰². Išdavikai buvo įvardijami tos pačios šaknies

⁹⁹ Pavyzdžiui, Bizantijos atveju. K[azhdan] A., Treason, high, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, edit. A. P. Kazhdan, A–M. Talbot, etc., (toliau – K[azhdan] A., Treason, high), New York, Oxford, 1991, p. 2110–2111; Шляхтин Р. О., Предательство на понте: изменники, ренегаты и перебежчики в Византийско-сельджукском военном конфликте (1170–1204 годы), *Человек в истории. Предательство: опыт исторического анализа*, (Одиссей, 2012), (toliau – Шляхтин Р. О., Предательство на понте), Москва, 2012, p. 75–77.

¹⁰⁰ *Ouch was menschen geechtet werden <...> is sie mit slachtung, mortbrande ader vorretnisse*. Die Staatsverträge, Bd. 1, nr. 2, p. 11.

¹⁰¹ LECUB, Bd. 4, nr. 1479, stulp. 226. Norma taip pat pažodžiui pakartota 1402 m. Vokiečių ordino ir Švitrigailos sutartyje. LECUB, Bd. 4, nr. 1603, p. 413; Kotzebue A., [Priedai], nr. 9, p. 168; Matyt, ši norma apibrėžė sunkiausias nusikaltimus. Plačiau: *Das Verfestungsbuch der Stadt Stralsund*, von O. Francke, mit einer Einleitung von F. Frensdorff, (Hansische Geschichtsquellen, Bd. 1), Halle, 1875, p. LIX–LX.

¹⁰² Šaltiniuose taip pat galime aptikti tos pačios šaknies, bet su kita priesaga vartotą terminą *vorretherei* – jis yra artimesnis šiuolaikinės vokiečių kalbos išdavystės terminui (*Verrart/Verräterei*). Pavyzdžiui, 1411 m. rugpjūčio 23 d. Ldk Vytautas laiduoja už Hansą Survilą prieš didįjį Ordino magistrą. <...> *dorumbe en ewir wirdekeit in ein vordechtnisse der vorretherei czeuwit*. CEV, nr. 483, p. 226.

terminu *vorreter*¹⁰³. Vokiški išdavystės terminai sutinkami XIV–XV a. sandūros Vokiečių ordino ir Lietuvos valdovų sutartyse bei laiškuose, dažniausiai skirtuose Vokiečių ordino pareigūnams.

Beveik tuo pat laikotarpiu – XV a. pradžioje, LDK imti vartoti lotyniški valdovo išdavystės nusikaltimą įvardinantys terminai. Lotyniškuose LDK šaltiniuose išdavikai buvo įvardijami terminais *traditor*¹⁰⁴ arba *proditor*¹⁰⁵. Pirmasis terminas aptinkamas XV a. pirmos pusės šaltiniuose, antrasis – sutinkamas dažniau, visu aptariamu laikotarpiu, ypač XVI a. šaltiniuose. Išdavystės nusikaltimui įvardinti buvo vartojamas terminas, perimtas iš romėnų teisės tradicijos – *crimen laesae maiestatis*. Pirmą kartą LDK terminas buvo pavartotas 1447 m. Ldk Kazimiero privilegijoje¹⁰⁶. Šie lotyniški terminai dažniausiai sutinkami valdovo suteikčių dokumentuose bei laiškuose. Lotyniškos raštijos tradicijoje taip pat galime aptikti išdavystės terminus, kurie šaltiniuose pasirodo tik kartą, o jų panaudojimas susijęs su specifinėmis istorinėmis aplinkybėmis. Datuoti juos galėtume XV a. pirmos pusės laikotarpyje. Pavyzdžiui, ką tik po Ašmenos perversmo su nedideliu bendražygių būriu išsigelbėjęs Ldk Švitrigaila 1432 m. rugsėjo 3 d. išsiųstame laiške Livonijos magistrui vartojo terminą *fraudulentus*¹⁰⁷. XV a. 4 deš. vidaus karą LDK tyręs Sergejus Polechovas yra pastebėjęs, kad šiame laiške pasitaiko

¹⁰³ Pavyzdžiui, 1432 m. lapkričio 30 d. Švitrigailos laiškas Livonijos magistrui. <...> *so bitten wir euch, unsirn frundt, das euwir gnode mochte uns helffen mit euwirm leben uff unsir vorreters*. LECUB, Bd. 8, nr. 642, p. 376.

¹⁰⁴ 1435 m. birželio 23 d. Švitrigailos laiškas popiežiui. <...> *traditores uestri Sigismundus et Episcopus Wilnensis* <...>. KDL, nr. 6, p. 364.

¹⁰⁵ Ankstyviausias žinomas pavyzdys: 1409 m. rugsėjo 9 d. Vytauto laiškas, kuriame jis išdėstė krikščioniško pasaulio valdovams, kodėl ėmė palaikyti žemaičius, bei atskleidė Vokiečių ordino piktadarybes. Šiame laiške išdaviku pavadintas Brandenburgo komtūras Markvardas Zalcbachas. <...> *nos quod dolenter referimus, perfidis similem proditoribus denotando*. CEV, nr. 427, p. 200.

¹⁰⁶ KDP, t. 1, nr. 188, p. 335; LM 25-oji Užk., nr. 2.4., p. 48; CESXV, t. 3, nr. 7, p. 10; Privilegijos vertimas į lietuvių kalbą: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1, parengė K. Jablonskis, J. Jurginis, J. Žiugžda, Vilnius, 1955, p. 132.

¹⁰⁷ *Die nanque dominica proxima [August 31] transacta existentibus nobis in villa nostra Oschmana nec quidquam de casu aliquo suspicantibus dux Sigismundus, frater noster, et fraudulentus [pabraukta – aut.] ac perfidus Symeon dux de Olschani, instigator suus ad ea mala et instructor, cum quibusdam complicibus, qui nobis stricto juramento fidelitatis obedienciam promiserant, in nos et totam curiam nostram clamdestine irruerunt, capere nos aut aliud quid mali in vita perpetrare sathagentes*. LECUB, Bd. 8, nr. 624, p. 365.

sintaksės netikslumų¹⁰⁸. Viena vertus, toks faktas signalizuoja Ldk Švitrigailos raštininko kompetencijos stoką, kita vertus, rodytų, kad prieš kelis dešimtmečius LDK pasirodę išdavystės terminai nebuvo visuotinai žinomi arba priimtini. Šioje situacijoje raštininkui pakako išdavystės nusikaltimą apibūdinti kitais panašiais terminais, kurie buvo ypač vartojami Lenkijos karaliaus kanceliarijoje bei jų atitikmenys buvo žinomi rusėniškoje raštijoje¹⁰⁹.

Rusėniškus terminus aptarsime šiek tiek detaliau, kadangi būtent jie sudaro didžiąją tyrimo šaltinių bazės dalį. Be to, būtent iš šių šaltinių galime pastebėti valdovo išdavystės nusikaltimo raidos tendencijas. Ankstyviausias žinomas rusėniškas išdavystės nusikaltimo terminas šaltiniuose yra paminėtas Ldk Kazimiero ir Moldavijos vaivados Iljos 1442 m. taikos sutarties tekste¹¹⁰. Šioje sutartyje valdovą išdavę asmenys buvo įvardinti terminu *(u)з(ъ)драд(ъ)ца*. Viena vertus, ši sutartis galėjo būti Moldavijos vaivados kanceliarijos kūrinys, kadangi pradinis sutarties tekstas buvo sudarytas ne Lietuvoje. Kita vertus, nepaisant dokumento sudarymo lokalizacijos, terminas, kuriuo buvo nusakoma valdovo išdavystė nėra būdingas Moldavijos vaivados raštinės tradicijai¹¹¹. Per likusį – XV a. antros pusės – XVI a. vidurio laikotarpį termino rašyba nenusistovėjo. Šaltiniuose galima aptikti įvairias jo variacijas – *з(д)радуа*, *з(д)рядца*, *з(д)райца* ir keletą kitų. Išdavystei nusakyti panašiai, kaip ir vokiškų terminų tradicijoje, buvo vartojamas tos pačios šaknies terminas – *з(д)рада*. Kartais išdavystės nusikaltimas buvo išreiškiamas per veiksmažodinę termino formą – *з(д)радуми*. Šio termino kilmė LDK teritorijoje nėra visiškai aiški ir skaidri. Bažnytinėje slavų kalboje terminas

¹⁰⁸ Dėkoju autoriui už galimybę susipažinti su disertacijos tekstu. Полехов С. В., *Внутривполитический кризис в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, p. 157, 7 išnaša. Disertacija 2011 m. arginta Maskvos M. V. Lomonosovo valstybiniame universitete.

¹⁰⁹ Plačiau: 1.3.4. poskyryje.

¹¹⁰ 1442 m. vasario 9 d. Moldavijos sutarties tekstas. Originalas: AGAD, *Zbiór dokumentów pergaminowych*, 7290. Nuorašas: LM 5-oji Užk., nr. 544, p. 361; Lietuvos sutarties tekstas datuojamas 1442 m. liepos 8 d. Originalas: AGAD, *Zbiór dokumentów pergaminowych*, 7291. Nuorašas: LM 5-oji Užk., nr. 539, p. 355; Plačiau: Czamańska I., *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, (toliau – Czamańska I., *Moldawia i Wołoszczyzna*), Poznań, 1996, p. 99–100.

¹¹¹ Moldavijoje valdovo išdavystės nusikaltimas buvo nusakomas *хитлянство* bei *викленіе* terminais. Советов П. В., Преступление и наказание (Очерки истории обычного права и законодательства средневековой Молдавии), *Stratum plus, Знаменія цивілізацій*, No. 6: 2001–2002, Санкт-Петербург-Кишиїв-Одесса-Бухарест, 2003, p. 61.

nefunkcionavo¹¹². Terminas, anot kalbininkų, slavų kalbose buvo perimtas iš vokiečių kalbos žodžio *verraten*¹¹³. Į Lietuvą terminas galėjo būti atneštas per bendrą valdovo instituciją iš Lenkijos karalystės arba iš kitų pietų slavų kraštų¹¹⁴. Peržvelgus šaltinius pastebima bendra tendencija – valdovo privilegijose ir teismų bylų medžiagoje vyrauja išdaviko terminas¹¹⁵, o išdavystės terminas vyravo valdovo įsakuose, susijusiuose su valdovo išdavystės nusikaltimo teisiniu apibrėžimu. Reprezentuojančiu pavyzdžiu galėtų tapti beveik kiekvienas teisinio apibrėžimo atvejis iki PLS¹¹⁶.

1522 m. šaltiniuose pasirodė naujas išdavystę apibūdinantis terminas – „земський зрада“¹¹⁷ (liet. valstybės išdavikas). Galbūt termino pasirodymas šaltiniuose buvo susijęs su ankstyvąja 1522 m. PLS redakcija¹¹⁸ arba 1507 m. Brambergo baudžiamuoju teisynu (lot. *Constitutio Criminalis Bambergensis*), kuris pirmasis teisiškai atskyrė valdovo ir valstybės išdavystės sampratą¹¹⁹. „Valstybės išdavystės“ terminas buvo pavartotas sidabrinės rinkimo kontekste, kuri buvo skiriama krašto gynybos poreikiams tenkinti – kariuomenės samdai ir

¹¹² *Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка*, (З–Н), t. 2, Санктпетербургъ, 1847; Dundaitė A., *Senosios slavų kalbos žodynas*, (toliau – Dundaitė A., SSKŽ), Vilnius, 2005; *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, под редакц. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва, 1999.

¹¹³ *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, (Г–Ішчэ), t. 3, Минск, 1985, p. 326; *Этимологический словарь украинской мовы*, (Д–Копці), t. 2, Київ, 1985, p. 279; Золтан А. Пути проникновения западнорусской лексики в великорусский деловой язык в XV в., *Из истории русской культуры*, t. 2, kn. 1 (*Киевская и Московская Русь*), сост. А. Ф. Литвина, Ф. Б. Успенский, Москва, 2002, p. 781.

¹¹⁴ *Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde*, Tom IV. i ostatni. U–Z, Warszawa, 1814, p. 863; *Slowár Slowenski, Češko-Latínsko-Ñemecko-Uherski. Lexicon Slavicum, Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum*, t.5, W–Z, auct. A. Bernolák, Budaе, 1825, p. 4396–4397.

¹¹⁵ Kartais išreikšta veiksmazodžiu išduoti.

¹¹⁶ Išimtimi galime laikyti tik 1507 m. gruodžio 8 d. patvirtinančiąją privilegiją Kijevo žemei. *В ыменя зьрады <...>*. LM 8-oji Užk., nr. 289, p. 40. Žinomi dar du valdovo išdavystės nusikaltimo teisinio apibrėžimo atvejai. Pirmas, 1509 m. vasario 9 d. nuostatai dėl išdavikų valdų. LM 2-oji Tbk., nr. 68, stulp. 617. Antras, viena iš 1510 m. rugpjūčio 28 d. patvirtinančiosios Polocko magdeburginės privilegijos normų. LM 8-oji Užk., nr. 530, p. 385.

¹¹⁷ 1522 m. kovo 18 d. sidabrinės rinkimo raštas. LM 2-oji Tbk., nr. 335, stulp. 1050–1052; 1522 m. lapkričio 30 d. sidabrinės rinkimo raštas. LM 11-oji Užk., nr. 139, p. 133–134; 1522 m. Ldk Žygimanto Senojo teismo sprendimas Bielsko vaito Rusino byloje su Bielsko miestiečiu Ivanu Segenevičiumi dėl vaito tarnybininkės nužudymo ir garbės įžeidimo. LM 2-oji Tbk., nr. 189, stulp. 828–830.

¹¹⁸ Lazutka S., Pirmojo Lietuvos Statuto 1522 m. redakcijos mįslė, *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. E. Gudavičiaus 70-mečiui*, sudarė A. Bumblauskas ir R. Petrauskas, (toliau – Lazutka S., Pirmojo Lietuvos Statuto 1522 m. redakcijos mįslė), Vilnius, 1999, p. 279–298.

¹¹⁹ Cavanna A., Majestätsverbrechen, *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 6, (Lukasbilder bis Plantagenet), München, 1993, stulp. 150.

pilių aprūpinimui¹²⁰. Krašto gynybos reikalas buvo suvokiamas kaip visuotinė ir bendra bajorijos pareiga, todėl šią pareigą pažeidę asmenys pažeidė ne tik paties valdovo, bet ir besiformuojančios politinės bendruomenės – bajorijos, saugumą.

PLS įnešė permainas rusėniškų išdavystės terminų vartojime. Naujove tapo tai, kad PLS iš lotynų kalbos į rusėnų buvo išverstas *crimen laesae maiestatis* terminas – *образа* arba *обращение маестату*¹²¹. Dar XV a. pabaigoje, į rusėnų kalbą išverstoje 1447 m. Ldk Kazimiero privilegijoje, kurios vertimas buvo atliktas Kijevo metropolito Juozapo Soltano aplinkoje, terminas *образа* arba *обращение маестату* nefunkcionavo¹²². Šiame Ldk Kazimiero privilegijos vertime terminas *crimen laesae maiestatis* buvo išverstas – „*проступки против нашего з(о)с(но)д(а)рьства*“¹²³ (liet. – nusikaltimai prieš mūsų valstybę). Anot Vasiliaus Varonino, *господарство* yra vienas seniausių LDK terminų, kuris nusakė valstybės sąvoką, jis atsirado iš termino *господарь*, kuriuo titulavosi Lietuvos kunigaikščiai nuo XIV a. pabaigos¹²⁴. Kaip parodė Andrásio Zoltáno tyrimas, terminas *господарь* Lietuvoje buvo perimtas XIV a. pabaigoje Podolės kunigaikščių Karijotaičių ir Lenkijos karaliaus Jogailos kanceliarijų įtakoje¹²⁵. Terminas *образа* arba *обращение*

¹²⁰ Довнаръ-Запольскій М., *Государственное хозяйство Великаго Княжества Литовскаго при Ягеллонахъ*, t. 1, (toliau – Довнаръ-Запольскій М., *Государственное хозяйство*), Кіевъ, 1901, p. 738–740; Lesmaitis G., *LDK samdomoji kariuomenė XV a. pabaigoje – XVI a. antrojoje pusėje*, (toliau – Lesmaitis G., *LDK samdomoji kariuomenė*), Vilnius, 2011, p. 143–145.

¹²¹ I.§1. *Господар шлюбуеть никого не карати на заочное поведанье, хотя бы ся дотыкало ображенья майстату его милости*. PLS, p. 64; Taip pat: I.§6. <...> *таковый кождый имеет каран быти горлом, так, как бы маестат наш господарский образил*. PLS, p. 68.

¹²² 1447 m. privilegijos vertimas į rusėnų kalbą yra įrašytas į vadinamą *Kormčają knigą* (pasaulietinių ir bažnytinių įstatymų rinkinys), kurios sudarymas datuojamas XV a. pabaiga ir siejamas su Kijevo metropolito Juozapo Soltano aplinka. Plačiau: Cicėnienė R., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rankraštinės knygos kultūra (iki XVI a. antrosios pusės)*, p. 41–42; Disertacija 2011 m. apginta Vilniaus universitete. Taip pat: Cicėnienė R., Rankraštinė knyga Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pradžioje – XVI a. viduryje: sklaidos ir funkcionavimo sąlygos, *Knygotyra*, (toliau – Cicėnienė R., Rankraštinė knyga LDK), t. 53, 2009, p. 17–18; 1447 m. Ldk Kazimiero privilegijos vertimo publikacija: AZR, t. 1, nr. 61, p. 73–77; *Законодательные акты Великаго Княжества Литовскаго XV–XVI вв.*, подгот. И. И. Яковкин, Ленинград, 1936, nr. 1, p. 3–11; Originalus knygos rankraštis yra saugomas Jogailaičių bibliotekos Rankraščių skyriuje Krokuvėje: BUJ, sign. 71/1952. Dėkoju Gediminui Lesmaičiui už rankraščio teksto nuotraukas.

¹²³ BUJ, sign. 71/1952, lap. 219v.

¹²⁴ Воронин В., Термины, использовавшиеся для обозначения понятия «государство» в Великом княжестве Литовском в XIV–XVI вв., *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė, (toliau – Воронин В., Термины, использовавшиеся для обозначения понятия «государство»), Vilnius, 2015, p. 241–242.

¹²⁵ Plačiau: Золтан А., К предыстории русск. «государь», *Из истории русской культуры*, t. 2, кн. 1, (Киевская и Московская Русь), составители А.Ф. Литвина и Ф. Б. Успенский, Москва, 2002, p. 554–590.

rusėnų raštijoje atsirado lenkų kalbos įtakoje¹²⁶, senosios lenkų kalbos rašytiniuose šaltiniuose jis yra žinomas nuo XV a. antrosios pusės¹²⁷. Manytume, kad terminas PLS galėjo atsirasti ne kaip rusėnų kalbos ir raštijos polonizacijos pasekmė¹²⁸, tačiau kaip kryptingas PLS sudarytojų darbo vaisius.

Apie tai, kad terminas *образа* arba *ображение маестату* PLS buvo įvestas apgalvotai byloja dar du Ldk Kazimiero privilegijos vertimai į rusėnų kalbą. Jie yra įrašyti dvejuose PLS (Dzialinskio ir Zamoiskių) nuorašuose, kurių pirmas yra laikomas autentiškiausiu, o antras seniausiu nuorašu¹²⁹. Abejuose nuorašuose *crimen laesae maiestatis* terminas buvo išverstas vienodai – „*a to wymiujuczi tolko wystupy obrazenia maestatu* [pabraukta – aut.]“¹³⁰ (liet. išskyrus tik valdovo išdavystės nusikaltimą).

Manytume, kad tokia PLS naujovė nebuvo atsitiktinė. Šaltinių analizė rodo, kad XV a. antrojoje pusėje – XVI a. pirmojoje pusėje terminai *з(д)пада* – *з(д)падаца*, jų veiksmazodinės (*з(д)падуми*) ir būdvardinės (*з(д)падливый*) formos įgavo didelį populiarumą rusėniškoje raštijoje bei turbūt kasdieninėje kalboje, taip pat kito šio termino semantika. Anot istorinio baltarusių kalbos žodyno sudarytojų, šis terminas reiškia ne tik išdavystę, bet sietinas ir su apgaule, ir su klasta¹³¹.

Apie termino populiarumo augimą galime spręsti iš Lietuvos metraščių sąvadų. Viduriniajame Lietuvos metraščių sąvade terminas buvo pavartotas tik kartą, pasakojime apie Ldk Traidenio nužudymą. Šiame kontekste terminas į lietuvių kalbą, matyt, turėtų būti verčiamas „klastingai“: „*tie prasčiokai jį*

¹²⁶ *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, (А–Бячэйка), t. 1, Мінск, 1978, p. 56.

¹²⁷ *Słownik staropolski*, t. 5 (N–O), Wrocław-Warszawa-Kraków, 1965–1969, p. 368–369.

¹²⁸ Plačiau apie polonizmus PLS: Власова Т., Язык Первого Литовского Статута (1529 г.), *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė, Vilnius, 2005, p. 255.

¹²⁹ *Pirmasis Lietuvos Statutas, paleografinė ir tekstologinė nuorašų analizė*, t. 1, parengė S. Lazutka ir E. Gudavičius, Vilnius, 1983, p. 50–76; Списки, издания и переводы Первого Литовского Статута, *Первый Литовский Статут (1529 г.)*, подготовили С. Лазутка, И. Валиконите, Э. Гудавичюс, Вильнюс, 2004, p. 72–85.

¹³⁰ Cituojame, remiantis Zamoiskių nuorašu, kuris yra saugomas Lenkijos Nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje. BN, BOZ 77, p. 114. Prieiga internetu: <http://polona.pl/item/5796185/119/> [peržiūrėta: 2015. 10. 06]; Dzialinskio privilegijos nuorašas yra publikuotas translittertuotas: <...> *a to wymiujuczi tolko wystupy obrazenia majestatu* <...>. *Zbiór praw litewskich*, p. 31.

¹³¹ *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып., 12, Мінск, 1992, p. 187–190.

*klastingai nužudė*¹³². Plačiau Lietuvos metraščių sąvade, be šio Ldk Traidenio nužudymo atvejo¹³³, terminas minimas dar tris kartus: apibūdinant klastingas Vokiečių ordino duobes, iškastas Žalgirio mūšio lauke: „*apie tas klastingas duobes*“¹³⁴; pasakojime apie Lk Jono Albrechto žygį į Valachiją, kuomet buvo apgulta Sučiavo pilis: „*mūsų valdovo ir jo pilies išdavikais nebūsime, [teigė pilies gynėjai]*“¹³⁵; ir pasakojime apie Briansko pilies sudeginimą: „*ir tą naktį dėl brianskiečių išdavystės buvo sudeginta Briansko pilis*“¹³⁶.

Apie šio termino populiarumo augimą taip pat byloja net dokumentai, susiję su tarpvalstybiniais santykiais. Būtent šių terminų pagalba XVI a. pradžioje buvo apibūdinamas „*neteisėtas*“ Maskvos didžiojo kunigaikščio karas prieš LDK¹³⁷ arba to paties kunigaikščio „*apsimestinė*“ draugystė¹³⁸.

Asmenys, sulaukę viešų kaltinimų valdovo išdavyste, buvo priversti kreiptis į valdovo teismą bei bandyti išteisinti savo suterštą garbę. Tokių teismo bylų medžiaga byloja, kad atsakovai labai retai siejo viešai išsakytus kaltinimus išdavyste su nusikaltimais, nukreiptais prieš valdovo asmenį. Pavyzdžiui, Bielsko vaito Rusino ir Bielsko miestiečio Ivano Segenevičiaus byloje dėl vaito tarnybininkės nužudymo ir garbės įžeidimo, Ivaną Segenevičių atstovavęs prokuratorius turėjo teisintis, kodėl jo atstovaujama šalis net du kartus viešai kaltino Rusiną išdavyste. Prokuratorius teisėjams teigė, kad Ivanas Segenevičius nekaltino Rusino valdovo išdavystės nusikaltimu, bet teigė, kad vaitas

¹³² <...> *тыя мужыки его зрадне забили* <...>. Letopis Račinskogo, p. 151. <...> *czy mužiki zradnie go zabili* <...>. Olševskaja letopis, p. 178; <...> *тыи мужики его зрадне забили* <...>. Rumiancevskaja letopis, p. 199.

¹³³ <...> *y tyie ieho muzyki zradne zabili* <...>. Bychoveco kronika, p. 135.

¹³⁴ <...> *a onych iam zradliwych* <...>. Bychoveco kronika, p. 148; Bychoveco kronikos vertimą į lietuvių kalbą parengęs Rimantas Jasas termino *zradliwych* nevertė. *Lietuvos metraštis. Bychoveco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas, Vilnius, 1971, p. 109–110.

¹³⁵ <...> *hospodaru naszomu y horodu ieho zraycami byty ne možem* <...>. Bychoveco kronika, p. 165.

¹³⁶ <...> *a w tuii nocz zradoiu brancow sożzon horod Bransk* <...>. Bychoveco kronika, p. 166.

¹³⁷ Pavyzdžiui, iš 1507 m. liepos 20 d. Ldk Žygimanto Senojo atsakymo į Mengli Girėjaus pasiuntinybę. *А коли дастъ Богъ [с] помощю твоею, брата нашего, отъчизные города наши, которые жъ зрадне через присягу московьскии подъ братом нашим забрал, зася полно къ своєю руце будем мети* <...>. LM 7-oji Užk., nr. 17, p. 78; LM 8-oji Užk., nr. 35, p. 72.

¹³⁸ Pavyzdžiui, ištrauka iš 1500 m. Ldk Aleksandro pasiuntinybės pas Vengrijos ir Čekijos karalių Vladislovą Jogailaitį. *По тыи лета тое прыкрыте а зрадливе свое прыятельство некаю пану нашому м(и)л(о)стивому трымаль* <...>. LM 5-oji Užk., nr. 498, p. 299.

nesivadovavo Magdeburgo teisės normomis, todėl suteršė Ivano Segenevičiaus garbę, tapo lyg jo garbės išdaviku¹³⁹.

Be minėtų atvejų, matyt, didžiausią įtaką naujo – *образа* arba *обращение маестату*, termino atsiradimui turėjo tai, kad išdavikais (*з(д)радца*) buvo imti vadinti asmenys, nusikaltę ne valdovui, tačiau didikams bei kitiems kilmingiesiems. 1510 m. kovo 11 d. laiške¹⁴⁰ Trakų vaivada Mikalojus Mikalojaitis Radvila skundėsi valdovo raštininkui ir Trakų pilininkui Jonui Bogdanaičiui Sapiegai, kad valdovas „*pagal seną paprotį*“¹⁴¹ neleidžia jam pačiam nubausti „*išdaviką <...> Eską, kuris gi, pas mane tarnaudamas, mane, poną savo, išdavė*“¹⁴². Lygiai taip pat 1533 m. gegužės 16 d. Polocko vietininko teismo sprendimo akte ieškovas Polocko bajoras Ochromėjus išdaviku vadino savo pabėgusį valstietį Timošką¹⁴³. Svarbu pažymėti, kad teisingumą vykdeš vietininkas neperdavė tolimesnio teismo proceso nagrinėjimo į aukščiausiąjį – vadovo teismą, tačiau nurodė atsakovui į kitą teismo sesiją atvesti pabėgusį valstietį. Nepaisant išdaviko termino vartojimo, teisėjas šią bylą klasifikavo kaip privatų nusikaltimą.

Matyt, būtent dėl to, kad išdaviko ir išdavystės terminas, ypač XVI a. pradžioje, buvo imtas vartoti daugiareikšmiškai, PLS sudarytojai, norėdami pabrėžti nusikaltimo prieš valdovą išskirtinumą, panaudojo naują terminiją (*образа* arba *обращение маестату*). Nepaisant šio siekio Statuto tekste galime aptikti dar vieną kitokią šio termino formą, kuomet sujungus du daiktavardžius *зрада* ir *обращенье* buvo gautas tarpinis *зраженьє* terminas¹⁴⁴.

¹³⁹ LM 2-oji Tbk., nr. 189, stulp. 829–830.

¹⁴⁰ Už šaltinio tekstą dėkoju kolegai Sergejui Polechovui. Laišką datuojame pagal jame minimus pareigūnus. Dokumento apraše klaidingai nurodyta data – „iki 1517 m.“. Mikalojus Mikalojaitis Radvila nuo 1510 m. pabaigos jau buvo gavęs Vilniaus vaivados urėdą. *Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku, Spisy*, opracowali H. Lulewicz i A. Rachuba, (toliau – *Urządnicy centralni i dostojnicy WKL*), Kórnik, 1994, p. 52, 124–125.

¹⁴¹ A SPB II RAN, Коллекция Соловьева Сергея Васильевича. К. 124, ар. 1, nr. 7.

¹⁴² <...> *зрадцу <...> Еска, котори жо, в мене служачи, мене, пана своег(о), зражал <...>*. A SPB II RAN, Коллекция Соловьева Сергея Васильевича. К. 124, ар. 1, nr. 7. Tai, matyt, Trakų vaivados Mikalojaus Mikalojaičio Radvilos raštininkas Eška Ivanovičius, kuriam 1507 m. liepos 23 d. Ldk Žygimantas Senasis amžinai dovanavo keturis žemės sklypus Bielsko paviete. LM 8-oji Užk., nr. 234, p. 209–210.

¹⁴³ <...> *держит у себе ч[е]л[о]в[е]ка моего наймя Тимошка, зрадцу, который утекъ от[ъ] мене, немало ми зашкoдивши <...>*. LM 16-oji Užk., nr. 211, p. 155.

¹⁴⁴ I.§2. *О зраженьє маестату господарского <...>*. PLS, p. 66.

Nepaisant šio atvejo postatutiniai šaltiniai byloja, kad, bent jau valdovo aplinkoje, buvo stengtasi nuosekliai vartoti naują *образа* arba *обращение* terminą¹⁴⁵.

Tolimesniame tyrime bus analizuojama daugiau terminų. Visų pirma tai yra susiję su tuo, kad valdovo išdavystės nusikaltimas yra sudėtinis, t. y. kaip jau buvo minėta, susidedantis iš įvairiausių nusikalstamų veikų, nukreiptų prieš valdovo asmenį. Todėl šaltiniuose šie veiksmai galėjo būti įvardinti būtent konkrečią nusikalstamą veiką nusakančiu terminu arba bendriniu nusikaltimo terminu (lot. *crimen*, rusėn. *выступ, вина, злодейство*)¹⁴⁶.

Visaapimantis žvilgsnis į valdovo išdavystės nusikaltimo terminų vartojimą aptariamojo laikotarpio šaltiniuose leidžia kalbėti apie teisinės minties sklaidos dinamiką. Valdovo išdavystę nusakanti terminija ėmė nusistovėti maždaug nuo XV a. vidurio. Šiuo laikotarpiu jau žinomi vokiški, lotyniški bei rusėniški terminai, kurie buvo vartoti Lietuvos didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje. XV a. vidurio lūžis terminų vartojime visų pirma turėtų būti tiesiogiai sietinas su romėnų teisės atributu – *crimen laesae maiestatis* termino pasirodymu Ldk Kazimiero 1447 m. privilegijoje. Nors šis terminas lotyniškuose šaltiniuose nuosekliai buvo vartojamas ir vėlyvesniais amžiais, tačiau maždaug nuo XVI a. 3 deš. pradžios šaltiniuose pastebima nauja tendencija. Imtas vartoti rusėniškas *crimen laesae maiestatis* vertinys. Iš vienos pusės ši tendencija liudytų gilesnį romėnų teisės skverbimąsi bajoriškos visuomenės teisinėje savimonėje, tačiau iš kitos pusės, didelį vaidmenį turėjo

¹⁴⁵ Pavyzdžiui, 1535 m. spalio 21 d. Ldk Žygimanto Senojo privilegijoje valdovo raštininkui Mykolui [Sviniuskiui]. AGAD, *Zbiór dokumentów pergaminowych*, 6832; Kartais lotyniškas *crimen laesae maiestatis* terminas buvo neverčiamas, bet transkribuojamas tiesiog kirilica. Maždaug 1534 m. pabaigoje rašytame [Alberto Goštauto] laiške [Jurgiui Radvilai] tokiu būdu buvo perteikta didžiosios kunigaikštienės Bonos kalba. <...> *іако естъ описано в правех цесарских ѿ де крымине лъзе маестатис* <...>. AGAD, *Archiwum Warszawskie Radziwillów*, Dal. XI–17, p. 34; didžioji kunigaikštienė Bona, matyt, buvo susipažinusi su Plocko vyskupo Erazmo Cioleko sekretoriaus Quadros Garsias veikalu „*Tractatus de crime laese maiestatis*“. 1505 m. Quadros Garsias tapo Ldk Žygimanto Senojo patikėtiniu, sureguliuojant santykius su Vokiečių ordinu. Nuo 1510 m. iki mirties – kanonų teisės profesorius Krokuvos universitete. Plačiau: Uruszcak W., *Zapomniany prawnik hiszpański Garsias Quadros z Sewilli, Odrodzenie i reformacja w Polsce*, t. 22, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977, p. 57–74; Rankraštis saugomas Lenkijos Nacionalinėje bibliotekoje. BN, Rps BOZ 112. Prieiga internetu: <http://polona.pl/item/1121994/0/> [peržiūrėta: 2015. 08. 04].

¹⁴⁶ Plačiau apie nusikaltimo terminiją LDK: Gudavičius E., Pirmojo Lietuvos Statuto baudžiamosios teisės bruožai, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, istorija*, XV(2), (toliau – Gudavičius E., Pirmojo Lietuvos Statuto baudžiamosios teisės bruožai.), Vilnius, 1975, p. 85–93.

vaidinti 1529 m. priimtas PLS. Būtent toks valdovo išdavystės terminas buvo panaudotas Statuto tekste. Ši tendencija liudytų, kad Ldk stengėsi išlaikyti nusikaltimo prieš valdovo asmenį išskirtinumą, kuomet iki tol vartoti terminai „nuvertėjo“ – išpopuliarėjo rašytinėje ir kasdieninėje kalboje.

Aptarus valdovo išdavystės nusikaltimo terminiją, pereikime prie šio nusikaltimo sampratos tyrimo. Visų pirma dėmesį sukonsultuosime į išdavystės sampratos raidą iki XV a. 5 dešimtmečio.

1.3. Valdovo išdavystės samprata iki XV a. 5 dešimtmečio

Valdovo išdavystės nusikaltimas pirmą kartą LDK buvo teisiškai apibrėžtas XV a. 5 deš. Šis procesas nėra susijęs su vieno, konkretaus dokumento pasirodymu. Pavyzdžiui, jau minėtoji 1447 m. Kazimiero privilegija neapibrėžė valdovo išdavystės nusikaltimo, tačiau nustatė, kad didysis kunigaikštis išsaugo arba įgauna galią ta pačia bausme bausti tik tuos asmenis, kurie buvo įvykdę valdovo išdavystės nusikaltimą. Tokia norma pati savaime yra mažai informatyvi. Visų pirma galime kelti klausimą, ar ši teisinė norma galiojo iki tol, ar privilegija nustatė naują, tik ateityje įsigaliojančią teisinę praktiką? Šio klausimo nepaliksime nuošalyje, prie jo grįšime šiek tiek vėliau. Svarbu pabrėžti, kad išdavystės sampratą padės nustatyti ne tik valstybės vidaus gyvenimą reprezentuojantys šaltiniai, bet ir valstybės išorės santykius apibrėžiantys dokumentai. Iš 1442 m. Ldk Kazimiero ir Moldavijos vaivados Iljos taikos sutarties teksto žinome, kad valdovo išdavikais buvo laikomi valdovo nedraugai (rusėn. *неприятель*), kurie kėsinosi į jo asmenį arba bent turėjo tokių kėslių¹⁴⁷. Sutarties tekstas numatė, kad tokiems nusikaltėliams, pabėgusiems į kitą šalį, nebus suteikiama pagalba, tačiau jie bus grąžinami atgal. Šie du XV a. 5 deš. dokumentai turėtų būti laikomi valdovo išdavystės nusikaltimo teisinio apibrėžimo atskaitos tašku. Kartu galime kelti hipotezę, kad

¹⁴⁷ 1442 m. vasario 9 d. Moldavijos sutarties tekstas. Originalas: AGAD, *Zbiór dokumentów pergaminowych*, 7290. Nuorašas: LM 5-oji Užk., nr. 544, p. 361; Lietuvos sutarties tekstas datuojamas 1442 m. liepos 8 d. Originalas: AGAD, *Zbiór dokumentów pergaminowych*, 7291. Nuorašas: LM 5-oji Užk., nr. 539, p. 355.

valdovo išdavystės sampratos apibrėžimo procesas buvo susijęs su naujojo Lietuvos valdovo Kazimiero artimiausia aplinka, kuri turėjo teisinį išsilavinimą.

Toliau tekste ankstyvoji valdovo išdavystės samprata Lietuvoje bus analizuojama dviem pjūviais – susijusiais su išorinėmis ir vidinėmis šio nusikaltimo atsiradimo aplinkybėmis.

1.3.1. Perbėgėliai, bet ne išdavikai

Valdovo išdavystės nusikaltimo LDK ištakų klausimas istoriografijoje jau buvo paliestas, bet kol kas liko neišplėtotas. Anot S. Lazutkos, I. Valikonytės ir E. Gudavičiaus¹⁴⁸, nusikaltimas prieš valdovo asmenį pirmą kartą galėjo būti paminėtas jau 1387 m. Jogailos privilegijos normoje, kuri įpareigojo kilminguosius persekioti didžiojo kunigaikščio priešus (*hostes et adversarios nostros*)¹⁴⁹. Remiantis šia S. Lazutkos, I. Valikonytės ir E. Gudavičiaus įžvalga¹⁵⁰, galime daryti prielaidą, kad valdovo išdavystės nusikaltimo samprata galėjo atsirasti XIV a. pabaigoje. Ją suformavo didžiojo kunigaikščio požiūris į valdančiosios giminės narių ir kitų Lietuvos kilmingųjų praktiką, kuomet dėl įvairiausių vidaus konfliktų ar tarpusavio nesantaikos jie pabėgdavo į kaimynines valstybes.

Visų pirma pereikime prie ankstyviausių žinomų šaltinių analizės, kurie atskleidžia didžiųjų kunigaikščių požiūrį į pabėgimo nusikaltimą. Iš 1371 m. Algirdo skundo¹⁵¹ Konstantinopolio patriarchui Filotėjui dėl neteisėtų visos Rusios metropolito Aleksijaus veiksmų aiškėja, kad perbėgėlių kilmingųjų veiksmai nebuvo laikomi valdovo išdavystės nusikaltimu (graik. *καθοσιωσις*¹⁵²) arba išdavyste (graik. *προδοσια, αυτομολια, αποστασια*)¹⁵³. Skunde kilmingieji buvo kaltinami priesaikos pažeidimu, kuri buvo paremta kryžiaus bučiavimo praktika ir laidavimu¹⁵⁴. Pavyzdžiui, Ordino šaltiniuose, ypač metraštinėje

¹⁴⁸ Комментарий разделов Первого Литовского Статута, р. 325–326.

¹⁴⁹ LM 25-oji Užk., nr. 1, p. 36.

¹⁵⁰ Комментарий разделов Первого Литовского Статута, р. 325–326.

¹⁵¹ RIB, t. 6, nr. 24, stulp. 135–140.

¹⁵² RIB, t. 6, nr. 24, stulp. 135–140; K[azhdan] A., Treason, high, p. 2110–2111.

¹⁵³ Plačiau apie graikiškus išdavystės terminus: Шляхтин Р. О., Предательство на понте, р. 75–77.

¹⁵⁴ Plačiau apie priesaikos kaip kryžiaus bučiavimo praktiką rusėniškose žemėse: Стефанович П. С., Отношения правителя и знати в Северо-Восточной Руси. Крестоцелование как клятва верности?,

tradicijoje, tokie perbėgėliai buvo laikyti išdavikais¹⁵⁵. Vargu, ar Vokiečių ordino kronikos atspindi tam tikrų teisinių normų buvimą, arba priešingai, nebuvimą Lietuvos visuomenėje. Pavyzdžiui, 1381 m. Kęstučio veiksmai buvo vadinami išdavikiškais, kadangi jis nuvertė Jogailą nuo sosto ir užėmė Vilnių¹⁵⁶. Priešingai, skunde prieš Jogailą ir Skirgailą, Vytautas teigė, kad po to, kai Kęstutis užėmė didžiojo kunigaikščio sostą, Jogaila jo neišdavė, o „nesilaikydamas duoto žodžio, užėmė“ Vilnių, bei vėliau „suėmė“ ir „nužudė“ Kęstutį¹⁵⁷. Dar vienas šaltinis, atstovaujantis valdovo poziciją išdavystės klausimu, galėtų tapti 1383 m. Ldk Jogailos laiškas didžiajam Ordino magistrui dėl kunigaikščių Vytauto ir Tautvilo¹⁵⁸. Naudodamasi šiuo laišku, Ldk Vytauto įvaizdį tyrinėjusi Giedrė Mickūnaitė teigė, kad „to laikotarpio lietuviškoji propaganda aiškiai laikė Vytautą išdaviku“¹⁵⁹. Prieštarautume G. Mickūnaitės pozicijai, kadangi laiške išreikšta Jogailos pozicija liudytų, jog išdavystės nusikaltimas dar buvo svetimas pagoniškoje Lietuvos visuomenėje. Jogaila reikalavo Ordino, kad jis išduotų atskalūnus (lot. *fugitivus*), o pabėgusius kunigaikščius laikė savo nedraugais ir varžovais, bet ne išdavikais¹⁶⁰.

Šie du šaltiniai byloja, kad Lietuvos valdovai tiek santykiuose su Vakarais, tiek su Rytais bent jau iki krikšto priėmimo nesiejo pabėgimo veiksmo su išdavystės nusikaltimu. Tokią didžiųjų kunigaikščių poziciją sietume su egzistavusiu tarpvalstybiniu teisės papročiu. Zenonas Norkus, remdamasis

Cahiers du monde russe, 2005/1 vol. 46, p. 277–284; Taip pat straipsnis internete: <http://www.cairn.info/revue-cahiers-du-monde-russe-2005-1.htm> [peržiūrėta: 2012. 01. 31]. Už kažkokį Vosylių Ldk Algirdui buvo laidavęs neįvardintas vyskupas. RIB, t. 6, nr. 24, stulp. 139–140.

¹⁵⁵ Pavyzdžiui, kažkoks Jono Šionefeldo, Tamaviškių viršininko, vedlys, pabėgęs į Lietuvą, buvo nužudytas kaip išdavikas dėl to, kad prie Tamaviškių pilies slapta buvo atvedęs lietuvių kariuomenę. Wigands von Marburg, p. 570.

¹⁵⁶ *Eodem anno* [1381] *Kinstut tradicionē cepit castrum Vilne* <...>. *Annalista Thorunensis*, p. 117; *In deme sulven jare* [1381] *na sunte Laurentius daghe* [nach 10. August] *do wan Kinstot, de konink van Lettowen, dat hus to der Wille met vorretnisse*. Aus Detmar, nebst Forsetzung, *Scriptores rerum prussicarum*, Bd. 3, herausg. von Th. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke, Leipzig, 1866, p. 117; *In desim jare* [1381] *qwam Kynstod mit vorretnisse, und gewan die Wille das hus* <...>. Johann von Posilge, p. 117.

¹⁵⁷ <...> *vnd dorch nach trat her der worheit abe vnde besas di Wille vnder vnszm fatere* <...> *vff der truwe nomen sy vnszn fatir vnd vorterbten jn* <...>. Dis ist Witoldes sache, p. 712–713.

¹⁵⁸ KDL, nr. 6, p. 60–61; CDP, Bd. 4, nr. 14, p. 15–16.

¹⁵⁹ Mickūnaitė G., *Making A Great Ruler: Grand Duke Vytautas of Lithuania*, Budapest, New Yourk, 2006, p. 19; Mickūnaitė G., *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, Vilnius, 2008, p. 32.

¹⁶⁰ <...> *quomodo debeat fugitivos nostros suscipere ir tenere* <...>. <...> *quod nostros inimicos et adversarios* [pabraukta – aut.] *sublevatis, et adiuvatis nobis in detrimentum, et dampnum* <...>. KDL, nr. 6, p. 61.

Alvydo Nikžentaičio analize, yra pastebėjęs, kad Lietuva XIII–XV a. priklausė dviems skirtingoms tarppolitijinėms sistemoms: vienai rytuose, kitai vakaruose¹⁶¹. Lietuvos valstybė iki pat XIV a. pabaigos kryptingai vykdė ekspansinę politiką Džiuči uluso suzerenitetą pripažinusių Rusios kunigaikštysčių atžvilgiu, kurios atsisakė tik XV a. viduryje¹⁶². Net po krikšto priėmimo iki XV a. pradžios Lietuva buvo „priversta gintis“ vakaruose – nuo Vokiečių ordino Prūsijos ir Livonijos šakų. Karas „vakarų fronte“ nebuvo totalinis ir Lietuvos valdovai sugebėjo užmegzti draugiškus santykius bei susibičiulianti su atskirais Vokiečių ordino pareigūnais¹⁶³, giminiuotis su kaimyninių kraštų valdovais¹⁶⁴. Tačiau šie santykiai nebuvo tokie gilūs kaip rytuose, kur naujai prijungtose teritorijoje aukščiausią valdžią įgydavo stačiatikių krikštą priėmę Gediminaičiai. Galime manyti, kad Gediminaičiai, perimdami šias naujas valdas vienaip ar kitaip turėjo taikstyti prie egzistavusių teisinių praktikų.

Apie dominantį perbėgėlių priėmimo paprotį patikimų šaltinių turime tik iš XV a. pabaigos. Iš 1480–1481 m. Ldk Kazimiero Jogailaičio pasiuntinybės instrukcijos pas Krymo chaną Mengli Girėjų aiškėja, kad santykiuose su Rytais, tarppolitijine sistemoje, egzistavo svetingumo, – „*duonos ir druskos*“ paprotys. Šioje instrukcijoje, duotoje kunigaikščiui Jonui Glinskiui, buvo pabrėžta, jog jei chanas teirautųsi kodėl LDK priėmė jo giminaičius bei varžovus Nur Dalvetą ir Aidarą – atsakyti, kad taip buvo pasielgta pagal „*nuo seno*“ galiojusį paprotį¹⁶⁵. Šis tarpvalstybinės teisės paprotys kol kas nesulaukė jokio istorikų susidomėjimo, tačiau apie jo buvimą liudija etnografinė medžiaga. Anot etnografo Andriejaus Toporkovo, slavų mitologijoje šeimininkas, vaišindamas

¹⁶¹ Norkus Z., *Nepasiskelbusioji imperija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu*, (toliau – Norkus Z., *Nepasiskelbusioji imperija*), Vilnius, 2009, p. 232–233.

¹⁶² Norkus Z., *Nepasiskelbusioji imperija*, p. 252.

¹⁶³ Petrauskas R., Tolima bičiulystė: asmeniniai Vokiečių ordino pareigūnų ir Lietuvos valdovų santykiai, *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*, sudaryt. R. Trimonienė, R. Jurgaitis, (toliau – Petrauskas R., Tolima bičiulystė), Šiauliai, 2007, p. 206–222.

¹⁶⁴ Plačiau apie Gediminaičių vykdytą matrimonialinę politiką: Rowell S. C., *Unexpected Contacts*, p. 563–566.

¹⁶⁵ <...> бывало здавна за предъковъ г(о)с(по)д(а)ра моего, великого короля – коли на которых цареи пригодить ся неверемя и они прихоживали до Великого Князства Литовьского, ино хлеба и соли не боронивано <...>. LM 4-oji Užk., nr. 28.2, p. 91.

svečią duona ir druska, su juo užmegzdavo santykius, paremtus draugyste ir pasitikėjimu¹⁶⁶. Galime daryti prielaidą, kad šio teisinio papročio pagrindu XIV a. pabaigoje – XV a. pirmojoje pusėje į LDK buvo atvykę pretendentai į Džiuči ulusą bei jo ribose atsiradusias naujas politijas – chanai Tochtamyšas ir Ulu Muchammedas¹⁶⁷. Naratyviniai XVI a. šaltiniai byloja, kad Girėjų pradininkas, Mengli Girėjaus tėvas, Chadži buvo gimęs bei ilgą laiką gyveno Lietuvoje¹⁶⁸.

Kol kas lieka diskutuotinas klausimas, ar šis „*duonos ir druskos*“ paprotys yra vietinės, slaviškos kilmės, ar jis Rusios kunigaikštystėse išplito XIII a. antrojoje pusėje kartu su Džiuči uluso ekspansine politika. Bet kuriuo atveju, turime duomenų, kad bendrai tarppolitijinei sistemai priklausančių Rusios kunigaikštysčių kilmingieji taip pat naudojosi šiomis praktikomis. Po to, kai 1486 m. Mdk Ivanas Vasilevičius užgrobė Tverės Didžiąją Kunigaikštystę, buvęs jos valdovas – kunigaikštis Michailas Borisovičius, pabėgo į Lietuvą. Kaip aiškėja iš Ldk Kazimiero Jogailaičio pasiuntinybės Mdk Ivanui Vasilevičiui teksto, atvykęs kunigaikštis Michailas Borisovičius Tveriškis kreipėsi į Kazimierą, prašydamas paramos tam, kad atgautų tėvoniją. Viena vertus, buvo prašyta karinės paramos, kita vertus, pasiuntinybės tekste Kazimieras pabrėžė, kad buvo svarstyta tai, kaip kunigaikštis Michailas Borisovičius Tveriškis „*į savo tėvoniją sugrįžtų sėkmingai be kraujo praliejimo*“¹⁶⁹. Regis, kad Ldk Kazimiero aplinkoje buvo tikėtasi tarpininkauti

¹⁶⁶ Etnografiniuose šaltiniuose paprotys minimas nuo XV–XVI a. sandūros. Didžiausias priekaištas, kurio galėjo sulaukti nedėkingas svečias, buvo kaltinimai, kad „*tu pamiršai mano duoną ir druską*“ (*Ты забыл мой хлеб и соль*). Топорков А., Хлеб-соль, *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, изд. 2, Москва, 2002, p. 868–869.

¹⁶⁷ Plačiau apie Tochtamyšą: Ždan M., Stosunki litewsko-tatarskie za czasów Witolda, w. Ks. Litwy, *Ateneum Wilenskie*, t. 7, nr. 3–4, 1930, p. 539–542; Apie Ulu Muchammedo atvykimą į LDK žinome iš 1425 m. sausio 1 d. Ldk Vytauto laiško Vokiečių ordino didžiajam magistrui. CEV, nr. 1131, p. 688.

¹⁶⁸ *Mykolas Lietuvis, Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. Dešimt įvairaus istorinio turinio fragmentų*, vertė I. Jonynas, Vilnius, 1966=*Michalonis Lituani, De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum. Fragmina X, multiplici historia referta, Basileae, 1615*, (lietuviškas vertimas) p. 25, (lotyniškas tekstas) p. 3; Bychoveco kronika, p. 160. Iš dalies to paliudijimą galime aptikti taip pat pasiuntinybių į Krymo chanatą medžiagoje. Pavyzdžiui, iš 1507 m. vasario 22 d. pasiuntinybės pas Mengli Girėjų teksto: *И ты бы, брате, помяталъ то, што же предъки твои, отец твои, свои потныи конь завъжды розседывали и [в] отъчизне н(а)шеи Великом Князстве Литовском хлеба, соли им не боронивали, а с того зася своих отъчинныхъ высокихъ столцохъ доступали*. LM 7-oji Užk., nr. 7, p. 58.

¹⁶⁹ <...> *ко отъчине своеи прииоль добримъ концемъ без кровопролитья* <...>. LM 4-oji Užk., nr. 136, p. 145.

Tverės didžiojo kunigaikščio bei Maskvos didžiojo kunigaikščio konflikte. Nepaisant to, pagalba pabėgusiam kunigaikščiui nebuvo suteikta, o tokį pasirinkimą Lietuvos šalis motyvavo 1449 m. Ldk Kazimiero ir Mdk Vasilijaus Vasilevičiaus taikos sutartimi.

Kunigaikščio Michailo Borisovičiaus Tveriškio atvejis atskleidžia ir paaiškina kelias tarpvalstybinės politikos praktikas. Visų pirma Ldk Kazimieras pasiuntė pasiuntinybę į Maskvą tam, kad būtų informuota likusi konflikto šalis, jog kunigaikštis Michailas Borisovičius Tveriškis atvyko į LDK. Kunigaikščio pabėgimo į Lietuvą įteisinimui neužteko vien Ldk Kazimiero – Tverės kunigaikščio susitarimo. Pats pasiuntinybės tekstas liudija, kad LDK nebuvo suinteresuota spręsti Maskvos – Tverės kunigaikščių konflikto, šių santykių tarpusavio sureguliuojimas buvo paliktas patiems kunigaikščiams. Apie tai liudija išankstinė Ldk Kazimiero pozicija, kuri buvo išreikšta pasiuntinybės tekste. Nepaisant to, kad Ldk Kazimieras pasižadėjo neremti Tverės kunigaikščio, „*duonos ir druskos jam nedraudėme*“ – t. y. Tverės kunigaikštis turėjo teisę arba pasilikti Lietuvoje arba, panorėjęs, laisvai išvykti bei užtarimo ieškotis kitur¹⁷⁰. Svetingai sutiktiems perbėgėliams „*prasimaitinimui*“ buvo siunčiamos dovanos¹⁷¹ bei, matyt, laikinai užrašomos valdos. Pavyzdžiui, kunigaikštis Michailas Borisovičius Tveriškis iš Ldk Kazimiero buvo gavęs laikyti Lososino ir Pečichvostų dvarus Slanimo ir Lucko pavietuose¹⁷². XVI a. LDK metraštinė tradicija byloja, kad būsimam Krymo chanui Chadži Girėjui Ldk Kazimieras buvo suteikęs valdyti Lydą¹⁷³. Svetingai priimti perbėgėliai retai užsibūdavo ilgesnį laiką. Iš mūsų minėtų asmenų tik kunigaikštis Michailas Borisovičius Tveriškis liko Lietuvoje bei mirė XVI a. pradžioje¹⁷⁴.

Taikydami analogiją, manytume, kad tokia pat svetingumo praktika galėjo naudotis Gediminaičiai, tarpusavio nesutarimų ir kovos dėl valdžios

¹⁷⁰ <...> *а хлеба и соли есмо ему не боронили* <...>. LM 4-oji Užk., nr. 136, p. 145.

¹⁷¹ Pavyzdžiui, kunigaikščio Michailo Borisovičiaus Tveriškio atveju žinoma, kad Ldk Kazimieras jam 1488–1489 m. buvo siuntęs kailinius, drobes, medų, pašarą gyvuliams ir pinigus. LM 4-oji Užk., nr. 142, p. 165–166.

¹⁷² LM 1-oji Užk., nr. 398, p. 87–88; LM 25-oji Užk., nr. 40, p. 105–106; LM 8-oji Užk., nr. 333, p. 268.

¹⁷³ Bychoveco kronika, p. 160.

¹⁷⁴ *Kniazowie litewsko-ruscy od końca czeternactego wieku*, przez J. Wolffa, (toliau – *Kniazowie litewsko-ruscy*), Warszawa, 1895, p. 547–548.

metu, tačiau tik šios tarppolitijinės sistemos viduje¹⁷⁵. Pavyzdžiui, po konflikto su Algirdu ir Kęstučiu Lietuvoje iš jos teko trauktis Jaunučiui ir Narimantui, tačiau, matyt, tarpininkaujant Maskvos valdovui ir Džiuči uluso chanui, Narimantui buvo gražintos valdos, o Jaunutis gavo valdyti Zaslavlį.

Apibendrinami išsakytas mintis, turėtume atkreipti dėmesį, kad kyla pagunda XVI a. pirmosios pusės teisinės normas, kurios buvo kodifikuotos PLS, retrospektyviai perkelti į ankstyvesnį laikotarpį. Tačiau XIV a. pabaigos – XV a. šaltinių analizė, byloja, kad ši pagunda yra nepagrįsta. Lietuvos valstybė plėtėsi Rytų kaimynų atžvilgiu, todėl nėra nuostabu, kad šios plėtros dėka buvo perimami tam tikri teisiniai papročiai. Kol kas dar sunku daryti užtikrintas išvadas, tačiau, manytume, kad perbėgėlių priėmimo praktika ne tik buvo taikoma Lietuvoje, tačiau ją taip pat naudojo Lietuvos kilmingieji, ypač valdančiosios giminės atstovai, konfliktuodami tarpusavyje dėl valdžios. Perbėgėliai tarppolitijinės sistemos ribose galėjo tikėtis laikino išlaikymo bei priėmusių valdovų užtarimo, bandant išspręsti arba užglaistyti kilusius konfliktus.

Situacija ėmė keistis tuomet, kai Lietuva XIV a. pabaigoje priėmė vakarietišką krikštą bei atsivėrė Vakarų tarppolitijinei sistemai. Nors karo veiksmai su Vokiečių ordinu vyko taip pat dar XV a. pradžioje, tačiau jie netapo Lietuvos vesternizacijos stabdžiu.

1.3.2. Išoriniai valdovo išdavystės sampratos atsiradimo Lietuvoje veiksniai

Valdovo išdavystės nusikaltimo atsiradimo aplinkybes LDK siejame ne su konkrečiu teismo procesu ar teismo procesais, kurie tapo atramos tašku, savotišku precedentu teisinės minties vystymuisi. Tačiau su ankstyvosios modernizacijos raida, kuri pasireiškė per visuomenės krikščionėjimą, valstybės

¹⁷⁵ Plačiau apie Gediminaičių perbėgimų praktiką XIV a. viduryje – XV a. viduryje skaitykite Vytauto Jankausko disertacijoje: Jankauskas V., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdančiosios dinastijos struktūra XIII a. pabaigoje - XV a. viduryje*, p. 185–200. Disertacija 2011 m. apginta Vytauto Didžiojo universitete.

institucionalizaciją bei teritorializaciją¹⁷⁶. Nors istoriografijoje pabrėžiama, kad šiam procesui didelę reikšmę turėjo suartėjimas su Lenkijos karalyste per bendro valdovo instituciją, bei taip pat regima kitų kaimyninių valstybių įtaka¹⁷⁷.

Jau Antonis Prochaska pastebėjo Ldk Vytauto išdavikiško vaizdinio formavimo aplinkybes Vokiečių ordino XIV a. pabaigos – XV a. pradžios šaltiniuose¹⁷⁸. Juose Vytautas buvo „tituluojamas“ net užkietėjusiu išdaviku – „*Witold dem vorstockten vorrether*“¹⁷⁹. Manytume, kad, tiesioginis Vytauto susidūrimas su išdavystės norma, taip pat galėjo padėti pamatus normos radimuisi Lietuvoje. Nepaisant to, kad Vokiečių ordinas nebuvo klasikinė viduramžių Europos monarchija, tačiau išdavystė Ordine buvo suvokiama kaip didžiausias politinis nusikaltimas¹⁸⁰.

Žinomi trys epizodai, kai Vytautas sulaukė kaltinimų Vokiečių ordino išdavyste tarptautinėje opinijoje. Du kartus, t. y. po 1384¹⁸¹ bei 1392¹⁸² m. pabėgimo iš Ordino dėl neteisėto vasalinių santykių nutraukimo, bei kartą po 1401 m.¹⁸³ dėl maišto kurstymo Ordinui pavaldžioje Žemaitijos teritorijoje. Itin

¹⁷⁶ *Lietuvos istorija. IV tomas*, p. 179–181.

¹⁷⁷ *Lietuvos istorija. III tomas. XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*, D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas, (toliau – *Lietuvos istorija. III tomas. XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas*), Vilnius, 2011, p. 328–334.

¹⁷⁸ Prochaska A., Markward Salzbach. Z dziejów Litwy 1384–1410, *Przegląd historyczny*, Bd. 9, (toliau – Prochaska A., Markward Salzbach), 1909, p. 23–24; Prochaska A., Z archiwum Zakonu Niemieckiego. Analekta z wieku XIV i XV, *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 11, 1909–1913, p. 236.

¹⁷⁹ 1401 m. didžiojo Ordino magistro laiškas nenustatytam asmeniui. CDP, Bd. 6, nr. 112, p. 116.

¹⁸⁰ Išdavystės nusikaltimas Ordine nėra tirtas, tačiau apie jo buvimą galime spręsti iš šaltinių. Didysis Ordino magistras 1409–1411 m. karo su Lenkija ir LDK metu įtarinėjo Hansą Survilą išdavyste, kad jis išduodavo paslaptis lenkams ir lietuviams. Hansas Survila pabėgo į Lietuvą pas Lk Jogailą ir Ldk Vytautą prašytis užtarimo. Vytauto laidavimo raštas: CEV, nr. 483, p. 226; Jogailos laidavimo raštas: KDL, nr. 8, p. 145. Išdavikams Ordine grėsė mirties bausmė. Neitmann K., *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen 1230–1449*, (Neue Forschungen zur brandenburg-preussischen Geschichte, Bd. 6), (toliau – Neitmann K., *Die Staatsverträge*), Köln, Wien, 1986, p. 427. Buvo taikytos įvairios bausmės, pavyzdžiui, nuskandinimas. CEV, Appendix, nr. 17, p. 1046.

¹⁸¹ 1388 m. rugpjūčio 10 d. didžiojo Ordino magistro laiškas popiežiui. CDP, Bd. 4, nr. 50, p. 67; 1389 m. sausio 21 d. laiške Norvegijos karalienei. CDP, Bd. 4, nr. 70, p. 101.

¹⁸² 1396 m. didžiojo Ordino magistro laiškas Ordino prokuratoriui Romoje. CDP, Bd. 5, nr. 87, p. 109; 1396 m. instrukcija Dancigo komturui pasiuntinybėje pas Romos karalių. CDP, Bd. 6, nr. 26, p. 27.

¹⁸³ 1401 m. gegužės 16 d. didžiojo Ordino magistro laiškas Ordino vadovybei Vokietijoje. CDP, Bd. 6, nr. 109, p. 111; 1401 m. didžiojo Ordino magistro laiškas Sybenburgo vaivadai Stiborui. CDP, Bd. 6, nr. 110, p. 112; 1401 m. didžiojo Ordino magistro laiškas nenustatytiems asmenims. CDP, Bd. 6, nr. 112, p. 115–116; 1401 m. didžiojo Ordino magistro laiškas Vroclavo kanauninkui Jeronimui. CDP, Bd. 6, nr. 113, p. 118; 1401 m. gegužės 24 d. didžiojo Ordino magistro laiškas Burgundijos kunigaikščiui. CDP, Bd. 5, nr. 115, p. 156; 1401 m. rugsėjo 3 d. didžiojo Ordino magistro laiškas popiežiui bei kardinolų kolegijai. CDP, Bd. 5, nr. 122, p. 163–165; 1402 m. kovo 1 d. didžiojo Ordino magistro laiško fragmentas nenustatytam kunigaikščiui. CDP, Bd. 6, nr. 123, p. 131; 1403 m. didžiojo Ordino magistro

iškalbingas pirmasis kaltinimų išdavyste atvejis, kadangi išdavus Vokiečių ordiną pirmą kartą Vytautui ten teko sugrįžti dar kartą. Vytautas net du kartus 1384 ir 1390 m. buvo pasidavęs į Ordino rankas ir tapęs jo lenininku, tačiau abu kartus šiuos įsipareigojimus sulaužė¹⁸⁴. Ordinas dažniausiai susidorodavo su savo išdavikais, tačiau perbėgėlis Kęstutaitis turėjo būti laikomas svarbia persona, kuri gyva galėjo atnešti politinės naudos. Todėl Vytauto išdavystė kuriam laikui buvo „pamiršta“. Anot Jonathano Dewaldo, aukšto socialinio statuso maištininkų ir išdavikų „reabilitavimas“ buvo dažnas reiškinys vėlyvųjų viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje¹⁸⁵. Žinoma, pasitikėjimo atstatymas turėjo savo kainą. Priešingai, nei pirmojo pabėgimo metu, Vytautui teko palikti įkaitus – kelis artimiausius giminaičius ir kitus kilminguosius¹⁸⁶. Be to, kunigaikščio aplinkoje sukurtame skunde prieš Jogailą ir Skirgailą matome tam tikrą bandymą pasiteisinti bei nukelti atsakomybę nuo išdavyste kaltinto Vytauto pečių. Skunde jis teigė, jog pabėgo iš Ordino dėl bevardžio, neištikimo patarėjo veiklos¹⁸⁷. Šiuo Vytauto patarėju galėjo būti kunigaikštis Sudimantas iš Eišiškių, kurio likimas susiklostė visai kitaip nei jo ambicingo giminaičio¹⁸⁸. Sudimantas liudijo Vytauto, pabėgusio į Ordiną pirmą kartą, priesaikos raštą¹⁸⁹ bei dalyvavo karo žygyje į Lietuvą¹⁹⁰. Tačiau vėliau 1389 m. atskleidė Vytauto planą užimti Vilnių Jogailos šalininkams¹⁹¹. Torūnės analų autorius kunigaikščio Sudimanto vardą etimologiškai siejo su melo bei išdavystės terminais¹⁹². Deja, šių dienų kalbininkams vardo, sudaryto iš dviejų veldinių: sud- ir -man(t),

laiškas Prancūzijos karaliui, kitiems valdovams ir vokiečių kunigaikščiams. CDP, Bd. 5, nr. 135, p. 183–184.

¹⁸⁴ 1384 m. CEV, nr. 13, p. 3–4; 1390 m. CEV, nr. 63, p. 20; tokią pat priesaiką 1402 m. buvo davęs Ordinui Švitrigaila. Die Staatsverträge, Bd. 1, nr. 10, p. 19.

¹⁸⁵ Dewald J., *The European Nobility, 1400–1800*, Combridge, transferred to Digital printing 2004 (first published 1996), p. 134–139.

¹⁸⁶ Pavyzdžiui, tokiu įkaitu tapo Vytauto brolis Žygimantas Kęstutaitis. Tęgowski J., *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, (Biblioteka Genealogiczna, t. 2), (toliau – Tęgowski J., *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*), Poznań–Wrocław, 1999, p. 220–221.

¹⁸⁷ <...> vnd alzo vns vnd eczlicher vnsz vngetruver rat dorczu brachte <...>. Dis ist Witoldes sache, p. 713.

¹⁸⁸ Aplinkybės, kuriomis buvo užmegzti ryšiai tarp Jogailos ir Vytauto nėra žinomi. Jonynas I., Vytauto Šeimyna, *Istorijos baruose*, Vilnius, 1984, p. 58.

¹⁸⁹ CEV, nr. 13, p. 3–5.

¹⁹⁰ Wigands von Marburg, p. 626.

¹⁹¹ Wigands von Marburg, p. 640.

¹⁹² *Sudemunt (quod interpretatur: »Smemunt in logenschapeit und vorretnisse«)*. Annalista Thorunensis, p. 132–133.

reikšmė nėra visiškai aiški¹⁹³. Šie veldiniai nėra tapatūs Konstantino Sirvydo žodyne pateiktiems išdavystės terminams¹⁹⁴. Galime įtarti, kad kronikininkas pats priskyre vardui tam tikras semantines savybes, kurios buvo būdingos jo savininkui. Eišiškių kunigaikštis ne tik prisidėjo prie Vytauto išdavystės, bet, anot analų autoriaus, klastingai nužudė kelis Ordino brolius bei jo dėka buvo sunaikinta Margenburgo pilis¹⁹⁵. Matyt, būtent dėl šių poelgių, 1394 m. patekęs į Ordino nelaisvę kunigaikštis Sudimantas buvo pakartas kaip išdavikas¹⁹⁶.

Vytautas nebuvo pirmasis perbėgėlis vakarų kryptimi. Ši praktika buvo paplitusi jau XIII a. pabaigoje. Ankstyviausias žinomas – Nalšios žemės kilmingojo Šiukštos (*Suxe sive Nicholaus*) atvejis. Jis kartu su broliu XIII a. 7 deš. iš Lietuvos persikėlė į Rygą, pasikrikštijo ir prisiekė ištikimybę Rygos arkivyskupui¹⁹⁷. Šis pabėgimo aktas buvo sutvirtintas vasaline priesaika, kuomet perbėgėlis į Rygos arkivyskupo Alberto rankas perdavė žemes, kurias valdė prieš pabėgimą, ir tuomet „atgavo“ jas jau iš savo siuzereno kaip leną¹⁹⁸. Perbėgėlių įteisinimo ir adaptavimo praktika taip pat buvo paplitusi Vokiečių ordine XIII a. pabaigoje – XIV a. viduryje. S. C. Rowellas, sudaręs perbėgėlių registrą¹⁹⁹, pastebėjo, kad didžioji tokių perbėgėlių dalis buvo Žemaitijos kilmingieji²⁰⁰, kurių perėjimas į Ordino tarnybą, regis, buvo tiesiogiai susijęs su

¹⁹³ Būga K., *Rinktiniai raštai*, t. 1, sudarė Z. Zinkevičius, Vilnius, 1958, p. 464; *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 2, L–Ž, Vilnius, 1989, p. 151–153, 853; Zinkevičius Z., *Lietuvių asmenvardžiai*, Vilnius, 2008, p. 112, 141, 178, 246.

¹⁹⁴ Wilius, priwileias, prigautoias. *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, įvadą ir žodyno rodyklę parengė K. Pakalka, Vilnius, 1979, p. 374, 636.

¹⁹⁵ *Annalista Thorunensis*, p. 132–135.

¹⁹⁶ Johann von Posilge, p. 194; Wigands von Marburg, p. 657.

¹⁹⁷ Дубонис А., К вопросу о влиянии соседей на литовское общество в период становления Литовского государства, *Ruthenica*, t. 6, Київ, 2007, p. 260; Plačiau apie leninio tipo feodalizmą Lietuvoje: Petrauskas R., „Jei bajoras iš pono dvarą išstarnautų“. Feodalinės teisės apraiškos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV amžiuje – XVI amžiaus viduryje, *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė, Vilnius, 2015, p. 87–100.

¹⁹⁸ Perlbach M., Urkunden des Rigaschen Capitel-Archives in der Fürstlich Czartoryskischen Bibliothek zu Krakau, *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, Bd. 13, p. 17–18.

¹⁹⁹ Šią medžiagą savo studijoje žadėjo paskelbti Alvydas Nikžentaitis, tačiau duomenys nebuvo pateikti. Nikžentaitis A., *Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikkrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai*, (Acta historica Universitatis Klaipedensis, t. 5), (toliau – Nikžentaitis A., *Nuo Daumanto iki Gedimino*), Klaipėda, 1996, p. 14–15, 14 išnaša. Plačiau žiūrėkite: Rowell S. C., *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva*, p. 67–68, 53 išnaša; taip pat: Įvadas, *Chartularium Lithuaniae res gestas*, p. XXXI. Čia S. C. Rowellas pateikė 1288–1340 m. Lietuvos naujakurių Prūsijoje sąrašą.

²⁰⁰ Yra žinomi naujakuriai iš Aukaimio, Šiaudinės, Kulvos, Gardino taip pat iš neišaiškintų – Barten, Gayden. Įvadas, *Chartularium Lithuaniae res gestas*, p. XXXI.

organizuojamų žygių (*Reise*) praktika, t. y. pasidavimo į Ordino tarnybą datos faktiškai sutapo su žygių sezonais – vasara ir pavasariu. Henrykas Łowmiańskis išskėlė hipotezę, kad perbėgėliai, perleisdami Ordinui buvusias turėtas valdas Lietuvoje, gaudavo panašaus dydžio valdas Prūsijoje²⁰¹. A. Nikžentaitis, remdamasis išlikusiais šaltiniais paskaičiavo, kad tokios žemėvaldos suteiktys XIV a. viduryje vidutiniškai sudarydavo 2,3–1,85 žagrės²⁰². Vienas iš išskirtinių yra perbėgėlio Mansto atvejis, kuriam 1321 m. Varmės vyskupijoje buvo suteikta 25 žagrės žemės²⁰³. Toks Varmės vyskupo dosnumas, matyt, buvo tiesiogiai susijęs su Mansto socialiniu statusu. Kaip parodė A. Nikžentaitis tyrimas, Manstas XIV a. pradžioje buvo Lietuvos valdovo atstovas Žemaitijoje²⁰⁴.

Panašią praktiką matome taip pat pirmųjų Gediminaičių, perbėgėlių į Vakarų atveju. 1365 m. vienas iš Kęstučio sūnų Butautas kartu su keliais kilmingaisiais perbėgo į Ordiną, kur buvo pakrikštytas. Vėliau išvyko į Prahą pas savo antros eilės puseserę Elžbietą, Šv. Romos imperatoriaus Karolio IV žmoną. Anot S. C. Rowello, imperatorius Butautui suteikė valdų, o pats Butautas imperatoriaus dvare buvo tituluojamas „Lietuvos kunigaikščiu“²⁰⁵. Matome, kad Lietuvos kilmingieji bei valdančiosios giminės atstovai taip pat perbėgdavo ir Vakarų tarppolitijinės sistemos kryptimi net iki Lietuvos krikšto. Priešingai, nei pabėgėliai Rytų tarppolitijinės sistemos kryptimi, pabėgėliai į Vakarų buvo įtraukiami į feodalinį, hierarchinį santykį, kurių nutraukimas galėjo būti vertinamas kaip neištikimybė arba išdavystė. Šiame kontekste Ldk Vytauto

²⁰¹ Łowmianski H., *Studija nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 1, Wilno, 1930, p. 286–288.

²⁰² Nikžentaitis A., *Nuo Daumanto iki Gedimino*, p. 14.

²⁰³ *Codex Diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zu Geschichte Ermlands*, Bd. 1, (1231–1340), herausgegeben von C. P. Woyski und J. M. Saage, Mainz, 1860, nr. 208, p. 357–359.

²⁰⁴ Nikžentaitis A., *Gediminas*, Vilnius, 1989, p. 17–21.

²⁰⁵ Rowell S. C., *Unexpected Contacts*, p. 567–568, 570–571, 575–576. Anot S. C. Rowello, Butauto sūnus Vaidutis 1381 m. atvyko į Prahą vykusias tėvo laidotuves, tačiau dėl politinės situacijos Lietuvoje atgal nebegrižo. Plačiau apie Butautą ir Vaidutį: Tęgowski J., *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, p. 204–206; Górski K., Jan Wajdut, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10/3, zes. 46 (Jagodyński Stanisław – Jan ze Stobnicy), Wrocław–Warszawa–Kraków, 1963, p. 424.

atvejis buvo išskirtinis tuo, kad jis pirmasis valdančiosios giminės atstovas sugebėjęs ne tik pabėgti, bet ir sugrįžti bei įsitvirtinti Lietuvos soste²⁰⁶.

Manytume, kad svarų indėlį išdavystės nusikaltimo sampratos atsiradimui galėjo vaidinti asmeninė paties Ldk Vytauto patirtis. Kartu reiktų atkreipti dėmesį į epochos kontekstą. Po krikšto priėmimo Lietuvoje ėmė formuotis Bažnytinė organizacija, kurios aukščiausias kleras naudojosi iš romėnų teisės kilusiu *crimen laesae maiestatis* atributu. Apie tai, kad Lietuvoje aukščiausi katalikų Bažnyčios dvasininkai naudotųsi išdavystės kaltinimais konkrečių duomenų neturime. Galime daryti analogijas su kaimyniniais kraštais. Pavyzdžiui, 1343 m. Rygos arkivyskupas Engelbertas fon Dolenas transumavo savo pirmtako Rygos arkivyskupo Jono raštą, kuriuo pastarasis dėl neištikimybės ir išdavystės (*crimine laesae majestatis*) iš Jono Tyzenhauzo buvo atėmęs Koknesės pilį²⁰⁷. Lenkijos karalystėje 1424 m. Bažnyčios hierarchų iniciatyva Lk Jogaila priėmė taip vadinamą „*Veliunio ediktą*“ (lenk. *edykt wieluński*), kuris numatė, kad tie Lenkijos kilmingieji, pirkliai ir kiti pavaldiniai, kurie taps eretikais arba rems Čekijos husitus, bus baudžiami kaip valdovo išdavikai. Jiems bus skirta mirties bausmė nukirsdinant, o jų turtai – konfiskuojami valdovo išdo naudai²⁰⁸.

Išdavystės normos atsiradimui įtakos galėjo turėti taip pat Ldk Vytauto aplinkoje gyvenę ir veikę užsieniečiai. Didžiausią jų koncentraciją galime matyti raštinės personalo²⁰⁹ bei besiformuojančios didžiojo kunigaikščio tarybos gretose²¹⁰. Pavyzdžiui, iš 1416 m. Vokiečių ordino magistro instrukcijos Balgos komturui yra žinoma, kad Ordino pavaldiniai kelis metus buvę Vytauto tarėjais išreiškė norą grįžti į Ordiną. Be to, iš instrukcijos teksto aiškėja, kad šie asmenys

²⁰⁶ Lietuvių perbėgėlius iš Ordino atgal į Lietuvą gausiai mini Ordino kronikos. Pavyzdžiui, kažkokie keturi kartu su Butautu Kęstutaičiu perbėgę kilmingieji pabėgo iš Ordino kariuomenės žygio metu ir perspėjo lietuvius. Wigands von Marburg, p. 551–552.

²⁰⁷ Nėra aišku, kuris konkrečiai arkivyskupas Jonas tai buvo. *Inventarium omnium et singulorum*, p. 116.

²⁰⁸ VL, t. 1, p. 38; Uruszczak W., *Historia państwa i prawa*, p. 377–378.

²⁰⁹ Apie Vytauto raštinės personalą plačiau: Čapaitė R., *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*, (toliau – Čapaitė R., *Gotikinis kursyvas*), Vilnius, 2007, p. 297–311.

²¹⁰ Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*, p. 58–59; Petrauskas R., *Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas*, p. 16–17.

buvo laikyti Ordino išdavikais²¹¹. Todėl, regis, nenuostabu, kad būtent iš Vytauto kanceliarijos dokumentų turime duomenų apie pirmuosius išdavystės terminų pasirodymus „lietuviškuose“ šaltiniuose. Pirmasis kaltinimas šiuo nusikaltimu yra 1409–1410 m. Vokiečių ordino pareigūno – Brandenburgo komtūro Markvardo Zalcbacho atvejis²¹².

Apibendrinant poskyrį, vertėtų pabrėžti, kad šaltiniai neatskleidžia tikslaus kelio kaip LDK įsitvirtino valdovo išdavystės samprata. Šios sampratos perėmimą vienkė tiek pasaulietinė valdžia, tiek aukščiausia katalikų bažnyčios dvasininkija. Vytauto kanceliarijoje pasirodę pirmieji išdavystės terminai byloja šio kelio pradžia. Be abejo, terminų atsiradimas šaltiniuose visai neliudija, kad valdovo išdavystės nusikaltimo samprata buvo tiesiogiai perimta ir perkelta į vietos politines, socialines ir kultūrinės sąlygas. Manytume, kad raštininkai vartojo šias sąvokas savo tradicijos ribose. Tačiau tai, kad šie terminai buvo perimti – Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio, Kazimiero Jogailaičio bei vėlesnių valdovų kanceliarijų, rodytų šios pasaulėžiūros tęstinumą. Toks apibendrinimas iškelia klausimą, – kodėl šio nusikaltimo samprata buvo perimta ir pritaikyta Lietuvoje? Šio klausimo kėlimas visai nereiškia, kad Lietuvos valdovai pagonišku laikotarpiu nežinojo „politinio nusikaltimo“, t. y. nusikaltimų, nukreiptų prieš valdovą arba jo autoritetą.

1.3.3. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių varžovai ir nedraugai

XV a. pradžios – XV a. vidurio išdavystės sampratos raidą visų pirma sietume su valdymo sistemos transformacija. Kaip parodė R. Petrausko tyrimas, ši transformacija nebuvo evoliucinė, bet turėjo ryškų revoliucinį pobūdį, kuomet atskiri valdovai sugebėdavo „*suvienyti diduomenę, savo rankose sutelkti svarbiausius valdžios svertus ir inicijuoti valdymo sistemos pokyčius*“²¹³. Šis revoliucinis procesas neapėmė visų valstybės gyvenimo sferų. Todėl dalis jų

²¹¹ <...> *unser und unsers landes vorretor und houptvinde* <...>. Schnippel E., Beilage, p. 214; Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*, p. 59, 5 išnaša.

²¹² Apie šį išdavystės kaip nusikaltimo atvejį plačiau skaitykite antrajame skyriuje.

²¹³ Petrauskas R., *Ankstyvosios valstybinės struktūros*, p. 29.

buvo „griaunamos“ palaiptams, taip keičiant įsišaknijusią „senovę“²¹⁴. Manytume, kad išdavystės nusikaltimo samprata iki pat XV a. vidurio tik žengė pirmuosius žingsnius Lietuvos politinės visuomenės sąmonėje. Vyko pereinamasis nusikaltimo sampratos laikotarpis, kuomet buvo imta taikyti vakarietiška nusikaltimo terminija, o ankstesni – kasdieninės politinės praktikos atributai, tik pamažu užleido vietą naujoms praktikoms ir institucijoms²¹⁵.

Svarbiausia grupė, kurios pagrindu susiformavo valdovo išdavystės nusikaltimo samprata buvo valdovo varžovų ir nedraugų kategorija (lot. *adversarius, inimicus*; rusėn. *недруг, неприятель, враг*; vok. *fynd, vinde*). Sunku vienareikšmiškai įvertinti, kas ir kokiais atvejais galėtų būti priskiriami šiai kategorijai. Patys daugiakalbiai terminai gali klaidinti. Lotyniškų terminų semantinis laukas siauresnis nei rusėniškų ir vokiško. Pastarųjų kalbų terminai apibūdina ne tik nedraugus arba varžovus, bet ir priešus²¹⁶. Lotyniškuose šaltiniuose priešai dažniausiai buvo įvardinami terminu *hostis*. Kita šio žodžio reikšmė – svetimšalis. Todėl dažniausiai jis buvo vartojamas „išorės priešams“ įvardinti²¹⁷. Pavyzdžiui, 1387 m. Jogailos privilegijoje išskirti didžiojo kunigaikščio priešai ir varžovai (*hostes et adversarios nostros*)²¹⁸. Nepreciziškas terminų vartojimas daugiakalbiuose šaltiniuose leidžia kalbėti apie didžiojo

²¹⁴ Plačiau apie senovės sampratą ir jos kismą LDK: Кром М., «Старина» как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV - начала XVII вв.), *Mediaevalia ucrainica. Ментальність та історія ідей*, т. 3, Київ, 1994, р. 68–85; Блануца А. В., Ващук Д. П., Інститут «старини» й «новини» в правах та економічних джерелах Великого князівства Литовського (друга половина XV–XVI ст.), *Український історичний журнал*, nr. 467, dal. 2, 2006, р. 11–23; Ващук Д., „Абыхмо деръжали ихъ подль права ихъ земљи“ (*Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV–XVI ст.*), (toliau – Ващук Д., „Абыхмо деръжали ихъ подль права ихъ земљи“), Київ, 2009, р. 195–227; Груша А., Улада непарушнасці і памяці: “старина” і яе трансфармацыя ў XV – першай трэці XVI ст., *Соціум. Альманах сацыяльнай історыі*, вип. 10, (toliau – Груша А., Улада непарушнасці і памяці), Київ, 2013, р. 216–244.

²¹⁵ Pavyzdžiui, apie institucinį valdovo dvarą bei Ponų tarybos institucijos susiformavimą plačiau skaitykite: Petrauskas R., Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas, p. 5–36; Petrauskas R., Nuo Vytauto iki Aleksandro Jogailaičio, p. 47–55; Korczak L., *Litewska rada*; Korczak L., *Monarcha i poddani*, p. 31–43.

²¹⁶ Terminas *враг* aptariamojo laikotarpio šaltiniuose dažniausiai vartotas religinio turinio tekstuose. Ворогъ, Врагъ, *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып., 4, Мінск, 1984, р. 187, 250; Недругъ, Неприятель, нериатель, нериетель, нерыетель, *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып., 20, Мінск, 2001, р. 93, 270–271.

²¹⁷ Plačiau apie ankstyviausią termino *hostis* semantinę reikšmę: Бенвенист Э., *Словарь индоевропейских социальных терминов. I. Хозяйство, семья, общество. II. Власть, право, религия*, перевод с французского Н. Н. Казанского, Б. П. Нарумова, С. Г. Проскурина, О. М. Савелевой, Н. Л. Сухачева, Москва, 1995, р. 77–79.

²¹⁸ LM 25-oji Užk., nr. 1, p. 36.

kunigaikščio varžovų ir nedraugų kategoriją daugiau kaip „etinę“, bet ne „eminę“ sąvoką²¹⁹.

Vieningos priešų sampratos aptariamuoju laikotarpiu nebuvo. Išskirtinė padėtis joje turėjo tekti valdančiosios giminės atstovams. Pavyzdžiui, 1386 m. Smolensko kunigaikščio Jurijaus Sviatoslavičiaus sutartyje su Jogaila ir jo vietininku Lietuvoje kunigaikščiu Skirgaila, apibrėžiant sąjungą prieš bendrus priešus atskirai buvo pabrėžtas Gediminaičių statusas – „*su kuo karalius nesilaikys taikos ir jo brolis didysis kunigaikštis Skirgaila ir su tuo aš nesilaikysiu taikos nors gi su kitais broliais [ir pusbroliais] savo nesilaikys taikos ir su tais man taikos nesilaikyti ir su Andriejum Polockiečiu ir su polockiečiais taikos nesilaikyti man ir pasiuntinybių nesiųsti*“²²⁰. Panašiu principu buvo apibrėžtas priešų – priešiško valdovui kunigaikščių Gediminaičių santykis 1433 m. Lenčicos²²¹, 1435 m. Brastos²²² bei 1449 m. sutartyje su Maskvos valstybe²²³. Likusios aptariamojo laikotarpio sutartys draudė šaliai partnerei priimti ir savo valdose laikyti kitos šalies priešus arba leisti priešų kariuomenei vyksti per savo teritoriją²²⁴. Be valdančiosios giminės atstovų priešais šaltiniuose galėjo būti įvardinti asmenys – kitų valstybių valdovai, valstybės (Vokiečių ordinas) arba net „politiškai neangažuoti“ sociumai (totoriai, turkai). Reprezentatyviu pavyzdžiu galėtų būti laikomas 1395 m. Lk Jogailos ir Moldavijos vaivados Stepono sutarties tekstas, kuriuo Steponas įsipareigojo teikti pagalbą prieš visus Jogailos priešus: „*padėti pagal visas mūsų išgales prieš visus jų [t.y. Jogailos] priešus*“²²⁵, „*<...> prieš Vengrijos karalių,*

²¹⁹ Kultūrinės antropologijos metodologijoje „eminėmis“ laikomos tos sąvokos, kurias naudoja tyrinėtojo tiriamos kultūros ar visuomenės nariai, o „etinėmis“ tos, kurias susikuria tyrinėtojas, iš šalies tiriantis tam tikrą kultūrą arba visuomenę. Plačiau: Norkus Z., *Nepasiskelbusioji imperija*, p. 78.

²²⁰ <...> *с кимъ король не миренъ. и братъ его князь велики скиригкаило и с тымъ и азъ не миренъ хота бы с ыною братьею своею не миренъ и с тыми миру не держати ми и со ондреемъ полоцкимъ и с полочаны миру не держати ми ани сылатиса*. Gramoti XIV, nr. 37, p. 70.

²²¹ Die Staatsverträge, Bd. 1, nr. 176, p. 192.

²²² Die Staatsverträge, Bd. 1, nr. 182, p. 201.

²²³ LM 5-oji Užk., nr. 541, p. 358.

²²⁴ 1397 m. paliaubų sutartis tarp Vytauto ir Ordino. CEV, nr. 140, p. 44; 1398 m. Salyno sutartimi. Die Staatsverträge, Bd. 1, nr. 2, p. 12; LECUB, Bd. 4, nr. 1479, stulp. 226; 1402 m. Švitrigailos sutartimi su Ordinu. LECUB, Bd. 4, nr. 1603, stulp. 413; Kotzebue A., [Priedai], nr. 9, p. 168; 1404 m. Racionžo sutartimi. Die Staatsverträge, Bd. 1, nr. 23, p. 33; 1404 m. Sutartimi tarp Vytauto ir Ordino. CEV, nr. 299, p. 105; 1422 m. Melno sutartimi. Die Staatsverträge, Bd. 1, nr. 154, p. 162.

²²⁵ <...> *помогати подлуг всеъ нашеъ мочи противку всѣхъ ихъ неприятелии <...>*. Gramoti XIV, nr. 66, p. 127.

*prieš Besarabijos vaivada, prieš turkus, prieš totorius, prieš rusėnus, taip pat <...> [prieš] vokiečių kryžiuočius*²²⁶.

Tam, kad geriau suvoktume ir apibrėžtume valdovo varžovų ir nedraugų kategoriją, pasinaudosime priešinga socialinių santykių forma – draugystės kategorija²²⁷. Jau S. C. Rowellas, kalbėdamas apie besiformuojančias Lietuvos diduomenės grupuotes XV a. 5 deš., atkreipė dėmesį į šios socialinių santykių formos svarbą²²⁸, tačiau labiausiai draugystės reiškinį išplėtojo R. Petrauskas, nagrinėdamas ankstyvųjų valstybinių struktūrų funkcionavimą Lietuvoje²²⁹. Anot R. Petrausko, archajinėse menkai institucionalizuotose visuomenėse, tokiose kaip Lietuvos valstybė XIII–XV a. pradžioje, draugystės kategorija (lot. *amici*, rusėn. *приятелю*, vok. *frunde*) „buvo svarbi visuomenę siejanti ir politinę organizaciją įtvirtinanti socialinių santykių forma“²³⁰, kartu ji neprieštaravo pavaldumo ryšiui, bet papildė jį. Priešingai nei hierarchiškai išreikštuose feodaliniuose santykiuose, kuomet vieno senjoro vasalai nesudarė vieningos grupės, draugystė buvo horizontalių ryšių tinklas, jungiantis individus į vieną visumą²³¹. Taigi valstybinės struktūros buvo kuriamos dvigubo ryšio pagalba – pavaldumo (teisiniu) ir draugystės (moraliniu). Jau iš didžiojo kunigaikščio Gedimino epochos žinomi pirmieji valdovo draugai/pareigūnai, kurie prisidėjo prie valstybinių struktūrų stiprėjimo²³². Tokiems pareigūnams/draugams valdovas patikėdavo pakankamai daug autonomijos, įgyvendinant didžiojo kunigaikščio politiką vietose. Rašto kultūros trūkumą²³³ valstybės valdymo

²²⁶ <...> *противку короля Оугорского, противку воеводы Басарабьского, противъ турковъ, противъ татаръ, противъ русъ также <...> [против] нѣмцѣмъ крыжевонцѣмъ <...>*. Gramoti XIV, nr. 66, p. 126.

²²⁷ Plačiau apie draugystės kategoriją ankstyvaisiais viduramžiais: Althoff G., *Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im früheren Mittelalter*, Darmstadt, 1990.

²²⁸ Greta taip pat išskyrė giminystės bei santuokos kategorijas. Rowell S. C., *Išdavystė ar paprasti nesutarimai*, p. 48.

²²⁹ Petrauskas R., Giminaičiai ir pavaldiniai: Lietuvos bajorų grupės XIV a. pabaigoje – XV a. I pusėje, *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono*, (toliau – Petrauskas R., Giminaičiai ir pavaldiniai), Vilnius, 2001, p. 112; Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*, p. 174–176; Petrauskas R., *Ankstyvosios valstybinės struktūros*, p. 24–26.

²³⁰ Petrauskas R., *Ankstyvosios valstybinės struktūros*, p. 24.

²³¹ Petrauskas R., Giminaičiai ir pavaldiniai, p. 112; Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*, p. 175.

²³² Pavyzdžiui, Gardino *castellanus* Dovydas. *Chartularium Lithuaniae res gestas*, p. 44.

²³³ Tik Ldk Vytauto aplinkoje atsiranda nuolatinė valdovo raštinės institucija. Iki tol Lietuvos valdovai naudodavosi stačiatikių ir katalikų dvasininkų paslaugomis. Dubonis A., Raštininkas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, (toliau – Dubonis A., Raštininkas), Vilnius, 2001, p. 574–575.

procesė iš dalies kompensavo kartkartėmis valdovo dvare vykę suvažiavimai, medžioklės, svečių priėmimas etc²³⁴; bei tai, kad didžiojo kunigaikščio valdymas reišėėsi nuolat keliaujant. Tik Ldk Vytauto valdymo metu XV a. pradžioje ėmė ryškėti rezidencinių pilių svarba, kuriuose valdovas apsistodavo ilgesniam laikui²³⁵.

Didžiojo kunigaikščio jo pareigūnų/draugų santykis turėjo būti grįstas lojalumo arba ištikimybės išraiška. Ji turėjo lanksčias ribas, kurios buvo suvokiamos amžininkų, bet sunkiai rekonstruojamos šių dienų tyrinėtojų. Džiūči uluso chanas Tochtamyšas 1393 m. laiške Lk Jogailai skundėsi: „*praėjusiais metais prasidėjo nesantaika tarp mūsų, mūsų sūnėnas Bek–Bulatas ir Chodža–Medinas tapo mums nedraugu*“²³⁶, – konkretūs veiksmai, kurie privedė prie nesantaikos ir priešiškumo laiške neatskleisti. Todėl, manytume, kad jie turėjo būti aiškūs tiek laiško siuntėjui, tiek gavėjui. Regis, pareigūnai ir draugai, peržengę ištikimybės ir lojalumo ribą taip pat buvo laikomi didžiojo kunigaikščio nedraugais arba varžovais.

Ištikimybės ir lojalumo mastas priklausė nuo įvairiausių veiksnių, o jų aptarimas reikalautų atskiro detalaus tyrimo. Todėl šiuo atveju apsiribojame tik poros jų pristatymu ir analize. Pavyzdžiui, ištikimybės ir lojalumo mastas priklausė nuo to, kad nebuvo apibrėžtos valdovo pareigūnų/draugų kompetencijos. 1397 m. sausio 23 d. laiške Ldk Vytautas skundėsi Rygos miesto tarybai, jog jo pareigūnas, Polocko vietininkas, Mangirdas neturėjo teisės patvirtinti dar kunigaikščio Lengvenio ir Rygos miesto, Vokiečių ordino Livonijos šakos, sudarytos taikos ir prekybinės sutarties visos Lietuvos vardu²³⁷. Laiške Vytautas teigė, kad ne tik kunigaikštis Lengvenis neteisėtai sudarė šią

²³⁴ Plačiau apie Ldk Vytauto dvaro kasdienybę: Čapaitė R., Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kasdienybė pagal jo ir jo amžininkų korespondenciją, *Alytaus miesto istorijos fragmentai*, sud. A. Jakunskienė, Alytus, 2001, p. 18–27.

²³⁵ Volungevičius V., *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 2015, p. 82–83.

²³⁶ <...> Оу другому пакъ лѣтъ стала межи нас заматна нашъ племеньникъ Бекбулатъ и Хожа Мединъ оучинилса намъ ворогъ <...>. *Українські грамоти, (XIV в. і перша половина XV в.)*, t. 1, вид. В. Розов, Київ, 1928, nr. 26, p. 48. Terminas *враг* aptariamąo laikotarpio šaltiniuose dažniausiai vartotas religinio turinio tekstuose. *Ворогъ, Врагъ, Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып., 4, Мінск, 1984, p. 187, 250.

²³⁷ Kitas panašaus turinio Vytauto laiškas rygiečiams datuojamas 1398 m. sausio 20 d. Už nuorodą dėkoju S. Polechovui. PG, t. 1, nr. 19, 21, p. 67–68, 72.

sutartį, bet ir Mangirdas ją patvirtino, nes jis be valdovo valios neturėjo teisės „*net pusdieniui sudaryti sutarties Lietuvos vardu*“²³⁸. Be abejo, tokia Ldk Vytauto pozicija galėjo būti padiktuota susiklosčiusių politinių aplinkybių, kuomet reikėjo pasiteisinti, kodėl rygiečių pirklių turtas Lietuvoje nebuvo teisiškai apsaugotas. Būtent tokio argumento pasirinkimas liudytų, kad jis turėjo prasmės, nes valdovo pareigūnai kartais galėjo peržengti savo neapibrėžtų kompetencijų „ribas“. Vargu ar minėta situacija peržengė Mangirdo ir Ldk Vytauto moralinių ir teisinių santykių ribas. Apie paties Mangirdo karjeros vingius Ldk Vytauto dvare beveik jokių duomenų neturime, bet jo sūnų karjeros byloja, kad tie santykiai išliko labai artimi²³⁹. Panašių atvejų XIV a. būta ir daugiau²⁴⁰.

Ištikimybės ir lojalumo mastas taip pat buvo susijęs su to meto prastomis komunikacijos ir keliavimo sąlygomis. Vytautas skunde prieš Jogailą ir Skirgailą užsimena, kad jo tėvas Kęstutis ir dėdė Algirdas iš anksto buvo susitarę dieną, kurią abu turės atvykti prie Vilniaus, tam, kad paveržtų didžiojo kunigaikščio sostą iš Jaunučio, tačiau dėl neaiškių priežasčių, kurių Vytautas skunde nenurodė „*kunigaikštis Algirdas negalėjo atvykti*“²⁴¹. Vėlesnių Lietuvos metraščių redakcijų autoriai šį epizodą paaiškino plačiau, įvertinę komunikacinius trukdžius – „*didysis kunigaikštis Algirdas iš Vitebsko iki Vilniaus greitai nespėjo*“²⁴². Kęstutis veikiausiai išvykęs iš Trakų, vienas sugavo brolių Jaunutį ir tik pasirodžius vyresniajam broliui Algirdui pasodino jį į didžiojo kunigaikščio sostą.

Didžiojo kunigaikščio – valdančiosios dinastijos narių tarpusavio ryšys kokybiškai skyrėsi nuo dinastijos narių – kitų kilmingųjų santykio. Manytume,

²³⁸ <...> *ein halbin tag frede uffzunemen ven der Littawen wegin*. PG, t. 1, nr. 19, p. 68.

²³⁹ Mangirdas mirė iki 1410 m. Jo sūnus Alekna buvo Vytauto dvaro pataurininkis, kitas sūnus Petras apie 1424–1426 m. buvo Podolės seniūnas, o 1422/23 m. minimas kaip dvaro maršalka. Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*, p. 259–261.

²⁴⁰ Pavyzdžiui, Liubarto ir brolių Karijotaičių atveju. Petrauskas R., *Gediminaičių pasaulis: tarptautinės politikos ir diplomatinės veiklos formos bei galimybės XIV a. antrojoje pusėje, Vidurio rytų Europa mūsų priėmimo vandens metu*, (Colloquia Russica, series II, vol. 2), moksl. red. V. Jankauskas, V. Nagirnyy, Kaunas – Kraków, 2013, p. 189–190.

²⁴¹ <...> *vnd herczog Algart der konde nicht komen* <...>. Dis ist Witoldes sache, p. 712.

²⁴² <...> *князь великии Ольгирд з Витебьска до Вилни борздо не неприспел* <...>. Letopis Krasinskogo, p. 133.

kad šis ryšys buvo kur kas glaudesnis. Todėl lojalumo ir ištikimybės ribos buvo kur kas platesnės. Algirdo/Kęstučio – Jaunučio, Kęstučio/Vytauto – Jogailos, Žygimanto Kęstutaičio – Švitrigailos, Mykolo Žygimantaičio – Kazimiero ir daugelis kitų „lokalinių“ konfliktų liudija, kad valdančiosios dinastijos atstovai buvo linkę taikytis bei ieškoti kompromisų, nors kartais kompromisas buvo „pasiekiamas“ po vienos iš kovojančių šalių mirties²⁴³.

Pasinaudosime pora iškalbingiausių pavyzdžių. Vytautas skunde prieš Jogailą ir Skirgailą mini, kad po to, kai Kęstutis nuvertė nuo sosto Jogailą, „vengdamas apie save pikty kalbų ir nenorėdamas nieko iš savo giminės išvyti“²⁴⁴ grąžino Jogailai Vitebską bei kilnojamąjį turtą. Tarpusavio santykių skirtumą paliudija Švitrigailos atvejis. Po ketvirtojo mėginimo maištauti prieš Ldk Vytauto valdžią Švitrigaila 1409 m. buvo suimtas. Du nežinomi Švitrigailos aplinkos kunigaikščiai buvo nukirsdinti, bet pats Švitrigaila įkalintas, supančiojus jį sunkiomis grandinėmis (<...> *in den ysen gar hertlich halde* <...>). Apie tai didžiajam Ordino magistrui pranešė Ragainės komtūras, sužinojęs šias žinias iš neįvardintų draugų, atvykusių iš Lietuvos²⁴⁵. Vėliau Švitrigaila buvo perkeltas ir kalinamas Kremeneco pilyje net 9 metus iki 1418 m., kuomet padedamas grupės kilmingųjų paspruko į Vengriją bei pasiekė Konstanco susirinkimą. Po poros metų 1420 m., padedamas savo brolio Lk Jogailos ir laiduojant Lenkijos karalystės pareigūnams, susitaikė su Ldk Vytautu²⁴⁶.

Reiktų atkreipti dėmesį, kad didžiojo kunigaikščio – valdančiosios giminės atstovų, didžiojo kunigaikščio – kitų kilmingųjų ryšys lojalumo ir

²⁴³ Pavyzdžiui, Mykolo Žygimantaičio atveju. Jis Maskvoje buvo, matyt, nuuodytas. Vargu, ar prie šios žmogžudystės tiesiogiai galėjo prisidėti Lietuvos ponai kaip teigia J. Dlugošas. Kopystiański A., Książę Michał Zygmuntowicz, *Kwartalnik Historyczny*, rocz. XX, (toliau – Kopystiański A., Książę Michał Zygmuntowicz), Lwów, 1906, p.163. Šias abejones stiprina faktas, jog po mirties Mykolas buvo palaidotas Vilniaus katedroje. Rowell S. C., Išdavystė ar paprasti nesutarimai, p. 53.

²⁴⁴ <...> *wolde vff sich nich eyn boze wort haben vnd wolde sines geslechtes nimand vortreiben* <...>. Dis ist Witoldes sache, p. 712.

²⁴⁵ 1409 m. lapkričio 27 d. Ragainės komtūro laiškas didžiajam Ordino magistrui. <...> *Ouch spricht her, das Wytowt herczog Swyttirgailn in den ysen gar hertlich halde, und hatte dem herren konyne czu Polau vorschreiben, wy her im czu deser czit das vierde vorretnisse wolde haben gethan. Des hät im der konyng czu Polan wedir vorschreiben, könne her uff dy worheit komen, das her im thu syn recht, also das deser anders nicht en weis, wen das Wytowt Swyttirgailn habe lassen töten, und hat eygentlich gesehn, das Wytout zwene mechtige herczogen hat lassen köppen, dy sich an Swyttirgayln hatten geworfen* <...>. Laiškas minimas: CEV, nr. 434, p. 204. Publikacija: Arbusow L., *Zwölf Urkunden*, nr. 1, p. 265–266.

²⁴⁶ CEV, nr. 889, 890, p. 489–490.

ištikimybės atžvilgiu nebuvo vienpusis. Valdovui ir jo artimiausiai aplinkai teko laviruoti tarp įvairiausių interesų grupių, kurios susijungusios galėjo sudaryti rimtą konkurenciją valdovo asmeniui arba net jį pakeisti. Iš Vytauto skundo prieš Jogailą ir Skirgailą sužinome, kad Kęstutis ir Algirdas sumanė nuversti Jaunutį tik tuomet, kai pamatė „*jiems kunigaikščio Jaunučio kai kurias neteisybes*“²⁴⁷. Iš šio skundo sužinome ir Vytauto motyvus pasipriešinti pusbroliui Jogailai. Jame Vytautas teigė, kad „*kunigaikštis Jogaila pažado neišpildė, atstojo nuo tiesos ir mano tėvonijos man neatidavė, o davė mano tėvoniją savo broliui kunigaikščiui Skirgailai*“²⁴⁸. Anot „Lenkijos istorijos tėvo“ Jono Dluogošo, Ldk Švitrigaila nuo sosto buvo nuverstas tik dėl to, kad padarė daug piktadarybių Lietuvos ponams ir jo valdymo metu katalikų tikėjimas patyrė nuosmukį, kadangi didysis kunigaikštis išskirtinai rėmėsi stačiatikių patarėjais²⁴⁹. Regis, Ldk Žygimantas Kęstutaitis kilmingųjų buvo nužudytas dėl savo žiauraus būdo²⁵⁰. Susidorojimas su valdovu Bychovco kronikos tekste įgavo susidorojimo su tironu formą²⁵¹. Be to, kaip parodė Jaroslavo Nikodemo tyrimas, kad bent jau Žygimantas Kęstutaitis nebuvo žiauresnis nei jo amžininkai, pavyzdžiui Švitrigaila²⁵². Iš Jono Dluogošo kronikos žinome, kad vienas iš Žygimanto Kęstutaičio žudikų, kunigaikštis Jonas Čartoriskis, gavo naujojo valdovo Kazimiero Jogailaičio atleidimą²⁵³, o kitas sąmokslu organizatorius Jonas Daugirdas net išsaugojo Vilniaus vaivados pareigybę²⁵⁴. Regis, sąmokslu organizatoriams pasekmės nebuvo skausmingos. Vienintelis Trakų vaivada Petras Leliušas neteko turėto posto²⁵⁵.

²⁴⁷ <...> *jn von herczoge Jawnuten eczliche vnrecht* <...>. Dis ist Witoldes sache, p. 712.

²⁴⁸ <...> *herczog Jagal siner truwe nicht derfollete vnd trata ab siner warheit vnd myn feterlich erbe gab her mir nicht vnd myn feterlich erbe gab her synem bruder herczoger Skirgal* <...>. Dis ist Witoldes sache, p. 713.

²⁴⁹ *Jana Długosza roczniki*, ks. 11, 12, p. 77–78.

²⁵⁰ Rowell S. C., *Bears and Traitors*, p. 30–31, 45–55.

²⁵¹ Kronikininkas į pagrindinio Žygimanto Kęstutaičio žudiko kunigaikščio Ivano Čartoriskio lūpas įdėjo šiuos žodžius, matyt, kaip savotišką pasiteisinimą: <...> *Szto tesi był nahotował kniazem y panom y wsim nam pity, toie ty teper pily odyn* <...>. Bychovco kronika, p. 156.

²⁵² Nikodem J. Przyczyny zamordowania Zygmunta Kiejstutowicza, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, t. 17, 2002. Prieiga internetu: http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/bzh/17/17art_nikodem.htm [peržiūrėta: 2013 01 10].

²⁵³ *Jana Długosza roczniki*, ks. 11, 12, p. 283–285.

²⁵⁴ Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*, p. 224–225.

²⁵⁵ Plačiau apie Žygimanto Kęstutaičio nužudymą ir jo pasekmes: Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*, p. 182–185.

Kokybinį valdovo nedraugų kategorijos pokytį teisiniame diskurse galime įžvelgti analizuojant 1435 m. Moldavijos vaivados Iljos – Ldk Žygimanto Kęstutaičio ²⁵⁶, 1442 m. to paties Moldavijos vaivados ir Ldk Kazimiero Jogailaičio bei 1447 m. Moldavijos vaivados Stepono ir Ldk Kazimiero Jogailaičio taikos sutarties turinių skirtumus²⁵⁷.

1435 m. taikos sutartyje abi šalys numatė neremti viena kitos priešų – „*o nedraugams jo nedraugais būti*“²⁵⁸. Jau po dvylikos metų, 1442 m. sutartyje tarp Ldk Kazimiero ir to paties Moldavijos valdovo Iljos ši norma buvo gerokai išplėtota. Prie susitarimo dėl bendrų priešų buvo pridėta norma, kad „*ir nedraugą mūsų Iljai, vaivadai, prieš mus jo [t.y. savo] valdose nelaikyti, o mums taip pat nedraugo Iljos, vaivados, mūsų valdose prieš jį nelaikyti. Ir kas trokš arba galvos prieš mūsų gyvastį, ir pabėgs į Iljos, vaivados, valdas, tokį išdaviką Ilja, vaivada, privalo mums iš savo valdų išduoti. Ir kas [prieš] Iljos, vaivados, gyvastį galvos, ir pabėgs į mūsų valdas, ir mes taip pat privalome tą išdaviką iš mūsų valdų Iljai, vaivadai, išduoti*“²⁵⁹. Tokia sutarties išraiška pakartota 1447 m. Ldk Kazimiero ir Moldavijos vaivados Stepono sutartyje²⁶⁰. Regis, sutartyje minimas „*nedraugas*“ (*неприятель*) atstovavo valstybės galingiausiems – valdančiajam elitui plačiaja prasme. Tarpvalstybinės sutarties normos pasikeitimas turėjo būti susijęs su konkrečiomis politinėmis aplinkybėmis, o

²⁵⁶ Dokumento originalas: AGAD, *Zbiór dokumentów pergaminowych*, 7285; Sutarties akte Lietuvos Metrikos knygoje įrašyta klaidinga 1437 m. data. Klaida, matyt, įsivėlė perrašant knygą. LM 5-oji Užk., nr. 538, p. 354–355; Plačiau apie sutarties datavimą: Czamańska I., *Moldawia i Wołoszczyzna*, p. 99, 306 išnaša; taip pat: Costăchescu M., *Documentele*, p. 691–692.

²⁵⁷ Pona Čamanska šią sutartį datuoja 1442 m. Plačiau: Czamańska I., *Moldawia i Wołoszczyzna*, p. 100, 309 išnaša; Mihaius Costăchescu publikacijoje pateikė 1445 m. datą. Plačiau: Costăchescu M., *Documentele*, p. 725–728.

²⁵⁸ <...> а неприятелемъ его неприятелемъ быти <...>. LM 5-oji Užk., nr. 538, p. 355.

²⁵⁹ А неприятеля нашего Ильи, воеводе, противъ насъ у его земли не держати, а намъ такожь неприятеля Ильи, воеводи, у нашои земли противъ его не держати. А хто пожедаеть, погадаеть на нашъ жывотъ, а збежытъ въ Ильи, воеводину, землю, того издрадъцу Ильи, воевода, маеть намъ зъ его земли выдати. А хто Или, воеводинъ, жывотъ погадаеть, а забежытъ у нашу землю, и мы имаемъ такожь того зъдрадъцу з нашеи земли Ильи, воеводи, выдати. LM 5-oji Užk., nr. 539, p. 355; Moldavijos šalies sutarties tekstas šiek tiek skiriasi. LM 5-oji Užk., nr. 544, p. 361.

²⁶⁰ А хто погадаеть на князя великого жывотъ и забежытъ в нашу землю, и мы имаемъ того зърадъца выдати з нашеи земли князю великому. А хто иметь погадат на нашъ жывотъ и забежытъ у князя великого землю, и князь великий Казимир мает намъ того нашего зърадъцу выдати. LM 5-oji Užk., nr. 543, p. 360.

išdavystės termino vartojimas šiame kontekste liudytų apie atsiradusi poreikį išskirti nedraugų ir išdavikų kategorijas.

Įvardyti sutartyse minimą išdaviką arba išdavikus pakankamai keblu. Šaltinių, kuriuose jie būtų tiksliai įvardytų neturime. Manytume, kad reiktų sutikti su Adrijano Kopystianskio nuomone, kad šiose sutartyse buvo kalbama apie kunigaikštį Mykolą Žygimantaitį – Ldk Kazimiero varžovą kovoje dėl Vilniaus sosto²⁶¹. Reiktų pabrėžti, kad XV a. 5 deš. – 6 deš. pradžioje, anot Jono Dlugošo, buvo įvykdyti septyni nesėkmingi pasikėsinimai į Kazimiero Jogailaičio gyvybę²⁶². Galbūt 1523 m. kovo 29 d. Ldk Žygimanto Senojo pasiuntinybės tekste Moldavijos vaivada Steponui dėl pabėgusio vaivados tarybos nario Šarpos buvo prisiminti didžiojo kunigaikščio pavaldiniai, sietini su vienu iš nesėkmingų pasikėsinimų į Ldk Kazimiero gyvybę. Pasiuntinybės tekste Ldk Žygimantas teigė, kad „*kai kurie Jo Mylistos [Kazimiero] pavaldiniai tokiu pat būdu išsigandę rūstybės perbėgo pas tavo senelį vaivadą Steponą ir tavo senelis mūsų tėvą karalių Kazimierą prašė ir mūsų tėvas karalius Kazimieras dėl tavo senelio prašymo rūstybę savo jiems atleisdavo ir tuoj pat į savo malonę priimdavo ir garbę, valdas ir išdus jiems grąžindavo*“²⁶³. Galbūt čia kalbama apie kunigaikštį Mykolą Žygimantaitį, kuris tuo metu buvo pasitraukęs į Moldaviją²⁶⁴. Ldk Kazimieras 1447 m. liepos 1 d. išdavė „*geležinį*“ apsaugraštį, kad kunigaikštis Mykolas Žygimantaitis laisvai atvyktų į Krokuvą²⁶⁵. Tyrinėtojams yra žinomi du konkretūs pasikėsinimo į Ldk Kazimierą atvejai. Tik vienu atveju asmuo buvo įvardinamas šaltiniuose. Jonas Dlugošas mini, kad 1446 m. į valdovą kėsinosi Valažino ponas (kunigaikštis?), tikriausiai, Ldk Kazimiero kambarinis – kažkoks Suchta²⁶⁶. Platusis Lietuvos

²⁶¹ Kopystiański A., Książę Michał Zygmuntowicz, p. 116, 123–124, 133.

²⁶² Apie tai J. Dlugošas užsimena du kartus. Joannis Długosz senioris, t. 14, p. 29, 139.

²⁶³ *некоторые подданыи его м(и)л(о)сти [Казимера] такимъ же обычаемъ напудивши ся гневу втекли до дида твоего Стефана, воеводы, и дидъ твои отца нашего Казимера, короля, за таковыми прошиваль, и отец нашъ Казимер, король, на прозбу дида твоего гнев свои имъ отпускивалъ и зася в ласку свою их приимоваль, и при чтяхъ, именьяхъ и скарбехъ их заставляль <...>*. LM 7-oji Užk., nr. 229, p. 421.

²⁶⁴ Kopystiański A., Książę Michał Zygmuntowicz, p. 133–134.

²⁶⁵ CESXV, t. 3, nr. 11, p. 18–19.

²⁶⁶ <...> *Szuchta Rutenici generis et ritus Dux* <...>. Joannis Długosz senioris, t. 14, p. 29; Plačiau: Rowell S. C., Išdavystė ar paprasti nesutarimai, p. 53–54, 32 išnaša; Rowell S. C., Bears and Traitors, p. 37, 44 išnaša.

metraščių sąvadas taip pat užsimena apie Suchtos pasikėsinimą ir mini, kad dėl to buvo mirtimi nubausti penki broliai Valažino kunigaikščiai²⁶⁷. Šio įvykio atspindžius galime aptikti vadinamojo Ldk Kazimiero suteikčių knygoje. Joje yra nedatuotas įrašas, kad Ldk Kazimieras Valažiną buvo suteikęs ponui Jonui Mangirdaičiui²⁶⁸. Kazimiero suteikčių knygą tyrinėjęs Eugenijus Saviščevas yra sudaręs spėjamų aktų registrą, pateikdamas galimą suteikties datavimą. Valažinas Jonui Mangirdaičiui, anot E. Saviščevo, buvo suteiktas maždaug 1440–1447 m.²⁶⁹. Regis, kad po nesėkmingo pasikėsinimo į Ldk Kazimiero gyvybę 1446 m. pabaigoje, dalis sąmokslininkų buvo nubausti mirties bausme, o jų turtas nusavintas valdovo išdo naudai, kurio dalis (Valažinas) ir buvo suteiktas Jonui Mangirdaičiui. Įtarinėta, kad vienu iš sąmokslu organizatoriumi galėjo būti kunigaikštis Mykolas Žygimantaitis²⁷⁰. Galbūt dėl šios priežasties, baimindamasis valdovo „rūstybės“ kunigaikštis Mykolas Žygimantaitis pabėgo iš LDK. Kitas pasikėsinimas, turėjo įvykti 1453 m. pirmojoje pusėje. Apie jį žinome iš Torūnės komtūro ir Vokiečių ordino šnipo gegužės 17 d. pranešimų didžiajam Ordino magistrui²⁷¹. Anot didžiojo Ordino magistro informatorių, Ldk Kazimieras po pasikėsinimo į savo gyvybę dešimt savaičių sveiko izoliuotas nuo bajorų. Neturime jokių duomenų, bet galime daryti prielaidą, kad su pasikėsinimu į Ldk Kazimiero gyvybę galėjo būti susijęs pabėgęs Medininkų tijūnas Ignotas, kurio valdos 1453 m. kovo 15 d. buvo suteiktos kažkokiam Hlebui Andrejevičiui²⁷².

Regis, būtent Ldk Kazimiero aplinkoje atsirado postūmis kodifikuoti valdovo išdavystės nusikaltimą. Tai liudija tarpvalstybinės sutartys su Moldavija ir 1447 m. Kazimiero privilegija bajorijai. Šį postūmį galėjo paskatinti kelios

²⁶⁷ Bychoveco kronika, p. 159.

²⁶⁸ LM 3-oji Užk., p. 20.

²⁶⁹ Saviščevas E., Suvaldyti chaosą: bandymas naujai tirti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero suteikčių knygą, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, sudarė D. Antanavičius, D. Baronas, (toliau – Saviščevas E., Suvaldyti chaosą), Vilnius, 2008, p. 142, 29 SA.

²⁷⁰ Bent jau tokią informaciją pateikia platusis Lietuvos metraščių sąvadas. Bychoveco kronika, p. 159.

²⁷¹ Rowell S. C., Priedas, nr. 4, 5, p. 67–70.

²⁷² Suteiktis buvo išduota Vilniaus vaivados Goštauto vardu. *Глебу Андреевичу Игнатъкова земля подъ тивуна медницкого, занюж тот деу Игнатко збегль своего места. Април(я) 15, инъдиктъ 1. Панъ Кгастовтъ, воевода виленскии*. LM 3-oji Užk., p. 22; Saviščevas E., Suvaldyti chaosą, p. 142, 58 SA.

aplinkybės. Pavyzdžiui, pasikėsinimas į Kazimiero Jogailaičio gyvybę. Tačiau pasikėsinimai į didžiojo kunigaikščio asmenį arba valdžią LDK XIV a. viduryje – XV a. 4 deš. nebuvo reti. Todėl išdavystė kaip nusikaltimas paprotinės teisės rėmuose galėjo atsirasti kur kas anksčiau, dar pagoniškuoju Lietuvos laikotarpiu. Kodėl jis tuo metu neatsirado? Manytume, kad pagrindinė priežastis, dėl ko išdavystė kaip nusikaltimas nefunkcionavo Lietuvoje iki pat XV a. pradžios buvo tai, kad iki „ankstyvosios modernizacijos“ laikotarpio – Vytauto epochos, funkcionavo archajiškais ryšiais paremtos valstybinės struktūros. Šio ryšio nutraukimas, ištikimybės ir lojalumo ribų peržengimas nebuvo suvokiamas kaip nusikaltimas, bet kaip priešiško demonstravimas. Todėl tokie asmenys arba asmenų grupės buvo priskiriamos nedraugų ir varžovų kategorijai, kurios terminų semantinis laukas praktiškai sutapo su priešų kategorija. Išdavystės terminų atsiradimas liudija valstybinės organizacijos intensyvėjimą, kai tarp valdovo ir jo pareigūnų/draugų užsimezgė glaudūs ryšiai, visų pirma per institucinio valdovo dvaro terpę bei pareigybių sistemą. Vis daugiau kilmingųjų buvo įtraukta į valstybinių struktūrų mechanizmą, kurie buvo laikomi ir patys save suvokė valdovo bei valstybės kūno nariais. Būtent šiuo atveju ištikimybės ir lojalumo ribų peržengimas buvo imtas suvokti kaip išdavystės nusikaltimas.

Ldk Kazimiero valdymo pradžioje įvykdytas valdovo išdavystės normų teisinis apibrėžimas visų pirma turėtų būti įvertintas XV a. pirmosios pusės žinomų išdavystės atvejų kontekste.

1.3.4. Valdovo išdavystės samprata XV a. pradžioje – XV a. 4 dešimtmetyje

Aptariamojo laikotarpio šaltiniai nepasižymi išdavystės atvejų gausa. Ypač XV a. pirmaisiais dešimtmečiais išdavystės terminai šaltiniuose pasitaiko itin retai. Situacija pasikeitė kiekybiškai XV a. 4 dešimtmetyje. Be abejo, tokia tendencija buvo susijusi su vidaus karu, vykusiu Lietuvoje, Ldk Švitrigailos – Ldk Žygimanto Kęstutaičio konfliktu dėl didžiojo kunigaikščio sosto 1432–1438 m. Manytume, kad šio konflikto metu šaltiniuose minimi išdavystės atvejai turėtų būti suvokiami ne tiek kaip teisiniai precedentai, kurie kūrė išdavystės

nusikaltimo sampratą, tačiau kaip bendros evoliucinės modernizacijos, prasidėjusios XIV–XV a. sandūroje, atspindžiai. Būtent šiuo laikotarpiu galime užčiuopti archajiškų teisės struktūrų relikthus, kuriuos savyje aprėpė ir įtraukė valdovo išdavystės nusikaltimo samprata.

Ankstyviausias valdovo išdavystės nusikaltimo atvejis šaltiniuose minimas 1409 m., kuomet Ldk Vytautas skunde krikščioniško pasaulio valdovams greta kitų Vokiečių ordino piktadarybių išdaviku pavadino Brandenburgo komturą Markvardą Zalcbachą²⁷³. Markvardo Zalcbacho atvejį detaliau analizuosime kitame šio darbo skyriuje. Šiame kontekste reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad išdavystės veiksmas Ldk Vytauto buvo siejamas ne su teisine nusikaltimo plotme, tačiau išreiškė „moralinę“ išdavystės nuostatą. Vokiečių ordino pareigūnas ir didysis kunigaikštis nebuvo susisaistę pavaldumo principu, bet juos siejo draugystės ryšys. Maždaug nuo 1384 iki 1392 m. Markvardas Zalcbachas buvo nuolatinis Vytauto bendražygis. Po pirmojo Vytauto pabėgimo iš Ordino jis, matyt, atliko pabėgusio kunigaikščio patarėjo funkcijas, o Vytautui sugrįžus į Ordiną antrąjį kartą buvo Vytauto Gardino pilies seniūnu. Nors Markvardas Zalcbachas Vytauto aplinką paliko jau maždaug XIV a. 10 deš. antrajame trečdalyje, bet draugystės ryšys išliko iki pat 1409 m. 1397–1400 ir 1405–1409 m. Markvardas Zalcbachas nuolat lankydavosi Lietuvoje, Vytauto dvare, kaip Vokiečių ordino pasiuntinys. 1399 ir 1408 m. didžiojo kunigaikščio palydoje dalyvavo žygiuose prieš totorius ir Maskvą²⁷⁴.

Sunku vienareikšmiškai įvertinti šį pirmąjį išdavystės termino paminėjimą šaltinyje. Vytauto – Brandenburgo komtūro draugystės ryšio pažeidimo epizodas buvo viso labo tik plačiai išdėstyto skundo prieš Vokiečių ordiną dalis. Manytume, kad šis atvejis parodo, kokią svarią vietą Vytauto epochoje turėjo draugystės ryšys. Viena vertus, Ordino pareigūnas, matyt, nebuvo suvokiamas kaip valstybinių struktūrų grandis, bet, kita vertus, užsimezgęs asmeninis ilgalaikis ryšys, kuris buvo puoselėjamas bendromis praktikomis (pasiuntinybės, karo žygiai), liudytų apie šios draugystės ryšio

²⁷³ CEV, nr. 427, p. 200.

²⁷⁴ Petrauskas R., Tolima bičiulystė, p. 213.

svarbą. Regis, kad to paties ryšio pagrindu funkcionavo artimiausia valdovo aplinka pagonišku Lietuvos laikotarpiu²⁷⁵. Tai yra vienintelis atvejis, kuomet išdavystė kaip nusikaltimas buvo siejamas su draugystės ryšio pažeidimu. Likę išdavystės atvejai minimi išskirtinai tik pavaldinystės kontekste.

Jau po poros metų pačiam Vytautui teko laiduoti už išdavyste kaltintą asmenį. 1411 m. rugpjūčio 17 d. ir 18 d. Ldk Vytautui kartu su Lenkijos karaliumi Jogaila teko laiškuose užtarti didžiajam Vokiečių ordino magistrui Henrikui fon Plauenui išdavyste kaltintą ir į Lietuvą pabėgusį kilmingąjį Joną Survilą²⁷⁶. Jono tėvas buvo lietuvių kilmingasis Jonas Survila, kuris kartu su savo broliu Tomu 1365 m. perbėgo į Ordiną kunigaikščio Butauto Kęstutaičio palydoje²⁷⁷. Priešingai nei kunigaikštis Butautas, broliai liko Prūsijoje bei tapo Vokiečių ordino pavaldiniais. Santykiai su Lietuvos valdovais ir kilmingaisiais nutraukti nebuvo, Survilos dažnai dalyvaudavo (kaip vertėjai) Vokiečių ordino pasiuntinybėse į Lietuvą²⁷⁸. Regis, abu broliai 1399 m. žuvo Vorsklos mūšyje²⁷⁹.

Kaip aiškėja iš Jogailos ir Vytauto laiškų Jonas Survila buvo kaltintas Ordino išdavyste, nes slapta ilgą laiką perduodavo Ordino paslaptis į Lenkiją ir Lietuvą. Šie kaltinimai Jonui Survilai, matyt, buvo susiję su 1409–1410 m. Lietuvos ir Lenkijos karo kampanija prieš Vokiečių ordiną. Po nesėkmingai pasibaigusio karo Vokiečių ordinas susidorojo su neištikimais savo pavaldiniais, kaltindamas juos išdavyste²⁸⁰. Jogaila ir Vytautas neigė šiuos kaltinimus bei reikalavo grąžinti Jonui Survilai konfiskuotas valdas arba išmokėti už jas kompensaciją. Kaip aiškėja iš Grzegorzio Białyńskio tyrimo, Jonui Survilai buvo

²⁷⁵ Pavyzdžiui, iš Ldk Traidienio epochos žinomi du svetimšaliai karo vadai: jotvingių didikas Skomantas ir žiemgalių kunigaikštis Nameisis. Po to, kai kunigaikščio Nameisio vadovaujami žiemgaliai užėmė Odinui priklausančią Tervetę, Traidieniui buvo perduoti keli belaisviai Ordino broliai. Po Traidienio mirties 1282 m., Skomantas pabėgo iš Lietuvos ir įsikūrė Prūsijoje, o 1284 m. net atvedė Vokiečių ordino kariuomenę prie Gardino. Regis, kad šis ryšys galėjo išlikti tiek, kiek išliko gyva viena iš jį puoselėjančių šalių. Dubonis A., *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282*, (toliau – Dubonis A., *Traidenis*), Vilnius, 2009, p. 130, 137, 145, 154, 182.

²⁷⁶ Vytauto laiškas: CEV, nr. 483, p. 226; Jogailos laiškas: KDL, nr. 8, p. 145. Plačiau apie datavimą ir laiškų originalus: Białyński G., Surwiłłowie. Przykład kariery litwinow w Prusach, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 4, sudarė A. Dubonis, (toliau – Białyński G., Surwiłłowie), Vilnius, 2012, p. 21, 53 išnaša.

²⁷⁷ Rowell S. C., *Unexpected Contacts*, p. 567–570.

²⁷⁸ Plačiau apie Survilų karjerą Vokiečių ordino valstybėje: Białyński G., Surwiłłowie, p. 16–30.

²⁷⁹ Johann von Posilge, p. 230–231.

²⁸⁰ Neitmann K., *Die Staatsverträge*, p. 426–428.

atleista, o jo valdos buvo gražintos tik po 1416 m.²⁸¹ Manytume, kad iki 1416 m. Jonas Survila buvo apsistojęs Lietuvoje. Matyt, 1416 m. Vokiečių ordino magistro instrukcijoje Balgos komturui, tarp kitų neįvardytų Vytauto tarėjų, Vokiečių ordino išdavikų, išreiškusių norą grįžti į Prūsiją, turėtas galvoje ir Jonas Survila²⁸². Remdamiesi vien šiuo atveju, neturėtume daryti skubotų išvadų, kad išdavystės nusikaltimo samprata Vokiečių ordine aprėpė šnipinėjimą, ir taip pat, kad šnipinėjimo nusikaltimas Lietuvoje sudarė vieną iš išdavystės nusikaltimo sudedamųjų dalių. Priešingu pavyzdžiu galėtų tapti Vytauto raštininko Lichtenvaldo atvejis. Žinoma, kad šis raštininkas, pirma tarnavęs Ldk Vytautui, regis, po 1409 m. perėjo į Vokiečių ordino tarnybą²⁸³. Nors ir su išlygomis, tačiau lenkų tyrinėtojas Sobiesławas Szybkowski tokį elgesį vertino kaip žvalgybinės veiklos vykdymą Ordino naudai, o tai tiesiogiai siejo su valdovo išdavystės nusikaltimu²⁸⁴. Vargu, ar šiuo atveju išdavystės nusikaltimą turėtume suvokti kaip konkrečių, apibrėžtų nusikalstamų veikų mišinį. Kaltinimai Jonui Survilai turėtų būti vertinami kaip didesnio „raganų medžioklės“ proceso dalis, kuomet Ordinas ieškojo „atpirkimo ožių“, kurie turėjo įprasminti 1409–1410 m. karo nesėkmes. Kaip rodo sociologų tyrimai, toks procesas padeda konsoliduoti visuomenę po įvairiausių sukrėtimų ir ypač karinių nesėkmių²⁸⁵.

1430 m. birželio 14 d. laiške Lk Jogaila skundėsi Ldk Vytautui dėl to, kad vienas iš Mazovijos kunigaikščių – Kazimieras II, tuo metu gyvenęs Vytauto dvare, nebuvo davęs jam vasalinės ištikimybės priesaikos²⁸⁶. Nors pačiame Jogailos laiške apie išdavystę nebuvo užsimenama, bet iš Vytauto atsakymo aiškėja, kad Lenkijos karalius laikė kunigaikštį Kazimierą piktadariu ir didžiuoju

²⁸¹ Tik 1423 m. Jonas pirmą kartą pasirodė Vokiečių ordino šaltiniuose. Białuński G., Surwiłłowic, p. 21.

²⁸² Schnippel E., Beilage, p. 214.

²⁸³ Čapaitė R., *Gotikinis kursyvas*, p. 301.

²⁸⁴ Szybkowski S., Kancelaria Wielkiego Księcia Witolda w dobie wielkich konfliktów z zakonem krzyżackim w latach 1409–1422, *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska w XV wieku*, Malbork, 2006, p. 312.

²⁸⁵ Pozzi E., Le paradigme du traître, *De la trahison*, Paris, 1999, p. 7; Schehr S., *Sociologie de la trahison*, p. 322.

²⁸⁶ CEV, nr. 1415, p. 904–905.

išdaviku²⁸⁷. Panašią tendenciją galime matyti taip pat ir Ldk Švitrigailos – Ldk Žygimanto Kęstutaičio konflikto metu. Po nesėkmingų Ašmenos kautynių Ldk Švitrigaila 1432 m. gruodžio 13 d. laiške didžiajam Ordino magistrui nupasakojo dalį mūšio detalių ir informavo, kad „*visą tai, ką <...> išdavikai, dalis lietuvių, kurie su jumis ir su manimi antspaudais ir priesaikomis buvo [patvirtinę], tie antspaudais ir priesaikomis [patvirtino] lenkams*“²⁸⁸. Ši Ldk Švitrigailos laiške išsakyta mintis leidžia manyti, kad išdavikais buvo laikomi tie „*lietuviai*“, kurie sulaužė pavaldinystės saitus, paremtus antspaudu ir priesaikos institutais.

Panašiai išdavystės veiksmas buvo aprašytas ankstyvesniame 1432 m. rugsėjo 3 d. Ldk Švitrigailos laiške Livonijos magistrui tuoj po Ašmenos perversmo²⁸⁹. Kaip jau minėta, šiame laiške išdavystei nusakyti pavartotas lotyniškas terminas *fraudulentus*²⁹⁰. Lotyniškas terminas *fraus, fraudis* (apgaulė, suktybė, klasta, klaida, žala, nusikaltimas) yra dažnai sutinkamas XIV a. pabaigos – XV a. pradžios šaltiniuose kartu su kitu, panašios reikšmės – *dolus, doli* (klasta, žabangai, suktybė, vylus, apgaulė), ypač priesaikų dokumentuose, privilegijose, kartais tarpvalstybinėse sutartyse. Rusėniškuose šaltiniuose šiuos terminus atitiko *лесть* (apgaulė, suktumas, klasta, viliojimas, erezija) ir *хитрость* (suktumas, apsimetimas, išradingumas) terminai²⁹¹. Visi šie terminai gali būti susiję tiek su moralės, tiek ir su teisinėmis normomis. Anot senovės

²⁸⁷ <...> *quam maleficus ipse homo sit et proditor magnus* <...>. CESXV, t. 2, nr. 180, p. 242. Plačiau apie Mazovijos kunigaikščių priesaikas Lenkijos karūnai: Prochaska A., *Hołdy mazowieckie 1386–1430*, Kraków, 1904.

²⁸⁸ <...> *alles das <...> der vorrethers eyn teyl usz Littauwen, dy sich mit euch unde mit mir vorsegelt unde vorsworen haben, dye haben sich synt vorsegelt unde besworen mit dem Polan* <...>. LECUB, Bd. 8, nr. 647, p. 380.

²⁸⁹ <...> *qui nobis strict juramento fidelitatis obedienciam promiserant* <...>. LECUB, Bd. 8, nr. 624, p. 365.

²⁹⁰ <...> *suspicantibus dux Sigismundus, frater noster, et fraudulentus ac perfidus Symeon dux de Olschani, instigator suus ad ea mala et instructor, cum quibusdam complicibus* <...>. LECUB, Bd. 8, nr. 624, p. 365.

²⁹¹ Pavyzdžiui, 1386 m. kovo 12 d. kunigaikščio Mykolo Zaslavskio priesaika Lk Jogailai ir Lenkijos karūnai. <...> *semotis fraude, dolo at aliis quibusvis occasionibus, ad eum sine mora veniemus* <...>. AU, nr. 6, p. 6; arba kitas pavyzdys, 1389 m. balandžio 25 d. Simono Lengvenio priesaika Lk Jogailai ir Lenkijos karūnai. <...> *при корунъ королевства Полского пристати, <...> безо всякой лести и хитрости* <...>. Gramoti XIV, nr. 48, p. 101. Apie termino *лесть* vartojimą ikimongolinėje Rusijoje yra užsiminęs Petras Stefanovičius kolektyvinėje monografijoje, skirtoje senovės Rusijos politinei ir socialinei istorijai. *Древняя Русь, очерки политического и социального строя*, А. А. Горский, В. А. Кучкин, П. В. Лукин, П. С. Стефанович, Москва, 2008, p. 209–218.

Rusios monarchizmo pamatus XIII a. viduryje – XV a. viduryje tyrinėjusio Olego Usenko, terminas *xumpocť* šaltiniuose dažniausiai buvo siejamas su pasaulietiniais, o terminas *лесть* su pasaulietiniais ir religiniais nusikaltimais²⁹². Šių terminų kontekste mums nėra svarbu, kokia forma buvo įteisinamas ryšys tarp valdovo ir jo artimiausios aplinkos (pavaldinystės arba draugystės ryšiu), tačiau pačių terminų vartojimo kontekstas šaltiniuose turėtų būti suvokiamas kaip ištikimybės ir lojalumo ribų pažeidimas. Ldk Švitrigailos raštininkas pasinaudojo jam žinomu terminu, norėdamas nusakyti įvykusį pasikėsinimą prieš valdovą bei didžiojo kunigaikščio sosto uzurpavimą. Viena vertus, vienkartinis termino pavartojimas šaltiniuose liudytų, kad jis buvo tapatinamas su išdavystės veiksmu, išdavystė galėjo tapti jo atitikmeniu. Todėl tolimesnė šių terminų analizė atveria politinio nusikaltimo tyrimų perspektyvą pagoniškoje Lietuvoje. Tai, jog išdavystės nusikaltimui įvardyti radosi nauja terminija (visų pirma perimama vokiška ir lotyniška, o vėliau pritaikomas rusėniškas analogas), rodo, kad naujų socialinių ir politinių ryšių pažeidimo nusakymui neužteko ankstyvesnių terminų. Nusikaltimams nukreiptiems prieš naujai organizuojamą valstybės struktūrą įvardyti buvo pasitelkti nauji terminai, pabrėžiantys šio nusikaltimo išskirtinumą.

Bausmės už valdovo išdavystės nusikaltimą buvo įvairios. Jas detaliau aptarsime antrajame šio darbo skyriuje. Šiuo atveju galimas bausmės už šį nusikaltimą iliustruosime tik dviem, tačiau iškalbingais atvejais, kurie atskleidžia bendriausias bausmės tendencijas. 1434 m. dėl nedraugų šmeižto buvęs Ldk Švitrigailos šalininkas kunigaikštis Teodoras Nesvyžiškis buvo įkalintas, bet išlaisvintas Lenkijos karalystės pareigūnų. 1434 m. rugsėjo 7 d. ir 1435 m. balandžio [6–13] d. priesaikose Lenkijos karaliui Vladislovui III Jogailaičiui kunigaikštis Teodoras Nesvyžiškis teigė, kad Ldk Švitrigaila: „*liepė mane suimti dėl mano nedraugų šmeižto be mano kaltės ir neleisdamas atsisteisti, ir liepė mane nubausti mirtimi, ir [liepė] iš mano žmonos ir mano vaikų [atimti]*

²⁹² Усенко О. Г., Ментальные основы древнерусского монархизма (середина XIII – середина XV вв.). Оппозиции: верность/измена и вассал/подданный, *Cahiers du monde russe*, 46/1–2, (2005), p. 367.

*mano valdas ir mano garbę*²⁹³. Iš šios priesaikos rašto aiškėja, kad išdavikai turėjo būti baudžiami mirties bausme, o jų šeimos nariai – atitolinti nuo tėvo ir vyro nekilnojamojo turto²⁹⁴. Santykių nutraukimas tarp išdaviko ir jo šeimos narių taip pat turėjo vykti „metafiziniame“ lygmenyje, nes šeimos nariai turėjo prarasti ryšį ne tik su nekilnojamoju išdaviko turtu, bet ir su jo garbe²⁹⁵. Nėra aišku ar išdaviko šeimos nariams grėsė kokios nors kitos sankcijos, bet, regis, jog už išdavystės nusikaltimą grėsė kolektyvinė atsakomybė. Dar vienas kilmingasis kunigaikštis Aleksandras Olelka Vladimiraitis Ldk Švitrigailos – Ldk Žygimanto Kęstutaičio konflikto metu taip pat buvo įkalintas kartu su savo žmona ir vaikais²⁹⁶.

Apibendrinant poskyrį, reiktų atkreipti dėmesį, jog valdovo išdavystės nusikaltimo analizė XV a. pirmojoje pusėje byloja, kad šis nusikaltimas visų pirma atsirado didžiojo kunigaikščio – jo pavaldinių ir draugų abipusio ryšio, paremto ištikimybe ir lojalumu, plotmėje. Išėjimas už šios ištikimybės ir lojalumo ribos buvo galimas, bet laikomas prasižengimu, šaltiniuose įvardinamu *fraus* ir *dolus/лесть* ir *xumpocъ* terminais. Pirmasis išdavystės paminėjimas šaltiniuose buvo susijęs su draugystės ryšio pažeidimu, tačiau vėliau šis nusikaltimas „apsistojo“ išskirtinai tik ties pavaldinystės ryšiais. Šis virsmas

²⁹³ <...> *велгль ма имать без моеъ вины и без права черес намольвоу моихъ неприятюль и велгль ма былъ избавить горла моего и жоны моеъ и дѣтши моихъ имѣннѣ моего и чти моеъ <...>*. Ukrainski gramoti, t. 1, nr. 71, p. 129–130; Tas pats tekstas, tačiau sukeitus žodžius vietoj pakartotas 1435 priesaikos rašte. Ukrainski gramoti, t. 1, nr. 72, p. 132.

²⁹⁴ Plačiau apie šį reiškinį teisinio apibrėžimo kontekste: Czaykowski M., *Prawo bliźszości krewnych w dawnym prawie litewskim od drugiej połowy XIV wieku do schyłku XVIII wieku*, Warszawa, 2013, p. 142–144.

²⁹⁵ Rusėniškuose šaltiniuose garbė buvo įvardinama dviem *слава* ir *честь* terminais. Detalaus garbės sampratos tyrimo LDK kol kas nėra atlikta. Galime naudotis nebent kaimyninių šalių analogijomis. Plačiau: Лотман Ю., Об оппозиции «честь» - «слава» в светских текстах киевского периода, *Статьи по истории русской литературы. Теория и семиотика других искусств. Механизмы культуры. Мелкие заметки*, (Избранные статьи, t. 3), Таллинн, 1993, p. 111–120; Зимин А., О статье Ю. Лотмана «Об оппозиции *честь* - *слава* в светских текстах киевского периода», *Учёные записки Тартуского государственного университета*, вып. 284, *Труды по знаковым системам*, t. 5, Тарту, 1971, p. 464–468; Лотман Ю., Еще раз о понятиях «честь» и «слава» в текстах киевского периода, *Статьи по истории русской литературы. Теория и семиотика других искусств. Механизмы культуры. Мелкие заметки*, (Избранные статьи, t. 3), Таллинн, 1993, p. 121–126. Taip pat Petro Stefanovičiaus tygime: Стефанович П., Древнерусское понятие чести по памятникам литературы домонгольской руси, *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, № 2(16), 2004, p. 63–87.

²⁹⁶ Apie tai žinome iš paties kunigaikščio privilegijos Trakų tijūnui Ivanui Guščiai, tačiau įkalinimo forma nėra aiški. *Коли есмо были у кн(я)зя великого Жикгимонта, не въ веремени з нашою кн(е)г(и)нею и з нашими детми <...>*. LM 25-oji Užk., nr. 46, p. 113; Taip pat apie tai liudija metraštinė tradicija: Vychoveco kronika, p. 155–157.

turėtų būti paaiškinamas tuo, kad ėmė keistis valstybės valdymo svertai – nuo asmeniniais valdovo ryšiais paremto valdymo, link institucinio valstybės modelio. Vargu ar XV a. pirmos pusės išdavystės nusikaltimą galėtume išskaidyti į atskiras – konkrečias, apibrėžtas nusikalstamas veikas. Tai nėra nuostabu, kadangi valstybės kūno narių kompetencijos nebuvo teisiškai arba raštiškai apibrėžtos, jos rėmėsi kasdienine valdymo praktika ir papročio teisės principu. Už išdavystės nusikaltimą buvo skiriama kolektyvinė atsakomybė, kuomet išdavikai turėjo sulaukti mirties bausmės, o jų šeimos nariai prarasdavo išdaviko nekilnojamojo turto paveldėjimo teisę.

1.4. Teisinis valdovo išdavystės nusikaltimo apibrėžimas

Teisinis valdovo išdavystės nusikaltimo apibrėžimas XV a. viduryje – XVI a. pirmojoje pusėje nevyko nuosekliai. Tikėtina, kad šis procesas visų pirma buvo susijęs su konkrečiais kazusais – išskirtiniais atvejais (išskyrus PLS priėmimą), kurie vertė valdovą bei aukščiausiuosius valstybės dignitorius spręsti išdavystės fenomeną. Taikliai yra pastebėję PLS tyrinėtojai S. Lazutka, I. Valikonytė ir E. Gudavičius, jog valdovo išdavystės nusikaltimas kompleksiškai buvo apibrėžtas tik ALS 1566 m.²⁹⁷ Iki tol veikė atskiros, išdavystės reiškinių apibrėžusios normos, kurios plačiausiai buvo išdėstytos PLS tekste. Nereiktų suprasti tiesiogiai, kad dalis su išdavystės nusikaltimu susijusių teisinių normų, nepatekusių į PLS tekstą, buvo pamirštos. Viena vertus, jos galėjo būti nebeaktualios tuo metu, kuomet buvo rengiamas PLS tekstas arba jų įtraukimas buvo neparankus kilmingiesiems. Kita vertus, teisiškai neapibrėžtą normą valdovas galėjo taikyti daug lanksčiau. Išdavystė galėjo savyje aprėpti įvairiausius politinio, ekonominio, etc., gyvenimo reiškinius, taip tapdama politinės kontrolės mechanizmu. Šį reiškinį pristatysime kitame darbo skyriuje²⁹⁸, o dabar pereikime prie išdavystės sampratos teisinio apibrėžimo analizės.

²⁹⁷ Комментарий разделов Первого Литовского Статута, р. 326.

²⁹⁸ Plačiau: 2.1.2., 2.1.2.1., 2.1.2.2. poskyriuose.

1.4.1. Valdovo išdavystės nusikaltimo teisinis apibrėžimas iki PLS

Kaip buvome užsiminę anksčiau, manytume, kad valdovo išdavystės nusikaltimo teisinis apibrėžimas iki PLS buvo susijęs su politiniais sukrėtimais, kurie vertė kurti arba teisiškai įtvirtinti atskiras su išdavyste susijusias normas. Valdovo išdavystės normų teisiniai apibrėžimai susitelkę XV a. 5 deš., XVI a. 1 ir 2 deš. sandūros šaltiniuose. Vienas išdavystės teisinio apibrėžimo atvejų yra žinomas iš vėlyvesnio dokumento patvirtinimo, šio dokumento datavimas nėra aiškus. Tai yra Ldk Žygimanto Senojo 1507 m. patvirtinamoji privilegija Kijevo žemei, kurios viena iš normų apibūdino išdavystės nusikaltimą. Ukrainiečių istorikas Dmytro Vaščukas, remdamasis 1440 m. Naugarduko žemės privilegijos ir 1447 m. privilegijos bajorijai tekstu bei politinės situacijos konjunktūra, bandė nustatyti Kijevo žemės privilegijos protografo priėmimo datą²⁹⁹. Anot D. Vaščuko, privilegija Kijevui galėjo būti suteikta Ldk Kazimiero 1440 m. antrojoje pusėje³⁰⁰. Manytume, kad D. Vaščuko pateikti argumentai yra silpni. Viena vertus, Naugarduko privilegijos tekstas dar nesulaukė mokslinės publikacijos³⁰¹, kita vertus, kol kas yra abejojama pačios privilegijos datavimu³⁰² bei autentiškumu³⁰³. Nėra žinomas jos istorinis tęstinumas, o politinė situacija Naugarduke 5 deš. pradžioje, kaip parodė Lidijos Korczak tyrimas, nebuvo palanki atsirasti tokiam dokumentui³⁰⁴. Kol kas tik Aleksandras Hruša išsakė nuomonę, kad paleografiniai privilegijos duomenys liudija, jog ji turėjo būti

²⁹⁹ D. Vaščukas taip pat pateikia ankstesnę problemos istoriografiją. Ващук Д., „Абыхмо деръжали ихъ подль права ихъ земъли“, p. 45–60.

³⁰⁰ Vaščukas D., Voluinės žemės privilegijos (XV a. II pusė – XVI a. pradžia): datavimo ir protografo problema, Lietuvos istorijos metraštis, 2003 metai, nr. 1, Vilnius, 2004, p. 74; Ващук Д., „Абыхмо деръжали ихъ подль права ихъ земъли“, p. 60.

³⁰¹ Naugarduko privilegijos pergamentas yra saugomas Sankt Peterburgo Nacionalinės Rusijos Bibliotekos Rankraščių skyriuje F.293 (Западнорусские акты) tarp kol kas neaprašytos medžiagos. Dėkoju fondų saugotojui Sergejui Žemaičiui, kuris leido susipažinti su privilegija. Privilegija publikuota: Žemajtis S., Privilej Novogrudskej zemle, p. 215–225.

³⁰² Старостина И., К вопросу об изучении областных привилеев Великого княжества Литовского, *Восточная Европа в древности и средневековье. Проблемы источниковедения. XVII Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пащуто. IV Чтения памяти доктора исторических наук А. А. Зимина. Москва, 19–22 апреля 2005 г. Тезисы докладов*, ч. 2, Москва, 2005, p. 254–257.

³⁰³ *Žemaitijos žemės privilegijos XV–XVII a. = Privilegia terrestria Samogitiensia saec. XV–XVII*, (Historiae Lituaniae fontes minores, t. 6), parengė D. Antanavičius, E. Saviščevas, Vilnius, 2010, p. 11, išnaša 21.

³⁰⁴ Korczak L., Ziemia Nowogródzka a przywilej ziemski 1440 roku, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis. Mokslinių straipsnių rinkinys. Skiriama profesorės Jūratės Kiaupienės 65-mečiui*, sudarė R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2012, p. 147–158.

išduota XV a. 4–5 deš.³⁰⁵ Keista, bet į akis krenta tai, jog privilegiją pasirašė pats (sic!) Ldk Kazimieras „*savo ranka*“: „*Kazimirus Regni Polonia M[agnus] Dux Littuanie. M. S.*“³⁰⁶. Regis, šis reiškinys ėmė plėtotis tik Ldk Žygimanto Senojo epochoje³⁰⁷, nors yra žinomi jau Ldk Aleksandro ranka pasirašyti dokumentai³⁰⁸. Tačiau nėra aišku, kodėl D. Vaščukas, lygindamas 1507 m. patvirtinančiosios Kijevo privilegijos normas su 1447 m. Ldk Kazimiero privilegijos bajorijai normomis, rėmėsi ne 1447 m. privilegijos originalu (surašytu lotynų kalba)³⁰⁹, o XV a. pabaigos šios privilegijos vertimu į rusėnų kalbą³¹⁰. Nėra aišku, kodėl liko neįvertinti Ldk Kazimiero privilegijos XVI a. pradžios vertimai į rusėnų kalbą, kurie buvo padaryti kartu su PLS nuorašais³¹¹. Taip pat kyla klausimas, kodėl liko neįvertintas Olenos Rusinos tyrimas, kuris pademonstravo, kad iki pat XV a. 8 deš. pradžios Kijeve išliko stipri kunigaikščių Aleksandro Olelkos Vladimiraičio, o vėliau jo sūnaus Simono Olelkaičio valdžia³¹².

Laikomės pozicijos, kad privilegijos protografo datavimo klausimas lieka atviras. Toliau tekste nesieksime visapusiškai ištirti ir galutinai datuoti šios privilegijos atsiradimo, bet, naudodamiesi išdavystės nusikaltimo teisinio apibrėžimo pavyzdžiais, bandysime rasti argumentų, kurie leistų susieti išdavystės normų apibrėžimą su politinėmis Lietuvos realijomis.

³⁰⁵ Груша А., Улада непарушнаці і памяці, p. 238, išnaša 120; Polechow S., Przywileje dzielnicowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stan i perspektywy badań, *Czasopismo prawnohistoryczne*, t. 66, zeszyt 2, (toliau – Polechow S., Przywileje dzielnicowe), p. 55, išnaša 54.

³⁰⁶ Manytume, kad S. Žemaitis klaidingai įskaitė paskutines „Kazimiero parašo raides“, tai turėjo būti „M. P.“ – M[anu] P[ropria] – sava ranka. Žemaitis S., *Privilej Novogrudskoj zemle*, p. 223.

³⁰⁷ Dubonis A., *Raštininkas*, p. 584.

³⁰⁸ Pavyzdžiui, 1503 m. liepos 17 d. privilegija, kuria Ldk Aleksandras patvirtino Vitebsko bažnyčios fundaciją. LMAVB RS, *Vilniaus kapitulos fondo pergamentai*, F6–85.

³⁰⁹ KDP, t. 1, nr. 188, p. 333–337.

³¹⁰ AZR, t. 1, nr. 61, p. 73–77. Privilegija yra įrašyta į *Kormčaja knigą* (pasaulietinių ir bažnytinių įstatymų rinkinį). Knygos sudarymas datuojamas XV a. pabaiga ir siejamas su Kijevo metropolito Juozapo Soltano aplinka. Originalus knygos rankraštis yra saugomas Jogailaičių bibliotekos Rankraščių skyriuje Krokuvoje: BUJ, sign. 71/1952. Cicėnienė R., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rankraštinės knygos kultūra (iki XVI a. antrosios pusės)*, p. 41–42; Disertacija 2011 m. apginta Vilniaus universitete. Taip pat: Cicėnienė R., *Rankraštinė knyga LDK*, p. 17–18.

³¹¹ Pavyzdžiui, yra publikuota transliteruota Dzialinskio nuoraše įrašyta privilegija. Zbiór praw litewskich, p. 28–35; Taip pat privilegijos vertimas yra įrašytas į Zamoiskių nuorašą. BN, BOZ 77, p. 111–118. Prieiga internetu: <http://polona.pl/item/5796185/0/> [peržiūrėta: 2015. 10. 06].

³¹² Tai prieštarauja D. Vaščuko iškeltai minčiai, kad Kijevo privilegija išskirtinai gynė bajorijos interesus. Русина О., Конроверзи історії київської княжої традиції XIII–XVI ст., *Студії з історії Києва та київської землі*, Київ, 2005, p. 83–91; Ващук Д., „Абыхмо деръжали ихъ подль права ихъ земљи“, p. 60.

Ankstyviausi išdavystės sampratos apibrėžimo atvejai Lietuvos valdovų ir Moldavijos vaivadų taikos sutartyse XV a. viduryje jau aptarti, šiuo atveju ties jais apsistosime trumpai. Du iš trijų 1442–1447 m. šaltinių atkartoja tą pačią normą, jog kėsinimasis arba pasikėsinimas į valdovo gyvybę buvo suvoktas kaip valdovo išdavystės nusikaltimas³¹³. 1447 m. Ldk Kazimiero privilegijoje numatyta kolektyvinė atsakomybė asmenims, susijusiems su šiuo nusikaltimu³¹⁴. Manytume, kad išdavystės normų teisinis apibrėžimas visų pirma susijęs su politinėmis krašto realijomis, kuomet dar prieš mažametį didįjį kunigaikštį Kazimierą buvo įvykdytas pasikėsinimas³¹⁵. Nereikia pamiršti, jog dar 1435 m. visos Rusios metropolitas Gerasimas, galimai, ruošė pasikėsinimą prieš Ldk Švitrigailą³¹⁶. Išaiškėjus metropolito planams, jis buvo viešai sudegintas Vitebske³¹⁷. Tuo tarpu, 1440 m. Ldk Žygimanto Kęstutaičio žudikai sulaukė naujojo valdovo ir jo aplinkos atleidimo³¹⁸. Reikia pabrėžti, kad iš 1435–1453 m. laikotarpio, (t. y. maždaug per 18 m.) žinome apie devynis pasikėsinimus į valdovo gyvybę. Vienas iš jų 1440 m. pasikėsinimas prieš Ldk Žygimantą Kęstutaitį buvo sėkmingas. 1442 ir 1447 m. Ldk Kazimiero ir Moldavijos vaivadų Iljos ir Stepono sutarčių normas, susijusias su valdovo išdavyste, turėtume laikyti šio proceso atspindžiu. Viena vertus, šių normų apibrėžimas sutartyse turėjo būti susijęs konkrečiais pasikėsinimo atvejais, kita vertus, normos nekūrė ir naujai neapibrėžė nusikaltimo prieš didžiojo kunigaikščio asmenį, tačiau deklaravo tokios normos buvimą.

Kolektyvinės atsakomybės kontekste matome dviejų teisinių sistemų susidūrimą. Tai, kad individualios atsakomybės norma Lietuvoje nebuvo

³¹³ 1442 m. vasario 9 d. Moldavijos sutarties tekstas. Originalas: AGAD, *Zbiór dokumentów pergaminowych*, 7290. Nuorašas: LM 5-oji Užk., nr. 544, p. 361; Lietuvos sutarties tekstas datuojamas 1442 m. liepos 8 d. Originalas: AGAD, *Zbiór dokumentów pergaminowych*, 7291. Nuorašas: LM 5-oji Užk., nr. 539, p. 355; 1447 m. birželio 25 d. sutartis: LM 5-oji Užk., nr. 543, p. 360.

³¹⁴ KDP, t. 1, nr. 188, p. 335.

³¹⁵ Joannis Długosz senioris, t. 14, p. 29, 139.

³¹⁶ Apie tai sužinome iš Ldk Švitrigailos 1435 m. birželio 25 d. laišku Šv. Romos imperijos imperatoriui Žygimantui Liuksemburgiečiui ir popiežiui Eugenijui IV bei Bazelio bažnytiniam susirinkimui. Už laiško imperatoriui publikaciją dėkoju S. Polechovui. Forstreuter K., Anlage, p. 137; KDL, nr. 6, p. 367.

³¹⁷ Apie tai sužinome iš Antrojo ir Trečiojo Pskovo metraščių, taip pat iš viduriniojo Lietuvos metraščių sąvado. Pskovskaja 2-ja letopis, p. 45; Pskovskaja 3-ja letopis. Strojvskij spisok, p. 131; Nikiforovskaja letopis, p. 35; Supraslskaja letopis, p. 58; etc.

³¹⁸ Apie tai plačiau skaitykite: 1.3.3. poskyryje.

tiesiogiai perimta iš lenkų teisynų, parodė dar XX a. pirmojoje pusėje K. Koranyjaus tyrimas, anot jo, ši norma buvo perimta iš universalesnių Bažnyčios ir romėnų teisės kodeksų³¹⁹. Šios normos detalų komparatyvistinį tyrimą barbarų teisynuose atliko kitas lenkų teisės istorikas Karolis Modzelewskis³²⁰. Anot šio tyrinėtojo, pagoniškose barbarų visuomenėse kolektyvinė atsakomybė buvo paremta ne pasaulietine morale, bet pagoniškuoju *sacrum*, bei buvo tiesiogiai susijusi su kraujo keršto institutu. Būtent christianizacijos proceso metu kolektyvinės atsakomybės sampratą, spaudžiant besikuriančioms Bažnyčios ir valstybės struktūroms, pakeitė individualistinis klasikinės kultūros modelis. Šis procesas buvo ilgalaikis. Jei anglosaksų teisynuose tokios naujovės užuomazgas galime aptikti X a. viduryje (karaliaus Edmundo 943–946 m. edikte), tai burgundų, kurie nuo V a. vidurio gyveno tarp romėnų kaip sąjungininkai, teisynuose šią normą galime aptikti kur kas anksčiau, pavyzdžiui, karaliaus Sigismundo 517 m. kodifikacijoje³²¹.

Kaip ir kitose barbariškose visuomenėse, pagoniškose baltų žemėse taip pat buvo praktikuojamas kraujo keršto paprotys. Pavyzdžiui, apie tai, kad prūsai naudojami šiuo teisiniu institutu žinome iš Petro Dusburgiečio ir Mikalojaus iš Jerošino kronikų³²². Apie pagoniškoje Lietuvoje galiojusį keršto paprotį turime tikslesnių duomenų. Po karaliaus Mindaugo nužudymo, artimiausi Mindaugo aplinkos žmonės kerštaudami nužudė Treniotą, tapusį Lietuvos valdovu, o Vaišelga Mindaugaitis keršydamas susidorojo su kitais Mindaugo priešininkais³²³. Lietuvos karaliaus Mindaugo žudikas kunigaikštis Daumantas iš Nalšios žemės į Pskovą pasitraukė kartu su savo „*kariauna ir gimine*“, matyt, dėl kraujo keršto baimės³²⁴. 1286 m. žygio metu Haličo kunigaikštis Levas

³¹⁹ K. Koranyjus oponavo Oswaldui Balzeriui, kurio nuomonė ši norma buvo pritaikyta Lietuvoje Lenkijos karaliaus Kazimiero Didžiojo Višlicos statuto 156 straipsnio pagrindu. Koranyi K., O niektórych postanowieniach karnych Statutu litewskiego, p. 7–9.

³²⁰ Modzelewski K., *Barbarų Europa*, p. 136–140.

³²¹ Modzelewski K., *Barbarų Europa*, p. 138–139.

³²² *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, t. 1, sudarė N. Vėlius, Vilnius, 1996, p. 335, 345, 363, 373.

³²³ Ipatievskaja letopis, p. 201–202.

³²⁴ <...> съ друженою своею и съ вѣмъ родомъ своимъ <...>. Pskovskaja 3-ja letopis. Strojevskij spisok, p. 82; Naugardo pirmasis metraštis nurodo net išvykusių asmenų skaičių. *Тогда вѣргоша въ Пльсковъ съ 300 Литвы с женами и с дѣтми* <...>. Novgorodskaja pervaja letopis, p. 85; Rogožos metraštis pateikia šiek tiek mažesnę išvykusių skaičių. *А Домонтъ прибѣже въ Плесковъ въ 70*

perspėjo savo sūnų Jurijų, jog Jurijui gresia kažkokių lietuvių kerštas dėl to, kad jis dar 1267 m. buvo nužudęs lietuvių kunigaikštį Vaišelgą³²⁵. Kęstučio/Vytauto – Jogailos galinėjimasis dėl didžiojo kunigaikščio sosto taip pat buvo paženklintas gausiu kraujo praliejimu. Pirma Kęstučio liepimu buvo pakartas Jogailos sesers Marijos vyras Vaidila³²⁶. Jis ne tik buvo liudijęs 1379 m. Jogailos ir Kęstučio sutartį su Ordinu³²⁷, bet ir vienintelis kartu su Jogaila buvo pridėjęs antspaudą 1380 m. prie taip vadinamos Dovydiškių sutarties³²⁸, nulėmusios Kęstučio ir Jogailos konfliktą³²⁹. Anot Lietuvos metraščių tradicijos, Jogailos kamarininkai nužudė suimtą Kęstutį keršydami už Vaidilos pakorimą³³⁰. Istoriofrafijoje vis dar nėra prieita bendros nuomonės, kokiomis aplinkybėmis Kęstutis žuvo Krevo pilyje³³¹, bet akivaizdu, jog tai buvo neatsitiktinė mirtis, kadangi tuo pat metu turėjo būti nužudyta Kęstučio žmona³³², jos tėvo brolis Vidmantas, vaikai Butrimas bei daugelis kitų Jogailos priešininkų³³³. Regis, Vytautas pabėgo iš kalėjimo tik po to, kai sužinojo apie gresiančią žūtį³³⁴.

Lietuvai priėmus krikštą bei prasidėjus christianizacijos procesui, kartu turėjo prasidėti kolektyvinės atsakomybės individualizavimas. Be abejo, nereikia pamiršti to fakto, kad stačiatikiškose LDK žemėse jau kelis šimtmečius veikė institucinė Bažnyčios organizacija, kuri taip pat skiepijo individualios atsakomybės sampratą. Pagoniškos papročio teisės ir krikščioniškosios teisės

друговь и крестися. Рогожский летописец, *Полное собрание русских летописей*, t. 15, Москва, 2000, stulp. 33.

³²⁵ Plačiau apie tai: Dubonis A., *Traidenis*, p. 70–80.

³²⁶ *И князь пакъ великий Кестутей поидеть ко Сверскому Новгородку, а князя Корбутия, а сына своего, князя великого Витовта, оставилъ в Литве. А идя ко Сиверскому Новгородку велить Вовдила обесити <...>*. *Supraslskaja letopis*, p. 62. Taip pat: *Sluckaja letopis*, p. 68; Plačiau apie Vaidilą: Tęgowski J., *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, p. 143–144.

³²⁷ KDL, p. 53–55.

³²⁸ *Lietuvos istorija. III tomas. XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas*, p. 253, 535; KDL, p. 55–56.

³²⁹ Nikodem J., Rola Skirgiełły na Litwie do 1394 roku, *Scripta minora*, t. 2, Poznań, 1998, p. 88–95.

³³⁰ *<...> а то все помичиваючи Вовдила*. *Letopis archeologičeskogo obščestva*, p. 99; *Letopis Krasinskogo*, p. 135; *Letopis Račinskogo*, p. 156; *Olševskaja letopis*, p. 183; *Rumiancevskaja letopis*, p. 204; *Evreinovskaja letopis*, p. 226; Žinoma, tokia įvykių interpretacija nėra vienareikšmė.

³³¹ Pavyzdžiui, R. Petrauskas mano, kad Kęstutis mirė neiškiomis aplinkybėmis. *Lietuvos istorija. III tomas. XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas*, p. 538.

³³² Apie tai kalba pats Vytautas skunde prieš Jogailą ir Skirgailą. *<...> vff der truwe nomen sy vnszn fatir vnd vorterbten jn vnd mine mutir ouch alzo vorterbten <...>*. *Dis ist Witoldes sache*, p. 713.

³³³ *Supraslskaja letopis*, p. 63; *Sluckaja letopis*, p. 69; *Vilenskaja letopis*, p. 87; *Akademičeskaja letopis*, p. 113; *Origo regis Jagyelo et Wytholdi*, p. 117.

³³⁴ *То пак великая княгини слышав от людий: имет ли князь великий Витовт долъжи седѣти, ачеи такъже изгадають, какъ и над отцемъ*. *Sluckaja letopis*, p. 69.

susidūrimas arba sugyvenimas Lietuvoje kol kas yra už istorijos mokslo diskurso ribų ir reikalauja detalaus tyrimo. Šiuo atveju pateiksime kelis pavyzdžius iš krikščioniško Lietuvos laikotarpio, kuomet neofitai didieji kunigaikščiai vis dar naudojami kolektyvinės atsakomybės samprata. Pavyzdžiui, Ldk Vytautas laiške Lenkijos karaliui Jogailai, parašytame po 1430 m. birželio 14 d., kalbėdamas apie vasalines Mazovijos kunigaikščių priesaikas teigė, kad pakanka tik dinastijos vyriausiojo Mazovijos kunigaikščio priesaikos, todėl likę dinastijos nariai prisiekti neprivalo³³⁵. Iš 1432 m. lapkričio 7 d. Livonijos magistro laiško didžiajam Ordino magistrui aiškėja, kad keturi broliai Valmantaičiai (Jaunius, Rumbaudas, Kęsgaila ir Šedbaras) buvo suimti, nes bandė išduoti Ldk Žygimantą bei susitarti su Ldk Švitrigaila. Kažkokius laiškus, siųstus Ldk Švitrigailai, perėmė kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio šalininkai. Anot Livonijos magistro, du iš brolių, Jaunius ir Rumbaudas, buvo nubausti mirties bausme³³⁶. R. Petrauskas mano, kad mirtimi buvo nubaustas taip pat trečiasis Valmantaitis – Šedbaras, kadangi jis po šio įvykio nėra minimas šaltiniuose³³⁷. Priešingai susiklostė ketvirtajam broliui Kęsgailai. Jis neteko Žemaitijos seniūno pareigų, bet išsaugojo gyvybę ir dalinę padėtį Ldk Žygimanto Kęstutaičio aplinkoje. Jis nuolat minimas didžiojo kunigaikščio išduotų dokumentų eschatologuose, vykdė Žygimanto Kęstutaičio paskirtas diplomatinės misijas³³⁸. Likusių dviejų žinomų Valmanto sūnų – Gudigirdo ir Sudivojaus, likimas nėra vienareikšmis. Regis, Gudigirdas taip pat galėjo nukentėti kaip sąmokslininkas, nes jis paminėtas tik 1431 m. birželio 19 d. Skirsnemunės sutarties ir 1432 m. spalio 15 d. Gardino sutarties liudininkų tarpe, bet vėliau šaltiniuose neminimas³³⁹. Sudivojaus likimas susiklostė panašiai kaip brolio Kęsgailos – jis neteko Kauno seniūno pareigybės, bet padėtį dvare išsaugojo³⁴⁰. Nežinia ar visi broliai Valmantaičiai buvo prisidėję prie sąmokslų, tačiau visi sulaukė didesnės arba mažesnės bausmės.

³³⁵ CESXV, t. 2, nr. 180, p. 242.

³³⁶ LECUB, Bd. 8, nr. 636, p. 373.

³³⁷ Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*, p. 301–302.

³³⁸ Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*, p. 99.

³³⁹ Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*, p. 244.

³⁴⁰ Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*, p. 299.

Šie pavyzdžiai byloja, jog kolektyvinė atsakomybė tik pamažu traukėsi ir užleido vietą individualios atsakomybės sampratai. 1447 m. Ldk Kazimiero privilegijoje bajorijai užfiksuota nuostata rodo, kad didžiajam kunigaikščiui buvo palikta galimybė naudotis teisiniu pagoniškojo laikotarpio reliktu – bausti platų asmenų ratą, tik išskirtiniu atveju, kuomet nusikaltimas buvo susijęs su valdovo išdavyste. Tai yra neištikimybės apraiškomis ir bandymu arba noru nužudyti didįjį kunigaikštį. Lenkų teisėje tokia kolektyvinės atsakomybės taikymo išimtis šiuo laikotarpiu nėra žinoma³⁴¹. 1447 m. Ldk Kazimiero privilegijos norma, apibrėžusi kolektyvinę atsakomybę, teisiškai išplėtė didžiojo kunigaikščio kaip krikščioniško valdovo galias. Galime įtarti, jog tokią nuostatą turėjo įteisinti aukščiausi valstybės katalikų Bažnyčios hierarchai. Šią mintį perša valdovo išdavystės termino *crimen laesae maiestatis* vartojimas. Tik su romėnų teise susidūręs asmuo, matyt, turintis universitetinį išsilavinimą, galėjo panaudoti būtent tokią išdavystės formuluotę. Kaip jau esame minėję, tai pirmas termino *crimen laesae maiestatis* paminėjimas „lietuviškuose“ šaltiniuose. To meto Lietuvoje universitetinį išsilavinimą įgydavo dažniausiai dvasininkai, Lietuvos kilmingųjų pasauliečių tarpe universitetinį išsilavinimas išpopuliarėjo vėliau – XVI a. antrojoje pusėje³⁴². Manytume, kad normą galėjo suformuluoti Vilniaus vyskupas Motiejus Vilnietis – Prahos universitete gavęs filosofijos bakalauro ir magistro laipsnius³⁴³, arba kuris nors kitas teisinį išsilavinimą turintis Vilniaus, Lucko, Žemaitijos arba Kijevo kapitulos narys³⁴⁴.

³⁴¹ Uruszczak W., *Historia państwa i prawa*, p. 344–345.

³⁴² Ročka M., Lietuvių studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a. – XVI a. pradžia), *Marcelinas Ročka. Rinktiniai raštai*, (Senoji Lietuvos literatūra, 11 knyga), sudarė ir parengė M. Vaicekauskas, (toliau – Ročka M., Lietuvių studentai Krokuvoje), Vilnius, 2002, p. 56; *Lietuvos istorija. V tomas. Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 m.*, J. Kiaupienė, I. Lukšaitė, Vilnius, 2013, p. 543.

³⁴³ *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.*, (Bažnyčios istorijos studijos, t. 2), Ališauskas V., Jaszczolt T., Jovaiša L., Paknys M., Vilnius, 2009, nr. 1657, p. 292; Błaszczyk G., *Diecezja Żmudzka od XV do początku XVII wieku*, Poznań, 1993, p. 40.

³⁴⁴ Pavyzdžiui, iš Vilniaus kapitulos. Už nuorodą dėkoju kolegai Martynui Jakuliui. *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju. Streszczenie aktów kapituły wileńskiej*, t. 3, opracował J. Kurczewski, Wilno, 1916, p. 536; Galime daryti tik prielaidas, kad universitetinį išsilavinimą turėjusių asmenų būta ir kilmingųjų pasauliečių aplinkoje XV a. viduryje. Vienintelis minimas 1447 m. Ldk Kazimiero privilegijos testatorius yra kancleris Mykolas Kęsgaila. Yra žinoma, kad dar 1445 m. Kęsgaila aukojo lėšas Krokuvos universitetui. Universitete galėjo studijuoti koks nors asmuo, susijęs su jo aplinka. KDP, t. 1, nr. 188, p. 337; Ročka M., Lietuvių studentai Krokuvoje, p. 47–48, išnaša 18.

Manytina, kad kolektyvinės atsakomybės norma 1447 m. Kazimiero privilegijoje atsirado neatsitiktinai, dėl pasikėsینimo į Ldk Kazimiero gyvybę. Už šį nusikaltimą 1446–1447 m. sandūroje mirtimi Trakuose nubausti penki broliai Valažino kunigaikščiai³⁴⁵. Kolektyvinės atsakomybės norma taip pat buvo pakartota, kuomet 1492 m. Ldk Aleksandras³⁴⁶, o 1529 m. Ldk Žygimantas Senasis³⁴⁷ patvirtino 1447 m. Kazimiero privilegijos nuostatas. Kartu galime pastebėti ir atvirkštinį procesą, kuomet dalyje LDK sričių ir miestų privilegijų buvo suformuluota individualios atsakomybės norma be kolektyvinės atsakomybės išlygos. Tokią normą galime aptikti 1440 m. privilegijoje Naugardukui (dėl jos autentiškumo abejojame)³⁴⁸, 1494 m. privilegijoje Kijevo miestiečiams³⁴⁹, 1507 m. ir 1529 m. patvirtinančiosiose sritinėse privilegijose Kijevui³⁵⁰ ir 1511 m. privilegijoje Polockui³⁵¹. Labai svarbu pabrėžti, kad PLS taip pat buvo nustatyta individuali nusikaltėlių atsakomybė be jokių išlygų³⁵². PLS tyrinėtojai – S. Lazutka, I. Valikonytė ir E. Gudavičius mano, jog teismų bylų medžiaga byloja, kad kolektyvinės atsakomybės norma XVI a. pradžioje

³⁴⁵ Bychoveco kronika, p. 159; Yra patikimų duomenų, kad Trakuose Ldk Kazimieras lankėsi 1447 m. vasario 5–20 d., 1446 m. rugsėjį jis buvo apsitojęs Gardine ir Brastoje, o 1447 m. kovo 5 d. minimas Birštone. Nėra žinoma, kur Ldk Kazimieras buvo 1446 m. spalio–gruodžio mėnesiais ir 1447 m. sausį. Rutkowska G., *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492*, (toliau – Rutkowska G., *Itinerarium króla Kazimierza*), Warszawa, 2014, p. 69–70.

³⁴⁶ LM 25-oji Užk., nr. 2.1., p. 38.

³⁴⁷ Любавский М. К., Приложения, *Очеркъ исторіи литовско-русскаго государства до Люблинской униі включительно. Съ приложеніемъ текста хартій, выданныхъ великому княжеству Литовскому и его областямъ*, издание 2, Москва, 1915, p. 346.

³⁴⁸ Naugarduko privilegijoje suformuluota individualios atsakomybės principas. *А також которы которую вину боудеть заслужил, ино того самого казнити по его вине, а жоны, дети не заимати, имгнья не рушити, ниж которы боудеть оу томжо дггле, то вгдал, тых казнити: проступит ли от[е]ць, ино отца казнити; проступит ли с[ы]нъ, ино с[ы]на казнити, а отца за с[ы]новоу виноу не казнити, а с[ы]на за отцевоу вину не казнити, толко того самого казнити, хто виноватъ боудеть.* Žemajtis S., *Privilej Novogrudskoj zemle*, p. 221.

³⁴⁹ *А отца за сынню вину не казнити, а сына за отцову, а брата за братню – казнити виноватого по его д±ломъ, какъ права скажутъ.* LM 5-oji Užk., nr. 35, p. 53.

³⁵⁰ Iš 1507 m. patvirtintos privilegijos. *А которыи будеть какую вину заслужыл, ино того самого казнити по его вине, а жоны и дети в ымени не рушити. Проступить от(е)ць, ино казнити отца, проступить сынъ, ино с(ы)на казнити, и отца сыннею виною не казнити, а с(ы)на отцовою не казнити, толко самого того казнити, хто будет виноват, а хто того участен.* LM 8-oji Užk., nr. 289, p. 240; 1529 m. patvirtinančioji privilegija: LM 4-oji Tbk., nr. 389, p. 325.

³⁵¹ *А жоны и дети не заимати, а именья не рушиати, нежли которыи будеть а томъ деле, а то ведал, тых казнити.* LM 8-oji Užk., nr. 613, p. 452.

³⁵² I. §7. *Не маеть ни хто ни за кого терпети, але кождый сам за себе. Тэж ни о чий-кольве вчинок жадный иный не маеть каран быти и сказыван, только тот, который винен. А веджо завжды врад хрестьянского права заховываючи, судом не поконавши, не маеть бытии каран, то ест ани жона за выступ мужа своего, ани отец за выступ сына, ани сын за отца, также и ни жадный приржеонный, ани слуга за пана.* PLS, p. 68.

jau nebebuvo taikoma³⁵³. Manytume, kad XV a. antrosios pusės – XVI a. pradžios situacija buvo šiek tiek subtilesnė, ne tokia vienareikšmiška. Nors kolektyvinės atsakomybės nuostata krikščioniškoje visuomenėje vis labiau traukėsi iš viešojo valstybės gyvenimo, bet ja didieji kunigaikščiai naudojosi taip pat dar XVI a. pirmajame trečdalyje³⁵⁴.

XVI a. 1 ir 2 deš. sandūroje išdavystės normų apibrėžimas buvo tiesiogiai susijęs su politinėmis realijomis. Svarbiausiu veiksmu tapo 1508 m. LDK „praūžusi“ kunigaikščio Mykolo Glinskio valdovo išdavystė³⁵⁵. Yra žinoma apie 52 išdavystėje dalyvavusius kilminguosius³⁵⁶. Dalis jų persikėlė į Maskvos valstybę, dalis, atgavo valdovo palankumą, liko Lietuvoje.

1509 m. vasario 9 d. Ldk Žygimantas Senasis kartu su Ponų taryba priėmė laikinus nuostatus dėl išdavikų valdų³⁵⁷. Nuostatai buvo priimti dėl to, kad 1508–1509 m. laikotarpiu valdovo išdo naudai buvo masiškai konfiskuotas išdavystėje dalyvavusių asmenų turtas³⁵⁸. Vėliau šis turtas buvo perskirstomas ištikimiems pavaldiniams laikinam arba amžinam valdymui. Nuostatai numatė, kad išdaviko vaikai arba turto neatsidalinę broliai, galėjo išsaugoti išdaviko turtą arba savo turto dalį, bet tik „iš valdovo malonės“. Valdovo išdas galėjo perimti be išlygų tik tą turtą, kuris buvo išdavikų valdomas asmeniškai. Nors nuostatuose buvo kalbama apie tėvo–sūnų arba brolių atsakomybę, tačiau principai, kurie buvo

³⁵³ Комментарии разделов Первого Литовского Статута, p. 328, taip pat išnaša 58.

³⁵⁴ Kolektyvinę atsakomybę didieji kunigaikščiai skirdavo ypač spęsdami aukščiausių valstybės urėdų tarpusavio konfliktus. Pavyzdžiui, 1503 m. dvaro maršalkos kunigaikščio Mykolo Glinskio ir Trakų vaivados Jono Zaberezinskio konflikto metu valdovas nustatė, kad, jei konfliktas toliau bus eskaluojamas mirtimi bus nubausti taip pat Jono Zaberezinskio sūnūs ir Mykolo Glinskio broliai. LM 6-oji Užk., nr. 513, p. 301, nr. 515, p. 303; Arba 1524 m. Vilniaus vaivados Alberto Goštauto konflikte su Trakų vaivada Konstantinu Ostrogiškiu atsakomybė buvo priskirta šalių draugams ir tarnybininkams. <...> еси самъ и приятели твои, и служебники ваши <...>. LM 7-oji Užk., nr. 241, p. 441.

³⁵⁵ Pagrindinę šio maišto istoriografija: Кром М., *Меж Русью и Литвой*, p. 139–154; Rowell S. C., *Nolite confidere in principibus: Mikhail Glinsky, p. 77–100; Шніп М., Унутрыпалітычны канфлікт 1508 года.*

³⁵⁶ Шніп М., *Унутрыпалітычны канфлікт 1508 года*, p. 127–128.

³⁵⁷ <...> *Розмовяль господарь король и великий князь его милость Жикгимонтъ съ паны радами о именья зрадецкии. Што ся дотычеть зрадець: естли отецъ зраду вчинить, тогда именья его на господаря; естли хочеть детей господарь припустити, або не хочеть, то есть въ ласце господарской. А естли будеть братовъ пять або шесть неделеныхъ на именьи, а естли который зъ нихъ зраду вчинить, тогда дельницу именья, што мело на него приити, тратить, и надто именью все всихъ братовъ есть въ ласце господарской. А естли будуть братья деленная, тогда хто зъ нихъ зраду вчинить, тотъ свою дельницу тратить, а иньяшая братья въ томъ не винни. Тая вставка до двухъ годовъ отселя маеть бытии.* LM 2-oji Tbk., nr. 68, stulp. 617.

³⁵⁸ Plačiau: Rowell S. C., *Nolite confidere in principibus: Mikhail Glinsky, p. 87–88.*

apibrėžti šiuose nuostatuose taip pat veikė ir kitų šeimos ir giminės narių atžvilgiu. Dar 1508 m. vasario 24 d. privilegijoje kunigaikštienės Anastazijos Sluckos bajorui Andriejui Iljiničiui Ldk Žygimantui teko pasiaiškinti, kad Andriejui Iljiničiui valda suteikiama ne pagal giminystės artumą, o iš valdovo malonės – „*ne pagal jo žmonos giminystę, kadangi kiekvieno išdaviko valdos mums atitenka, ir giminaičiams niekas nepriklauso, o iš ypatingos mūsų malonės apdovanojome mes jį*“³⁵⁹. Jau po nuostatų priėmimo, 1509 m. birželio 25 d., Ldk Žygimantas Senasis suteikė privilegiją broliams Ivašencovičiams, kuria jie gavo „*valdas Kijevo paviete, dėdiją jų, pono Romano*“³⁶⁰. Kaip aiškėja iš privilegijos teksto, pono Romano duktė, Ivašencovičių sesuo, buvo pirmoji išdaviko kunigaikščio Jono Glinskio žmona. Taigi, Ivašencovičiams „*pagal giminystės artumą*“ atiteko išdaviko kunigaikščio Jono Glinskio turto dalis. Manytume, kad nuostatų priėmimas ir jų galiojimo laikinumas (nuostatai turėjo galioti dvejus metus) buvo susijęs su išdavikų šeimų ir giminių pretenzijomis į konfiskuotą giminaičių turtą. Kaip sužinome iš pasiuntinybių dokumentų Lietuvoje liko dalis išdavikų šeimos narių – ypač žmonos ir mažamečiai vaikai³⁶¹. Valdovas ir Ponų taryba laikinai leido giminaičiams pretenduoti į išdavikų turtą tam, kad neutralizuotų jų nepasitenkinimą bei sustiprintų likusių šeimos ir giminės narių lojalumą.

Antroji valdovo išdavystės nusikaltimo nuostata, priimta dėl kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystės, buvo apibrėžta 1510 m. rugpjūčio 28 d. patvirtintoje Polocko magdeburginėje privilegijoje. Ldk Žygimantas Senasis privilegijoje deklaravo, kad polockiečiai nebėra teisiškai pavaldūs: „*vaivady ir ponų, ir seniūnų, teisėjų ir pateisėjų, ir kitų vietininkų ir jų patikėtinių*“³⁶²

³⁵⁹ <...> не для близкости жены его, бо имения каждого зрадыцы на нас спадывають, а ближние к тому ничего не мають, але з особливое ласки нашое пожаловали есмо его <...>. Iš privilegijos teksto aiškėja, jog A. Iljiničius prašė Ldk Žygimanto suteikti žmonos brolio valdą: <...> просил у нас имения зрадыцы нашого, шурина своего кн(я)зя Ивана Юревича на реце на Цепре по[д] Клецкомъ <...>. LM 9-oji Užk., nr. 635.(16), p. 347–348; Apie giminystės ryšį detaliau sužinome iš vėlesnio privilegijos patvirtinimo. LM 4-oji Tbk., nr. 411, p. 342; LM 7-oji Užk., nr. 289, p. 505.

³⁶⁰ <...> имения в Киевскомъ повете, дядьковщину ихъ, пана Рамановы <...>. LM 8-oji Užk., nr. 429, p. 320.

³⁶¹ Sb. RIO, t. 35, nr. 84, p. 490–494, 495, 497; nr. 94, p. 661, 663; LM 7-oji Užk., nr. 91, p. 208, nr. 101, p. 221, nr. 105, p. 232, nr. 123.1, p. 253, nr. 124, p. 255, nr. 131.1, p. 261, nr. 131.2, p. 263.

³⁶² <...> воевод и пановъ, и старостъ, судеи и подъсудковъ, и иных наместников и их заказцов <...>. LM 8-oji Užk., nr. 530, p. 385.

teismams, bet valdovas, pasiliko galimybę siųsti savo arba valstybės pareigūnų vardu diečkus, valdovo išdavystės nusikaltimo reikalu³⁶³. Dar 1498 m. spalio 7 d. magdeburginėje privilegijoje Polockui ši norma nebuvo minima³⁶⁴. Tikslaus normos atsiradimo mechanizmo rekonstruoti negalime. Darome prielaidą, kad norma turėjo atsirasti precedento principu. Apie polockiečių buvimą išdaviko kunigaikščio Mykolo Glinskio aplinkoje 1508 m. beveik jokių duomenų neturime. Vienintelis atvejis paminėtas išlikusiame paties kunigaikščio Mykolo Glinskio laiške Maskvos didžiajam kunigaikščiui, išsiųstame išdavystės metu³⁶⁵. Laiške kunigaikštis Mykolas Glinskis teigė: „*o apie visa tai Jūsų Mylistai iš Babruisko atrašėme per mūsų polockietį tarną žemai lenkdamiesti*“³⁶⁶. Kas galėjo būti šis asmuo, duomenų neturime. Regis, kad nė vienas žinomų išdavystėje dalyvavusių asmenų nebuvo susijęs su Polocku. Tai, kad kunigaikščio Mykolo Glinskio tarnas pavadintas polockiečiu, liudytų, jog turimas galvoje ne kilmingas bajoras, bet miestietis. Kilmingieji laiške įvardinti terminu *ponas* arba *kunigaikšts*. Pavyzdžiui, laiške minimi: ponas Nikolskis, ponas Andriejus Drožča, ponas Michailas Semionovičius, kunigaikštis Teodoras Lukomskis³⁶⁷. Tai yra vienintelis kunigaikščio Mykolo Glinskio tarno iš Polocko paminėjimas. Matyt, išaiškėjus išdavystei, minimo polockiečio turtas buvo konfiskuotas valdovo izdo naudai. Šį procesą įvykdė didžiojo kunigaikščio arba jo pareigūno pasiųstas diečkus polockietis. Būtent toks, neseniai įvykęs, precedentas ir buvo įrašytas į Polocko magdeburgijos patvirtinimo privilegiją.

Valdovo išdavystės nusikaltimo analizė XV a. viduryje ir XVI a. 1–2 deš. sandūroje rodo, kad šio nusikaltimo teisinis apibrėžimas buvo tiesiogiai susijęs su politiniais procesais šalies viduje. Nebuvo siekiama universaliai apibrėžti išdavystės nusikaltimo sampratos, bet bandyta išspręsti arba normuoti konkrečius susiklosčiusius precedentes.

³⁶³ *Также децких намъ и врядникомъ нашимъ не давати, кромъ зрадного дела.* LM 8-oji Užk., nr. 530, p. 385.

³⁶⁴ LM 5-oji Užk., nr. 176, p. 111.

³⁶⁵ LM 8-oji Užk., nr. 72, p. 117–119.

³⁶⁶ <...> *a o томъ всемъ до в(а)шеи м(и)л(о)сти зъ Бобруиска есмо отписали слугою нашимъ полоцкимъ чоломъ бьючи <...>.* LM 8-oji Užk., nr. 72, p. 119.

³⁶⁷ LM 8-oji Užk., nr. 72, p. 117–119.

Taip dėl precedento valdovo išdavystės nusikaltimo norma turėjo atsirasti privilegijoje Kijevo žemei³⁶⁸. D. Vaščuko tyrimas atskleidė, kad privilegija Kijevo žemei pirmą kartą turėjo būti suteikta Ldk Kazimiero, bet ne ankstesnių Lietuvos valdovų³⁶⁹. S. Polechovas, sukritikavęs D. Vaščuko išvadas, įtikinamai parodė, kad privilegija galėjo būti išduota tik po 1471 m.³⁷⁰, kuomet kunigaikščius Olelkaičius Kijeve pakeitė pirmasis Kijevo vaivada Martynas Goštautas. Tuomet privilegijos datavimo ir išdavystės normos apibrėžimo aplinkybių paiešką turėtume susiaurinti iki 1471–1492 m. laikotarpio. Vienintelis istoriografijoje žinomas atvejis, kurį galima būtų sieti su valdovo išdavystės nusikaltimu, buvo 1481 m. įvykęs kunigaikščių Mykolo Olelkaičio, Teodoro Bielskio ir Jono Alšėniškio sąmokslas, kuriuo siekta nužudyti Ldk Kazimierą³⁷¹. Po to, kai sąmokslininkų planai išaiškėjo, kunigaikštis Teodoras Bielskis pabėgo į Maskvą, o kunigaikščiai Mykolas Olelkaitis ir Jonas Alšėniškis buvo suimti, nuteisti ir nukirsdinti. Viena vertus, norma, apibrėžta Kijevo privilegijos tekste, sprendė išdavikų žemėvaldos klausimą, kita vertus, išdavystės nusikaltimas buvo apibrėžtas kaip pasikėsinimas į valdovą arba valstybę – „*kuris prieš mus piktą galvos arba prieš mūsų valstybę*“³⁷².

Po išaiškėjusio pasikėsinimo ir susidorojus su nusikaltusiais valdovui teko spręsti išdavikų šeimos narių problemą. Kunigaikštis Teodoras Bielskis į Maskvos valstybę pabėgo vienas, palikęs savo žmoną Lietuvoje³⁷³. Lietuvoje taip pat liko kunigaikščio Teodoro Bielskio brolis kunigaikštis Simonas Bielskis, kuriam „*iš valdovo malonės*“ atiteko pabėgusio brolio valdos³⁷⁴. Nukirsdintų

³⁶⁸ В ыменя зърадцы, хто иметь на нас лихо мыслити а любо на землю н(а)шу, того казнити шыєю и именьемъ. А которыи будетъ какую вину заслужыл, ино того самого казнити по его вине, а жоны и дечи в ымени не рушыти. Проступитъ от(е)ць, ино казнити отца, проступитъ сынъ, ино с(ы)на казнити, и отца сыннею виною не казнити, а с(ы)на отцовою не казнити, толко самого того казнити, хто будет виноват, а хто того участен. LM 8-oji Užk., nr. 289, p. 240.

³⁶⁹ Ващук Д., „Абыхмо деръжали ихъ подль права ихъ земъли“, p. 48–49.

³⁷⁰ Plačiau apie D. Vaščuko koncepcijos kritiką: Polechow S., Przywileje dzielnicowe, p. 58–59.

³⁷¹ Plačiau: Кром М., *Меж Русью и Литвой*, p. 85–90; Rowell S. C., Išdavystė ar paprasti nesutarimai, p. 55–60, Priedas nr. 7; Rowell S. C., Bears and Traitors, p. 40–45.

³⁷² <...> хто иметь на нас лихо мыслити а любо на землю н(а)шу <...>. LM 8-oji Užk., nr. 289, p. 240.

³⁷³ Kunigaikštis Teodoras Bielskis nesėkmingai bandė, tarpininkaujant Mdk Ivanui III, iš Lietuvos susigrąžinti žmoną. Iš pasiuntinybių medžiagos aiškėja, kad žmona panoro likti Lietuvoje. Sb. RIO, t. 35, nr. 35, p. 188, nr. 36, p. 192–193, nr. 40, p. 209, 212.

³⁷⁴ LM 6-oji Užk., nr. 102, p. 108; Michailas Kromas, remdamasis 1503 m. Ldk Aleksandro žmonos Elenos laišku savo tėvui – Mdk Ivanui III, iškėlė hipotezę, kad būtent kunigaikštis Simonas Bielskis

kunigaikščių vaikai ir žmonos buvo reabilituoti³⁷⁵. Matyt, būtent šeimos narių ir ypač žmonių ir dar mažamečių vaikų likimas buvo apibrėžtas privilegijoje Kijevui – „o žmonių ir vaikų iš valdų neištumt. Nusikals tėvas, tai bausti tėvą, nusikals sūnus, tai bausti sūnų, o tėvo dėl sūnaus nusikaltimo nebausti, o sūnaus dėl tėvo [nusikaltimo] nebausti, tik patį tą bausti, kuris bus kaltas, ir kuris tame dalyvavo“³⁷⁶.

Susiklosčiusią situaciją iliustruoja 1499 m. sausio 16 d. byla tarp kunigaikščio Mykolo Olekaičio sūnaus kunigaikščio Simono Sluckio ir to paties kunigaikščio brolio kunigaikščio Simono Olekaičio žmonos Marijos ir jos dukros Aleksandros, dėl to, kad kunigaikštis Simonas Sluckis nedavė dalies Slucko ir Kapyliaus valdų antros eilės pusseserei Aleksandrai³⁷⁷. Iš bylos eigos paaiškėja, kad po kunigaikščio Mykolo Olekaičio „mirties“ – t. y. nukirsdinimo, jo žmona ir sūnus kunigaikštis Simonas Sluckis išsaugojo turėtas tėvo valdas: „o tėvą mano ir mane Jo Mylista [karalius] iš Slucko ir Kapyliaus [valdų] dėl nieko neištūmė“³⁷⁸.

Kita vertus, žinojimas apie sąmokslą arba dalyvavimas jame žmonos ir vaikų nuo atsakomybės neatleido. Iš 1496 m. Ldk Aleksandro spęstos bylos aiškėja, kad, matyt, dėl kunigaikščių Mykolo Olekaičio, Teodoro Bielskio ir Jono Alšėniškio sąmokslu į Maskvos valstybę pabėgo kunigaikštis Ivanas Glazinia³⁷⁹. Kartu su juo, taip pat bandė pasprukti jo žmona ir vaikai, bet

įskundė 1481 m. sąmokslu prieš Ldk Kazimierą organizatorius. Sb. RIO, t. 35, nr. 75, p. 371; Кром М., *Меж Русью и Литвой*, p. 68.

³⁷⁵ Plačiau apie kunigaikščius Jurgį Jonaitį Alšėniškį ir Simoną Sluckį. *Kniazowie litewsko-ruscy*, p. 107–109, 330–331.

³⁷⁶ <...> а жоны и дечи в ымени не рушыти. Проступитъ от(е)ць, ино казнити отца, проступитъ сынъ, ино с(ы)на казнити, и отца сыннею виною не казнити, а с(ы)на отцовою не казнити, толко самого того казнити, хто будет виноват, а хто того участен. LM 8-oji Užk., nr. 289, p. 240.

³⁷⁷ LM 5-oji Užk., nr. 188, p. 115–117; Taip pat yra žinomas vēlesnis šios bylos patvirtinimas. 1537 m. kunigaikščio Simono Sluckio sūnaus Jurgio prašymu šios bylos sprendimą patvirtina Ldk Žyгимantas Sensasis. LM 20-oji Užk., nr. 23, p. 65–67.

³⁷⁸ <...> а отца моего и мене его м(и)л(о)сть в Слуцку и в Копыли ни в чом не рушыл <...>. LM 5-oji Užk., nr. 188, p. 116.

³⁷⁹ Byloje aprašomi įvykiai, matyt, tiesiogiai siejasi su 1481 m. įvykiais. Iš bylos teksto aiškėja, kad pabėgusio kunigaikščio Ivano Glazinio valdas Ldk Kazimiero išdo naudai nusavimo tuo metu Smolensko laikytoju buvęs Mikalojus Radvila. Jis Smolenską laikė 1481–1486 m. LM 6-oji Užk., nr. 147, p. 125; *Ziemia Smoleńska i województwo Smoleńskie XIV–XVIII wiek*, (Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego, t. 4), oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa, 2003, p. 50.

pastarieji buvo suimti³⁸⁰. Ldk Kazimieras „*atitolinę kunigaikščio Ivano vaikus*“³⁸¹ nuo tėvo valdų, suteikė jas kunigaikščio broliui Aleknai. Mirties bausmės kunigaikštienė ir jos vaikai išvengė. Žinoma, kad jau 1486 m. kunigaikščio Ivano Glazinos vaikams Ldk Kazimieras suteikė naujų valdų³⁸².

Manytume, kad sritinė privilegija Kijevui turėjo būti suteikta jau po 1481 m. sąmokslu prieš Ldk Kazimierą. Apie tai liudija joje įrašyta valdovo išdavystės nusikaltimo norma, kuri nusakė išdavikų šeimos narių ir giminaičių santykį su išdavikų žemėvalda.

Teisinis valdovo išdavystės nusikaltimo apibrėžimas iki PLS demonstruoja su kokiais iššūkiais teko susidurti didžiojo kunigaikščio institucijai XV a. vidurio – XVI a. pradžios laikotarpiu. Per visą XV a. vidurio – antros pusės laikotarpį išliko aktuali pasikėsinių į valdovo asmenį problema. Kaip atsaką į šią grėsmę, didžiojo kunigaikščio institucija, pasiremama Bažnyčios autoritetu, įteisino kolektyvinę atsakomybę. Kita vertus, christianizacijos procesas skleidė individualios atsakomybės sampratą, kurią valdovas patvirtindavo sritinėse ir magdeburginėse privilegijose. Toks teisės dvilypumas neturėtų trikdyti. Nors, atrodytų, kad kolektyvinės atsakomybės norma buvo paveldėta dar iš pagoniško Lietuvos laikotarpio, bet jos teisinis įtvirtinimas byloja apie besiformuojantį valdovo teisėtą fizinės prievartos monopolį, kuris, anot Maxo Weberio, yra būtinas valstybės atributas³⁸³. Kol kas galime tik retoriškai klausti, ar valdovo institucija „piktnaudžiavo“ kolektyvinės atsakomybės samprata kasdienėje valdymo praktikoje – t. y. kaip dažnai ir kokiomis aplinkybėmis ji grėsė arba buvo taikyta valdovo pavaldiniams? Šį klausimą kol kas paliksime nuošalyje, jį aptarsime antrajame šio darbo skyriuje.

³⁸⁰ <...> *ино деи вгнали его на дорозе и дети его поимали, а он самъ таки втекъ до Москвы* <...>. LM 6-oji Užk., nr. 147, p. 125.

³⁸¹ <...> *отдаливши дети кн(я)зя Ивановы* <...>. LM 6-oji Užk., nr. 147, p. 125.

³⁸² Regis, pirmą kartą valdas 1486 m. Ldk Kazimieras suteikė kunigaikščio Ivano Glazinos sūnui kunigaikščiui Dmitrijui. *Kniazowie litewsko-ruscy*, p. 93–94.

³⁸³ Pasak Maxo Weberio, valstybė yra politinė prievartinė korporacija, kurios „administracinis aparatas sėkmingai pretenduoja į teisėtą fizinės prievartos monopoliją tvarkos įgyvendinimui tam tikroje teritorijoje“. Weber M., *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*, 5. Auflage (1922), Tübingen, 1976, p. 29; Norkus Z., *Nepasiskelbusioji imperija*, p. 119.

Palyginę 1507 m. patvirtintos Kijevo privilegijos išdavystės normą su 1509 m. laikiniais valdovo išdavystės nuostatais galime matyti, kad 1509 m. nuostatuose daug plačiau ir detaliau išdėstytas išdaviko šeimos narių santykis su nekilnojamuoju turtu. Šis skirtumas turėjo būti susijęs su 1481 m. ir 1508 m. išdavysčių mastais. Privilegijoje Kijevui valdovas pasižadėjo neišvaryti iš išdaviko valdų jo žmonos ir vaikų, o bausmę numatė tik prasikaltusiam – tėvui arba sūnui. Ši norma buvo tiesioginis situacijos atspindys, kuomet iškilo nekilnojamojo turto paveldėjimo problema, kai mirtimi buvo nubausti kunigaikščiai Jonas Alšėniškis ir Mykolas Olelkaitis bei jų šalininkai. Paveldėjimo problemą valdovas išsprendė ne artimiausių giminių, tačiau šeimos narių atžvilgiu – išdavyste neįtarti vaikai ir žmonos išsaugojo iki tol savo tėvų ir vyrų disponuotą turtą. Laikini 1509 m. nuostatai apibrėžė tėvo – sūnų, atsidalinusių ir neatsidalinusių brolių santykį su išdaviko nekilnojamuoju turtu. Ldk Žygimantas Senasis ir Ponų taryba atleido nuo valdų konfiskavimo bausmės valdovo išdo naudai atsidalinusius brolius, tačiau išdavikų vaikai arba neatsidalinę išdavikų broliai, tik sulaukę valdovo malonės, galėjo išsaugoti savo turto dalį. Valdovo malonė, matyt, turėjo veikti kaip politinės kontrolės mechanizmas, kuomet 1508 m. į Maskvos valstybę pasišalino maždaug 40 kilmingųjų kunigaikščio Mykolo Glinskio šalininkų, o jų šeimos nariai liko LDK³⁸⁴. Priešingai, nei 1481 m. sąmokslininkų atžvilgiu, kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystės istorijoje yra žinomas tik vienas mirties bausmės įvykdymo atvejis³⁸⁵.

1.4.2. PLS išdavystės normų „šaltinių“ klausimu

Kaip taikliai pastebėjo PLS tyrinėtojai – S. Lazutka, I. Valikonytė ir E. Gudavičius, išdavystės samprata 1529 m. Statute dar nebuvo apibrėžta³⁸⁶. Todėl pakankamai keblu nurodyti, kurie PLS I skyriaus straipsniai nusakė

³⁸⁴ Шніп М. А., Дадатак, *Унутрыпалітычны канфлікт 1508 года*, p. 127–128.

³⁸⁵ Plačiau: 2.2.2. poskyryje.

³⁸⁶ Комментарий разделов Первого Литовского Статута, p. 326.

valdovo išdavystės nusikaltimo problematiką³⁸⁷. Kaip parodė S. Lazutkos ir E. Gudavičiaus tyrimas nė viena su išdavyste susijusi norma nebuvo tiesiogiai perimta iš bajorijos arba žemių privilegijų³⁸⁸. Esame linkę manyti, kad valdovo išdavystės samprata buvo apibrėžta I.š1.–š6. straipsniuose. Toliau tekste aptarsime šiuos PLS I. skyriaus straipsnius, suskirstę juos į keturias grupes.

1.4.2.1. Bausti tik teismo sprendimu

PLS I.š1. valdovas įsipareigojo kunigaikščiams, bajorams ir miestiečiams nebausti jų be teismo, net bylose, susijusiose su valdovo išdavyste³⁸⁹. Tokia norma, bet be išdavystės paminėjimo, pirmą kartą buvo suformuluota dar Ldk Žygimanto Kęstutaičio 1434 m. privilegijoje³⁹⁰. Vėliau ji buvo išplėtotą 1447 m. Kazimiero, 1492 m. Aleksandro, 1506 ir 1529 m. Žygimanto Senojo privilegijose³⁹¹. Šmeižtas, kaip viena iš susidorojimo su nedraugais formų, bent jau XV–XVI a. pradžioje, kaip liudija šaltiniai, buvo gana paplitusi kilmingųjų praktika LDK. Jau buvo minėta, kad Ldk Švitrigailos – Ldk Žygimanto Kęstutaičio konflikto metu 1434 m. už akių buvo apšmeižtas kunigaikštis Teodoras Nesvyžiškis. Ldk Švitrigailos šalininkų jis buvo įkalintas, vėliau turėjo būti nubaustas mirties bausme³⁹². Kažkokie, matyt apšmeižti, Ldk Kazimiero pavaldiniai, baimindamiesi valdovo rūstybės ir ieškodami užtarimo, XV a. viduryje buvo pabėgę pas Moldavijos vaivadą Steponą³⁹³. XV a. pabaigoje (maždaug 9–10 deš.) parašytame paskvilyje apie Smolensko vyskupą Joakimą, vienas iš pagrindinių veikėjų – kažkoks katalikas Ldk Kazimiero išdininkas Vilniuje, priėmęs stačiatikių krikštą Belčicos vienuolyne, iš Lietuvos į Rygą pabėgo dėl to, kad buvo apšmeižtas³⁹⁴. Tikėtina, kad kūrinio autorius

³⁸⁷ Pavyzdžiui, K. Łopateckis išskyrė tik 5 PLS straipsnius: PLS I.š1–š4., š6. Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina*, p. 256–257.

³⁸⁸ Lazutka S., Gudavičius E., I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu, p. 149–152.

³⁸⁹ *Господар шлюбуеъ никого не карати на заочное поведанье, хотя бы ся дотыкало ображенья майстату его милости*. PLS, p. 64.

³⁹⁰ LM 25-oji Užk., nr. 2.3., p. 46.

³⁹¹ *Комментарии разделов Первого Литовского Статута*, p. 326.

³⁹² *Ukrainski gramoti*, t. 1, nr. 71, p. 129–130, nr. 72, p. 132.

³⁹³ LM 7-oji Užk., nr. 229, p. 421.

³⁹⁴ <...> *a после варсунофіа на бѣлчици был игумен тот іоаким да пришел к нему из риги лях да кр(е)стился и постриг его а был от корола в вилнь заказчикъ да бѣжал по обговору <...>*. Paskvilį užrašė, matyt, vienas iš Didžiojo Naugardo vyskupo Genadijaus literatūrinio ratelio narių –

pasirinko būtent pabėgimo iš LDK motyvą kaip stereotipą. Taip pat dėl šmeižto iš Lietuvos 1503 m. pabaigoje – 1504 m. pradžioje į Maskvos valstybę buvo pabėgęs Kryčevo vietininkas Eustachijus Daškovičius³⁹⁵. Apie šį atvejį daugiau sužinome iš 1511 m. spęstos bylos, kurioje bylinėjosi Eustachijus Daškovičius ir kunigaikštis Timotiejus Kapusta³⁹⁶. Teisindamasis dėl 1503–1504 m. vykusios išdavystės ir pabėgimo Eustachijus Daškovičius teigė: „*betgi mane buvo apšmeižę mano nedraugai už akių Jo Mylistai; ir mane pasiekė tokie gandai, kad gi mane Jo Mylista liepė be kaltės sulaikyti ir kaklu nubausti*“³⁹⁷. Anot E. Gudavičiaus, šaltiniuose minimi „kaklo“ arba „gerklės“ (rusėn. *горло, шия*; lot. *collum*) terminai bausmių kontekste reiškė mirties bausmę³⁹⁸. Galime kelti hipotezę, kad didieji kunigaikščiai itin skausmingai reagavo į apkalbas, susijusias su nusikaltimais nukreiptais prieš jų valdžią, autoritetą bei gyvybę.

Apkaltėti už akių asmenys neveltui baimindavosi dėl savo gyvybės. Konkrečių valdovo įsakų arba nuostatų, kuriais remiantis vienas ar kitas įtariamasis asmuo būtų paskelbtas už įstatymo ribų nežinome, tačiau turime tai paliudijančių netiesioginių šaltinių.

Po 1508 m. kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystės į valdovo teismą kreipėsi Ontropecas Kurbačičius, kuris kaltino Čečersko miestiečius ir visą valsčių nužudžius (nuskandinus) jo tėvą Kurbaką³⁹⁹. Iš bylos išaiškėjo, kad Kurbaka buvo vieno iš išdaviko kunigaikščio Mykolo Glinskio šalininko – pono Nikolskio, vietininkas Čečerske, tačiau prie išdavystės neprisidėjęs. Byla baigėsi Čečersko miestiečių ir valsčiaus naudai, kadangi „*mes [Ldk Žygimantas Senasis] buvome jiems liepę tą vietininką sulaikyti ir pas mus atvesti, o jei nebūtų*

Timotiejus Venjaminovas. Už nuorodą į šaltinį dėkoju S. Polechovui. RNB SPb RS, *Кирилловский Белозерский монастырь*, Ф.350–36/41, lap. 207v.–208; Plačiau apie rankraščio autorių ir patį rankraštį: Фонкич Б., *Греческо-русские культурные связи в XV–XVII вв. (Греческие рукописи в России)*, Москва, 1977, p. 25–44.

³⁹⁵ 1504 m. gegužės mėnesio pasiuntinybėje į MDK Ldk Aleksandras skundėsi ir reikalavo grąžinti išdaviką Eustachijų Daškovičių. Sb. RIO, t. 35, nr. 80, p. 467.

³⁹⁶ LM 2-oji Tbk., nr. 155, stulp. 770–772.

³⁹⁷ <...> *нижли мя обмовили были мои неприатели заочъне ку его милости; и мене тые слухи зашли, ижъ бы мя его милость мель безвинне поимати и шиею карати* <...>LM 2-oji Tbk., nr. 155, stulp. 771.

³⁹⁸ Gudavičius E., Pirmojo Lietuvos Statuto baudžiamosios teisės bruožai, p. 100.

³⁹⁹ LM 8-oji Užk., nr. 416, p. 312–313.

galėję jo pas mus atvesti ..., ir mes liepėme jį jiems pakarti, ir mūsų raštą jie tuo reikalui [jiems siųstą] mums pateikė“⁴⁰⁰.

XVI a. 3 deš. bylų medžiaga liudija, kad „praktinis požiūris“ į šmeižtą keitėsi. Pavyzdžiu galėtų būti laikomas kunigaikščio Jono Boratinskio atvejis. 1526 m. spalio 27 d. Ldk Žygimantas Senasis išdavė raštą, skirtą visiems LDK ponams, kuriuo skelbė, jog apšmeižtas, valdovo išdavystės nusikaltimu kaltintas, kunigaikštis Jonas Boratinskis yra laikomas: „geru ir ištikimu mūsų [t. y. Ldk Žygimanto Senojo] tarnu“⁴⁰¹. Iš šio rašto aiškėja, kad kunigaikštis Jonas Boratinskis buvo apšmeižtas valdovo dvarionio, maskvėno Grigaliaus Kargašo, „kad gi jis mums buvo neištikimas ir norėjo nuo mūsų pabėgti į Maskvą“⁴⁰². Dar XVI a. pradžioje kunigaikštis Jonas Boratinskis pakliuvo į maskvėnų nelaisvę, kadangi 1509 m. buvo minimas tarp Ldk Žygimanto Senojo bajorų, buvusių nelaisvėje Maskvoje⁴⁰³. Vėliau, 1514–1520 m. šaltiniuose jis minimas kaip Ldk Žygimanto Senojo rotmistras, aktyviai dalyvavęs kariniuose susirėmimuose su MDK kariaunomis⁴⁰⁴. Regis, dėl šmeižto į valdovą buvo kreipęsis pats kunigaikštis Jonas Boratinskis, bet valdovas bylos išspręsti nespėjo, kadangi išvyko į Lenkiją. Dar prieš išvykstant Ldk Žygimantas įsakė, kad „iki teismo [pratęsimo] liepėme už jį laiduoti kai kuriems kunigaikščiams, ponams ir dvarionims mūsų“⁴⁰⁵. Prieš pat teismo proceso atnaujinimą, šmeižikas, Grigalius Kargašas, matyt, baimindamasis taliono, kuris buvo numatytas už neįrodytą šmeižtą, pats pabėgo į Maskvos valstybę.

Regis, valdovo išdavystės nusikaltimo paminėjimas nekaltumo prezumpcijos kontekste buvo neatsitiktinis. Keli pateikti pavyzdžiai rodo, kad didieji kunigaikščiai nevengė susidoroti su asmenimis, kurie vien tik „už akių“ buvo apšmeižti, įvykdę valdovo išdavystės nusikaltimą. Tikėtina, kad PLS

⁴⁰⁰ <...> мы казали имъ тог(о) наместника поимати и къ намъ привесъти, а естли бы не могли его к намъ привесъти ..., и мы казали его имъ обесити, и листъ они нашъ на то перед нами покладали. LM 8-oji Užk., nr. 416, p. 313.

⁴⁰¹ <...> за доброго а за верьного слугу нашего <...>. LM 14-oji Užk., nr. 820, p. 340.

⁴⁰² <...> ижъ бы он намъ был неверьнымъ, а хотель от насъ втечи до Москъвы. LM 14-oji Užk., nr. 820, p. 340.

⁴⁰³ LM 8-oji Užk., nr. 565, p. 414.

⁴⁰⁴ AT, t. 3, nr. 73, p. 67, nr. 176, p. 126, nr. 477, p. 294–295; AT, t. 5, nr. 79, p. 78.

⁴⁰⁵ LM 14-oji Užk., nr. 820, p. 340.

norma buvo suformuluota 1508 m. kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystės įtakoje. Būtent po šios Mykolo Glinskio išdavystės dalis aukščiausių valstybės urėdų buvo apšmeižti, jog prisidėjo prie jos. Vienas iš apšmeižtųjų buvo „Pirmojo Lietuvos Statuto krikštatevis“ Albertas Goštautas⁴⁰⁶.

1.4.2.2. Pabėgimas–išdavystė

Pabėgimas į priešų žemę tapo viena iš nedaugelio teisinių normų PLS, kuri buvo apibrėžta kaip valdovo išdavystės nusikaltimo sudedamoji dalis. Kaip jau buvome minėję, ji buvo nusakyta PLS I.§2. Manytume, kad ši norma buvo suformuluota XV a. pabaigoje dėl prasidėjusio karo su Maskvos valstybe. Per visą XVI a. pirmosios pusės laikotarpį dėl nuolat atsinaujinančių karo veiksmų išvykimas į priešų žemę buvo imtas tapatinti su pabėgimu į Maskvos valstybę⁴⁰⁷. Šios normos išskirtinumą galėtume iliustruoti dokumento tekstu, kuriuo 1527 m. liepos 29 d. kunigaikštis Mykolas Mstislavskis, po savo mirties, užrašydamas Ldk Žygimantui Senajam ir jo palikuonims Mstislavlio ir Radomlės pilis, teigė: „todėl, kad sūnų ir palikuonių neturėjau, kadangi vienas [iš sūnų] numirė, o kitas į priešų žemę Maskvos pabėgo“⁴⁰⁸.

Tiksliai datuoti normos atsiradimą pakankamai keblu. Pagrindiniai rodikliai, kurie byloja apie šios normos atsiradimą arba veikimą, yra bylos ir valdovo suteiktys, susijusios su išdavikų žemėvaldos perskirstymu, taip pat pasiuntinybių dokumentai, iš kurių yra žinomi kaltinimai pabėgėliams, įvykdžius išdavystės nusikaltimą. Būtų klaidinga šią normą tapatinti vien tik su valdų konfiskavimo praktika. Jau iš Ldk Kazimiero yra žinomi atvejai, kuomet valdovas perskirstydavo išvykusių bajorų nekilnojamąjį turtą. Pavyzdžiui, maždaug 1440–1459 m. Mikalojui Nemiraičiui Ldk Kazmieras užrašė valstietį

⁴⁰⁶ Lazutka S., Pirmojo Lietuvos Statuto 1522 m. redakcijos mįslė, p. 279–298; Лазутка С., Историческая роль Альбертаса Гоштаутаса в кодификации Первого Литовского Статута, *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė, Vilnius, 2005, p. 16–18.

⁴⁰⁷ Pavyzdžiui, tokią sampratą galime aptikti ALS. I.§11. *Если бы отецъ отъ дѣтей утекъ до земли непрятельское, такъ тежъ который ближишый. Тежъ уставуемъ, если бы отецъ отъ дѣтей утекъ до земли непрятеля нашего Московского <...>. СВкЛ 1566*, p. 55; *Statut Litewski drugiej redakcyi*, p. 8.

⁴⁰⁸ <...> *dliatego yz synow y potomkow nie miał, abowiem ieden s tego swiatha szedł, a drugi do ziemi nieprzyiacielskiey moskiewskiey uciekl <...>. LM 1-oji Užk., nr. 565, p. 117.*

Jokūbą, kuris prieš tai priklausė Anoškai, „kadangi tas Anoška išvyko pas Olelką“⁴⁰⁹. Priežastis, kodėl šiuo atveju veikė žemėvaldos persikirstymo praktika paaiškina vėlesnė jau Ldk Aleksandro laikais – 1496 m. spęsta byla. Į valdovą kreipėsi Senko Volodkevičius prašydamas, kad jam būtų gražinta Gostomlio valda, esanti Kijevo paviete, kurią Ldk Aleksandras užrašė kunigaikščiui Jonui Daškovičiui Glinskiui. Stojęs prieš valdovą kunigaikštis Jonas Daškovičius Glinskis paaiškino, kad valda jam buvo suteikta dėl to, kad „jis [Senka Volodkevičius] gyvena Mstislavlyje, o nuo tos valdos kartu su Kijevo bajorais mums [Ldk Aleksandrui] tarnybos neatlieka“⁴¹⁰. Matyt, ir Anoškos atveju palikta be „priežiūros“ valda buvo atimta dėl tos pačios priežasties, kadangi valdovas iš jos negavo karinės tarnybos ir kitų prievolių.

Ldk Kazimiero valdymo paskutiniaisiais dešimtmečiais pabėgimas į priešų žemę, kaip valdovo išdavystės nusikaltimas, dar buvo neaktualus. Pavyzdžiui, 1482 m. rugpjūčio 15 d. į Ldk Kazimierą kreipėsi broliai kunigaikščiai Glinskiai, kurie prašė valdovo, kad šis patvirtintų jiems brolio Jono Glinskio valdytus dvarus, nes jis „pabėgo į Maskvą“⁴¹¹. Valdovas neapribojo brolių valdymo, jis suteikė „tą valdą, brolio jų kunigaikščio Jono dalį“⁴¹². XV a. antrojoje pusėje kunigaikštis Jurgis Michailovičius Trubeckis kartu su savo broliu Semionu valdė Trubecką⁴¹³. Vėliau kunigaikštis Jurgis Trubeckis išvyko į Maskvą, o jo turto dalį Ldk Kazimieras pirma buvo suteikęs valdyti kunigaikščiui Ivanui Čartoriskiui, o po to valdovo arklidininkui Grinkui Valavičiui. Pabuvęs Maskvoje kunigaikštis Jurgis Trubeckis sugrįžo į Lietuvą, o Ldk Kazimieras jam gražino turėtas valdas⁴¹⁴. Iki pat XV a. 9 deš. pabaigos išvykimas į Maskvos

⁴⁰⁹ Matyt, galvoje turimas kunigaikštis Aleksandras Olelka Vladimiraitis tuo metu valdęs Kijevo žemę. <...> *занюж тотъ Оношко поехал к Олелку* <...>. LM 3-oji Užk., p. 54; Saviščevas E., *Suvaldyti chaosą*, p. 159, 533 SA.

⁴¹⁰ <...> *он мешкает во Мстиславъли а с того имения з бояры киевськими службы нашею не служит* <...>. LM 6-oji Užk., nr. 197, p. 145–146.

⁴¹¹ <...> *побегъ к Москвѣ* <...>. LM 4-oji Užk., nr. 74, p. 114.

⁴¹² <...> *меньшеицо, делницу брата их князя Иванову* <...>. LM 4-oji Užk., nr. 74, p. 115.

⁴¹³ Plačiau apie Trubecko kunigaikščius: Кром М., *Меж Русью и Литвой*, p. 67–72.

⁴¹⁴ Apie šį įvykį plačiau: 1499 m. vasario 15 d. valdovo teismo sprendimas valdovo Dvarionių kunigaikščių Andriejaus ir Ivano Ivanovičių Semenovičių byloje su jų dėde kunigaikščiu Ivanu Jurgaičiu Trubeckiu dėl Trubecko valdos. LM 6-oji Užk., nr. 287, p. 189.

valstybę neturėjo būti laikomas išdavystės nusikaltimu, kadangi pati Maskva nebuvo laikoma priešiška valstybe.

Situacija pakito XV a. paskutiniajame dešimtmetyje, kai dalis Okos aukštupio kunigaikščių perėjo į Maksvos kunigaikščio pavaldumą ir prasidėjo ilgas dešimtmečius su pertraukomis vykęs MDK – LDK karas. 1495 m. lapkričio 31 d. pasiuntinybės tekste Ldk Aleksandras taip reagavo į Mdk Ivano III reikalavimą, jog Lietuvos valdovas grąžintų pabėgusiems Viazmos ir Mezecko kunigaikščiams kilnojamąjį turtą, kuris liko Lietuvoje: „*kunigaikščiai Viazemskis ir Mezeckis buvo mūsų tarnai, ir išdavę mus savo priesaikomis [pabraukta – aut.] ir pabėgo į Tavo Mylistos žemę, kaip gi piktieji žmonės*“⁴¹⁵. Regis, kad pirma, valdovo išdavystės samprata didžiojo kunigaikščio institucijos buvo suvokiama kaip neteisėtas ryšio tarp valdovo ir jo pavaldinių nutraukimas, o tik po to ėmė formotis pabėgimo į priešų žemę samprata. Tokia pat norma deklaruota 1495 m. kovo 14 d. valdovo ir Ponų tarybos teisme sprendžiant Aleksandro Chodkevičiaus bylą su kunigaikščiu Simonu Bielskiu dėl į Maskvą pabėgusio kunigaikščio Simono brolio – Teodoro, valdų dalies. Ldk Aleksandras paskelbė tokį bylos sprendimą: „*kuris išdavikas pabėgs neatsiprašęs iš valdovo tarnybos [pabraukta – aut.], niekam kitam jo valdos pagal artumą neatitenka, tik valdovui*“⁴¹⁶.

Jau galiojančią normą, kuri apibrėžė pabėgimą į priešų žemę kaip valdovo išdavystės nusikaltimo sudedamąją dalį galime sutikti šaltiniuose, atsiradusiose 1500–1503 m. MDK ir LDK karo laikotarpiu. Ankstyviausios galėtų būti laikomos 1501 m. Ldk Aleksandro privilegijos, kuriomis jis suteikė savo dvarionims Petruui Fursui ir Juchnai Voroničiui išdaviko, pagėgėlio į Maskvą, kunigaikščio Ivano Trubeckio valdas⁴¹⁷. Taip pat 1502 m. gruodžio 5 d. Ldk Aleksandras suteikė Vosyliui Ošuškinui kažkokį dvarą, Oršos paviete, priklausiusį pabėgėliui, išdavikui Borisui Graborukui, „*kuris gi Borisas pabėgo*

⁴¹⁵ <...> князи Вяземский и Мезецкий наши были слуги, а зрадивши насъ черезъ присяги свои, и втекли до твоеи м(и)л(о)сти земли, какъ то лихи люди. LM 5-oji Užk., nr. 331, p. 210.

⁴¹⁶ <...> которые зрадца втечет отъ з(о)с(но)д(а)ра чоломъ не вдаривъши, ни на кого его имеея по близкостии не спадуць, только на з(о)с(но)д(а)ра <...>. LM 6-oji Užk., nr. 102, p. 108.

⁴¹⁷ Abejose privilegijose, išduotose 1501 m. spalio 7 ir 12 d. buvo įrašyta, kad <...> князь Иванъ зрадивши насъ и къ Москве втекъ <...>. LM 6-oji Užk., nr. 461, p. 273, nr. 462, p. 273.

į Maskvą su savo valdovu, kunigaikščiu Vosyliu Šemiaičiu⁴¹⁸. Galime rasti ir daugiau vėlesnių pabėgėlių-išdavikų pavyzdžių⁴¹⁹.

Regis, kad pabėgimo į priešų žemę samprata kaip išdavystės nusikaltimo dalis atsirado būtent įsibėgėjusio MDK – LDK karo kontekste. LDK kariaudavo ir anksčiau, bet tie karai netapo pabėgimo kaip išdavystės sampratos atsiradimo priežastimi. Šaltiniuose, atspindinčiuose tarpvalstybinius santykius, didžiojo kunigaikščio institucija dažnai akcentavo neteisėtą tarnybinių ir dalinių kunigaikščių praktiką, kuria remdamiesi jie pereidavo į Maskvos valdovo tarnybą kartu su Lietuvos valdovų jiems suteiktomis pasienio su Maskvos valstybe valdomis. Pavyzdžiui, dar 1500 m. Ldk Aleksandras per Trakų vaivadą Joną Zaberezinskį, atsakydamas į Mdk Ivano III pasiuntinybę teigė: „*Bet apie tai žino pats valdovas jūsų, kaip tu kunigaikščių tėvai išvyko iš jo tėvo pas mūsų valdovo tėvą, karalių Jo Mylistą, ir jo tėvui ir jam pačiam kokią išdavystę įvykdė. Ir mūsų valdovo tėvas jų tėvams suteikė savo pilis ir valsčius jų reikmėms, o apie jų pilis ir valsčius valdovas mūsų [nieko] nežino*“⁴²⁰.

Argumentas, jog išdavystės samprata buvo susieta su pabėgimo į priešų žemę praktika vien dėl to, kad dalis pasienio kilmingųjų sugebėjo pereiti į Maskvos pusę kartu su savo arba jiems suteiktomis valdomis, nepaaiškina fakto, kodėl ir kiti kilmingieji, pabėgę į priešų žemę, didžiojo kunigaikščio institucijos buvo laikomi valdovo išdavikais. Manytume MDK – LDK karo kontekste svarbesnį vaidmenį turėjo atlikti tai, kad kilmingieji, perėję į Maskvos valdovo

⁴¹⁸ <...> *которыи жо Борисъ побегъ к Москве за своимъ г(о)с(по)д(а)ремъ, за князем Васильем Шемячичомъ <...>*. LM 5-oji Užk., nr. 248, p. 156.

⁴¹⁹ Pateiksime tik keletą iš jų. 1514 m. vasario 14 d. Ldk Žygimantas Senasis patvirtino kunigaikštienei Julijonai Vosylienei Bachtinai jos vyro, valdovo išdaviko, pabėgusio į Maskvą, valdytą nekilnojamąjį turtą: *Ино тот муж ее <...> зрадивши нас втек до Москвы <...>*. LM 9-oji Užk., nr. 51, p. 101; 1516 m. spalio 2 d. Ldk Žygimantas Senasis suteikė kunigaikščiui Konstantinui Ostrogiškiui amžinai valdyti Kalnų dvarą prie Vilniaus, kurį laikė pabėgėlis, išdavikas, maskvėnas Grigorijus Unkovskis. <...> *какъ тотъ москвитинъ зрадивши нас побегъ был до Москвы <...>*. LM 9-oji Užk., nr. 558.(20), p. 308.

⁴²⁰ *Ино о томъ ведаеть самъ г(о)с(по)д(а)рь вашъ, какъ тыхъ князеи отцы выехали от его отъца къ отцу г(о)с(по)д(а)ра нашего, королю его м(и)л(о)сти, и над его отъцомъ и над ним самимъ которую зъраду вчынили. И отецъ г(о)с(по)д(а)ра нашего их отцомъ подавалъ города и волости свои имъ на пожыивень, а о ихъ городехъ и волостехъ г(о)с(по)д(а)рь нашъ не ведаетъ <...>*. LM 5-oji Užk., nr. 423, p. 265.

tarnybą, ėmė aktyviai reikštis, siaubdami LDK pasienio teritorijas⁴²¹, kariauti prieš buvusį savo valdovą ir valstybę. Į šiuos karo veiksmus ypač įsitraukė stambieji pasienio žemvaldžiai, buvę Lietuvos valdovų pavaldiniai – kunigaikščiai Vorotynskiai, Odojevskiai, Bielskiai ir kiti⁴²². Kartu su šiais kunigaikščiais „pasitraukė“ ir jiems tarnavę kilmingieji, taip pat smulkesne žemėvalda disponavę kunigaikščiai ir bajorai⁴²³. Kol kas trūksta tyrimų, tačiau net ir išvykusius kilminguosius ir valdovą siejo tam tikras ryšis. Tai liudija šaltiniuose minima *prigimtinio valdovo* samprata⁴²⁴.

Kaip parodė tyrimas pabėgimas į priešų žemę buvo pradėtas tapatinti su valdovo išdavystės nusikaltimu nuo XVI a. pradžios. Dar XV a. pabaigoje didžioji kunigaikščio institucija pabėgimo į priešų žemę nusikaltimą tapatino su išdavystės nusikaltimu tik tiek, kiek valdovo išdavystės nusikaltimas buvo susijęs su neteisėtu ryšio tarp valdovo ir jo pavaldinių nutraukimu. Gilėjant tarpusavio krizei tarp Maskvos ir Lietuvos valstybių pabėgimas į priešų žemę buvo nusakytas PLS kaip valdovo išdavystės nusikaltimo sudedamoji dalis. Pagrindiniu šios normos „šaltiniu“ turėtų būti laikoma tokia Lietuvos didžiųjų kunigaikščių pavaldinių praktika, kuomet, perėję į Maskvos valstybės tarnybą, jie aktyviai įsijungdavo į karo veiksmus prieš buvusį valdovą ir valstybę.

1.4.2.3. Nekilnojamojo turto išsaugojimo išlygos

Trečiąją grupę sudaro du PLS I skyriaus straipsniai. I.§3. ir I.§4. detalizavo ir paaiškino išlygas, kuriomis remiantis, išdavikų šeimos nariai ir

⁴²¹ Okos aukštupio kunigaikščių kontekste galima būtų pridurti, kad dažni konfliktai pasienyje tarp Maskvos valstybės ir Lietuvos pavaldinių kildavo tuomet, kai susivaidydavo skirtingos šalims, tačiau vienai šeimai arba giminei priklausę kilmingieji. Plačiau: Кром М., *Меж Русью и Литвой*, p. 83–118.

⁴²² *Разрядная книга 1475–1598*, t. 1, сост. Н. Савич, Москва, 1977, p. 31, 32, 34, 39, 61, 64, 69, 70, 76, 77, 79; Plačiau: Кром М., *Меж Русью и Литвой*, p. 83–118.

⁴²³ Pavyzdžiui, 1493 m. pasiuntinybėje pas Ldk Aleksandrą Maskvos valdovas Ivanas III skundėsi, kad Smolensko okoliničijus suėmė į MDK tarnybą perėjusio kunigaikščio Simono Vorotynskio bajorus, kurie bandė išvykti į Maskvos valstybės teritoriją. Sb. RIO, t. 35, nr. 19, p. 81.

⁴²⁴ Pavyzdžiui, iš 1510 m. rugpjūčio 8 d. privilegijos Ovručo bajorui Ivaškui Nemirovičiui sužinome, kad jis iš išdaviko kunigaikščio Mykolo Glinckio aplinkos pasitraukė dėl tos priežasties, jog norėjo toliau tarnauti savo *prigimtiniam valdovui*. <...> *штожь он мешкаль въ зрадъци нашого у Ивана Глинского, а тое рады их не былъ сведомъ, и коли вже врозумель по ихъ, ижь они таковую [зраду] вмыслили и стали напротивъку насъ г(о)с(по)д(а)ра, онъ послалъ отца своего Немиру до гетьмана нашог(о) <...> хотячи намъ, прирожоному г(о)с(по)д(а)ру своему, служити <...>*. LM 8-oji Užk., nr. 522, p. 373.

treieji asmenys galėjo išsaugoti savo bei bendrai su išdaviku valdytą nekilnojamąjį turtą⁴²⁵. Tik iš dalies pritariame S. Lazutkos ir E. Gudavičiaus pastabai, kad PLS I.§2.–I.§4. šaltiniu turėtų būti laikomi 1509 m. priimti su išdavikų valdomis susiję laikini nuostatai⁴²⁶. Taip pat I.§4. apibrėžimui įtakos galėjo turėti Kijevo žemės privilegijos norma, apibrėžusi išdaviko turto ir jo šeimos narių santykį, nes atrodo, jog PLS sudarytojai naudojosi Kijevo žemės privilegijos tekstu⁴²⁷.

PLS I.§3. apibrėžta norma, matyt, turėjo atsirasti teisminės praktikos precedento principu. Ši norma numatė, kad tų asmenų, kurie buvo pirkę nekilnojamąjį turtą iš išdavikų, valdos turėtų atitekti valdovo išdo naudai. Tik prisiekę, kad apie planuojamą išdavystę nebuvo žinoję, išdavikų valdų pirkėjai turėjo teisę išsaugoti savo ir įgytą turtą. Manytume, kad būtent į tokią situaciją turėjo būti pakliuvę kauniečiai 1507–1508 m. sandūroje, kurie iš kunigaikščio Mykolo Glinskio nusipirko Fredos dvarą, buvusį prie Kauno miesto. Dar kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystės metu jie kreipėsi į valdovą, kad šis patvirtintų pirkimo dokumentus⁴²⁸. 1508 m. liepos 4 d. Vilniuje Ldk Žygimantas Senasis patvirtino šį sandorį⁴²⁹. Patvirtinimo dokumente apie valdovo pretenzijas į išdaviko turto dalį neužsimenama. Galima kelti hipotezę, kad kauniečiai kreipėsi į valdovą neatsitiktinai. 1508 m. įvykiai Lietuvoje vertė naujuosius Fredos dvaro savininkus išteisinti savo pačių garbę, nes dvaras buvo nupirktas iš „*didžiojo išdaviko*“⁴³⁰ kunigaikščio Mykolo Glinskio, ir taip legalizuoti išdaviko dvaro pirkimą⁴³¹. Galbūt buvo baiminamasi, jog treieji

⁴²⁵ PLS, p. 66–68; Комментарии разделов Первого Литовского Статута, p. 334.

⁴²⁶ Lazutka S., Gudavičius E., I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu, p. 152.

⁴²⁷ Plačiau apie PLS normas, galimai perimtas iš privilegijos Kijevo žemei: Lazutka S., Gudavičius E., I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu, p. 152–154, 162.

⁴²⁸ Dokumento originalo nežinome, yra žinomi tik šios sutarties kopijos lotynų ir lenkų kalbomis. LMAVB RS, *Dokumentai iš Kauno miesto archyvo*, F198–109, lap. 2–7.

⁴²⁹ <...> *Actum et Datum Vilniae Feria Sexta In Crastino Sancti Tomiae Apostoli Anno Domini Millesimo quingentesimo Octavo Regni Nostri Anno Secundo* <...>. LMAVB RS, *Dokumentai iš Kauno miesto archyvo*, F198–109, lap. 7v.

⁴³⁰ 1508 m. liepos–spalio mėnesiais vykusios Ldk Žygimanto Senojo pasiuntinybės pas Krymo chaną Mengli Girėjų tekste kunigaikštis Mykolas Glinskis buvo vadinamas didžiuoju išdaviku ir piktadariu. <...> *итож иного такова чоловека злого и зърады великого в Литовьскои земли нетъ* <...>. LM 8-oji Užk., nr. 69, p. 112.

⁴³¹ Dokumente kunigaikštis Mykolas Glinskis vadinamas išdaviku. <...> *Michaelis Hliński proditoris* <...>. LMAVB RS, *Dokumentai iš Kauno miesto archyvo*, F198–109, lap. 6v.

asmenys gali kėsintis į šį turtą. Dar kunigaikščiui Mykolui Glinskiui ir jo šalininkams nepasitraukus į Maskvos valstybę dalį jų turto be valdovo žinios buvo užgrobę Lietuvos ponai. Pavyzdžiui, 1508 m. balandžio 16 d. Ldk Žygimantas Senasis siuntė raštą valdovo maršalkai, Valkavisko vietininkui Jonui Jonaičiui Zaberezinskiui, kad pastarasis grąžintų Polocko vaivada Stanislovui Hlebavičiui suteiktą išdaviko kunigaikščio Jono Glinskio namą Gardine ir išgrobstyta kilnojamąjį turtą⁴³².

Apie kitus atvejus, susijusius su išdavikų valdų pirkimu, nieko nežinome. Sunku pasakyti, ar šis kauniečių kreipimasis į valdovą buvo sukėlęs diskusijas Lietuvos diduomenės tarpe. Svarbu pabrėžti tai, kad pagrindiniai būsimi PLS kūrėjai – Trakų vaivada Mikalojus Mikalojaitis Radvila ir Naugarduko vaivada Albertas Goštautas yra minimi šio dokumento liudininkais⁴³³. Matyt, asmeninis susidūrimas su išdavikų valdų pirkimo aplinkybėmis paskatino šią normą įrašyti į PLS tekstą.

1.4.2.4. Valdymo struktūrų apsauga

Du paskutiniai straipsniai, apibrėžę valdovo išdavystės nusikaltimą, atveria diskusiją, kuri turėtų paaiškinti šio nusikaltimo „kasdienybę“ – t. y. kaip kasdieninėje teisminėje praktikoje buvo suvokiamas šis nusikaltimas. Prie šios problemos detaliau neapsistosime, ji bus nagrinėjama antrajame šio darbo skyriuje.

PLS I.§5. numatė mirties bausmės skyrimą – sudeginant ant laužo, tiems nusikaltėliams, kurie klastojo valdovo vardu išduotus dokumentus arba valdovo antspaudus. Taip pat asmenims, kurie pasinaudojo šiais dokumentais, žinodami, kad jie buvo suklastoti⁴³⁴. Šį straipsnį galėtume tik nominaliai priskirti prie tų, kurie apibrėžė valdovo išdavystės nusikaltimą, jei nebūtų žinomas 1529 m. balandžio 23 d. sprendimas Motiejaus Abromaičio byloje su Stanislovu

⁴³² AGAD, *Archiwum Warszawskie Radziwillów*, Dal. II–3283.

⁴³³ LMAVB RS, *Dokumentai iš Kauno miesto archyvo*, F198–109, lap. 3v, 7v.

⁴³⁴ PLS, p. 68.

Voiškaičiu dėl įžeidimo⁴³⁵. Istoriografijoje kol kas yra susiklosčiusi pozicija, paremta lenkų teisės istoriko J. Bardacho įdirbiu, kad mirties bausmės vykdymas valdovo dokumentų klastotojams LDK buvo viso labo tik marginalinis reiškinys⁴³⁶. PLS tyrinėtojai S. Lazutka, I. Valikonytė ir E. Gudavičius taip pat išsakė nuomonę, kad PLS I.§5. nustatyta sudeginimo bausmė: „*labai sunki ir lietuvių baudžiamajai teisei nebūdinga <...> bausmė*“⁴³⁷.

Regis, išskirtiniais atvejais sudeginimas ant laužo buvo viena iš mirties bausmės įvykdymo formų. Kaip jau buvo minėta, po to, kai išaiškėjo, kad 1435 m. visos Rusios metropolitas Gerasimas ruošė pasikėsinimą prieš Ldk Švitrigailą, jis buvo sulaikytas, vėliau viešai sudegintas Vitebske⁴³⁸. Galime kelti hipotezę, kad bausmės forma galėjo būti susijusi su pasikėsinimu į Ldk Švitrigailos gyvybę. Manytume, jog metropolitas buvo sudegintas dėl to, kad jis buvo kaltinamas bandymu nunuodyti Švitrigailą. Taip manome pasiremdami vėlyva analogija, žinoma, iš XVI a. pradžios⁴³⁹. Šaltiniai nedetalizuoja, ar visos Rusios metropolitas Gerasimas ketino nunuodyti Švitrigailą, bet, regis, jog pats didysis kunigaikštis baiminosi, kad gali būti nunuodytas. 1431 m. gruodžio viduryje riteris Gabrieliūs fon Baizenas (Bažinskis) viešėjęs pas Ldk Švitrigailą, laiške didžiajam Ordino magistrui Pauliui Rusdorfui teigė, kad didysis kunigaikštis, baimindamasis nuodų, negerė gero vyno, gauto iš Lenkijos, bet prašė atsiųsti jo iš Prūsijos⁴⁴⁰. Visos Rusios metropolito Gerasimo bausmės

⁴³⁵ Motiejus Abromaitis skundėsi teismui, kad Stanislovas jį: <...> *зрадоцю зоветь* <...>. Bylą sprendę teisėjai, Motiejus Vaitekaitis, Šimko Mackaitis ir Bogdanas Daugirdaitis, teiravosi Stanislovo, kodėl jis Motiejų vadina išdaviku: <...> *кого он зрадилъ, господаря ли, листы ль фальшоваль*. LM 6-oji Tbk., nr. 110, p. 87.

⁴³⁶ Bardach J., *Studia z ustroju i prawa*, p. 368–370.

⁴³⁷ Pirmojo Lietuvos Statuto komentarai, p. 268.

⁴³⁸ Apie pasikėsinimą sužinome iš Ldk Švitrigailos 1435 m. birželio 25 d. laiškų Šv. Romos imperijos imperatoriui Žygimantui Liuksemburgiečiui ir popiežiui Eugenijui IV bei Bazelio bažnytiniam susirinkimui. Už laiško imperatoriui publikaciją dėkoju S. Polechovui. Forstreuter K., *Anlage*, p. 137; KDL, nr. 6, p. 367; Pskovskaja 2-ja letopis, p. 45; Pskovskaja 3-ja letopis. Strojevskij spisok, p. 131; Nikiforovskaja letopis, p. 35; Supraslskaja letopis, p. 58; etc.

⁴³⁹ 1533 m. spalio 28 d. buvo spręsta kažkokio Novickio byla su Brastos seniūnaičiu Ščiasnu Iljiničiumi. Iš bylos sprendimo aiškėja, jog kažkada prieš tai Novickio žmona buvo sudeginta ant laužo dėl to, kad nunuodijo Ščiasno Iljiničiaus brolių Stanislovą. *И тыи, дей, судьи за онымъ ее сознаниемъ спалити ее казали, водле ее выступу*. LM 8-oji Tbk., nr. 83, p. 63.

⁴⁴⁰ Plačiau apie laišką ir informaciją apie pasikėsinimą į Ldk Švitrigailos gyvybę. Полехов С. В., *Внутриполитический кризис в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, p. 123–124.

įvykdymo atvejis, be abejo, nebuvo tapęs PLS „šaltiniu“, bet tokia bausmės forma buvo žinoma ir praktikuojama LDK dar XV a. pirmojoje pusėje.

Sunku vienareikšmiškai paaiškinti, kodėl buvo pasirinkta būtent tokia bausmės forma. Iš dalies turėtume sutikti su Laimonto Karaliaus nuomone, kad tam įtakos galėjo turėti XVI a. 2 deš. praūžusi vadinamoji „*falsifikatų krizė*“, kuomet iš valdovo kanceliarijos buvo išduodami įvairiausi dokumentai be valdovo žinios. Valdovo raštinės perorganizavimo ir PLS redagavimo veiklą kuravo Lietuvos didysis kancleris ir Vilniaus vaivada Albertas Goštautas⁴⁴¹. Anot L. Karaliaus, sudeginimas ant laužo tapo, „,,*tarsi*“ iš *karčios kanceliarijos darbo praktikos išplaukusi „atgrasinimo“ priemonė*“⁴⁴². Manytume, kad tokia bausmė galėjo būti laikoma atgrasymo priemone tik tuomet, kuomet ji buvo taikoma praktikoje. Perfrazuojant Michelio Foucaulto žodžius, viešos mirties bausmės vykdymo ceremonijoje pagrindiniu veikėju yra laikomi žmonės, kurie susirinko stebėti egzekucijos⁴⁴³. Todėl slapta vykdoma mirties bausmė arba nominali bausmė, vargu, ar galėtų būti laikoma atgrasymo forma, nes ji praranda savo prasmę.

Valdovo raštų klastotojai ir naudotojai mirties bausme buvo baudžiami dar gerokai iki PLS pasirodymo. Ankstyviausi to paliudijimai yra išlikę iš XV a. pabaigos – Ldk Kazimiero valdymo epochos. Iš 1494 m. balandžio 19 d. Ldk Aleksandro rašto Drohičino vietininkui Jokūbui Davainaičiui, kuriuo jis pranešė, kad Nemyjo žemė ir miškas buvo suteikti Drohičino žemioniui Simonui Jonaičiui, aiškėja, kad Simono brolis Liudvikas už Ldk Kazimiero rašto klastojimą buvo nubaustas mirties bausme⁴⁴⁴. Tai turėjo įvykti po to, kai Aleksandras buvo tapęs tėvo vietininku Lietuvoje. Iki PLS priėmimo žinomi dar keli mirties bausmės nuosprendžiai valdovo raštų klastotojams. 1522 m. dvaro maršalka Jurgis Iljiničius išsireikalavo iš Ldk Žygimanto Senojo, kad būtų

⁴⁴¹ Karalius L., Kauno muitinės rejestro atmintinė, p. 15–17.

⁴⁴² Karalius L., Kauno muitinės rejestro atmintinė, p. 16.

⁴⁴³ Foucault M., *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*, iš prancūzų kalbos vertė M. Daškus, (toliau – Foucault M., *Disciplinuoti ir bausti*), Vilnius, 1998, p. 71–75.

⁴⁴⁴ *Ино перво сего тот Лодвикъ вказал перед нами на тую землю листъ отца нашего несправныи, фалишовныи, и мы, того гораздо ся доведавшы, итож тот листъ был недобрыи, за то есмо того Лодвика велели скарати <...>. LM 5-oji Užk., nr. 13, p. 44.*

pakeista bausmė Mitkai Vnučkaičiui, kuris už valdovo raštų falsifikavimą turėjo būti nubaustas mirtimi. Vnučkaitis tapo nelaisvuojū, jis bei jo valdos atiteko Jurgiui Iljiničiui⁴⁴⁵. 1529 m. mirtimi už vieną valdovo rašto suklastojimą ir naudojimąsi teisme mirtimi buvo nubausti net du asmenys Mikalojus ir Blažekas⁴⁴⁶. Šaltiniai nedetalizuoja, koku būdu pasmerktiesiems įvykdoma bausmė. Kol kas galime tik išsakyti prielaidą, kad sudeginimas, kaip prievartos ir atgrasymo forma, galėjo būti praktikuojama taip pat ir iki PLS įsigalėjimo. PLS I.§5. nekūrė naujos normos, bet griežtai deklaravo bausmės vykdymo faktą – „*kiekvienas* [pabraukta – aut.] *klastotojas turi būti baudžiamas ugnimi*“⁴⁴⁷.

J. Bardachas atkreipė dėmesį į kitą šio nusikaltimo problemą. Ne visi valdovo raštų klastotes naudoję arba jas gaminę asmenys buvo baudžiami mirties bausme⁴⁴⁸. Tyrinėtojas atsargiai išsakė mintį, kad mirties bausmė už valdovo raštų klastojimą nebuvo taikoma kunigaikščiams, valdovo dvarionims ir bajorams⁴⁴⁹, t. y. kilmingųjų luomui. Iš šio teiginio atrodytų, kad didžiojo kunigaikščio institucija vengė mirtimi bausti potencialius žemvaldžius ir karo tarnybos prievolinkus. Toks teiginys yra diskutuotinas. Pavyzdžiui, dar 1496 m. rugpjūčio 25 d. Ldk Aleksandro sprendoje Pienionių bajorų byloje su norinčiais išsilaisvinti Kurklių valsčiaus žmonėmis, už pateiktus suklastotus Ldk Kazimiero ir Martyno Goštauto teismo sprendimus, skyrė valstiečiams 20 rublių baudą, bet ne mirties bausmę⁴⁵⁰. 1528 m. gegužės 2 d. Ldk Žygimantas Senasis sprendė Merkinės klebono Martyno bylą su Merkinės miestiečiu Povilu Kvačevičiumi⁴⁵¹. Povilas Kvačevičius neteisėtai įsirengė užtvanką prie upės,

⁴⁴⁵ LM 12-oji Užk., nr. 60, p. 155.

⁴⁴⁶ Apie tai sužinome iš 1566 m. rugsėjo 9 d. Ldk Žygimanto Augusto rašto, kuriuo Teodorui Grigaičiui patvirtino Burnelevščiznos žemę, esančią Kaniavo valsčiuje. Rašte yra trumpai nupasakotas 1529 m. vasario 27 d. teismo sprendimas, kuriuo kažkokie <...> *неякии Миколаи жакъ а Блажекъ* <...> už valdovo raštų klastojimą buvo nubausti mirties bausme. LM 51-oji Užk., nr. 28, p. 52.

⁴⁴⁷ <...> *кождый фалишер маеть каран быти огнем*. PLS, p. 68.

⁴⁴⁸ Bardach J., *Studia z ustroju i prawa*, p. 368–370.

⁴⁴⁹ Bardach J., *Studia z ustroju i prawa*, p. 370.

⁴⁵⁰ Pienionių bajorai skundė Ldk Aleksandrui dalį Kurklių valstiečių, jog pastarieji atsisakė jiems tarnauti, nors buvo perduoti valdovo įsaku. Prieš valdovą stoję Kurklių valstiečiai pateikė Alberto Goštauto ir Ldk Kazimiero raštus, kuriais bandė įrodyti, jog Pienionių bajorai iš valdovo neteisėtai atėmė visai kitus žmones, net ne giminaičius jų, kuriuos laikė teisėtai. Paaiškėjo, kad tie <...> *листы не правные а фалишовеы [есть]* <...>. Byla baigėsi Pienionių bajorų naudai. Valstiečius, kuriuos jau buvo valdę bajorai, buvo jiems dar kartą patvirtinti raštiškai. LM 6-oji Užk., nr. 211, p. 151; Plačiau: Andriulis V., *Dokumentų klastojimas*, p. 50–51.

⁴⁵¹ LM 15-oji Užk., nr. 2, p. 51–52.

taip padarydamas žalą Merkinės klebono malūnui. Dėl šios priežasties klebonas kreipėsi į valdovo teismą. Savo tiesai įrodyti miestietis pateikė valdovui žemės pirkimo raštą bei Ldk Aleksandro šio rašto patvirtinimo dokumentą. Paaiškėjo, kad šis valdovo patvirtinimo raštas: „*buvo suklastotas, neteisingas*“⁴⁵². Nepaisant to, Povilas nebuvo nubaustas mirties bausme. Valdovas liepęs užkasti tvenkinį, leido Povilui pasirinkti – arba toliau laikyti šias valdas, bet mokėti valdovui prievoles, arba perduoti jas Merkinės valdytojui.

Šie du pavyzdžiai byloja, kad valdovo malonė ir teisingumas galėjo pasiekti ne tik kilminguosius, bet ir „paprastus“ nekilmingus, valstiečius arba miestiečius. 1537 m. birželio 20 d. Ldk Žygimantas Senasis siuntė raštą kunigaikščiui Jurgiui Sluckiui dėl to, kad pastarojo Petrikovo urėdininkas Verbickis apiplėšė ir įkalino Brastos žydus, kurie gabeno į valdovo išdą Magilevo ir Babruisko karčiampinigus. Šiame rašte valdovas teigė: „*nes [taip pat] kaip turtuoliams ir aukščiausiesiems ponams, taip ir kiekvienam vargšui teisingumas vienodai turi būti išlaikytas*“⁴⁵³.

Jau esame atkreipę dėmesį į atsakovo ir ieškovo vaidmenį LDK, sprendžiant bylas, kuriose buvo naudojami suklastoti viešieji (valdovo) raštai⁴⁵⁴, bet istoriografijoje nebuvo atkreiptas dėmesys į paties valdovo poziciją, sprendžiant tokio pobūdžio bylas. Manytume, kad būtent valdovo vaidmens tyrimas turėtų paaiškinti vienokios arba kitokios „lengvesnės“ bausmės skyrimą, bylose, kurios buvo susijusios su valdovo raštų klastojimu ir naudojimu.

Apibendrinant PLS I.§5. „šaltinius“ reiktų pabrėžti, kad sudeginimo ant laužo sankcija nebuvo išskirtinė bausmė LDK. Ji jau buvo žinoma ir tikrai „praktikuojama“ nuo XV a. 4 deš. vidurio. Manytume, kad buvo pasirinkta būtent tokia bausmės forma dėl jos poveikio išskirtinumo, kuomet ne tik į

⁴⁵² <...> *быль фалишовьи, несправедливьи* <...>. LM 15-oji Užk., nr. 2, p. 52.

⁴⁵³ <...> *иж іако богатымъ и паномъ преложеным, такъ и вбогому каждому справедливость однакова маеть быти захована*. LM 21-oji Užk., lap. 193v.

⁴⁵⁴ Plačiau: Ryčkov A., Mirties bausmės skyrimas viešųjų raštų klastotojams Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose XV a. pabaigoje – XVI a. viduryje, *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė, Vilnius, 2015, p. 109–120.

egzekuciją susirinkusi publika, bet ir atokiau esantys asmenys, galėjo išvysti didžiojo kunigaikščio *teisingumo* galią – ugnies ir dūmų pavidalu.

Paskutinioji valdovo išdavystės nusikaltimo norma PLS buvo apibrėžta I.š6.⁴⁵⁵ Kodifikavimo kontekste ji lieka beveik neįminta mįslė. Ši norma numatė, kad asmenys, kurie kėsinsis į valstybės pareigūnus arba valdovo pasiuntinius: „*toks kiekvienas turi būti baudžiamas kaklu, taip, lyg mūsų valdovo didenybę būtų išdavęs*“⁴⁵⁶. Manytume, kad ši norma, tai dar romėnų teisėje (*Lex Quisquis*) suformuluotos sampratos perpasakojimas⁴⁵⁷. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad ją į Statuto tekstą galėjo įtraukti PLS „krikštaitėvis“ – Albertas Goštautas, kurio bibliotekoje taip pat buvo pilnas *Corpus Iuris Civilis* rinkinys⁴⁵⁸. Kita vertus, normos atsiradimą galėjo inspiruoti pats valdovas, kadangi dar 1510 m. Lenkijoje buvo priimtas panašaus turinio valdovo įsakas⁴⁵⁹. Nepaisant tokių ryškių „pėdsakų“, I.š6. apibrėžta norma galėjo būti praktikuojama ir siejama su valdovo išdavystės nusikaltimu kur kas anksčiau.

Pirmas žinomas atvejis – 1503 m. gegužės 17 d., kai Ldk Aleksandras Jogailaitis ir Ponų taryba sprendė valdovo dvaro maršalkos, kunigaikščio Mykolo Glinskio ir Trakų vaivados Jono Zaberezinskio bylą dėl vaidų ir kėsinosi nužudyti⁴⁶⁰. Kunigaikštis Mykolas Glinskis į teismą atvedė valdovo dvarionį pėstininkų rotmistrą čeką Kalkreiterį⁴⁶¹, kuris, kurstomas Trakų vaivados Jono Zaberezinskio, turėjo nužudyti dvaro maršalką. Dijokas, protokolavęs bylos eigą, užrašė tokius Kalkreiterio žodžius, pasakytus Jonui Zabarezinskiui: „*kodėl prieš tai Tavo Mylista manęs nešmeižei, kuomet pas tave*

⁴⁵⁵ PLS, p. 68.

⁴⁵⁶ <...> *таковый каждый имеет каран быти горлом, так, как бы маестат наш господарский образил.* PLS, p. 68.

⁴⁵⁷ *Codex Iustinianus*, ed. P. Krueger, Berolini, 1877, VIII 8, 5, p. 820.

⁴⁵⁸ Suskirstytas į 6 knygas. <...> *цесарьскии права 6 книг / иньстытута / дыеть ветус / дыеть новус / кодыксь / инфорыциятум / волюмын <...>*. Gudmantas K., Priedas. Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai, *Knygotyra*, t. 41, 2003, p. 21.

⁴⁵⁹ VL, t. 1, p. 169.

⁴⁶⁰ Yra žinomi du dokumentai, susiję su šiuo procesu. Teismo sprendimas: LM 6-oji Užk., nr. 515, p. 302–303; Taip pat įrašas „atminčiai“. LM 6-oji Užk., nr. 513, p. 301; Plačiau apie kunigaikščio Mykolo Glinskio ir Jono Zaberezinskio konfliktą: Szulc D., *Geneza i początek konfliktu Michała Glińskiego z Janem Zabrzezińskim w roku 1503. Z dziejów przeobrażeń elity władzy na Litwie w początku XVI wieku*, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 33, (toliau – Szulc D., *Geneza i początek konfliktu Michała Glińskiego*), 2014, p. 44–65.

⁴⁶¹ Plačiau apie šį asmenį: Szulc D., *Geneza i początek konfliktu Michała Glińskiego*, p. 54, išnaša 91.

*lankydavausi, o dabar mane šmeiži, kad aš tai papasakojau, ką iš tavęs girdėjau, nes tu mane, gerą žmogų, norėjai išdaviku padaryti*⁴⁶².

Pirmą kartą valdovo dvarionis Kalkraiteris yra minimas dar 1501 m. rugpjūčio 5 d. Ldk Aleksandro sąskaitų knygoje, kuomet jam už tarnybą buvo išmokėtas vienas rietimas Londono gelumbės už 10 kapų grašių⁴⁶³. Sunku pasakyti ar, maždaug du metus Ldk Aleksandro dvare tarnavęs čekas, buvo susipažinęs su vietos teisinėmis realijomis, ar tai buvo tik išsakyta jau iki tol žinota nuostata. Manytume, kad jau po Ldk Vytauto pradėtos „ankstyvosios modernizacijos“ ir besiklostančios institucionalizacijos valstybės pareigūnai galėjo naudotis tokio imuniteto teise. Ši teisė juos išskyrė iš bendros kilmingųjų grupės ne tik jiems esant valdovo dvare ar valdovo palydoje, bet taip pat atliekant paskirtas funkcijas – fiziškai nutolus nuo valdovo, tačiau praktiškai išlaikant su juo nuolatinį ryšį. Valdovo pareigūnų statusą išoriškai pabrėžė išskirtinių spalvų, medžiagų ir kirpimo drabužiai, apie kurių buvimą yra užuominų jau iš Ldk Vytauto epochos⁴⁶⁴.

Kitas žinomas atvejis, kai 1522 m. Ldk Žygimantas Senasis sprendė Jurgio Zenovijaičio bylą su jo broliais Mikalojumi ir Mykolu⁴⁶⁵. Iš bylos sprendimo aiškėja, kad Jurgio broliai sumušė valdovo bajorą Daukševičių, kuris jiems turėjo įteikti šaukimus į teismą. Broliai neprisipažino įvykdę šį nusikaltimą, bet Daukševičius pažadėjo atvesti į teismą įvykį mačiusius liudininkus. Valdovas paskyrė pareigūnus, kurie turėjo „*tuos liudininkus apklausti ir tuo reikalu teisingumą įvykdyti taip, kaip gi didenybei valdovo ir raštams Jo Mylistos* [valdovo] *visiškai* [teisingumas] *būtu įvykdytas* [pabraukta

⁴⁶² <...> чому перед тым твоя м(у)л(о)сть мне не ганил, коли есми в тебе бывал, тепер ми ганишь, што я то поведил, што в тебе слышал, иж ты мене хотел, ч(о)л(о)в(е)ка доброго, зраццою вчинити <...>. LM 6-oji Užk., nr. 515, p. 302–303.

⁴⁶³ Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų, p. 143–145; D. Szulcas yra klaidingai nurodęs liepos mėnesį. Szulc D., Geneza i początek konfliktu Michała Glińskiego, p. 54, išnaša 91; Martinaitienė G. M., *Audiniai ir jų spalvos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius, 2013, p. 79–80.

⁴⁶⁴ Rowell S. C., Trumpos akimirkos iš Kazimiero Jogailaičio dvaro: neeilinė kasdienybė tarnauja valstybei, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2004 (1), Vilnius, 2005, p. 32.

⁴⁶⁵ LM 11-oji Užk., nr. 145, p. 138–139.

– aut.]⁴⁶⁶. Pateikti pavyzdžiai liudytų, kad iki PLS priėmimo galime užčiuopti I.š6. apraiškas teisinėje kultūroje jau nuo XVI a. pradžios.

Apibendrinant PLS „šaltinių“ klausimą reiktų visų pirma atkreipti dėmesį, kad PLS valdovo išdavystės nusikaltimo samprata buvo apibrėžta trim kriterijais: pabėgimas į priešų žemę, valdovo raštų ir antspaудų klastojimas ir savanaudiškas jų naudojimas, bei kėsintis į valstybės pareigūnus ir valdovo pasiuntinius. Kaip parodė tyrimas, visos su valdovo išdavystės nusikaltimu siejamos, PLS apibrėžtos, normos veikė dar iki oficialaus Statuto priėmimo. Plačiausiai buvo nusakyta pabėgimo norma, kuri nustatė šeimos narių, trečių asmenų ir valdovo santykį su išdaviko žemėvalda. Pagrindiniais PLS valdovo išdavystės nusikaltimo sampratos šaltiniais turėtų būti laikomi – XV a. pabaigoje prasidėjęs ir nuolat XVI a. pirmojoje pusėje atsinaujinantis konfliktas su Maskvos valstybe, taip pat 1508 m. kunigaikščio Mykolo Glinskio inspiruota išdavystė.

PLS apibrėžtos valdovo išdavystės nusikaltimo normos gynė ne tik paties didžiojo kunigaikščio instituciją. Net pusė (3 iš 6) PLS straipsnių buvo nekreipti į bajorų luomo apsaugą. I.š1. valdovas įsipareigojo nebausti savo pavaldinių neakivaizdžiai net ir tuo atveju, kuomet kaltinimai buvo susiję su nusikaltimais, nukreiptais prieš valdovo asmenį. Taip pat detalai buvo aptartas mechanizmas I.š3. ir I.š4., kuriuo remiantis išdaviko šeimos nariai, arba asmenys, pirkę iš būsimo išdaviko žemių, galėjo išsaugoti išdaviko nekilnojamąjį turtą.

1.5. Apibendrinimas

Pirmasis tyrimo skyrius parodė, kad valdovo išdavystės nusikaltimo samprata Lietuvoje ėmė rasti XIV–XV a. sandūroje, kaip Ldk Vytauto pradėtos valstybės „ankstyvosios modernizacijos“ padarinys. Svarbu atkreipti dėmesį, kad valdovo išdavystės nusikaltimas galėtų būti laikomas Lietuvos valstybinių

⁴⁶⁶ Pabraukta dalis šaltinio originale įrašyta virš eilutės. <...> *тех светковъ опытати и тому справедливость вчинити такъ, какъ бы маустату г(о)с(по)д(а)рьскому и листом его м(и)л(о)сти досыть ся стало*. LM 11-oji Užk., nr. 145, p. 138–139.

struktūrų raiškos indikatoriumi. Jei ankstyvųjų valstybinių struktūrų kontekste, ypač iki XV a. vidurio, išdavystės nusikaltimas buvo siejamas su draugystės arba pavaldumo ryšio neteisėtu nutraukimu, tuomet jau XV–XVI a. sandūroje prie šio nusikaltimo sampratos priskirti nusikaltimai, nukreipti ne tik prieš valdovo asmenį, bet ir jį įkūnijančias valdymo struktūras (valstybės/valdovo pareigūnus bei valdovo raštus). Kol kas sunku tiksliai datuoti laikotarpį, kada ši transformacija įvyko. Iš dalies tai nulėmė pati proceso raida. Jei „ankstyvoji modernizacija“ Ldk Vytauto epochoje buvo pradėta vykdyti kaip revoliucija, tai jos įgyvendinimas užtruko, jis reiškėsi visuomenėje kaip evoliucinis, palaipsniui „*senovė*“ griauantis procesas.

Valdovo išdavystės samprata ankstyvuosiu raiškos laikotarpiu aprėpė dvi archajines, dar pagoniškuosiu Lietuvos laikotarpiu galiojusias, teisines praktikas. Visų pirma išdavystės nusikaltimas buvo imtas tapatinti su valdovo ir jo draugų/pavaldinių ištikimybės ir lojalumo ribų peržengimu. Dar iki krikščionybės priėmimo, kilmingieji arba valdančiosios giminės nariai buvo priskiriami valdovo nedraugų ir varžovų kategorijai, kurios terminų semantinis laukas, ypač šaltiniuose parašytuose rusėniškai, sutapo su priešų kategorija. Išdavystės terminų atsiradimas XIV–XV a. sandūroje liudija apie valstybinių struktūrų ryšio intensyvėjimą, kuomet tarp valdovo ir jo pareigūnų/draugų mezgėsi glaudūs ryšiai, ypač per institucinio valdovo dvaro terpę bei pareigybių sistemą. Vis daugiau kilmingųjų buvo įtraukiami į valstybinių struktūrų mechanizmą, kurie buvo laikomi ir kartu save suvokė kaip valdovo bei valstybės kūno narius. Šiuo atveju ištikimybės ir lojalumo ribų peržengimas buvo imtas suvokti kaip išdavystės nusikaltimas.

Taip pat į išdavystės nusikaltimo sampratą buvo įtrauktas kraujo keršto arba kitaip kolektyvinės atsakomybės institutas. Viena vertus, christianizacijos procesas, beskuriančios katalikų Bažnyčios ir valstybinės struktūros visuomenėje skiepėjo individualistinį klasikinės kultūros modelį. Kita vertus, didžiojo kunigaikščio institucija, susidūrusi su iššūkiais, naudodamasi Bažnyčios autoritetu, įteisino kolektyvinės atsakomybės normą, kuri turėjo apginti jos interesus. Kilmingųjų atsaku į šį procesą turėtų būti laikoma detalai

apibrėžta tvarka, remiantis kuria, išdavikų šeimos nariai ir giminaičiai bei tretieji asmenys galėjo pretenduoti į išdavikų nekilnojamąjį turtą. Šio teisinio proceso pradžia turėtų būti laikoma norma, apibrėžta 1481–1492 m. sritinėje Kijevo privilegijoje, o detaliai išplėtotą 1509 m. laikinuose nuostatuose ir 1529 m. PLS.

Valdovo išdavystės nusikaltimo teisinis apibrėžimas buvo susijusi su konkrečiais iššūkiais ir kazusais į kuriuos turėjo reaguoti ir spręsti didžiojo kunigaikščio institucija. Visų pirma tai buvo XV a. 5–6 deš. vykę nesėkmingi bandymai kėsintis į Ldk Kazimiero gyvybę; 1481 m. kunigaikščių Mykolo Olelkaičio, Teodoro Bielskio ir Jono Alšėniškio sąmokslas; nuo XV a. pabaigos prasidėjęs ir XVI a. pirmojoje pusėje su pertraukomis vykęs MDK–LDK karas; 1508 m. kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystė. Dėl šių išskirtinių atvejų valdovo išdavystės nusikaltimui buvo priskiriami pasikėsinimai arba kėsinimasis į didžiojo kunigaikščio gyvybę bei išvykimas į priešą (visų pirma Maskvos valstybės) žemę. PLS buvo apibrėžta tik antroji iš dviejų normų. Taip pat aptariamuoju laikotarpiu niekada nebuvo teisiškai apibrėžta norma, kuri neteisėtą ryšio nutraukimą tarp valdovo ir jo pavaldinių apibrėžtų kaip valdovo išdavystės nusikaltimo sudedamąją dalį. Todėl tam, kad geriau suvoktume valdovo išdavystę turėtume įsigilinti į LDK teisinę kultūrą. Tą terpę, kurioje vyko kasdieniškasis ir išskirtinis šio nusikaltimo taikymas.

2. VALDOVO IŠDAVYSTĖS NUSIKALTIMAS: TARP KASDIENIŠKUMO IR IŠSKIRTINUMO

1409 m. rugsėjo 9 d. Ldk Vytautas skunde krikščioniško pasaulio valdovams, greta kitų Ordino piktadarybių, išdaviku išvadino Brandenburgo komturą Markvardą Zalbachą. Didysis kunigaikštis kaltino Markvardą Zalbachą išdavyste, bet pastarasis pažeidė užsimezgsų ilgalaikį draugystės ryšį⁴⁶⁷. Kaip jau esame minėję, šį Vokiečių ordino pareigūną ir Ldk Vytautą siejo draugiški santykiai, siekė net pirmojo 1382 m. pabėgimo į Ordiną laikus⁴⁶⁸. Markvardas Zalbachas ne tik ilgą laiką gyveno Vytauto dvare, bet grįžęs į Ordiną buvo dažnas pasiuntinys pas Lietuvos valdovą. Pirmasis Vytauto ir Markvardo priešiškas susidūrimas įvyko 1403 m., kuomet Brandenburgo komtūras vieno iš susitikimų metu viešai išplūdo valdovą bei apkaltino jį Ordino išdavyste⁴⁶⁹. Dėl tokių veiksmų Markvardas Zalbachas Lietuvos kilmingųjų buvo iškviestas į kovą⁴⁷⁰, kuri turėjo įvykti ateinančio susitikimo pasienyje prie Dubysos metu. Dvikova, matyt, turėjo atstoti teismo procesą⁴⁷¹. Dėl neaiškių aplinkybių kova neįvyko, o konfliktas buvo užglaistytas⁴⁷². 1405 m. Markvardas vėl dalyvavo pasiuntinybėje į Lietuvą, o 1408 m. kartu su Ldk Vytautu vyko į žygį prieš Maskvos valstybę⁴⁷³. Jau 1409 m. gegužės 6 d. laiške didžiajam Ordino magistrui Ldk Vytautas pranešė apie dar vieną konfliktą, kilusį tarp jo ir

⁴⁶⁷ Plačiau skaitykite: 1.3.4. poskyryje.

⁴⁶⁸ Plačiau apie Markvardo ir Vytauto ryšius: Prochaska A., Markward Salzburg, p. 12–28, 121–132; R. Petrauskas, Tolima bičiulystė: asmeniniai Vokiečių ordino pareigūnų ir Lietuvos valdovų santykiai, *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*, Šiauliai, 2007, p. 212–214.

⁴⁶⁹ <...> *das her Marqwart von Salzburg, komthur czu Brandenburg, Wytowt gescholdin hatte und geheysin einen bosin wicht und eynen vorreter <...>*. Johann von Posilge, p. 267.

⁴⁷⁰ 1403 m. didžiojo Ordino magistro laiškas Vytautui. <...> *do euwir Bayoren herolden Santen czu Marquard dem komphthur von Brandenburg, schalt her euch mit bosen Worten Ap das geschen ist <...>*. CDP, Bd. 6, nr. 159, p. 174.

⁴⁷¹ Bellamy J. G., *The Law of Treason*, p. 143–147; Cuttler S. H., *The Law of Treason*, p. 85–88; Plačiau apie dvikovą kaip teismo proceso atitikmenį Lenkijoje: Szymczak J., *Pojedynki i harce, turnieje i gonitwy. Walki o życie, cześć, sławę i pieniądze w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Warszawa, 2008, p. 15–67.

⁴⁷² Petrauskas R., Riteriai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, sudarė D. Antanavičius, D. Baronas, Vilnius, 2008, p. 99.

⁴⁷³ Prochaska A., Markward Salzburg, p. 123–124.

Brandenburgo komtūro⁴⁷⁴. Minėtame tų pačių metų rugsėjo 9 d. skunde krikščioniškojo pasaulio valdovams Ldk Vytautas komtūrą apkaltino išdavyste⁴⁷⁵. Santykių atomazga įvyko po 1410 m. Žalgirio kautynių. Kautynių metu Markvardas Zalcbachas pateko į jungtinės Lietuvos ir Lenkijos kariuomenės nelaisvę ir buvo nukirsdintas⁴⁷⁶.

Mirties bausmės įvykdymas į nelaisvę patekusiam Brandenburgo komtūrai buvo neįprastas reiškinys. Tam prieštaravo ne tik to meto karo teisė, bet, anot Jono Dluogošo, Lenkijos karalius Jogaila⁴⁷⁷. Dluogošas taip pat teigė, kad svarbiausia priežastimi, dėl kurios buvo įvykdyta bausmė, buvo ne tik ta, kad Zalcbachas buvo išvadinęs Ldk Vytauto motiną paleistuve, bet ir tai, kad jis toliau nepagarbiai atsiliepė apie valdovo asmenį⁴⁷⁸. Nepaisant to, Vytautas ketino belaisvio pasigailėti, tačiau nepagarbus Markvardo Zalcbacho tonas supykė (*magis exasperatus*) valdovą, todėl komtūras buvo nukirsdintas⁴⁷⁹. Manytume, kad pasakojimas nėra vien kronikininko prasimanymas. Iš Vytauto susirašinėjimo su Ordino pareigūnais žinome, jog Brandenburgo komtūro žodžius Vytautas buvo priėmęs „*giliai į širdį*“⁴⁸⁰.

Bausmė, skirta Brandenburgo komtūrai, visai nereiškė, kad kaltinimai valdovo išdavyste arba kitais nusikaltimais nenumaldomai turėjo pasibaigti kaltinamojo mirtimi. Priešingai, Ldk Vytautas visų pirma komtūrai buvo suteikęs malonę, bet vėliau sekę įvykiai supykė valdovą bei nulėmė Markvardo Zalcbacho likimą. S. C. Rowellas išreiškė kitokią nuomonę valdovo išdavystės nusikaltimo klausimu, ypač valdovo galios kontekste. Tai, kad mirties bausmės

⁴⁷⁴ CEV, nr. 396, p. 172–173.

⁴⁷⁵ *Postmodum vero quid[am] commendator ordinis [Marquard von Salzbach] ipsorum apud nos dum fuisset in legacionibus constitutus, maxima nos in nostris oculis confudit infamia, nos quod dolenter referimus, perfidis similem proditoribus denotando.* CEV, nr. 427, p. 200.

⁴⁷⁶ Długosz Banderia Prutenorum, p. 26–27; *Jana Długosza roczniki*, ks. 10, 11, p. 135–136; Kritisė šaltinių analizė: Ekdahl S., *Jono Dluogošo „Prūsų vėliavos“ Žalgirio mūšio šaltinis*, vokiško leidimo vertimas į lietuvių kalbą, pirmasis leidimas 1976, lietuviškas vertimas, (toliau – Ekdahl S., *Jono Dluogošo „Prūsų vėliavos“*), Vilnius, 1992, p. 109–113.

⁴⁷⁷ Ekdahl S., *Jono Dluogošo „Prūsų vėliavos“*, p. 113.

⁴⁷⁸ <...> *quod genitricem suam audiente Vithawdo in quodam conventu comuniter habito scortum et impudicam matronam appellaverat* <...>. Długosz Banderia Prutenorum, p. 27.

⁴⁷⁹ <...> *Ea vociferantem Vithawdus, verbis suis arrogantibus offensus et magis exasperatus, licet ei parcere iam in animo destinaverat, in capitale supplicium dampnat* <...>. Długosz Banderia Prutenorum, p. 27; *Jana Długosza roczniki*, ks. 10, 11, p. 136.

⁴⁸⁰ 1409 m. gegužės 6 d. Ldk Vytauto laiškas didžiajam Ordino magistrui. <...> *is geet uns io czu hercze* <...>. CEV, nr. 396, p. 172.

už valdovo išdavystę Lietuvoje buvo retos, S. C. Rowellas vertino kaip valdovo galios silpnumą. Tyrinėtojas neatkreipė dėmesio į galimą valdovo politikos lankstumą šiuo klausimu⁴⁸¹. Šaltinių medžiaga rodo, kad valdovas turėjo galimybę tiek pralieti kraują, tiek supykti arba atleisti ir pasigailėti. Šias valdovo prerogatyvas jau deklaravo Ldk Gediminas 1323 m. gegužės 26 d. laiške Vokietijos miestams⁴⁸². Jomis taip pat tikrai rėmėsi ir Ldk Vytautas. 1399–1400 m. spalio 23 d. rašte Rygos miesto tarėjams, kalbėdamas apie „apiplėštus“ Polocke Rygos pirklius, Ldk Vytautas teigė, „*kad mes visus tuos, kurie klastojo prekes ir tuo metu buvo suimti su suklastotomis prekėmis, griežtai nubaudėme, bet dėl mūsų malonės palikome juos gyvus* [pabraukta – aut.], *bet nustatėme mirtimi ir turtu bausti visus be išimties, kurie ateityje atvyktų su suklastotomis prekėmis*“⁴⁸³.

Norėdami geriau suvokti valdovo išdavystės nusikaltimo pobūdį vėlyvųjų viduramžių – ankstyvųjų naujųjų laikų sandūroje Lietuvoje, įsigilinsime į kelis pagrindinius šį nusikaltimą lydėjusius teisinės kultūros reiškinius. Pirmojo 1409 m. išdavystės atvejo analizė leido išskirti kelis su šiuo nusikaltimu susijusius dėmenis: Ldk Vytauto gailestingumą ir pyktį, pasireiškusį per prievartos mechanizmą. Todėl tolimesniame tyrime apsistosime būtent ties šiais teisinės kultūros reiškinių. Visų pirma analizuosime į valdovo pykčio ir rūstybės fenomeną, o tuomet pereisime prie mirties bausmės vykdymo apraiškų pažinimo.

2.1. Didžiųjų kunigaikščių pyktis ir rūstybė

Jau esame minėję kunigaikščio Jono Boratinskio atvejį, kuomet apšmeižus, jog bandė pabėgti į Maskvos valstybę, jam teko kurį laiką būti

⁴⁸¹ Rowell S. C., Išdavystė ar paprasti nesutarimai, p. 45–74; Rowell S. C., Bears and Traitors, p. 28–55.

⁴⁸² <...> *in quibus habemus <...> perdere et salvare <...>*. Chartularium Lithuaniae res gestas, nr. 21, p. 59–60.

⁴⁸³ Vertimas buvo atliktas, remiantis rašto vertimu į rusų kalbą. <...> *das wir alle, dy groblioh gezochtigt haben, an ir haben di zw dezir zyt mit falschen gute begriffen zyn und fon barmherzekeit hebe wir en das lebin gelosen und haben alzo bestalt, wer former mit falschen gute begriffen wirt, der zal ane alle genode lybelos und gutles werden*. PG, t. 1, nr. 27, p. 83–84.

lygtinai įkalintam⁴⁸⁴. Nėra aišku, kada kunigaikštis Jonas Boratinskis susilaukė kaltinimų, jog ketino pabėgti į Maskvą – įvykdyti išdavystę, kiek laiko praleido valdovo nemalonėje. Kunigaikščiui pavyko reabilituotis ne tik dėl asmeninio kreipimosi į valdovą (*чоломбитье*) arba dėl Ponų tarybos narių laidavimo, bet taip pat dėl to, kad jį apšmeižęs, Ldk Žygimantui Senajam tarnavęs maskvėnas Grigalius Kargašas: „*mus, valdovą, išdavęs ir to neįrodęs, pats gi į Maskvą pabėgo*“⁴⁸⁵.

Jono Boratinskio atvejis labai svarbus išdavystės, pykčio ir rūstybės tyrimo kontekste, nes jis apjungia šiuos fenomenus. Regis, kaltinimas valdovo išdavyste ir lygtinis įkalinimas buvo tapatinamas su valdovo rūstybės pasireiškimu. Anot 1526 m. spalio 27 d. Ldk Žygimanto Senojo rašto, kuris viešai išteisino kunigaikštį Joną Boratinskį, „*žemai mums [valdovui] lenkėsi kunigaikštis Jonas, kad mes netikėtume tomis to maskvėno, mūsų išdaviko, apkalbomis ir neberūstautume ant jo [t. y. Jono] <...> ir laikytume jį ištikimu mūsų [tarnu]*“⁴⁸⁶.

Kunigaikščio Jono Boratinskio atvejis, apjungiantis išdavystės nusikaltimą bei valdovo pykčio ir rūstybės pasireiškimą, nėra vienintelis ryškus ir reprezentatyvus. Dar vienas – valdovo dvarionio ir Kryčevo vietininko Eustachijaus Daškovičiaus. Maždaug 1503–1504 m. jis buvo apšmeižtas Ldk Aleksandrui. Anot paties Eustachijaus Daškovičiaus: „*mane pasiekė tokie gandai, kad gi mane Jo Mylista [valdovas] be kaltės turėjo suimti ir kaklu nubauti*“⁴⁸⁷. Nelaukdamas įvykių atomazgos, Eustachijus Daškovičius, palikęs Kryčevo pilies priežiūrą Petruui Epimachui, kartu su kažkokiais bendražygiais pabėgo į Maskvos valstybę. 1504 m. gegužės mėnesį pasiuntinybėje į Maskvą Ldk Aleksandras skundėsi Maskvos valdovui Ivanui, kad: „*tuo metu išdavikas*

⁴⁸⁴ 1526 m. Ldk Žygimanto Senojo raštas, kuriuo reabilituoja apšmeižta kunigaikštį Joną Boratinskį. LM 14-oji Užk., nr. 820, p. 340.

⁴⁸⁵ <...> нас, з(о)с(по)д(а)ря, зрадивши и того на него не переведши, сам же до Москва втекъ <...>. LM 14-oji Užk., nr. 820, p. 340.

⁴⁸⁶ <...> бил намъ чоломъ княз Иванъ, абыхмо на тую помову <...> того москвитина, зрадци нашог(о), не верили и мерзьячъки на него не мели <...> а заховали его за верного нашего <...>. LM 14-oji Užk., nr. 820, p. 340.

⁴⁸⁷ 1511 m. valdovo teismo sprendimas kunigaikščio Timotiejaus Kapustos byloje su Eustachiju Daškovičiumi. <...> мене тыи слухи зашли, ижъ бы мя его милость мель безвинне поимати и шию карати <...>. LM 2-oji Tbk., nr. 155, stulp. 771.

*mūsų Eustachijus Daškovičius, būdamas Kryčevo pilies [vietininku], pasienyje gyvenantiems daug žalos padarė <...> ir su kitais mūsų dvarionimis, kurie ten su juo buvo, pas tave pabėgo*⁴⁸⁸. Regis, šios pasiuntinybės metu Eustachijus Daškovičius ir jo bendražygiai gavo iš didžiojo kunigaikščio gleitą, kuris garantavo valdovo apsaugą, galimybę laisvai grįžti bei išsiteisinti. 1511 m. bylinėdamasis su kunigaikščiu Timotiejū Kapusta Eustachijus Daškovičius tokiais žodžiais prisiminė šį procesą: „*Jo Mylista valdovas [Aleksandras], būdamas tuo metu didžiajame seime su visais Ponų tarybos nariais, Brastoje, sužinojęs apie mano nekaltumą, atleido man savo rūstybę [pabraukta – aut.] ir tuoj pat į savo valdovišką malonę priėmė, ir visas mano valdas man grąžino*“⁴⁸⁹.

Anot Gerdo Althoffo, tyrinėdami ankstyvųjų viduramžių ikiinstitucinių valstybių valdymo praktiką, susiduriame su valdovo malonės ir pykčio (lot. *ira*) reiškiniu⁴⁹⁰. Valdovo pykčio pasireiškimas buvo apribotas daugeliu įvairiausių nerašytų paprotinės teisės normų, kurių peržengimas buvo įmanomas⁴⁹¹. Krikščioniškų, tiek katalikų, tiek stačiatikių, kronikų, metraščių ir hagiografijų pasakojimuose pagonyms Lietuvos valdovai griebdavosi fizinės prievartos mechanizmo dažniausiai pagauti pykčio ir įtūžio. Pavyzdžiui, 1369–1374 m., matyt Arnoldo iš Serano, ilgalaikio pranciškonų ordino Akvitanijos ministro, surašytoje „*XXIV generolų kronikoje*“, pasakojime apie didžiojo kunigaikščio Gedimino Vilniuje maždaug 1341 m. nukankintus du brolius pranciškonus – Ulrichą iš Adlechovincės ir Martyną iš Ahdo⁴⁹², yra nedviprasmiškai užsiminta,

⁴⁸⁸ <...> *тыми разы зрада нашъ Остафей Дашковичъ, будучи на замку нашомъ въ Кричевъ, украинникомъ нашимъ шкоды великии подъялал <...> и съ иньшыми нашими дворяны, которыи тамъ съ нимъ мѣшкали, до тебе втекъ*. Sb. RIO, t. 35, nr. 80, p. 467.

⁴⁸⁹ <...> *его милость господаръ, будучы в тотъ часъ на соиме великом со всеми паны радами въ Берестыи, узнавши невинность мою, отпустилъ ми гневъ свой и зася въ ласку свою панскую принялъ, и имения мои всѣ мне поотдавалъ <...>*. LM 2-oji Tbk., nr. 155, stulp. 771.

⁴⁹⁰ G. Althoffas, naudodamasis Karolingų laikų valdovų elgesio normų reglamentu (*Mirrors of Princes*) valdovo malonę siejo su dievobaimingumu (*pietas*), gailestingumu (*clementia*), užuojauta (*misericordia*), kantrybe (*patientia*). Althoff G., *Ira Regis: Prolegomena to a History of Royal Anger, Anger's Past. The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, ed. B. H. Rosenwein, (toliau – Althoff G., *Ira Regis*), Ithaca and London, 1998, p. 61. Už straipsnio nuorodą dėkoju Lietuvos istorijos instituto istorikui Laimontui Karaliui.

⁴⁹¹ Althoff G., *Ira Regis*, p. 59–60.

⁴⁹² Vilniaus pranciškonų kankinius ir jų kultą XIV–XX a. tyrinėjęs Darius Baronas, remdamasis Władysława Abrahamo nuomone, mano, kad šis kronikos epizodas paremtas pranciškonų ataskaita ordino generolui. Baronas D., *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, (Studia Franciscana Lithuanica, t. 4), Vilnius, 2010, p. 227.

kad dėl netinkamo Ulricho elgesio: „*iniršes* [pabraukta – aut.] *kunigaikštis liepė jį žiauriai nužudyti ir visą jo kūną išbarstyti*“⁴⁹³. Regis, trys stačiatikių kankiniai Vilniuje Ldk Algirdo laikais buvo nukankinti taip pat įtūžusio valdovo⁴⁹⁴. Anot Hermano Vartbergės kronikos, 1345 m. žygio prieš Ordiną metu vienas lyvių seniūnas, pasivadinęs karaliumi, pasiūlė Ldk Algirdui sąjungą prieš Livonijos ordiną, bet supykęs kunigaikštis liepė šį kaimietį nukirsdinti⁴⁹⁵. Jau minėtas neofito Ldk Vytauto ir Vokiečių ordino pareigūno Markvardo Zalbacho atvejis taip pat galėtų būti priskirtas prie tokio pobūdžio pasakojimų.

Sunku vienareikšmiškai įvertinti, ar hagiografijose, kronikose ir metraščiuose minimi rūstaujantys Lietuvos valdovai yra viso labo krikščionių raštininkų literatūrinis topas, paaiškinantis „neteisėtą“ pagonių valdovų ir neofito Vytauto elgesį⁴⁹⁶, ar po emocine valdovo būseną slepiasi pagoniškos elgsenos ritualai⁴⁹⁷. Pykčio tyrimai kol kas tik žengia pirmuosius pažinimo žingsnius istorijos moksle. Vienas pirmųjų į jį dar XX a. 4 deš. atkreipė dėmesį vokiečių sociologas Norbertas Elias, pasirinkęs pyktį kaip vieną iš civilizacijos proceso rodiklių⁴⁹⁸. Nors Marcas Blochas „*Feodalinėje visuomenėje*“ viduramžių žmogų vaizdavo kaip perdėtai emocionalų, linkusį į iracionalumą, tačiau Stepheno White'o tyrimas atskleidė, kad politiniame lygmenyje pyktis brandžiaisiais viduramžiais Europoje buvo naudojamas ne vien emocijai

⁴⁹³ <...> *dux ipse in furore praecepit, eum crudeliter interfici et toto corpore dissipari*. Chronica XXIV Generalium, p. 238–239.

⁴⁹⁴ Apie tai praneša ankstyviausia, XIV a. pabaigoje surašyta hagiografija – Mykolo Balsamono *Pagiriamasis žodis*. Plačiau apie šaltinį: Baronas D., *Trys Vilniaus kankiniai: gyvenimas ir istorija*, (Fontes Ecclesiastici Historiae Lithuaniae, t. 2), Vilnius, 2000, p. 147–149; Valdovo emocinė būseną ypač ryškiai Eustachijaus kankinystės atveju. *Suvokęs, kas vyksta [valdovas] tuoj pritvinko pykčio ir iniršio*. <...>. *Dar labiau įpykęs valdovas tarė jam <...>. <...>. Po tokių žodžių anas [valdovas], seniai jau kamuojamas įsiūčio <...>. <...>. O anas [valdovas], bergždžiais sumanymais dar labiau įkaitinęs savo ant kankinio įsiutusią širdį <...>*. Baronas D., Michaelis Balsamonis Enconium=Mykolas Balsamonas. *Pagiriamasis žodis, Trys Vilniaus kankiniai: gyvenimas ir istorija*, (Fontes Ecclesiastici Historiae Lithuaniae, t. 2), Vilnius, 2000, p. 230–231, 232–233, 234–235.

⁴⁹⁵ Hermanni de Wartberge, p. 72.

⁴⁹⁶ Kaip atskleidė G. Althoffo tyrimas, Karolingų laikais valdovo pykčio pasireiškimas buvo tapatinamas su valdovo neteisumu (*injustice*). Althoff G., *Ira Regis*, p. 59–74.

⁴⁹⁷ Pavyzdžiui, tautosakininkė Daiva Vaitkevičienė, remdamasi Vokiečių ordino kronikomis, linkusi pyktį laikyti emociingu baltų karo ritualu. Vaitkevičienė D., *Tarp emocijos ir ritualo: baltų karo papročių pėdsakais, Tautosakos darbai*, t. 33, 2007, p. 158–184.

⁴⁹⁸ Elias N., *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen. Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes*, Bd. 1, Basel, 1939; Elias N., *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen. Wandlungen der Gesellschaft Entwurf zu einer Theorie der Zivilisation*, Bd. 2, Basel, 1939.

išreikšti, bet kartu buvo politinės komunikacijos priemone⁴⁹⁹. Šią S. White'o poziciją iš dalies paremia G. Althoffas, kuris teigė, kad viduramžiais Šv. Romos imperatoriaus kanceliarijoje išduodamuose dokumentuose, šalia įvairiausių baudų arba bausmių, taip pat dažnai buvo numatoma valdovo pykčio sankcija⁵⁰⁰. Anot Barbaros Rosenwein, psichologijos ir antropologijos moksluose nėra sutariama dėl to, kas turėtų būti laikoma pykčiu. Yra išskiriami du požiūriai – vieni teoretikai jį laiko įgimtu dalyku, kiti socialiniu konstrukt⁵⁰¹. Toliau tekste norėdami atriboti pyktį, kaip emociją ir pyktį kaip politinės kontrolės mechanizmą, naudosisimės dviem apibrėžimais. Emociją įvardinsime pykčiu, o socialinę konstrukciją – rūstybe.

Anot S. White'o, lotyniškuose viduramžių Europos šaltiniuose pykčiui ir rūstybei išreikšti buvo vartojami du terminai *malevolentia* ir *ira*⁵⁰². Rusėniškuose LDK vėlyvųjų viduramžių, ankstyvųjų naujųjų laikų šaltiniuose ši reiškinį išreiškė net keturi terminai – *гнев*, *мерзьячка*, *грозность* ir *злость*. Didžiausią neigiamą reikšmę turėjo terminas *злость*. Pavyzdžiui, šio žodžio šaknies pagrindu (*зло**) taip pat buvo sudaromi terminai, nusakantys įvairiausius prasižengimus ir pažeidimus: *пиктдарыстэ/пиктдары*, *вагастэ/вагы* bei *нусикалтыма/нусикалтэлы*⁵⁰³. Senojoje bažnytinėje slavų kalboje terminas *зло/зль* buvo siejamas ne tik su blogiu arba pykčiu, bet ir su velniu⁵⁰⁴. Manytume, kad esminį semantinį skirtumą tarp termino *злость* ir terminų *гнев* ir *мерзьячка* atskleidžia 1521 m. Alberto Goštauto laiškas popiežiaus legatui, kuriame jis nurodė konflikto su Vilniaus vaivada Mikalojumi Radvila priežastis. Dėl Mikalojaus Radvilos šmeižto valdovas supyko ir užsirūstino ant Alberto Goštauto: „*užtraukė karaliaus, Jo Mylistos, pyktį (гневу) ir rūstybę*

⁴⁹⁹ White S., *The Politics of Anger, Anger's Past. The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Ithaca and London, 1998, p. 127–152; Toliau tekste naudosisimės straipsnio vertimu į rusų kalbą. Уайт С., Гнев и политика, *История и антропология: междисциплинарные исследования на рубеже XX–XXI веков*, (toliau – Уайт С., Гнев и политика), Санкт-Петербург, 2006, p. 33–69.

⁵⁰⁰ Althoff G., *Ira Regis*, p. 59.

⁵⁰¹ Rosenwein B. H., Introduction, *Anger's Past. The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Ithaca and London, 1998, p. 2.

⁵⁰² Уайт С., Гнев и политика, p. 45.

⁵⁰³ *Пиктдарыстэ/пиктдары* ir *вагастэ/вагы* nusakė tas pats terminas *злодей/злодейство*. *Нусикалтыма/нусикалтэлы* – *злочинца/злочинство*. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып., 12, Мінск, 1993, p. 258–263; *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып., 13, Мінск, 1993, p. 6–7.

⁵⁰⁴ Dundaitė A., *SSKŽ*, p. 79.

(мерзачце)⁵⁰⁵, todėl „*buvau karaliaus, Jo Mylistos, pyktyje* (гневе) *ir rūstybėje* (мерзачце)⁵⁰⁶. Priešingai, pats Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Albertui Goštautui jautė kitoki pyktį, nei didysis kunigaikštis – „*todėl ponas vaivada, nepasotintas ankstesnio savo pykčio* (злости)⁵⁰⁷. Būtent šio termino pagalba plačiajame Lietuvos metraščių sąvade – Bychoveco kronikoje, buvo pristatomas Ldk Žygimanto Kęstutaičio⁵⁰⁸, siekusio pražudyti Lietuvos bajorus, pyktis: „*tas gi prakeiktasis, didysis kunigaikštis Žygimantas, nepasotintas savo rūstybės (zlōsty) ir savo širdyje šėtono pakurstytas, [slapčia galvojo], kaip visą bajorų luomą išnaikinti ir jų kraujyje paskandinti*“⁵⁰⁹; arba: „*kadangi kunigaikštis Žygimantas rašė raštus visoms žemėms ir pasienio pilims, ir visiems ponams, slėpdamas savo pyktį (zlōsty)*“⁵¹⁰.

Kiti trys terminai – *гнев*, *грозность* ir *мерзачка* yra labiau „neutralūs“. Jau atkreipėme dėmesį, kad *гнев* ir *мерзачка* terminai galėjo išreikšti „teigiamą“ (t. y. neturintį ryškiai išreikštos neigiamos konotacijos) valdovo pyktį ir rūstybę. Tą patį galėtumėme pasakyti apie terminą *грозность*. Būtent šiuo terminu buvo įvardijami valdovo kanceliarijoje išduodami raštai – vadinami „*rūstybės raštais*“ (rusėn. *лист грозный*)⁵¹¹. Naudodamasi tokiais raštais didžiojo kunigaikščio institucija siekė sutramdyti pavaldinių savivalę. Valdovo „*rūstybės raštų*“ problemą aptarsime netrukus⁵¹². Šiuo atveju atkreipsime dėmesį, kad tokio pobūdžio raštai yra žinomi jau nuo Ldk Vytauto epochos. Pavyzdžiui, XIV a. pabaigoje Ldk Vytautas tokiu raštu kreipėsi į Viazoveco tijūną Tilką. „*Smerde Tilkau! Tas Viazoveco indininkas Pilipka skundėsi mums: tu esąs pavertęs jį*

⁵⁰⁵ <...> *ку гневу и мерзачце короля ег(о) м(у)л(ости) привел <...>*. LM 3-oji Tbk., lap., 243v. Malinovskis J., nr. 6, p. 409.

⁵⁰⁶ <...> *в гнѣве и в мерзачце короля его м(у)л(о)сти былъм <...>*. LM 3-oji Tbk., lap., 241v. Malinovskis J., nr. 6, p. 406.

⁵⁰⁷ <...> *от тог(о) пан во[e]вода яко нѣнасычоны первое злости свое <...>*. LM 3-oji Tbk., lap., 243; Malinovskis J., nr. 6, p. 409.

⁵⁰⁸ Plačiau apie neigiamą Ldk Žygimanto įvaizdį XV a. šaltiniuose: Rowell S. C., *Bears and Traitors*, p. 30–31, 45–55.

⁵⁰⁹ <...> *on że okazannik kniaź welikij Žygimont ne nasytylsia zlosty swoiey y myslil w sercu swoiem po diawołu nauczeniju, kako by weś rożay szlachecki pohubity y krow ich rozlity <...>*. Bychoveco kronika, p. 155.

⁵¹⁰ <...> *bo kniaź Žygimont pisał hramoty po wsim zemlam y wkrajnym horodom y do wsich Panow, niczoho ne powidaiuczy o zlosty swoiey <...>*. Bychoveco kronika, p. 156.

⁵¹¹ Radzivillovsckije akty, nr. 40, p. 103.

⁵¹² Plačiau: 2.1.2.1. poskyryje.

arklių šėriku. Argi tu, smerde, nesibijai mūsų ir argi tu nesi buvęs po mūsų lazda, kad tu atitrauki jį nuo darbo, kur jis dirba mums indus“⁵¹³.

Rusėniškoje raštijoje šie trys terminai, taip pat kaip terminas *злость*, atsirado iš bažnytinės slavų kalbos⁵¹⁴. Anot istorinio baltarusių kalbos žodyno sudarytojų, terminų *гнев*⁵¹⁵ ir *грозность*⁵¹⁶ semantiniai laukai yra kur kas siauresni nei termino *мерзачка*⁵¹⁷. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad terminas *мерзачка* (iš dalies terminas *грозность*) galėjo apibrėžti ne tik pyktį, kaip emociją, bet taip pat rūstybę, kaip socialinį reiškinį. Nepaisant to, šaltiniuose šie trys terminai buvo vartojami nenuosekliai, dažnai kaip sinonimai. Toliau tekste, versdami šiuos tris terminus į lietuvių kalbą, atkreipsime dėmesį į šaltinyje pateikiamą kontekstą, kuris padės geriau įvertinti, ar konkretus terminas nusako pyktį, kaip emociją, ar rūstybę, kaip socialinį reiškinį.

Emocionalus viduramžių žmogus⁵¹⁸ ankstyvųjų naujųjų laikų Lietuvoje neišnyko. Be abejo, galime pastebėti Norberto Elias „civilizacijos proceso“ apraiškų XVI a. pirmosios pusės šaltiniuose. Pavyzdžiui, Trakų vaivada Albertas Goštautas 1521 m. laiške didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Senajam, kalbėdamas apie atsinaujinusį ir jau apogėjų pasiekusį konfliktą su Vilniaus vaivada Mikalojumi Radvila, teigė, jog Radvila, kurį laiką slėpęs pyktį (*злость*),

⁵¹³ <...> *Смерде Тилько. Тотъ судникъ вязовецькии Пилипко жаловаль ся нам, привернулъ деи еси его къ конокормству. Ино чи не боишься ты, смерде, нас да чи не бывал ты у нас под посохомъ, што его с того дела вернешь, што онъ на нас суды чинитъ <...>*. Anot Konstantino Jablonskio *судник* galėjo būti tiek indų, tiek laivų meistras. Anot Jerzy Ochmański, dokumentas turėtų būti datuojamas kovo – balandžio mėnesiais, netrukus po 1392 m. Vertimas parengtas pagal Konstantino Jablonskio tekstą, atsižvelgiant į Jerzy Ochmański pastabas. Jablonskis K., Lietuvos rusiškų aktų diplomatika, *Istorija ir jos šaltiniai*, sudarė ir spaudai paruošė V. Merkys, (toliau – Jablonskis K., Lietuvos rusiškų aktų diplomatika), Vilnius, 1979, p. 281–282; *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitaldi Magni ducis Lithuaniae 1386–1430*, zebrai i wudał J. Ochmański, Warszawa-Poznań, 1986, nr. 85, p. 82; LM 18-Užk., lap. 127; Už nuorodą dėkoju Eugenijui Saviščevui.

⁵¹⁴ Dundaitė A., SSKŽ, p. 59–60, 62, 110.

⁵¹⁵ Pateikiama reikšmė – pyktis (*гнеў*). *Гневъ, Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып., 7, Мінск, 1986, p. 10.

⁵¹⁶ Šaltiniuose dažniausiai vartojama būdvardinė forma *грозный*. Pateikiamos reikšmės: rūstybė (*грозный*), rūstus (*грозны*), baisus (*страшный*). *Грозность, Грозный, Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып., 7, Мінск, 1986, p. 169–170.

⁵¹⁷ Pateikiamos reikšmės: 1) pyktis, rūstybė (*гнеў, злосьць, лютосьць, раз’юшанасьць*); 2) pasibjaurėjimas, nemalonumas, įžeidimas (*агіда, прыкрасць, абраза*); 3) drebulys, nušalimas (*дрыжыкі, абмарожваніе*). *Мерзачка, Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып., 17, Мінск, 1998, p. 345.

⁵¹⁸ Pavyzdžiui, šis reiškinys yra pastebėtas Ldk Vytauto laiškuose: Čapaitė R., Vytauto laišakai kaip Viduramžių epistolinio žanro pavyzdys, *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, (Senoji Lietuvos literatūra, 4 knyga), atsakingas red. M. Vaicekaskas, Vilnius, 1996, p. 85–90.

dabar atvirai jį demonstruoja⁵¹⁹. Manytume, jog ankstyvaisiais naujaisiais laikais Lietuvoje emocijų slėpimas dar nebuvo tapęs gero tono arba „civilizuoto“ elgesio ženklu. Savo emocijas viešai demonstravo visi visuomenės nariai – nuo valstiečių ar miestiečių, smulkiosios bajorijos atstovų iki aukščiausių valstybės urėdų ir net paties valdovo.

Anot „*didžiojo kunigaikščio Vytauto pagyrimą*“ surašiusio Smolensko vyskupo Gerasimo raštininko, rūstybė (*гнев*) buvo vienas iš Ldk Vytauto politikos instrumentų⁵²⁰. Sunku pasakyti, kaip dažnai didžiajam kunigaikščiui tekdavo juo pasinaudoti kasdieninėje valdymo praktikoje. Šaltiniuose dažniausiai tik konstatuojamas konkretus šios praktikos pasireiškimas. Pavyzdžiui, didžiojo kunigaikščio Vytauto rūstybę „prisiminė“ Smolensko arkivyskupas Misailas. Gavęs 1465 m. iš Ldk Kazimiero Proščių valdą jis teigė, kad „*nuo seno tie prostiečiai bažnytiniai [žmonės], senose suteiktyse užrašyti, ir [juos] buvo atėmęs gi didysis kunigaikštis Vytautas, užsirūstinęs ant pirmojo [Smolensko] arkivyskupo*“⁵²¹. Tokia pat praktika, spręsdami įvairiausių valstybės vidaus gyvenimo klausimus, naudojosi ir kiti Lietuvos valdovai, pavyzdžiui Švitrigaila⁵²² arba Kazimieras⁵²³.

Politinės kultūros praktikos, kurios buvo taikomos, sprendžiant vidaus gyvenimo klausimus, taip pat buvo taikomos santykiuose su kaimyninių politijų valdovais. 1449 m. taikos sutartyje tarp Ldk Kazimiero bei Mdk Vasilijaus,

⁵¹⁹ <...> *которая ж злость моя нѣмоглас внем укрити але тепер явно ся okaza. Malinovskis J., nr. 6, p. 391; LM 3-oji Tbk., lap. 229.*

⁵²⁰ <...> *пакъ хочеть поити на которую землю, на нихъ самъ бываще коли гнѣвень. или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати хочеть. и ис которой земли, которымъ г[о]с[по]д[а]ремъ велеше к собѣ быти. ино тѣхъ великихъ земель гдѣри, безъо всякого ослоушанія, приходать со встѣми своими силами на помочь и на его службу. Pochvala Vitovtu, stulp. 418; Plačiau apie kūrinio atsiradimo aplinkybes bei naujausia *Pagyrimo* publikacija: Cicėnienė R., Rankraštinė knyga kaip istorinis šaltinis: vieno LDK kodekso istorija, *Кныготыра*, t. 63, Vilnius, 2014, p. 99–128.*

⁵²¹ <...> *издавна тые Прощане церковные, в старыхъ записехъ записаны, а отнял былъ деи князь велики Витовтъ, розгневавъ ся на первого вл(а)д(ы)ку <...>. LM 3-oji Tbk., p. 43; Saviščevas E., Suvaldyti chaosą, p. 154, 405 SA.*

⁵²² Pavyzdžiui, po to, kai 1432 rugsėji – 1433 m. sausį, Sudimantas Dargaitis išdavyste apkaltino vieną iš Ldk Žygimanto Kęstutaičio šalininkų – Krevo vietininką Vosių Zenovijaitį. Ldk Žygimantas Kęstutaitis: <...> *подлугъ его вады розгневавъши ся в пана Василья <...> тые люди, его дельницу, отняль <...>. LM 25-oji Užk., nr. 215, p. 268.*

⁵²³ Pavyzdžiui, 1511 m. spręstoje Kasparo Butkaičio ir Teodoro Sviatošos byloje dėl tarnybų Ašmenos paviete ieškovas valdovui pateikė raštą, <...> *штожь отецъ нашъ Казимиръ король его милость въ его отца, для некоторого гневу, отняль люди конокормъцы у Гшменскомъ повете <...>. LM 2-oji Tbk., nr. 158, stulp. 774.*

Maskvos valdovas įsipareigojo Kazimierui, jog: „*jei norėtų brolis mano jaunesnysis, kunigaikštis didysis [Ivanas] Fiodorovičius tau tarnauti, mano broliui, didžiajam karaliui, ir man didžiajam kunigaikščiui Vasilijui dėl to ant jo nepykti nei kerštauti jam* [pabraukta – aut.]“⁵²⁴. Dar XV a. pabaigoje, [1498] m. pasiuntinybėje pas Ldk Aleksandrą Užvolgės chanas Šeich Achmetas tokiomis žodžiais apibūdino savo tėvo, chano Achmeto, sąjungos su Ldk Kazimieru prieš Maskvos valdovą priežastis: „*kartą supyko* [pabraukta – aut.] [Ldk Kazimieras ir chanas Achmetas] *ant maskviškio Ivano ir terminą tarp savęs nustatė kartu jį pulti*“⁵²⁵.

Valdovo pyktis ir rūstybė nebuvo vien išoriškai suvokiamas kaip didžiojo kunigaikščio galios pasireiškimas viešojoje arba privačioje erdvėje, kurį galėjo išgirsi, išsvysti arba pajauti didžiojo kunigaikščio pavaldiniai, kaimyninių valstybių arba politijų valdovai. Patys Lietuvos valdovai puikiai suvokė šio politinio įrankio teikiamas galimybes bei galią. [1504] m. rugsėjo 26 d. privilegijoje, kuria Bartošui Taborui buvo suteikta Izblianų valda, Ldk Aleksandras teigė: „*kad mes prieš tai buvome suteikę jam Surviliškių valdą prie Nevėžio* [upės] *ir mūsų privilegija [ją] patvirtinome, ir po to dėl tam tikros mūsų rūstybės* [pabraukta – aut.], *kurią gi mes turėjome prieš jo brolių Vilniaus vyskupą Vaitiekų, sugražinome tą valdą į mūsų rankas*“⁵²⁶. Šios rūstybės priežastys iš dalies yra paaiškintos 1505 m. kovo 14 d. privilegijoje, kuria Ldk Aleksandras Medininkų vyskupui Martynui suteikė Surviliškių dvarą⁵²⁷. Ldk Aleksandras ant Vilniaus vyskupo Vaitiekaus Taboro buvo užsirūstinęs dėl to, kad „*tas pats [Vilniaus] vyskupas savo noru prieš mus murmėjo ir šiek tiek*

⁵²⁴ <...> *всхочеть ли братъ мои молодшыи, княз велики [Иван] Федоровичъ служыти тебе, моему брату, великому королю, и мне, великому князю Василью про то на него не гневати се ани мьстити ему.* LM 5-oji Užk., nr. 541, p. 358.

⁵²⁵ <...> *один час на московского Ивана розгневали ся и рокъ были межси собою дали с одного на него поити.* LM 6-oji Užk., nr. 62, p. 87–88.

⁵²⁶ <...> *што есмо перъво сего дали были ему именье на Невяжи на имя Суръвилишки и привильемъ нашимъ потвердили, а потом з некоторое наше мерзячки, которую ж есмо мели на брата его на кн(я)зя Воитеха, бискупа виленьского, взяли есмо тое именье к нашимъ рукамъ <...>.* LM 6-oji Užk., nr. 6, p. 57.

⁵²⁷ *Opisanie rukopisnago otdelenija*, t. 5, nr. 6, p. 6–7. Dokumento originalas: LMAVB RS, *Pergamentų rinkinys B1*, F1–509.

*mums prasikalto*⁵²⁸. Ldk Aleksandras [1505] m. birželio 12 d. rašte, kuriuo už 1500 kapų grašių didžiosios kunigaikštienės ochmistruai Vaitiekui Jonaičiui Kločkai įkeitė Karmėlavos dvarą, įsipareigojo, jog: „*dél mūsu pykčio* [pabraukta – aut.] *ir dél žmonių apkalbų <...> to Karmėlavos dvaro neatimsime*“⁵²⁹.

Valdovo išdavystės kontekste valdovo pyktis įgaudavo vienokią arba kitokią rūstybės formą. Didysis kunigaikštis iš pavaldinių atimdavo valdas, net pareigybes ir laisvę, todėl pyktis iš emocijų pereidavo į politinės kontrolės lauką. Emocijų debesys atslūgdavo, rūstybę pakeisdavo valdovo malonės spinduliai. Valdovo rūstybės paliesti pavaldiniai leisdavosi į kelią, bandydami susigrąžinti valdovo malonę. Toliau tekste bandysime rekonstruoti pykčio ir rūstybės veiklos mechanizmus kasdieninėje valstybės valdymo praktikoje, ypač susikoncentruodami į išdavystės kontekstą.

Poskyrio pradžioje aptarti kunigaikščio Jono Boratinskio ir Eustachijaus Daškovičiaus pavyzdžiai iškelia kelis klausimus. Ar valdovo pyktis ir rūstybė buvo laikomi neteisėtu reiškiniu? Ar jie buvo tapatinami su kaltinimais valdovo išdavyste, ar tik su tais kaltinimais, kurie nepasitvirtindavo? Kokiu būdu vyko išdavyste kaltintų, valdovo pyktį ir rūstybę patyrusių, asmenų reabilitacijos procesas?

2.1.1. Valdovo pykčio ir rūstybės teisėtumo klausimas

Anot G. Althoffo, pyktis kaip emocija ankstyvaisiais viduramžiais buvo laikomas neteisėtu reiškiniu, o nuodėmių žinynuose net priskiriamas prie mirtinų nuodėmių⁵³⁰. Kita vertus, S. White'as, tyrinėdamas pykčio reprezentaciją brandžiųjų viduramžių literatūriniuose tekstuose, atkreipė dėmesį, kad jis buvo priskiriamas ne tik pasauliečiams, tačiau bažnyčios klerui, šventiesiems ir net pačiam Dievui⁵³¹. Todėl, anot S. White'o, „*pykčio demonstravimas pats savaime neturėjo neigiamos konotacijos, jis nebuvo būdingas vien tik santūrumu*

⁵²⁸ <...> *idem episcopus voluntatem suam erga nos mutaverit et non nihil contra nos deliquerit <...>*. Opisanie rukopisnago otdelenija, t. 5, nr. 6, p. 7; LMAVB RS, *Pergamentų rinkinys B1*, F1–509.

⁵²⁹ <...> *з гнева нашего и на помову людскую <...> того двора Корьямова не отнимити <...>*. LM 6-oji Užk., nr. 5, p. 56.

⁵³⁰ Althoff G., *Ira Regis*, p. 59–60.

⁵³¹ Уайт С., *Гнев и политика*, p. 48–49.

*nepasižymintiems, linkusiems smurtauti pasauliečiams*⁵³². Pyktis galėjo būti neteisėtas arba teisėtas tik tiek, kiek jis peržengė arba neperžengė leistinas ribas arba jo demonstravimas įgaudavo teisėtas arba neteisėtas formas⁵³³. Taip pat turėtume atkreipti dėmesį, kad pykčio ir rūstybės teisėtumo problema skirtingose epochose galėjo turėti skirtingas reikšmes. Pavyzdžiui, Geneviève Bühler-Thierry įtikinamai parodė, kaip apakinimo bausmė, kuri Antikos laikais buvo laikyta valdovo įsiūčiu, ankstyvaisiais viduramžiais tapo valdovų malonės pasireiškimo nusikaltėliams ženku⁵³⁴. Rusėniškų pykčio ir rūstybės terminų kontekste turėtume šiek tiek koreguoti S. White'o poziciją. Kaip parodė rusėniškų pykčio ir rūstybės terminų analizė⁵³⁵, terminas *злость* šaltiniuose dažniausiai buvo siejamas išskirtinai su neteisėtomis pykčio ir rūstybės apraiškomis. Terminas papildydavo arba akcentuodavo neigiamą konkretaus veikėjo įvaizdį.

S. White'o pastabas taip pat galime įžvelgti ir aptariamo laikotarpio LDK rusėniškos raštijos tradicijoje *гнев*, *мерзятка* ir *грозность* terminų kontekste. Plačiojo Lietuvos metraščių redakcijoje, kitaip dar vadinamojoje Bychoveco kronikoje, galime užčiuopti kelis ryškius epizodus, kurie padeda geriau suvokti XVI a. pirmosios pusės pykčio ir rūstybės fenomeno dvilypumą. Pavyzdžiui, kai Ldk Algirdo pajėgos karo metu su Maskvos valdovu Dmitrijumi Ivanovičiumi priartėjo prie Maskvos, Mdk Dmitrijus Ivanovičius: „*pasiuntė pas jį [pasiuntinį], maldaudamas jo ir daugybę dovanų žadėdamas, kad iš jo tėvonijos, Maskvos, neišvarytų ir nebepykėtų*⁵³⁶. Kuomet Ldk Algirdas iš Vilniaus vaivados Petro Goštauto gavo žinią, kad pagonys vilniečiai nusiaubė pranciškonų vienuolyną ir išžudė vienuolius: „*jis labai užsirūstino, kad taip buvo krikščionims padaryta <...> ir pasmerkia 500 vilniečių mirčiai*⁵³⁷. Pagonims vilniečiams dar kartą teko

⁵³² Уайт С., Гнев и политика, p. 49.

⁵³³ Уайт С., Гнев и политика, p. 66–69.

⁵³⁴ Bühler-Thierry G., „Just Anger“ or „Vengeful Anger“? The Punishment of Blinding in the Early Medieval West, *Anger's Past. The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Ithaca and London, 1998, p. 75–91.

⁵³⁵ Plačiau: poskyryje 2.1.

⁵³⁶ <...> *posłał do neho, prosiaczy ieho y welikije dary iemu obicaiuczy, aby ieho z ojczyzny ieho Moskwy ne wyhnał, a New by swoy odpustył <...>*. Bychoveco kronika, p. 140.

⁵³⁷ <...> *welmi iemu było hnewno, szto sia tak nad chrystyany stalo <...> y wydast wilnencow na smert piatysot holowami <...>*. Bychoveco kronika, p. 140.

susidurti su rūstybe. Šį kartą su Dievo rūstybe, kuomet Ldk Jogailai grįžus iš grobiamojo žygio į Vilnių iš Šventojo Kryžiaus vienuolyno buvo atgabenta šventojo kryžiaus medžio relikvija. Visi pagonys, kurie valdovo sutikimo metu buvo prisilietę prie relikvijos, mirė. Reiškinį paaiškino viena iš krikščionių belaisvių, kuri pranešė, kad buvo sapnavusi angelą, kuris sakė, jog: „*tą savo rūstybę Dievas užleido pagonims dėl to, kad, turėdami šventojo kryžiaus medį nepagarbiai jį laiko*“⁵³⁸. Taip pat: „*Dievo rūstybei leidus dėl mūsų nuodėmių*“⁵³⁹, jungtinė lenkų ir lietuvių kariuomenė, vadovaujama Ldk ir Lenkijos karaliaus Kazimiero buvo sumušta Bohemijos karaliaus Jurgio (ček. Jiří z Kunštátu a Poděbrad) pajėgų, kuomet bandė užimti Vroclavą ir Sileziją. Šie pavyzdžiai rodo, kaip kronikos autorius suvokė teisėtą pykčio arba rūstybės pasireiškimą, kuomet pyktis pasireiškėdavo kaip valdovo arba Dievo atsakas į netinkamą kitų valdovų/pavaldinių/pagonių/krikščionių elgesį.

Visai kitomis spalvomis Bychoveco kronikoje buvo aprašytas 1503–1505 m. pasireiškęs didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio pyktis ir rūstybė. Šiuo atveju jis buvo susietas su neteisėta, grubia valdovo elgsena, pažeidžiančia bajorijos privilegijas. Anot kronikos, pakurstytas kunigaikščio Mykolo Glinskio, Ldk Aleksandras Brastos seimo metu iš Jurgio Iljiničiaus atėmė Lydos vietininko pareigas. Kronikos autorius tokiais žodžiais apibūdino šį didžiojo kunigaikščio elgesį: „*pykdamas be priežasties* [pabraukta – aut.] *ant ponų*“⁵⁴⁰. Kuomet Jurgį Iljiničių užstojo dalis Lietuvos didikų ir kunigaikščių, bandydami priekaištauti valdovui dėl jo elgesio, kuris pažeidė jiems suteiktas privilegijas – „*karalius dėl to užsirūstino*“⁵⁴¹. Regis, dėl valdovo rūstybės dalis konflikte dalyvavusių didikų pateko į valdovo nemalonę bei neteko savo pareigybių bei vietos Ponų tarybos gretose⁵⁴². Santykių atomazga įvyko seimo Radome metu. Į valdovo nemalonę patekusius Lietuvos ponus užstojo Lenkijos

⁵³⁸ <...> *tot hnew swoy boh perepustyl na toie pohanstwodla toho, iz derewo swiatoho kryza nepocztywe chowaiut, ktoroie maiut w sebe* <...>. Bychoveco kronika, p. 144.

⁵³⁹ <...> *bozym hnewom, hrych rady naszych* <...>. Bychoveco kronika, p. 161.

⁵⁴⁰ <...> *maiuczy hnew na panow newinny* <...>. Bychoveco kronika, p. 170.

⁵⁴¹ <...> *korol sia o to rozhnawal* <...>. Bychoveco kronika, p. 170.

⁵⁴² Kirkienė G., *LDK politikos elito galingieji*, p. 117.

kilmingieji, todėl: „*karalius jiems* [t. y. Lietuvos ponams] *rūstybę atleido*“⁵⁴³. Kronikininkas labai simboliškai pabaigė šį pasakojimą, prakalbęs į didįjį kunigaikštį Vilniaus vyskupo Vaitiekaus Taboro lūpomis. Vyskupas Radomo seimo metu priekaištavo valdovui dėl bajorijos teisių ir privilegijų pažeidimo bei grasino Dievo kerštu. „*Ir vos tik vyskupas ištarė* [šiuos žodžius], *tą pat akimirką karalių ištiko paralyžius*“⁵⁴⁴. Anot kronikininko, teisėtumą peržengiantis Ldk Aleksandro pyktis ne tik žeidė kilmingųjų privilegijas ir teises, bet taip pat prieštaravo nustatytai dieviškajai tvarkai.

Tokių pat dvilypį požiūrį reprezentuoja ir įvairiausi juridinę galią turintys dokumentai. Juose taip pat galima atrasti situacijas, kuriose pyktis ir rūstybė galėjo būti suprantamos tiek kaip teisėtas arba neteisėtas veiksmas. Pateiksime tik kelis pavyzdžius. 1518 m. gruodžio 22 d. didžiojo kunigaikščio paskirti komisoriai sprendė kunigaikščio Jurgio Jonaičio Dubrovickio ir jo pabėgusių nelaisvųjų Dubrovicos valdos pavaldinių bylą⁵⁴⁵. Anot paties kunigaikščio Jurgio Dubrovickio, pabėgę pavaldiniai, tarpininkaujant kunigaikščiui Teodorui Jonaičiui Jaroslavičiui: „*žemai lenkėsi ir prašė manęs, kad ant jų nebepykčiau: [pabėgėliai teigė, kad] „<...> gi norime Tavo Mylistai tarnauti, <...> tik mūsų nebausk, <...>, už mūsų nusikaltimą*“⁵⁴⁶. Bandydami sugrįžti į savo pono Trakų kašteliono ir Gardino seniūno Jurgio Mikalojaičio Radvilos malonę, 1523 m. Žoroslavkos valdos keliuočių tarnybą atliekantys Lanevičiai teigė, kad po to, kai valdovas patvirtino Jurgiui Radvilai Žoroslavkos valdos suteiktį – „*mes tokiu savo užsispyrimu, nenorėdami Jo Mylistai tarnauti, nuo pono, Jo Mylistos, pabėgome, tokiu būdu, Jo Mylistą, supykėme*“⁵⁴⁷. Sužinoję, jog savo elgesiu prieštarauja didžiojo kunigaikščio sprendimui, užtarimo kreipėsi į Jurgio Radvilos dvaro pareigūnus, administratorius ir vietininkus, tam, „*kad jie dėl*

⁵⁴³ <...> korol im hnew otpustyl <...>. Bychoveco kronika, p. 171.

⁵⁴⁴ Y skoro to biskup wymowił, natychmest korola zabila nemoc paralitykowa. Bychoveco kronika, p. 171.

⁵⁴⁵ LM 3-oji Tbk., nr. 38, stulp. 1265–1268.

⁵⁴⁶ <...> били чоломъ и просили мене, абыхъ имъ гнѣвъ свой отпустилъ: « <...> дей хочемъ твоєй милости служити, <...>, только насъ не карай, <...>, за нашъ выступъ <...>». LM 3-oji Tbk., nr. 38, stulp. 1266.

⁵⁴⁷ <...> мы неяко упорствомъ своимъ не хотячи его м(и)л(о)сти служити, отъ пана его м(и)л(о)сти прочь есмо были пошли, а тымъ его м(и)л(о)сть на себе нагневали <...>. LM 25-oji Užk., nr. 189, p. 246.

*mūsų Jo Mylistai ponui tarpininkautų ir [Jo Mylista ponas atleistų] pyktį už tokį mūsų užsispyrimą ir nusikaltimą, ir Jo Mylista per tuos savo pareigūnus valdovišką savo rūstybę mums atleido*⁵⁴⁸. Šie pora pavyzdžių byloja, kad pavaldiniai suvokė savo pono pykčio ir rūstybės pasireiškimo „teisėtumą“, kuris buvo iššauktas netinkamu jų elgesiu. Teisėtas pyktis taip pat pasireiškėdavo ne tik dėl konkrečių veiksmų. Regis pakako ištartų netinkamų žodžių. Anot atsakovo, 1518 m. gruodžio 22 d. Rodūnios pavieto bajoro Grigaliaus Gintautaičio žmonos Onos ir Povilo Bogdanaičio byloje, jis buvo pašauktas į teismą, „kadangi ją kažkokiu reikalu supykdziau žodžiais“⁵⁴⁹. Anot pačios ieškovės, Povilas Bogdanaitis buvo pašauktas į teismą, kadangi ją: „sumušė <...>, ir užgauliojo ir už krūtų laikė“⁵⁵⁰.

Pyktis, peržengiantis teisėtumo ribas, yra minimas 1516 m. sausio 18 d. valdovo dvarionio Teodoro Kolontajevo byloje su jo Polonos dvaro žmogumi Ivanu Šilu ir jo sūnumis, kurie atsisakė tarnauti savo teisėtam ponui. Anot paties Teodoro Kolontajevo, „ponas Jonas Zaberezinskis, Naugarduko vaivada, pastūmėtas savo pykčio [kurį jautė] man, ir atėmė iš manęs tą Ivaną Šilą su jo sūnumis neteisėtai“⁵⁵¹. Apie tai sužinojęs didysis kunigaikštis liepė Jonui Zaberezinskiui gražinti neteisėtai pasisavintus tarnus. Detali neteisėto pykčio atvejų analizė, ypač teismo bylų kontekste, byloja, kad neteisėtas pyktis ir rūstybė buvo vienas iš argumentų, kuriais naudojosi kilmingieji, norėdami pagrįsti vienokias arba kitokias savo pretenzijas. Visos tokios bylos yra panašios tuo, kad valdovo arba kitų instancijų teismai priimdavo „neteisėto pykčio“ argumentą bei paskelbdavo teismo sprendimą, kuris gynė „neteisėto pykčio“ paliestuosis⁵⁵².

⁵⁴⁸ <...> абы они за нами ку пану его м(и)л(о)сти причинили и мерзячкы за таковыи упор и выступь нашъ, и его м(и)л(о)сть через тыхъ вродников своихъ гневъ свои паньскии рачиль намъ отъпустити <...>. LM 25-oji Užk., nr. 189, p. 246.

⁵⁴⁹ <...> жебы ее не въ которой рѣчи розгневаль былъ словы <...>. LM 3-oji Tbk., nr. 36, stulp. 1262.

⁵⁵⁰ <...> збилъ <...> и [с]соромотилъ, и за груди держаль <...>. LM 3-oji Tbk., nr. 36, stulp. 1261.

⁵⁵¹ <...> нанъ Янь Заберезынский, воевода Новгородский, попудившися на мѣне гневомъ своимъ, и отнялъ ми былъ того Ивана Шила съ сынми его безвинне <...>. LM 1-oji Tbk., nr. 204, stulp. 274.

⁵⁵² Mums žinomos kelios tokio pobūdžio bylos. Pavyzdžiui, 1529 m. balandžio 18 d. didžiojo kunigaikščio paskirtų komisorių teismo sprendimas valdovo bajoro Mykolos Jokūbaičio byloje su Mykolu Kuncevičiumi. LM 6-oji Tbk., nr. 105, p. 83–84.

Vienas iškalbingiausių yra valdovo dvaro maršalkos Jurgio Iljiničiaus ir jo sūnaus Jono Iljiničiaus konfliktas. 1526 m., mirties patale, Jurgis Iljiničius savo testamente įpareigojo jo vykdytojus ir turto dalytojus dėl vyriausiojo sūnaus Jono: „jis gi man, savo tėvui, daug liūdesio suteikė ir labai bjaurus buvo, todėl gi Jūsų Mylistos nė vieno žmogaus: nei tėvonijoje, nei ištarnautoje [arba] pirkoje [valdoje jam] neduotumėte“⁵⁵³. Dėl šio tėvo sprendimo tų pačių metų lapkričio 24 d. Jonas Iljiničius kreipėsi į didįjį kunigaikštį Žygimantą Senąjį, „kad mes jam malonę mūsų, valdovišką, įvykdytume ir jo nekaltumą išvystume, kad jis taip smarkiai savo tėvui nebuvo prasikaltęs“⁵⁵⁴. Didysis kunigaikštis panaikino minėtąją velionio Jurgio Iljiničiaus testamento dalį, argumentuodamas, kad: „kuomet gi jų tėvas kuo piktų kaltintų [pabraukta – aut.] (злую) ji, neturėjo [teisės] taip paskubomis pasielgti, tačiau privalėjo visų pirma apie tą jo nusikaltimą, tol, kol [neatėjo] mirties valanda, mums, valdovui, pranešti“⁵⁵⁵.

Regis, kilmingieji sugebėjo manipuliuoti teisėto ir neteisėto pykčio dichotomija. Perkeldami akcentus nuo teisėto į neteisėtą pyktį jie stengėsi atgauti valdas iš didžiųjų kunigaikščių, ypač po senojo valdovo mirties. Apie tokias pretenzijas žinoma iš jau minėto Smolensko arkivyskupo Misailo atvejo, kuomet jis 1465 m. iš Ldk Kazimiero „atgavo“ Prosčių valdą, kurią: „buvo atėmęs gi didysis kunigaikštis Vytautas, supykęs ant pirmojo [Smolensko] arkivyskupo“⁵⁵⁶. XV–XVI a. sandūroje Ldk Aleksandras Ašmenos bajorui Venclovui Butkaičiui buvo suteikęs Kekždūnų valdą, kurią: „tėvas mūsų Jo Mylista karalius Kazimieras dėl tam tikro pykčio iš jo tėvo atėmė“⁵⁵⁷.

⁵⁵³ <...> иж ѿнь мне, ѿтцю своему жалости и прикрости великие чинил тому бы ваша м(и)л(о)сть ниодного ч(е)л(о)в(е)ка у ѿтчызне и въ выслузе и в купли недали <...>. AGAD, Archiwum Warszawskie Radziwillów, Dal. XXIII–90/1; LM 21-oji Užk., lap. 148.

⁵⁵⁴ <...> абыхмо ему ласку нашу г(о)с(по)д(а)рьскую вчинили и на его невинности воззрели, ижъ он такъ далеце отцу своему не завинил <...>. LM 14-oji Užk., nr. 825, p. 343.

⁵⁵⁵ <...> кды жъ бы отецъ их которую причину злую [pabraukta – aut.] на него мел, не мел того так уквaпъне чинити, але мяль первеи тыи выступы его перед часомъ смертънымъ намъ, г(о)с(по)д(а)ру, обiавити <...>. LM 14-oji Užk., nr. 825, p. 343.

⁵⁵⁶ <...> отнял был деи княз велики Витовтъ, розгневав ся на первого вл(а)д(ы)ку <...>. LM 3-oji Tbk., p. 43; Saviščevas E., Suvaldyti chaosą, p. 154, 405 SA.

⁵⁵⁷ <...> отецъ нашъ Казимиръ король его милость въ его ѿтца, для некоторого гневу, отнял <...>. 1511 m. rugsėjo 21 d. Ldk Žygimanto Senojo teismo sprendimas Kasparo Butkaičio byloje su valdovo raštininku Teodoru Sviatoša. LM 2-oji Tbk., nr. 158, stulp. 774.

Iš pateiktų šaltinių užuominų galime manyti, kad didžiojo kunigaikščio institucijai ne visada buvo svarbios priežastys, lėmusios valdų konfiskavimą. Matyt, jų neakcentuodavo arba jas stengėsi nutylėti patys asmenys, kreipęsi į valdovą. 1498 m. sausio 23 d. Ldk Aleksandras informavo Trakų kaštelioną ir Naugarduko vietininką Joną Zaberezinski, kad įvesdintų į vienos tarnybos valdymą Pretenevičiuose keturis brolius totorius, iš kurių tėvo Ldk Kazimieras: „*atémé dél tam tikro <...> [jų tėvo] nusikaltimo [pabraukta – aut.]; ir jie gi buvo tuo metu mažamečiai, apie tą nusikaltimą nežinojo*“⁵⁵⁸.

Apibendrinant pykčio ir rūstybės dvylypumo problemą, visų pirma reiktų atkreipti dėmesį, kad neteisėtas arba teisėtas pyktis ir rūstybė galėjo būti priskiriama ne tik eiliniams arba aukščiausio socialinio statuso kilmingiesiems, bet taip pat net pačiam didžiajam kunigaikščiui. Toks dvilypumas yra būdingas ne tik aptariamojo laikotarpio literatūriniais kūriniais, bet taip pat teisei kultūrai. Supykde arba užrūstinę savo ponus pavaldiniai gebėjo atgauti jų malonę, o grįžimo į pono malonę veiksmas galėjo būti sutvirtintas specialiu dokumentu. Didžiojo kunigaikščio pyktis, įgavęs rūstybės formas, turėjo „senaties terminą“, kuomet valdovo rūstybės paliestieji arba jų giminaičiai atgaudavo tai, kas buvo atimta „neteisėto pykčio“ pagrindu.

2.1.2. Politinės kontrolės mechanizmas

Pirmajame šio tyrimo skyriuje atkreipėme dėmesį, kad PLS apibrėžta valdovo išdavystės nusikaltimo samprata nebuvo išbaigta. Įvairialypės kasdieninio gyvenimo praktikos galėjo skirtis nuo tų, kurios buvo apibrėžtos PLS puslapiuose. Didžiojo kunigaikščio institucija lanksčiai reagavo į besiklostančias politinio gyvenimo sąlygas. Todėl įvairiausi lojalumo ir ištikimybės ryšio pažeidimai galėjo būti suvokiami tiek kaip trumpalaikiai ir atstatomi, tiek kaip amžinai prarasti ryšiai.

Nereiktų susidaryti klaidingos nuomonės, kad didžiojo kunigaikščio institucija laikėsi pasyviai galimų lojalumo ir ištikimybės pažeidimų

⁵⁵⁸ <...> отнял для некоторого <...> выступу; а они деи были в тот час малы, того выступу отца своего не вьдали <...>. LM 5-oji Užk., nr. 170, p. 107.

akivaizdoje. Dalis valdovo kanceliarijoje išduodamų dokumentų, ypač susijusių su valstybės gynimo, mokesčių ir kitais viešosios tvarkos reikalais, turėjo specifines sankcijas, kurios buvo nukreiptos prieš potencialius viešosios tvarkos pažeidėjus. Šias sankcijas galima būtų skirti į dvi grupes. Pirmosios grupės sankcijos buvo pagrįstos valdovo pykčiu ir rūstybe. Antrosios buvo tiesiogiai siejamos su valdovo išdavystės nusikaltimu.

Anot Konstantino Jablonskio, pagoniškoje Lietuvoje raštus galėjo atstoti teisiniai veiksmai, kurie buvo atliekami žodžiu⁵⁵⁹. Šios žodinės tradicijos reliktus A. Hruša taip pat aptinka dar Žygimanto Kęstutaičio ir Kazimiero Jogailaičio epochose⁵⁶⁰. Apie tokią praktiką taip pat liudija ankstyvieji, didžiojo kunigaikščio Vytauto išduoti rusėniški dokumentai. Pavyzdžiui, po 1392 m. rugpjūčio 5 d. Astravos sutarties išduotame Vytauto rašte vyskupui ir kunigams, kurie turėjo pakrikštyti pagonis lietuvius, buvo nurodyta sankcija didžiojo kunigaikščio vaivadoms, vietininkams ir tijūnams: „*nenusiženkit mano, didžiojo kunigaikščio, žodžiui, ir kuris kitaip pasiels, savo gyvybe sumokės*“⁵⁶¹. Čia terminas *žodis* (*slowa*) turėtų būti suprantamas ne tik kaip raštiškai išsakyta didžiojo kunigaikščio valia, bet kaip termino *dokumentas/raštas* atitikmuo⁵⁶². Ldk Vytauto *žodį* sudarė ne tik dokumento tekstas, bet ir antspaudas, pridėtas prie jo – „*su tuo raštu ir su mano antspaudu*“⁵⁶³. Toliau tekste apsistosime ties viešųjų raštų sankcijų analize.

2.1.2.1. Nuo valdovo pykčio ir rūstybės iki valstybės išdavystės

Didžioji dalis raštų, kurie numatė pykčio ir rūstybės sankcijas, yra susiję su ankstyvųjų naujųjų laikų epochos pradžia. Niekio konkrečiau apie

⁵⁵⁹ Jablonskis K., Lietuvos rusiškų aktų diplomatika, p. 220.

⁵⁶⁰ Груша А., *Документальная письменность*, p. 175–180.

⁵⁶¹ <...> *nie przestąpiwszy tego słowa xadza wyelykyego, a który szyq ynaczyey wczyny swq szyyyq zaplaczu* <...>. KDKW, t. 1, nr. 23, p. 39.

⁵⁶² Plačiau apie termino *слово* reikšmę: Слово, *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. 25 (Скорынья–Снулый), Москва, 2000, p. 98–105; Istorinis baltarusių kalbos žodynas tokios reikšmės nepateikia. Слово, *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып., 31, Мінск, 2011, p. 429–431.

⁵⁶³ <...> *stym lystem y z toya pyeczaczq* <...>. KDKW, t. 1, nr. 23, p. 39; Net XVI a. pradžioje dalis valdovo nurodymų bei įsakų buvo perduodama žodžiu. Pavyzdžiui, santykiuose su užsienio šalimis, ypač Krymo chanatu. Banionis E., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV–XVI amžiais*, sudarė ir spaudai parengė Z. Kiaupa ir Ž. Mačiukas, Vilnius, 1998, p. 140.

ankstyvesnių raštų formuliarą arba raštų buvimą negalime pasakyti. Pavyzdžiui, Ldk Vytautas „*užsirūstinęs*“ ant pirmojo Smolensko arkivyskupo atėmė iš jo Prosčių valdą⁵⁶⁴. Ldk Kazimieras iš Kasparo ir Venclovo Butkaičių tėvo „*dėl tam tikro pykčio*“ atėmė Kekždūnų valdą⁵⁶⁵. Šiuose šaltiniuose nėra nuorodų, ar valdovo pyktį ir rūstybę lydėjo konkretūs teisiniai veiksmai, paremti rašto, o ne žodine tradicija.

Raštai, numatantys įvairias valdovo rūstybės sankcijas, apibendrinant galėjo būti pavadinti „*rūstybės raštais*“. Pavyzdžiui, 1534 m. rugpjūčio 1 d. Ldk Žygimantas Senasis laiške valdovo kancleriui Albertui Goštautui pranešė, kad „*sudrausmino*“ Lietuvos didžiajam etmonui Jurgiui Radvilai nepaklususį Karšuvos ir Pajūrio tijūną Adomą Hanusaitį Beinartą, pasiūsdamas jam – „*mūsų rūščius raštus*“⁵⁶⁶. Tokio pobūdžio dokumentai buvo įgavę „*rūstybės raštų*“ įvardinimą dėl to, kad skiriant šių raštų sankcijas valdovas „*rūščiai įsakydavo*“. 1528 m. spalio 10 d. Ldk Žygimantas Senasis prašė atminčiai įrašyti Vilniaus burmistrų Luko ir Jono bylos teismo sprendimą dėl barnio rotušėje, valdovo akivaizdoje: „*Jo Mylista valdovas rūščiai jiems įsakė, kad ateityje Jo Mylistos pavaldiniai, kiekvienas, būdamas rotušėje, Jo Mylistos [valdovo,] ponų tarybos akivaizdoje, oriai teistųsi, ir Jo Mylistos valdovo asmenį gerbtų*“⁵⁶⁷. 1533 m. lapkričio 26 d. Ldk Žygimantas Senasis pasiuntė raštą, skirtą LDK kunigaikščiams, ponams, vaivadoms, vietininkams, tijūnams ir kitiems pareigūnams bei visiems bajorams, kuriuo pakartotinai draudė puldinėti Kijevo metropolito Josifo III Rusino valdas bei kenkti jo pavaldiniams⁵⁶⁸. Šio rašto

⁵⁶⁴ 1465 m. Ldk Kazimiero privilegija Smolensko arkivyskupui Misailui. LM 3-oji Tbk., p. 43; Saviščevas E., Suvaldyti chaosą, p. 154, 405 SA.

⁵⁶⁵ <...> *для некоторого гнева* <...>. 1511 m. rugsėjo 21 d. Ldk Žygimanto Senojo teismo sprendimas Kasparo Butkaičio byloje su valdovo raštininku Teodoru Sviatoša. LM 2-oji Tbk., nr. 158, stulp. 774.

⁵⁶⁶ <...> *листы наши грозными* <...>. Radzivilovskijė akty, nr. 40, p. 103; Saviščevas E., *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitai 1409–1566 metais*, (toliau – Saviščevas E., *Žemaitijos savivalda*), Vilnius, 2010, p. 284–285.

⁵⁶⁷ <...> *з(о)с(по)д(а)ръ ego м(и)л(о)сть грозно имъ прыказалъ* [pabraukta aut.], *ажбы вперед подданыи ego м(и)л(о)сти кожды на ратушы перед местъцомъ ego м(и)л(о)сти паны радамы почтыве ся справовали, и въ почешъности местъцо ego милости з(о)с(по)д(а)ръское мели*. LM 15-oji Užk., nr. 40, p. 81; Manytume, kad XVI a. pabaigoje, perrašinėjant originalią knygą įsivėlė klaida. Vietoj klaidingai parašyto *почешъности*, turėtų būti *почетъности* (garbingumas/orumas). Raštininkas, matyt, supainiojo, panašiai grafiškai atrodančias *m* ir *u* raides.

⁵⁶⁸ VUB RS, *Mišrus*, F5-A21-4232.

sankcija skelbė: „*įsakome jums [baiminantis] mūsų pykčio [pabraukta aut.], kad, gi jo žmonėms <...> skriaudų ir smurto, ir apiplėšimų <...> nedarytumėte*“⁵⁶⁹.

Galimi ištikimybės ir lojalumo ryšio pažeidėjai, net ir valdovo rūstybės fone, sulaukdavo ilgai trunkančio bei brangiai kainuojančio reabilitacijos proceso⁵⁷⁰. Asmenys, supykde ir užrūstinę valdovą, t. y. patekę į valdovo nemalonę, neišnykdavo iš viešo politinio gyvenimo, bet susikoncentruodavo jo periferijoje. Apie esamą valdovo rūstybę turėjo priminti didžiojo kunigaikščio dvare pasirodantys jų tarnai arba laiduotojai, esant valdovo pritarimui – net jie patys. Žinios apie tai, kad vienas ar kitas kilmingasis pateko į valdovo nemalonę galėjo skliti bajoriškoje visuomenėje iš kelių centrų. Viena vertus, valdovą supykdeš ir užrūstinę asmuo pagalbos kreipdavosi į giminaičius arba draugus⁵⁷¹. Kita vertus, žinios iš valdovo dvaro greitai pasklisdavo kilmingųjų tarpe⁵⁷². Taip pat pykčio ir rūstybės sankcijos taip pat veikė kaip socialinės kontrolės mechanizmas.

Prieš tai pristatyti „*rūstybės raštų*“ pavyzdžiai nėra vieninteliai sankcijų formuliarai. Štai dar keli dažniausiai pasitaikantys formuliarų pavyzdžiai, kuriuose valdovas primindavo apie savo malonę bei skirdavo „*valdovišką*“ bausmę – „*[baiminantis] mūsų malonės [praradimo] ir [baiminantis] tos mūsų didžiosios bausmės*“⁵⁷³. Taip pat konkretizuojant „*didžiąją bausmę*“ – „*[baiminantis] mūsų bausmės ir [baiminantis] jūsų gyvasties ir valdų*

⁵⁶⁹ <...> приказуемъ вамъ под нашимъ гнѣвомъ ажъ бы есте людемъ его <...> кривдѣ и квалтовъ, и грабѣжовъ <...> [не]чинили <...>. VUB RS, *Mišrus*, F5-A21-4232, lap. 1.

⁵⁷⁰ Plačiau: 2.1.3. poskyryje.

⁵⁷¹ Pavyzdžiui, [1508–1511] m. birželio 29 d. valdovo maršalkos ir Gardino seniūno Stanislovo Petraičio Kiškos laiškas valdovo raštininkui ir Trakų kaštelionui Jonui Bogdanaičiui Sapiegai. A SPB II RAN, *Коллекция Соловьева Сергея Васильевича*. К. 124, ap. 1, nr. 9.

⁵⁷² Pavyzdžiui, [1534 m.] pabaigos Vilniaus vaivados [Alberto Goštauto] laiškas Lietuvos didžiajam etmonui ir valdovo dvaro maršalkai [Jurgiui Radvilai], kuriame praneša apie tai, kad į valdovo dvarą atvyko du rusėnai, kurie šmeižė Jurgio Radvilos garbę. AGAD, *Archiwum Warszawskie Radziwillów*, Dal. XI–17, p. 34; Taip pat kiti Alberto Goštauto laišakai: Radzivilovskije akty, nr. 65, 71, 80, p. 146–148, 158–160, 173–176. Naujienas iš valdovo dvaro 1534–1535 m. Jurgiui Radvilai taip pat pranešdavo valdovo dvaro arklidininkas Vosylius Bogdanaitis Čižas. Radzivilovskije akty, nr. 72, 79, p. 161–162, 171–172; bei žemės išdininkas Jonas Gornostajus. Radzivilovskije akty, nr. 69, 76, p. 152–154, 167–168.

⁵⁷³ [1514] m. gegužės 24 d. Ldk Žygimanto įsakymas Vilniaus pavieto valdovo dvarų Ašmenos pusėje vietininkams ir tįjūnams ir visiems, kurie turi šiuose pavietuose dvarus ir pavietų tarnams keliuočiams susirinkti Minske dėl maskvėnų kariaunų puolimo grėsmės. <...> *подъ ласкою нашою и подъ тымъ нашимъ каранемъ великимъ* <...>. LM 7-oji Užk., nr. 159, p. 304.

[praradimo]“⁵⁷⁴; arba net: „*rūsčiai įsakė [baiminantis] jų garbės, tikejimo, gyvasties ir valdų praradimo*“⁵⁷⁵.

Valdovo skiriama „*didžioji bausmė*“, galėtų būti suvokiama kaip valdovo išdavystės nusikaltimo sampratos atitikmuo arba net sinonimas. Sudedamosios „*didžiosios bausmės*“ dalys – garbės praradimas ir valdų konfiskavimas, taip pat apibrėžė išdavystės nusikaltimo sankcijas PLS⁵⁷⁶. Apie galimą atitikimą byloja taip pat kiti šaltiniai. 1535 m. karo nuostatuose didysis kunigaikštis patvirtino baudžiamą atsakomybę (valdų ir gyvybės praradimą) vėliavininkams už neteisėtą kariuomenės vėliavų paleidimą⁵⁷⁷. Anot Alberto Goštauto 1535 m. liepos 23 d. laiško Jurgiui Radvilai, valdovas vadino šį nusikaltimą įvykdžiusį vėliavininką valdovo ir net valstybės išdaviku⁵⁷⁸.

Sankcijos, numatančios konkrečias valdovo rūstybės pasireiškimo formas, turėjo būti išties veiksnios ir paveikios. Pavyzdžiui, 1520 m. pasiuntinybėje pas Ldk Žygimantą Senąjį Ponų tarybos nariai apgailestavo, kad nėra baudžiami tie bajorai ir miestiečiai, kurie, paskelbus valdovo įsakymą, nesusirinko į karo tarnybą. Taip pat Ponų tarybos nariai reikalavo valdovo, jog: „*Jūsų Mylista savo valdoviškus raštus [įsakytumėte] rašyti, valdovišką bausmę numatydami, kad, gi jie į numatytą vietą rinktųsi be jokio delsimo*“⁵⁷⁹. Regis,

⁵⁷⁴ 1536 m. gruodžio 23 d. Ldk Žygimanto Senojo raštas Gardino ir Bielsko vaitams bei kitiems pavaldiniams, kad būtų paklusnūs jaunajam karalaičiui Žygimantui, kuris gavo laikyti šias valdas, taip pat nedarydami skriaudų Radvilų Ganiondzo ir Raigardo valdoms. <...> *под винами нашими и под горлы и маентностями вашими* <...>. LM 21-oji Užk., lap. 58.

⁵⁷⁵ 1534 m. gruodžio 20 d. Ldk Žygimanto Senojo raštas Lucko seniūnui kunigaikščiui Teodorui Mykolavičiui Čartoriskui dėl Bielsko (Lenkija) ir Voluinės valdinių abipusio smurto ir grobimų LDK – Lenkijos pasienyje <...> *грозно расказал под честью, под верою, под горлы и под утратою именеи ихъ* <...>. LM 8-oji Tbk., nr. 402, p. 188.

⁵⁷⁶ Pavyzdžiui: Koranyi K., O niektórych postanowieniach karnych Statutu litewskiego, p. 18–19.

⁵⁷⁷ Nuostatų tekstą pirmą kartą 1937 m. publikavo Stanisławas Kutrzeba. Kutrzeba S., *Polskie ustawy i artykuły*, nr. 11, p. 40–43; Publikuotas dokumentas neturėjo datos, todėl Stanisławas Kutrzeba jį datavo 1534 m. Nuostatų datavimą patikslino Michailas Kromas, publikavęs šių nuostatų kopiją iš Radvilų archyvo, kurio dalis dabar saugoma Rusijos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyriuje Sankt Peterburge. Michailui Kromui nebuvo žinoma Stanisławo Kutrzebos publikacija. Radzivillovsckije akty, nr. 54, p. 130–134; Michailas Kromas preliminarią nuostatų priėmimo datą nustatė, remdamasis 1535 m. birželio 20 d. Alberto Goštauto laišku Jurgiui Radvilai. Radzivillovsckije akty, nr. 80, p. 173–176; Plačiau: Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina*, p. 206.

⁵⁷⁸ <...> *абы деи того хоружого, яко зрадиу наши(о)го, который без воли нашей и гетманское бояр отпускает и тым войска уменьивает, и нас и речь посполитую зражаает, ажбы его вывести казал посеред всего войска и казал бы ему горло взяти, абы ся иншии с того карали* <...>. Radzivillovsckije akty, nr. 80, p. 175.

⁵⁷⁹ [1520–1520 m. birželio 24 d.]. LDK Ponų tarybos pasiuntinybės raštas Ldk Žygimantui Senajam. <...> *бы в(а)ша м(ил)ость листы свои з(о)с(по)д(а)рьскии писати, каранье свое*

reaguodamas į tokius Ponų tarybos prašymus didysis kunigaikštis 1522 m. išleido įsakus, kurie numatė už karo tarnybos vengimą valdų konfiskavimą⁵⁸⁰. 1522 m. rugpjūčio 31 d. Ldk Žygimantas Senasis nurodė Polocko vaivada ir Drohičino seniūnui Petruui Kiškai atimti iš Drohičino miestiečio Stanislovo Pidajaus Milkovičių dvarą, nes jis nestojo į karo tarnybą, ir liepė perduoti Stanislovui Gorbovskiui⁵⁸¹. Tų pačių metų rugsėjo 9 d. dėl tos pačios priežasties didysis kunigaikštis įsakė Trakų kaštelionui ir Gardino seniūnui Jurgiui Radvilai perduoti Chotianui Šembeliui Miklašo Revuckio dvarą prie Balios upės, Gardino paviete⁵⁸². Valdų konfiskavimo praktika už karo tarnybos vengimą taip pat buvo deklaruota PLS⁵⁸³ bei taikyta PLS epochoje. Maždaug 1531–1541 m. sudarytame totorių vėliavininko Abdylos Jokūbaičio rašte, kuris turėjo būti perduotas Lietuvos didžiajam etmonui Jurgiui Radvilai, yra išvardyti aštuoni asmenys, kurie nestojo į karo tarnybą⁵⁸⁴. Jų valdos taip pat turėjo būti konfiskuotos bei perduotos patikimiems pavaldiniams.

Nagrindėdami pykčio ir rūstybės teisėtumo klausimą atkreipėme dėmesį, kad net valdovo pyktis ir rūstybė galėjo būti laikomi ne tik teisėtais, bet ir peržengiančiais teisėtumo ribas. Valdovo pykčio ir rūstybės pasireiškimas viešosios tvarkos sferoje turėjo būti toleruojamas reiškiny. Esame linkę manyti, kad skirtingo laipsnio valdovo pykčio ir rūstybės sankcijų teisėtumas buvo susijęs su potencialia grėsme, kuri buvo nukreipta ne tik prieš didžiojo

г(о)с(по)д(а)ръское вставляючи, ажьбы они на месьцо положоное збирали ся без жадного оплоушенства <...>. LM 7-oji Užk., nr. 198, p. 375.

⁵⁸⁰ 1522 m. kovo, birželio, rugpjūčio įsakai. LM 2-oji Tbk., nr. 334, stulp. 1049; LM 10-oji Užk., nr. 105, p. 102; LM 11-oji Užk., nr. 107, p. 114.

⁵⁸¹ LM 12-oji Užk., nr. 39, p. 142. Netrukus, 1522 m. rugsėjo 22 d., valda gražinta Stanislovui Pidajui, kadangi jis Polocko vaivados Petro Stanislovaičio buvo paskirtas saugoti belaisvius maskvėnus. LM 12-oji Užk., nr. 50, p. 150.

⁵⁸² LM 12-oji Užk., nr. 47, p. 147.

⁵⁸³ II.šivadinis. PLS, p. 91–92.

⁵⁸⁴ Sąrašė minimas kunigaikštis Giedraitis, vedęs Ostrogiškaitę, Žukas Fronskas, Bogušas Jaroslavaitis, Bogdanas Simonaitis, velionio Baltramiejaus Stravensio žmona, ištekJusi už Rajeckio, Dovydas Esmanas, Achmetas Miskevičius ir Achmetas Chursovičius. Manytume, kad sąrašas yra Jurgio Radvilos archyvo dalis, saugoma Rusijos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyriuje Sankt Peterburge. Šis dokumentas nėra publikuotas Michailo Kromo rinkinyje „Radzivillovskije akty“. Dokumente nėra pateiktos datos, dokumentas datuojamas pagal rašte minimas aplinkybes. Sąrašas turėjo būti perduotas Lietuvos didžiajam etmonui. Dokumente minima, jog etmono velionis tėvas buvo Vilniaus vaivada: <...> *а мел от славноѡ памети его м(и)л(о)сти пана воеводы виленского отца в(а)шеи м(и)л(о)сти <...>. Vienintelis apibūdinimą atitinka Jurgis Radvila, kurio tėvas Mikalojus Radvilaitis 1491–1509 m. vykdė Vilniaus vaivados pareigas. RNB SPb RS, *Западно русские акты*, Ф.293, ap. 1–11.*

kunigaikščio instituciją, bet taip pat prieš visos valstybės, bei bajorijos, gerovę. Pavyzdžiui, 1520–1521 m. Ldk Žygimantas liepė Ponų tarybos nariams konfiskuoti iš bajorų valdas, kurie vengė mokėti sidabrinės ir pagalvės mokesčius – „*kad dėl jų aplaidumo joks žmogus neprazūtų ir žalos nepatirtų*“⁵⁸⁵. Taip pat 1535 m. vasario mėnesį pakartotiniame rašte Naugarduko pavieto kunigaikščiams, bajorams ir totoriams dėl karo tarnybos parengties, į Lietuvą įsiveržus maskvėnų kariuomenei, valdovas teigė: „*O kuris gi nekreiptų dėmesio į prievartą prieš valstybę ir nebūtų paklusnus mūsų įsakymui skubėti [į karo tarnybą], kiekvienas toks didele ir negailestinga bausme bus baudžiamas, kaip mūsų valstybės niokojimo kaltininkas*“⁵⁸⁶.

Matyt, būtent tokioje terpėje, ypač XVI a. pirmo trečdalyje karų su Maskvos valstybe epochoje, ėmė ryškiau formuotis ne tik valdovo išdavystės nusikaltimo, bet ir valstybės išdavystės nusikaltimo samprata. Užuominų apie valstybės išdavystės nusikaltimą galime aptikti jau XV a. pabaigos šaltiniuose: 1507 m. patvirtintoje privilegijoje Kijevo žemei⁵⁸⁷, taip pat XV a. pabaigos Ldk Kazimiero privilegijos bajorijai vertime į rusėnų kalbą⁵⁸⁸.

Du 1522 m. Ldk Žygimanto Senojo ekstraordinariniai sidabrinės rinkimo raštai, skirti Vilniaus vaivadijos vietininkams, tijūnams, kunigaikščiams, ponams ir bajorams, turėjo suformuluotas sankcijas, kurios apibrėžė tiek mokesčių renkančių, tiek mokesčių mokančių asmenų atsakomybę⁵⁸⁹. Viena iš šių sankcijų numatė, kad tie vėliavininkai arba kiti valdovo paskirti pareigūnai, kurie turėjo atlikti sidabrinės rinkimo funkciją, būtų pasisavinę sidabrinės pinigus sau, tuomet kiekvienas toks: „*privalo būti nubaustas, be jokio gailėsčio, jokia kita [bausme] tik gyvybės [praradimu], kaip koks piktadarys arba valstybės*

⁵⁸⁵ <...> *абы их сплошенством посполитыми ч(о)л(о)в(е)къ негинуль и ку шкодъ неприходил <...>*. LM 3-oji Tbk., lap. 201; Lėšos, surinktos iš sidabrinės ir pagalvių mokesčių turėjo būti skiriamos krašto gynybos reikmėms. Lesmaitis G., *LDK samdomoji kariuomenė*, p. 143–146.

⁵⁸⁶ *А хто бы на тот квалът земський был небачный и на росказан(ь)е нашо к той послуге непоспеишный, таковий кожъдый великое а немилосердное каран(ь)е будетъ терпети, яко причинца сказы панства нашого*. LM 8-oji Tbk., nr. 392, p. 183.

⁵⁸⁷ <...> *хто иметь на нас лихо мыслити а любо на землю н(а)шу <...>*. LM 8-oji Užk., nr. 289, p. 240. Plačiau apie šios privilegijos datavimą: 1.4.1. poskyryje.

⁵⁸⁸ <...> *проступки против нашего г(о)с(по)д(а)рства <...>*. BUJ, sign. 71/1952, lap. 219v. Plačiau: 1.2. poskyryje.

⁵⁸⁹ 1522 m. kovo 18 d. sidabrinės rinkimo raštas. LM 2-oji Tbk., nr. 335, stulp. 1050–1052; 1522 m. lapkričio 30 d. sidabrinės rinkimo raštas. LM 11-oji Užk., nr. 139, p. 133–134.

išdavikas [pabraukta – aut.]⁵⁹⁰. Teisiniame valdovo išdavystės nusikaltimo diskurse ši sankcija galėtų būti suvokiama nevienareikšmiškai. Sankcija galėtų tapti vienu iš įrodymų, kad net PLS epochoje šis nusikaltimas dar nebuvo „subrendęs“ ne tik kaip teisinių normų visuma⁵⁹¹, bet taip pat kaip apsaugos objektas. Kita vertus, teisinės kultūros diskurse, nustatyta sankcija signalizuoja apie atsirandančius pasikeitimus valstybės struktūrų sistemoje. Valdovo išdavystės nusikaltimas ėmė tapti ne tik didžiojo kunigaikščio, bet visos *žemės* (*земля/речь посполитая*), t. y. *žemionių/bajorų* reikalu⁵⁹².

PLS, taip pat ALS ir TLS epochose, valstybės išdavystės samprata Lietuvoje, priešingai nei Lenkijoje, nebuvo atskirta nuo valdovo išdavystės kaip nusikaltimo, o liko sudedamoji šio nusikaltimo dalimi⁵⁹³. Valstybės išdavystės nusikaltimo teisinio apibrėžimo stoka iki PLS ir PLS epochoje, rodo, jog valstybės išdavystės samprata radosi kaip stichiškas didžiojo kunigaikščio ir bajorijos, o ypač diduomenės, galios persiskirstymas. Valstybė jau nebebuvo vienos giminės arba vienos šeimos rankose.

2.1.2.2. Kaltinimai valdovo išdavyste

Viešąją tvarką apibrėžę dokumentai, kurie numatė valdovo išdavystės sankciją, atsirado tik po PLS priėmimo. 1531 m. lapkričio 20 d. Ldk Žygimantas Senasis suteikė bajorui Mikalojui Mirovskiui apsaugos raštą, kurio sankcija numatė, kad: „*kas nepaisydamas mūsų gleito jam kokią skriaudą arba žalą padarys, toks kiekvienas turi būti baudžiamas kaip smurtautojui priklauso, kuris*

⁵⁹⁰ <...> *таковъй маеть каранъ бытии безъ всякого милосердыа, ни чимъ иньмъ, только шиею, какъ который злодей и зрадца земьский*. LM 2-oji Tbk., nr. 335, stulp. 1051.

⁵⁹¹ Комментарии разделов Первого Литовского Статута, p. 326.

⁵⁹² V. Varoninas, nagrinėdamas terminus, kurie apibrėžė valstybės sampratą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI a., atkreipė dėmesį, kad vienas iš seniausių terminų, terminas *земля*, yra tiesiogiai susijęs su karo tarnybą atliekančiu, bajoriją įvardijančiu *žemionio* (rusėn. *землянин*) terminu. Kitas valstybę atliepiantis terminas lot. *res publica* rusėn. *речь посполитая* taip pat yra tiesiogiai susijęs su bajoriškąja LDK visuomene. Plačiau: Воронин В., Термины, использовавшиеся для обозначения понятия «государство», p. 235–246.

⁵⁹³ Dyjakowska M. H., *Crimen laesae maiestatis*, p. 136–137; Lenkijoje, baiminantis karaliaus savivalės, šie nusikaltimai buvo atriboti vienas nuo kito 1538–1588 m. Uruszczak W., *Historia państwa i prawa*, p. 375.

*gi mus, valdovą, išduoty*⁵⁹⁴. Šiuo valdovo apsaugos raštu Mikalojus Mirovskis bandė apsiginti nuo savo buvusio pono Vilniaus kašteliono ir Lietuvos didžiojo etmono Jurgio Radvilos, kuris paklauses Mikalojaus Mirovskio prieš apkalbą – „*be priežasties ant jo supyko ir įsakė jį į kalėjimą pasodinti, kuriame gi kalėjime žiaurų kalinimą kentė*“⁵⁹⁵. Manytume, kad toks sankcijos pasirinkimas buvo neatsitiktinis. Anot Grzegorz Błaszczyko, po to, kai 1529 m. mažametis Žygimantas Augustas lietuvių buvo paskelbtas didžiuoju kunigaikščiu, o jo tėvas, Žygimantas Senasis, 1530 m. išvyko į Lenkiją, Lietuvoje tikrąją valdžią perėmė „triumviratas“: kancleris Albertas Goštautas, dvaro maršalka Jurgis Radvila bei Jurgio brolėnas pastalininkis Jonas Radvila⁵⁹⁶. Tokia sankcija didžiojo kunigaikščio institucija nustatė griežtas „žaidimo ribas“, kurių pažeidimas galėjo reikšti tik vieną – garbės, gyvybės ir valdų praradimą.

Dar vienas Radvilų ir didžiojo kunigaikščio konfliktas buvo pažymėtas kaltinimais išdavystė XVI a. 4 deš. pradžioje. Konfliktas prasidėjo maždaug 1531 m. tarp didžiosios kunigaikštienės Bonos ir Lietuvos didžiojo etmono Jurgio Radvilos dėl Žoroslavkos ir Katros dvarų ribų. Abi šalys reiškė pretenzijas į paribyje esantį Rokičių mišką ir kelias kitas žemes⁵⁹⁷. Nors valdovo paskirti komisoriai 1532 rugpjūčio mėnesį nustatė naujas ribas, tačiau konfliktas užsiplieskė su nauja jėga rugpjūčio pabaigoje – rugsėjo pradžioje. Apie tai Jurgį Radvilą kelis kartus informavo pats didysis kunigaikštis, reikalaujamas pažaboti savo tarnybininkų ir Kotrų valdos laikytojo smurtą⁵⁹⁸. Matyt, nesulaukęs iš Lietuvos didžiojo etmono teigiamo atsakymo arba konkretesnių veiksmų bei spaudžiamas žmonos Ldk Žygimantas Senasis paskelbė išdavystės nusikaltimo sankciją. Pats sankcijos tekstas nėra žinomas. Apie šios sankcijos buvimą

⁵⁹⁴ <...> хто через тот нашъ к[г]леить ему в чомъ которую кривѣду або шкоду вчынилъ, таковыи кожъдыи маеть каранъ бытии яко на квалтовъника прыслушыть, которыи бы маистат нашъ г(о)с(по)д(а)рѣскии образилъ <...>. LM 15-oji Užk., nr. 106, p. 141.

⁵⁹⁵ <...> безъвиньне на него ся звазнилъ и в нятство сказалъ его осадити. В которой же деи казни окрутъное везенье онъ терпелъ <...>. LM 15-oji Užk., nr. 106, p. 141.

⁵⁹⁶ Šią nuomonę Grzegorz Błaszczykas grindė 1533 m. Lk Žygimanto Senojo sekretoriaus ir Plocko vyskupo Jono Chojenskio laišku Lenkijos vicekancleriui ir Krokuvos vyskupui Petru Tomickiui. Błaszczyk G., Radziwiłł Jerzy, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30 (Radwan – Reguła Tadeusz), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1987, p. 227.

⁵⁹⁷ Pociecha W., *Królowa Bona (1497–1557), czasy i ludzie odrodzenia*, t. 3, (toliau – Pociecha W., *Królowa Bona*, t. 3), Poznań, 1958, p. 102.

⁵⁹⁸ Plačiau: Radzivillovsckije akty, nr. 9–15, p. 61–68.

žinome iš dviejų dokumentų. Vieno, 1533 m. Jurgio Radvilos pasiuntinybės teksto pas didžiąją kunigaikštienę Boną⁵⁹⁹. Kito, tą pačių metų, didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo atsakymo į didžiojo etmono pasiuntinybę⁶⁰⁰. Ldk Žygimantas Senasis, atvykusiam Jurgio Radvilos tarnybininkui, teigė: „*kas yra susiję su mūsų raštu, tai yra teisybė, jog mes įsakėme tokiu būdu Vilniaus ponui rašyti, ir tai, gi nėra be priežasties, <...> kadangi neteisėtai prieš Jos Mylistos mūsų karalienės pareigūną <...> elgiatės. O tai, kas yra Jos Mylistos, mūsų karalienės, reikalai, [visa] tai yra bendras mūsų, valdovo, reikalas*“⁶⁰¹. Tokia didžiojo kunigaikščio pozicija privertė Jurgį Radvilą nusileisti bei pasiekti kompromisą konflikte su didžiąją kunigaikštiene Bona⁶⁰².

Lietuvos valdovai, jau po PLS priėmimo, aktyviai naudojosi valdovo išdavystės nusikaltimo sankcija, bandydami pažaboti diduomenę. Ši sankcija gynė ne tik didžiojo kunigaikščio asmenį, tačiau taip pat didžiojo kunigaikščio šeimą – žmoną bei, matyt, mažamečius vaikus.

Jei didžiojo kunigaikščio institucijai pakako pykčio ir rūstybės sankcijų, drausminant eilinius kilminguosius, tai santykiuose su diduomene šis teisinis įrankis ne visuomet buvo veiksnus. Kanclerio Alberto Goštauto aplinkoje sukurtame plačiajame Lietuvos metraščių sąvade buvo nedviprasmiškai užsimenama apie neteisėtą didžiojo kunigaikščio pyktį, rūstybę ir jų pasekmes⁶⁰³. Neteisėtas valdovo pyktis ir rūstybė pažeidė ne tik diduomenės teises, bet jis taip pat prieštaravo dieviškajai tvarkai. Nors kūrinys neatliepia paties valdovo pozicijos, tačiau naujo pobūdžio sankcijų atsiradimas byloja, kad

⁵⁹⁹ [1533] m. <...> *Milostiva korolowa, eho milost pan moi dali boh ma dobruju bacznost na hosudarja jeho milosti i na waszu milost panjuju swoju milostiwuju i neradby niwczom obrazil maestatu waszei milosti hosudaryni i ne jest protiwen roskazanju waszei milosti hosudarskomu <...>*. Pociecha W., Dodatki, *Królowa Bona (1497–1557), czasy i ludzie odrodzenia*, t. 3, Poznań, 1958, nr. 2, p. 200–202.

⁶⁰⁰ [1533] m. <...> *указал к намъ пан виленскии через тебе иж казали есмо листъ н(а)шь до него писати ѿ кривдах подданыхъ королевое н(а)шое ее м(и)л(о)сти и великое кн(я)гини Боны в котором же листе досит <...> выписуетъ якобы от его врадников маестатъ н(а)шь г(оспо)дарьскии мел ображон быти <...>*. LM 7-oji Tbk., lap. 66.

⁶⁰¹ <...> *што ся дотычетъ писанъ н(а)шого то естъ правда иж есмо розказали такъ до пана виленского писати а вед же то не естъ без прычыны <...> иж необычаине напротивку королевое н(а)шое ее м(и)л(о)сти врадника <...> поступовали. А так што естъ реч королевое н(а)шое ее м(и)л(о)сти то естъ н(а)ша одна реч г(оспо)д(а)рьская нерозделна.<...>*. LM 7-oji Tbk., lap. 66v.

⁶⁰² Susitarimas buvo pasiektas 1533 m. gegužės 15 d. Pociecha W., *Królowa Bona*, t. 3, p. 105, 236 išnaša 60.

⁶⁰³ Plačiau: 2.1.1. poskyryje.

didžiojo kunigaikščio institucijai teko spręsti ir išspręsti šią problemą. Priešingai nei didžiojo kunigaikščio pyktis ir rūstybė valdovo išdavystės nusikaltimo sankcija deklaravo aiškia pažeidėjo atsakomybę. Pažeidęs tokią sankciją kilmingasis turėjo prarasti gyvybę ir garbę, o jo palikuonys – būti atitolinti nuo paveldėjimo bei gyventi su nenuplaunama išdavystės dėme.

Apibendrinant du pastaruosius poskyrius turėtume atkreipti dėmesį, kad didžiojo kunigaikščio institucija nesilaikė pasyvios pozicijos galimų lojalumo ir ištikimybės pažeidimų akivaizdoje. Bandydama pažaboti galimus pažeidimus, ypač viešosios tvarkos sferoje, didžiojo kunigaikščio institucija naudojosi politinės kontrolės mechanizmu, kuris susidėjo iš dvejopo pobūdžio sankcijų. Pirmoji iš jų – valdovo pyktis ir rūstybė, numatant arba nenumatant konkrečias bausmes. Antroji, kaltinimai išdavyste. Regis, valdovo pykčio ir rūstybės sankcija, numatanti „*didžiąją bausmę*“ galėjo būti tapatinama su tomis bausmėmis, kurios buvo skiriamos už valdovo išdavystės nusikaltimą. Nors pirmosios grupės sankcijos yra žinomos tik nuo XVI a. pradžios, tačiau didžiųjų kunigaikščių pykčio ir rūstybės analizė parodė, kad jos galėjo funkcionuoti jau XV a. Lietuvoje. Sunku vienareikšmiškai atsakyti, ar ši teisinė ir iš dalies politinė kultūros praktika buvo pagoniškos, paprotinės teisės, reliktas, vis dar veikęs ankstyvųjų naujųjų laikų Lietuvoje. Bent jau G. Althoffo pastabos leistų manyti, kad šios sankcijos taip pat buvo būdingos viduramžių Europos teisei kultūrai ir valstybės valdymo praktikai.

Valstybės išdavystės sampratos atsiradimas visų pirma turėtų būti siejamas su viešosios tvarkos pažeidimais, ypač krašto gynybos sferoje. Krašto gynyba jau nebebuvo visuotinė prievolė, kurią dar 1387 m. deklaravo Jogaila privilegijoje Lietuvos bajorams, ji buvo tapusi socialinio bajorijos statuso ženklu. Esame linkę manyti, kad valstybės išdavystės nusikaltimo teisinio apibrėžimo stoka PLS epochoje, rodo, jog ši samprata radosi daugiau kaip stichiškas didžiojo kunigaikščio ir bajorijos, o ypač diduomenės, galios persiskirstymas. Nepaisant to, kad samprata nebuvo apibrėžta, jos pasirodymas šaltiniuose signalizuoja apie to meto vykusias politines, teises ir socialines transformacijas.

2.1.3. Išdavystės stigma: atmintis ir grįžimo ritualas

Šaltinių analizė rodo, kad išdavystės nusikaltimas, kaip ištikimybės ir lojalumo ryšio pažeidimas, aprėpė asmeninį konkreto valdovo ir jo pavaldinio santykį. Apie tai tiesiogiai liudija įvairiausių privilegijų, jų aktų, tarpvalstybinių sutarčių arba pasiuntinybių tekstai, kuriuose šalia termino išdavikas galime aptikti tokius savybinius įvardžius arba daiktavardžius, kaip pavyzdžiui: mūsų (rusėn. *наш*), kuomet dokumentas buvo išduodamas valdovo vardu; Jo Mylistos [valdovo] (rusėn. *его милости [господаря]*) arba valdovo (rusėn. *господарский*), kuomet dokumento sudarytojai pabrėždavo valdovo ir jį išdavusio pavaldinio santykį. Net ir po senojo valdovo mirties išdavystė kaip nusikaltimas buvo siejama su velionio valdovo asmenybe, kuriam ši išdavystė buvo įvykdyta. 1511 m. kunigaikštis Timotiejus Kapusta Ldk Žygimanto Senojo ir Ponų tarybos teisme kaltino Eustachijų Daškovičių, „*kad gi jis nėra Jūsų Mylistos [didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo] garbingas tarnas, bet yra išdavikas Jūsų Mylistos brolio [didžiojo kunigaikščio Aleksandro]*“⁶⁰⁴. Nors Eustachijų Daškovičių kunigaikštis Timotiejus Kapusta kaltino Ldk Aleksandro išdavyste, bet taip pat jį šmeižė kaip „*negarbingą*“ Ldk Žygimanto Senojo tarną. Ištikimybės ir lojalumo ryšis turėtų būti suvokiamas ne tik kaip tiesė, jungianti du subjektus, bet kaip sudėtingo visuomenės sanklodos sudedamoji dalis, tiesiogiai susijusi ne tik su valdovo personalija ar didžiojo kunigaikščio institucija, bet ir su bajoriškąja visuomene.

Šalia teisinio valdovo – pavaldinio ryšio visuomenėje egzistavo komunikacinės atminties formos⁶⁰⁵, išdavystės šešėlis palikdavo giles žymes ne tik konkrečioms asmenims, bet ir visai apkaltinto asmens šeimai. 1500 m.

⁶⁰⁴ <...> *штожь деи онъ не естъ вашей милости слуга добрый, але естъ зрадца брата вашей милости <...>*. LM 2-oji Tbk., nr. 155, stulp. 770.

⁶⁰⁵ Janas ir Aleida Assmannai skiria dvi kolektyvinės atminties formas – komunikacinę ir kultūrinę atmintį. Anot Alvydo Nikžentaičio, komunikacinę atmintį nuo kultūrinės skiria tai, kad komunikacinė atmintis apima neseniai išgyventą praeitį (iki 75–100 m.) ir dažniausiai reiškiamą žodiniiais pasakojimais. Nikžentaitis A., Įžangos žodis. Istorija, kolektyvinė atmintis, atminties ir atminimo kultūros, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius, 2011, p. 8; Plačiau: Assmann J., Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität, *Kultur und Gedächtnis*, herausgegeben J. Assmann, T. Hölscher, Frankfurt am Main, 1988, p. 9–19.

atsakydamas Maskvos valdovo pasiuntiniui dėl į Maskvos valstybę pabėgusių kunigaikščių: Vosyliaus Šemiačičiaus ir Simono Možaiskio, Ldk Aleksandras per žemės maršalką Joną Zaberezisnkį teigė, kad: „*apie tai žino pats jūsų valdovas, kaip tų kunigaikščių tėvai išvyko iš jo tėvo pas mūsų valdovo tėvą, pas karalių Jo Mylistą, ir kokią išdavystę įvykdė tiek jo tėvui, tiek jam pačiam*“⁶⁰⁶. Be to, Jonas Zaberezinskis turėjo perduoti pasiuntiniui, atvykusiam iš Maskvos, kad: „*tie išdavikai, kaip buvo papratę elgtis iš savo tėvų, taip ir dabar elgiasi, ir jūsų valdovui vėliau tą patį įvykdys*“⁶⁰⁷. Viena vertus, gali pasirodyti, jog išsakytas požiūris buvo tik užsienio politikos retorikos dalis. Regis, didysis kunigaikštis tik siekė apjuodinti pabėgusius pavaldinius. Kita vertus, aptariamojo laikotarpio šaltiniuose galime aptikti dar kelis pavyzdžius, kurie byloja, kad šis požiūris buvo stereotipinis. Išdavystės dėmė buvo nenuplaunama, o atmintis apie ją gyvavo žodinėje ir radosi rašytinėje tradicijoje.

Iš 1495 m. rugpjūčio 10 d. Ldk Aleksandro teismo sprendimo Smolensko iždininko kunigaikščio Konstantino Krošinskio byloje su Demenos vietininku Borisu Simonaičiu dėl šmeižto išaiškėja, jog kunigaikštis Konstantinas Krošinskis Borisą Simonaitį „*išvadino blogo tėvo sūnumi, išdaviku*“⁶⁰⁸. Nieko konkretaus apie šio kaltinimo arba šmeižto kontekstą nežinome. Bylą sprendęs didysis kunigaikštis sutaikė abi susivaidijusias šalis⁶⁰⁹. Daug iškalbingesnis yra Alberto Goštauto atvejis. 1525 m. memoriale didžiajai kunigaikščienei Bonai jis kaltino savo priešininką Trakų vaivadą Konstantiną Ostrogiškį. Ypač išryškino jo giminystės ryšius su „*Slucko kunigaikščiais*“, 1481 m. mirtimi nubaustų sąmokslu prieš Ldk Kazimierą dalyviais, ir kunigaikščių Jonu Čartoryskiu, kuris 1440 m. nužudė Ldk Žygimantą Kęstutaitį. Anot Alberto Goštauto, „*ne*

⁶⁰⁶ <...> *о томъ ведаеть самъ г(о)с(по)д(а)рь вашъ, какъ тыхъ князеи отцы выехали от его отъца къ отцу г(о)с(по)д(а)ра нашего, королю его м(и)л(о)сти, и над его отъцомъ и над ним самимъ которую зъраду вчынили <...>. LM 5-oji Užk., nr. 423, p. 265; Kunigaikščių Vosyliaus Šemiačičiaus ir Simono Možaiskio tėvai Ivanas Dmitrijevičius ir Ivanas Andrejevičius 1454 m. po ilgalaikio konflikto su Mdk Vasilijum II dėl didžiojo kunigaikščio sosto kartu su savo šeimų nariais ir aplinka pasitraukė į Lietuvą. Plačiau: Кром М., *Меж Русью и Литвой*, p. 72–74.*

⁶⁰⁷ <...> *тыи зъдраицы, чого звыкли делати отъ отцовъ своихъ, то и тыми разы вчынили, и над г(о)с(по)д(а)ремъ вашымъ напотомъ тое ж вчынять <...>. LM 5-oji Užk., nr. 423, p. 265.*

⁶⁰⁸ <...> *назвалъ лихого батка сыномъ, зрадчикомъ <...>. LM 6-oji Užk., nr. 127, p. 116.*

⁶⁰⁹ LM 6-oji Užk., nr. 127, p. 116–117.

naujiena, tai ką rašau, ir nėra reikalo išgalvoti, tiesa yra akivaizdi, ir [aišku, kad] protėvių prigimtis persiduoda vaikų vaikams [pabraukta – aut.]“⁶¹⁰.

Pačiam Albertui Goštautui net po to, kai jis buvo viešai išteisintas dėl prisidėjimo prie 1508 m. kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystės, kelis kartus teko „priminti“ valdovui ir didžiajai kunigaikštieniui savo lojalumą ir ištikimybę, kadangi išdavystės šešėlis persekiojo net jį. Dar 1521 m., paaštrėjus santykiams su Vilniaus vaivada Mikalojumi Radvila, jam teko teisintis dėl šmeižto, kad: „*gi Vilniaus vaivada yra pareiškęs Jūsų Mylistai per savo tarnybininką Sopotką, esą aš savo jauno proto palenktas, [noriu išvykti] pas kitą kokį [valdovą], norėdamas jam tarnauti, o ne Jūsų Mylistai, savo prigimtiniam valdovui*“⁶¹¹. Jau po savo priešininko Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilos mirties, įsiplieskus konfliktui su Trakų vaivada Konstantinu Ostrogiškiu, Albertui Goštautui vėl teko grįžti prie išdavystės temos. 1525 m. memorialo didžiajai kunigaikštieniui Bonai išdavystė, o ypač 1508 m. įvykiai, tapo kertine viso memorialo tema⁶¹². Galbūt būtent šie kaltinimai paskatino Albertą Goštautą įamžinti savo giminės garbingą tarnystę Lietuvos valdovams vadinamuosiuose viduriniajame ir plačiajame Lietuvos metraščių sąvaduose⁶¹³.

Manytume, kad išdavikai, bei jų įvykdytos išdavystės, ilgam išlikdavo žmonių atmintyje dėl išskirtinių, traumuojančių aplinkybių⁶¹⁴, kurios lydėjo lojalumo ir ištikimybės pažeidimo veiksmus. Jau anglų teisės tyrinėtojai Frederikas Pollockas ir Frederikas Maitlandas yra atkreipę dėmesį, kad išdavystė yra sudėtinis nusikaltimas⁶¹⁵. Todėl kartu jį galėjo lydėti įvairiausi kiti teisės pažeidimai. Pavyzdžiui, 1451 m. birželio 29 d. Ragainės komtūro laiške

⁶¹⁰ *Non sunt ista nova, que scribo, nec fingere oportet, veritas est lucida at natura avorum descendit in filios filiorum.* AT, t. 7, nr. 36, p. 269.

⁶¹¹ <...> *иж воевода виленский вказывал до вашое м(и)л(ости) через служебника своег(о) Сопотка, яко бых я з моего молодого розуму схилился ку иному кому хотачи его собъ за пана мѣти мимо твою м(и)л(ость) з(о)с(по)д(а)ра своег(о) прироженог(о) <...>.* LM 3-oji Tbk., lap. 229; Malinovskis J., nr. 6, p. 391.

⁶¹² AT, t. 7, nr. 36, p. 258–269.

⁶¹³ Gudmantas K., Valdovo ir dinastijos įvaizdžiai vėlyvuosiuose Lietuvos metraščiuose, *Acta Academiae artium Vilnensis. Dailė*, t. 65–66, Vilnius, 2012, p. 51–52.

⁶¹⁴ Plačiau apie traumas ir kolektyvinę atmintį: Šutinienė I., Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas, *Filosofija. Sociologija*, nr. 1, Vilnius, 2002, p. 57–62.

⁶¹⁵ *The History of English Law before The Time of Edward I*, Vol. II, by sir F. Pollock and F. W. Maitland, Cambridge, 1898, 2nd ed., reprinted, Indianapolis, 2010, p. 526.

didžiajam Ordino magistrui, kalbant apie naujienas iš Lietuvos, kunigaikštis Jonas Čartoryskis, konkretizuojant jo asmenybę, buvo pavadintas: Jonu Čartoryskiu, „*kuris buvo nužudęs [didįjį kunigaikštį] Žygimantą [Kęstutaitį]*“⁶¹⁶.

LDK reprezentuojančiu pavyzdžiu galėtų būti kunigaikščio Mykolo Glinskio 1508 m. išdavystė. Kaip parodė E. Gudavičiaus tyrimas, ankstyvoji XVI a. lenkų ir lietuvių rašytinė tradicija vadino kunigaikštį Mykolą Glinskį atkritėliu ir išdaviku⁶¹⁷. Šiuo atveju atkreipsime dėmesį į kol kas istoriografijoje dar neišnaudotą šaltinį, kuris demonstruoja traumuojančios atminties barus. 1532 m. Vitebsko vaivada Jonas Hlebavičius apklausė liudininkus Palenkės vaivados Jono Bogdanaičio Sapiegos byloje su didžiosios kunigaikštienės Bonos Obolcų laikytoju Kirdėjumi Girčinovičiumi dėl Golešovo žemės priklausomybės⁶¹⁸. Vienas iš liudininkų, kunigaikščio Levo Konopliničiaus žmogus – Steponas Kološas teigė: „*kai ponas Jurgis Hlebavičius valdė Vitebską, Jo Mylistos [vardu] valdė Obolcus raštininkas Čosnokas, o aš pas tą raštininką tarnavau, o po to tarnavau pas kunigaikštį Teodorą ir Glinščinos [pabraukta – aut.] išėjau aš iš Maskvos*“⁶¹⁹. Lietuvos Metrikos 16 Užrašymų knygos publikaciją parengęs baltarusių archeografas Zmitro Daugiala „*Glinščinos*“ terminą nurodė dalykų rodyklėje. O kas yra ta „*Glinščina*“? Istorinis baltarusių, etimologinis ukrainiečių ir senosios rusų kalbos žodynai nepateikia šio termino reikšmės.

Visų pirma reiktų atkreipti dėmesį, kad Vitebsko vaivada Jonui Hlebavičiui liudijęs Steponas Kološas prisiminė XVI a. pradžios įvykius, kadangi Jurgis Hlebavičius buvo Vitebsko laikytoju 1503–1508 m.⁶²⁰ Anot Jono Bogdanaičio Sapiegos, Golešovo žemė priklausė Nekliudovo dvarui, kurį valdė vienas iš kunigaikščio Mykolo Glinskio šalininkų, 1508 m. išdavystės dalyvis

⁶¹⁶ <...> *der Segemunth dirslagen hatt <...>*. LECUB, Bd. 11, nr. 157, p. 122.

⁶¹⁷ Gudavičius E., Sukilimas ar šiaip maištas?, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 33, Vilnius, 2014, p. 43.

⁶¹⁸ LM 16-oji Užk., nr. 120, p. 87–91.

⁶¹⁹ <...> *іакъ пан[ъ] Юрей Глебовичъ держаль Витебъскъ ѿт[ъ] его м[и]л[о]сти, держаль Сѡбольца писарь Чоснокъ, а іа в того писара служиль, а потомъ служиломъ у к[н]язя Федора и после Глинъцины [pabraukta – aut.] вышоль есми з Москвы <...>*. LM 16-oji Užk., nr. 120, p. 89.

⁶²⁰ Małaczyńska G., Hlebowicz (Chlebowicz vel Glebowicz) Jerzy (Jurij), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9/4, zes. 43 (Heryng Zygmunt – Horoch Kalikst), Wrocław–Warszawa–Kraków, 1961, p. 542.

Vainas Jackovičius Falejevičius⁶²¹. Linkstame manyti, kad Stepono Kološos liudijime minimas kunigaikštis Teodoras buvo taip pat kunigaikščio Mykolo Glinskio aplinkos žmogus. Vienintelis žinomas 1508 m. išdavystės dalyvis kunigaikštis Teodoras yra kunigaikštis Teodoras Jonaitis Lukomskis. Prie kunigaikščio Mykolo Glinskio šalininkų jis prisijungė išdavystei įsibėgėjęs, kuomet išdavikai buvo prie Minsko⁶²². Kunigaikštis Teodoras Lukomskis, priešingai, negu dauguma 1508 m. išdavystės dalyvių, nepasitraukė į Maskvą, bet sugrįžo atgal į Lietuvą⁶²³. Manytume, kad Stepono Kološos liudijime buvo nušviesti būtent šie įvykiai. Liudijime minima „*Glinščina*“ – tai 1508 m. kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystė.

Panašios darybos žodžių su priesaga „-*ščina*“ rusėnų raštijoje galime aptikti daugiau. Dažniausiai ji buvo naudojama mokesčių⁶²⁴, vietovardžių⁶²⁵ arba išskirtinai totorių kariuomenės invazijai apibūdinti⁶²⁶. Dvi pirmosios reikšmės pateiktoje citatoje tikrai netinka. Manytume, kad Steponas Kološas pasirinko tokį apibūdinimą neatsitiktinai. Kunigaikštis Mykolas Glinskis ir jo šalininkai kaip kokie priešiški „nekrikštų totorių būriai“ niokojo kraštą beveik visus 1508 m.⁶²⁷ Anot paties kunigaikščio Mykolo Glinskio, jo ir maskvėnų

⁶²¹ <...> *штожь тую землю Голешову держаль зрадца господарьский Война Оалелеевичъ къ дворьцу своему Неклюдовъскому* <...>. LM 16-oji Užk., nr. 120, p. 87; Vainas Jackovičius Falejevičius kartu su dijoku Nikolskiu kunigaikščio Mykolo Glinskio paliepiu vykdė pasiuntinybę į Maskvą 1508 m. LM 7-oji Užk., nr. 46, p. 124.

⁶²² Apie tai žinome iš paties kunigaikščio Mykolo Glinskio pasiuntinybės teksto pas Maskvos valdovą. LM 8-oji Užk., nr. 72, p. 119.

⁶²³ AT, t. 1, nr. 18, p. 31.

⁶²⁴ Pavyzdžiui, sidabrinės ir ordinės mokesčiai (*серебщина, ордыница*). Довнаръ-Запольскій М., *Государственное хозяйство*, p. 711–713, 738–740.

⁶²⁵ Pavyzdžiui, Juškovšinos valda Rumšiškių valsčiuje. [~1519] m. Ldk Žygimanto Senojo teismo sprendimas. <...> *господарь дей король Александръ далъ мне зъ братомъ моимъ землю у Румъшишъской волости, намя Юшковшину, которого жъ Юшка за выступъ его скарано* <...>. LM 2-oji Tbk., nr. 351, stulp. 1069.

⁶²⁶ Pavyzdžiui, 1522 m. rugsėjo 22 d. Ldk Žygimanto Senojo raštas Markovo laikytojui Jonui Mikalojaičiui Radvilai dėl Marovo valsčiaus žmonių. <...> *тот листъ брата н(а)шого в татарычну в нихъ згинуль* <...>. LM 4-oji Tbk., nr. 18, p. 55; Татарщина, татарщина, *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып., 33, Мінск, 2013, p. 221; Kita vertus, priesaga –*ščizna* buvo vartojama kitų valstybių invazijai apibūdinti. Viename iš Tverės metraščių – Rogožos metraštyje „*litovščina*“ buvo pavadinti Ldk Algirdo 1368–1372 m. karo žygiai į Maskvą. *О первой Литовьщине* <...> *О другой Литовьщине*. Рогожскій летописецъ, *Полное собрание Русских летописей*, t. 15, изд. 2, вып. 1, Петроградъ, 1922, stulp. 88, 94.

⁶²⁷ Kunigaikščio Mykolo Glinskio maištas prasidėjo 1508 m. vasario 2–3 d., kai buvo nužudytas kunigaikščio Mykolo Glinskio priešininkas žemės maršalka Jonas Zaberezinskis. AT, t. 1, nr. 11, p. 22; kunigaikštis Mykolas Glinskis ir jo šalininkai iš LDK pasitraukė ir į Maskvą atvyko tik 1508 m. gruodžio pabaigoje. *Русский вѣстник*, p. 72.

pajėgos Vilniaus, Naugarduko, Slucko ir Slanimo apylinkėse – „*deginu ir žalą darė, ir keliasdešimt tūkstančių belaisvių išsivedė*“⁶²⁸. Apie tai liudija taip pat kiti išdavystę reprezentuojantys šaltiniai. Kunigaikščio Mykolo Glinskio šalininkai šalia Naugarduko esančiame dvare nužudė žemės maršalką Joną Zaberezinskį⁶²⁹ ir bandė iš Kauno pilies kalėjimo jėga išlaisvinti Didžiosios ordos chaną Šeich Achmetą⁶³⁰. Taip pat buvo nusiaubtos Turovo⁶³¹, Mozyriaus⁶³², Kijevo⁶³³ ir Polocko⁶³⁴ pavietuose gyvenusių, prisidėti prie maišto atsisakusių, bajorų valdos.

Traumuojančios patirtys, veikiančios komunikacinės atminties formas, vertė valdovo išdavyste kaltintus, net išteisintus asmenis, rūpintis viešu savo bei savo giminės vardo rehabilitacija. Šis veiksmas užtrukdavo. Perfrazuojant prancūzų etnografa Arnoldą van Gennepą, nesuderinamumas tarp ištikimybės ir išdavystės yra toks didelis, kad grįžimas į ištikimų pavaldinių būvį negalėjo būti įvykdytas be tarpinio bandomojo laikotarpio⁶³⁵. Manytume, kad šio laikotarpio trukmė, viena vertus, buvo susijusi su nusikaltimo arba kaltinimų mastu, kita vertus, ji priklausė nuo konkretaus individo ekonominio, kultūrinio ir socialinio

⁶²⁸ 1508 m. kunigaikščio Mykolo Glinskio pasiuntinybė pas Maskvos valdovą. <...> *огонь пускали и шкоди чинили, и полоу на колькодесят тысяч взяли <...>*. LM 8-oji Užk., nr. 72, p. 118.

⁶²⁹ AT, t. 1, nr. 11, p. 22.

⁶³⁰ 1508 m. vasario 21 d., išsiųsta iš Krokuvos, Ldk Žygimanto Senojo pasiuntinybė pas Krymo chaną Mengli Girėjų. <...> *Михайло Глинский <...> собравши многих лихих людей около себе и посылал до Ковенского замку, хотячи з няства моцно выбити ц(а)ря Шуг Ахмата <...>*. LM 8-oji Užk., nr. 62, p. 101.

⁶³¹ Pavyzdžiui, Valavičių. 1529 m. broliai Valavičiai Chrapinio valdos pardavimo kunigaikščiui Konstantinui Ostrogiškiui rašte teigė: <...> *штож который замок Туров перед сим держал зрадца господарьский, князь Михайло Глинский, мы тамже у Туровском повъте мели именовчю свое, на имя Храпинъ и коли тот зрадца господарьский напротивку господаря его милости стал, он в тот час тое имене нашо к тому замку Турову привернул <...>*. AKS, t. 3, nr. 369, p. 352.

⁶³² 1508 m. liepos 21 d. Ldk Žygimanto Senojo privilegija Mozyriaus perkolininkui Zankui Jelovičiui. LM 8-oji Užk., nr. 117, p. 147; 1509 m. gegužės 20 d. Ldk Žygimanto privilegija valdovo dvarioniui Aleksandrui Gostskiui. LM 8-oji Užk., ne. 434, p. 323.

⁶³³ 1508 m. birželio 7 d. Ldk Žygimanto Senojo privilegija valdovo dvarioniui Levui Tiškevičiui. LM 8-oji Užk., nr. 315, p. 257; Levo Tiškevičiaus valdos buvo susigrąžintos iš išdavikų iki 1508 m. gruodžio vidurio. LM 8-oji Užk., nr. 379, p. 287.

⁶³⁴ 1508 m. birželio mėnesį į Ldk Žygimantą Senąjį kreipėsi broliai kunigaikščiai Vosylius ir Andriejus Sokolinskiai, prašydami valdų Polocko paviete, vietoj tų, kurios buvo nusiaubtos kunigaikščio Mykolo Glinskio šalininkų. LM 8-oji Užk., nr. 334, p. 268–269.

⁶³⁵ Геннеп А., *Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов*, Москва, 2002, p. 7–8; Studija pirmą kartą buvo išleista 1909 m. Prancūzijoje. Gennep A., *Les rites de passage. Etude systématique des rites*, Paris, 1909.

kapitalų visumos⁶³⁶. 1525 m. memoriale didžiajai kunigaikštiei Bonai, Albertas Goštautas, šmeiždamas savo priešininką Trakų vaivadą Konstantiną Ostrogiškį, apibūdino šių „kapitalų“ visumą tokiais žodžiais: „*nes pranokau juos savo kilme ir, tiesą sakant, giminės senumu bei turtu*“⁶³⁷.

Be jau minėto kunigaikščio Jono Boratinskio pavyzdžio, XVI a. pirmojoje pusėje egzistuoja dar keli dokumentai, kuriais didžiojo kunigaikščio institucija viešai deklaravo, jog sugrąžina savo pavaldinius į ištikimų pavaldinių būvį. Pirmasis atvejis susijęs su 1514 m. karine kampanija prieš Maskvos didžiosios kunigaikštystės pajėgas. Po to, kai 1514 m. liepos mėnesį maskvėnų pajėgos užėmė Smolenską, rugpjūtį maskvėnams pasidavė Dubrovnos, Mstislavlio ir Kryčevo pilys, tačiau neilgam. Po sėkmingai lietuviams pasibaigusių Oršos kautynių, jos vėl sugrįžo į Ldk Žygimanto Senojo pavaldumą⁶³⁸. Nors pilys tik trumpam buvo prarastos maskvėnų naudai, Mstislavlio kunigaikščiui Mykolui Jonaičiui Zaslavskiui ir Kryčevo laikytojui Jurgiui Nemiraičiui teko kreiptis į valdovą, garbės atstatymui⁶³⁹.

Anot K. Łopateckio, šie du atvejai tapo ALS normos šaltiniais, kurie nustatė, kad pilių atidavimas į priešo rankas yra valdovo išdavystės nusikaltimo sudedamoji dalis⁶⁴⁰. Sunku pasakyti, ar ALS sudarytojai tikrai rėmėsi šiais atvejais, bet garbės atstatymo dokumentuose pilių perdavimas priešui buvo kvalifikuotas ne kaip išdavystės nusikaltimas, o kaip veiksmas, privertęs valdovą pykti ir rūstauti. Pavyzdžiui, rašte, kuriuo buvo išteisintas buvęs Kryčevo laikytojas Jurgis Nemiraitis, valdovas teigė, kad po to, kai buvo sužinota apie pilies perėjimą maskvėnams – „*ir jis paskatino mūsų [didžiojo kunigaikščio] pyktį, todėl, kad tą reikalą dėstant mums buvo pranešta, jog jis,*

⁶³⁶ Plačiau apie Pierre'o Bourdieu kapitalų teoriją: Paravicini W., Prasmingas švaistymas: žygiai į Prūsiją ir Lietuvą Pierre'o Bourdieu kapitalų teorijos požiūriu, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 26, Vilnius, 2010, p. 9–13.

⁶³⁷ <...> *eo quod illos genere et, ut verum fatear, antiquitate et possessionibus anteibam*<...>. AT, t. 7, nr. 36, p. 259.

⁶³⁸ Кром М., *Меж Русью и Литвой*, p. 220–222.

⁶³⁹ 1514 m. gruodžio 29 d. Ldk Žygimanto Senojo raštas kunigaikščiui Mykolui Jonaičiui Zaslavskiui. LM 7-oji Užk., nr. 352, p. 571; LM 9-oji Užk., nr. 178, p. 156–157. 1516 m. birželio 13 d. Ldk Žygimanto Senojo raštas Jurgiui Nemiraičiui. LM 9-oji Užk., nr. 542.(4), p. 300.

⁶⁴⁰ Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina*, p. 248–250, 259–260.

*nenorėdamas toje pilyje pasilikti ir priešams atkirtį duoti, pats iš ten pabėgo*⁶⁴¹. Manytume, kad šis akcentas buvo padarytas neatsitiktinai. Malonę atgavę didžiojo kunigaikščio pavaldiniai perkėlė ištikimybės ir lojalumo ryšio pažeidimą nuo išdavystės nusikaltimo, kurio dėmė turėjo lydėti ne tik nusikaltėlį, bet ir jo šeimą, prie prasižengimo, kuris leido išsiteisinti, išsaugoti savo ir savo šeimos gerą vardą bei garbę. Pavyzdžiui, rašte kunigaikščiui Mykolui Jonaičiui Zaslavskiui buvo įrašyta tokia klauzulė, jog: *„toliau jam pačiam ir jo vaikams, ir vėlesniems jų palikuonims, dėl to garbei jų neturi kenkti*⁶⁴².

Palyginus kunigaikščio Mykolo Jonaičio Zaslavskio ir buvusio Kryčevo vietininko Jurgio Nemiraičio dokumentus, į akis visų pirma krenta dokumentų sudarymo chronologijos skirtumas. Jei kunigaikštis Mykolas Jonaitis Zaslavskis „atgavo“ Mstislavlį ir buvo išteisintas dar 1514 m. pabaigoje. Tai Jurgis Nemiraitis į valdovo malonę grįžo tik 1516 m. viduryje, bet pareigybės neatgavo. Valdovo rūstybė jį lydėjo daugiau nei pusantrų metų. Regis, nusikaltimo mastas tiek vienu, tiek kitu atveju buvo panašus, bet už kunigaikštį Mykolą Jonaitį Zaslavskį laidavo *„Vilniaus ponas, aukščiausiasis mūsų [t. y. valdovo] etmonas, Lucko seniūnas, Voluinės žemės maršalka, kunigaikštis Konstantinas Jonaitis Ostrogiškis ir visa mūsų Ponų taryba*⁶⁴³.

Sunku iš fragmentiškų šaltinių įvertinti ir palyginti abiejų šių asmenų „kapitalus“. Manytume, kad Kosntantino Ostrogiškio ir visos Ponų tarybos laidavimas Mykolui Zaslavskiui nedviprasmiškai rodo pastarojo socialinio kapitalo persvarą prieš Jurgį Nemiraitį. Svariu skirtumu, šalia laidavimo, šiuo atveju galėjo būti Jurgio Nemiraičio ir kunigaikščio Mykolo Jonaičio Zaslavskio santykis su jų laikytomis pilimis ir valdomis. Kunigaikštis Mykolas Jonaitis Zaslavskis buvo Mstislavo tėvonis, todėl jo nušalinimas, ypač konflikto su

⁶⁴¹ <...> и мы на него гневом ся нашим поудили а то дзя того, иж тую речь переложившиы нам поведано, абы он не хотячи на том замку нашом заперети ся и людем неприятелским отпору чынити, сам оттоль збехал <...> LM 9-oji Užk., nr. 542.(4), p. 300.

⁶⁴² <...> вперед ему самому и детемь его, и напотомь будущымь их щадкомь, в томь чти ихь не маеть шкодити. LM 7-oji Užk., nr. 352, p. 571.

⁶⁴³ <...> пань виленський, гетмань н(а)шъ наивышъиши, староста луцкии, маръшалокъ Вольньское земли, кн(я)зь Костяньтинъ Ивановичъ Озстрозскии и вси Панове Рада н(а)ша <...>. LM 7-oji Užk., nr. 352, p. 571.

Maskvos valstybe kontekste, galėjo sukelti vietos kilmingųjų nepasitenkinimą⁶⁴⁴. Visai kitoje padėtyje buvo Jurgis Nemiraitis, kadangi jis buvo valdovo skirtas, centrinės valdžios struktūras reprezentuojantis, pareigūnas, kurio „paaukštinimas“ arba nušalinimas vietos kilmingųjų galėjo būti traktuojamas kaip įprastas reiškinys.

Norėdami geriau suvokti grįžimo į valdovo malonę problematiką, pereisime prie dar vienos didžiojo kunigaikščio pavaldinio reabilitacijos atvejo analizės. 1525 m. balandžio 4 d. valdovas išteisino totorių kunigaikštį ulaną Achmetą Sančiukaitį. Išteinimo dokumente trumpai buvo nupasakota įvykių priešistorė: *„prieš tai buvome jam davę laidavimui Užvolgio totorius, tačiau tie totoriai iš jo laidavimo iš mūsų valstybės pabėgo, ir todėl mes ant jo užsirūstinome, ir prieš tai jau mes tą mūsų rūstybę jam atleidome, bet dabar jis mums žemai lenkėsi, kad mes jam tuo reikalu duotume mūsų raštą“*⁶⁴⁵. Šią situaciją papildė dar vienas, vėlesnis, 1526 m. rugsėjo 26 d., dokumentas, suteiktas tam pačiam totoriui kunigaikščiui Achmetui Sančiukaičiui⁶⁴⁶. Iš šio dokumento aiškėja, kad jį dėl pabėgusių Užvolgio totorių valdovui apšmeižė pusbrolis Nurumas Majikaitis. Dėl šio šmeižto iš kunigaikščio ulano Achmeto Sančiukaičio buvo atimta, dar Ldk Aleksandro suteikta, totorių vėliavininko pareigybė, *„kurią gi vėliavininko [pareigybę] jo tėvas ir jis pats [vykdė]“*⁶⁴⁷, bei suteikta pusbroliui. Po teismo proceso, kurį nagrinėjo didysis kunigaikštis ir Ponų tarybos nariai, kunigaikštis ulanas Achmetas Sančiukaitis buvo išteisintas, tačiau pareigybė jam sugražinta nebuvo. Matyt, būtent šio teismo sprendimas, kaip žodinis malonės paskelbimas, buvo paminėtas pirmajame, 1525 m. dokumente.

Kunigaikščio ulano Achmeto Sančiukaičio garbė buvo atstatyta, bet totorių vėliavininko pareigybę jis atgavo vėliau. Apšmeižtas kunigaikštis turėjo

⁶⁴⁴ 1527 m. kunigaikštis Mykolas Zaslavskis po savo mirties dovanojo Mstislavlio ir Radomlės pilis valdovui. LM 1-oji Užk., nr. 565, p. 117.

⁶⁴⁵ <...> *перво сего дали были ему на рукоемство татар заволскихъ, ино тыи татарове за его рукоемством с паньства нашего повтекали, и мы за то на него мерзячку нашу мели, и первеи сего вжо мы тую мерзячку нашу ему отпустили, нижли тыми разы он билъ намъ чоломъ, абыхмо ему на то дали нашъ листь <...>*. LM 12-oji Užk., nr. 465, p. 371.

⁶⁴⁶ LM 14-oji Užk., nr. 809, p. 335–336.

⁶⁴⁷ <...> *которое жъ хоружое отецъ его и он тежъ <...>*. LM 14-oji Užk., nr. 809, p. 335.

pereiti tarpinį bandomąjį laikotarpį. Remiantis šiais dviem dokumentais galime išskirti kelis šio bandomojo laikotarpio etapus. Visų pirma, kaip jau buvo minėta, didžiojo kunigaikščio ir Ponų tarybos teismo sprendimu jis buvo išteisintas. Jokių patikimų duomenų apie teismo proceso datą nežinome, tačiau dokumente užsiminta, jog teismas vyko tuomet, kai valdovas lankėsi Lietuvoje⁶⁴⁸. 1523–1525 m. laikotarpiu Ldk Žygimantas Senasis rezidavo Lenkijoje, o Lietuvoje jis buvo apsilankęs 1522 m. sausio – gruodžio mėnesiais⁶⁴⁹. Regis, tik po maždaug 2,25–3,25 metų „tylos“ kunigaikštis ulanas Achmetas Sančiukaitis pakartotinai kreipėsi (*чолом бил*) į valdovą tam, kad malonės sugražinimas būtų patvirtintas raštu. Iš dalies šį veiksma bendrai galėtume sieti su rašto kultūros reikšmės augimu. Geram savo ir savo giminės vardo išsaugojimui jau nebepakako viešo valdovo atleidimo, besikeičiančios gyvenimo sąlygos vertė pasirūpinti tai liudijančiu raštu. 1526 m. dokumentas liudytų, kad Achmetas Sančiukaitis neprarado vilties atgauti prarastą pareigybę. Galbūt kreipdamasis į valdovą (*чоломбитье*) 1525 m. jis siekė ne tik gauti jo garbingumą liudijantį dokumentą, bet taip pat prarastą urėdą.

Jokių duomenų, kas galėjo vykdyti šias totorių vėliavininko pareigas 1522–1526 m. laikotarpiu, nežinome. Regis, pareigybė nebuvo palikta kunigaikščio pusbroliui Nurimui Majikaičiui. Galime tik svarstyti, jog šią pareigybę galėjo vykdyti kitas asmuo arba ji galėjo būti likusi laisva. 1526 m. kunigaikščiui Achmetui Sančiukaičiui valdovo vardu išduotame dokumente yra įrašyta daug pasakanti klauzulė, jog: *„kadangi gi jis nėra kaltas, mums [valdovui] regisi, kad mes negalime kam nors atimti pareigybės be priežasties. Mes, iš mūsų malonės ir dėl jo kreipimosi, tokiu būdu padarėme, tą urėdą,*

⁶⁴⁸ *Ино как были есмо у в отъчизне нашои, Великомъ Кн(я)зьстве Литовскомъ, они с тымъ дядьковичомъ своимъ с obu сторонъ перед нами мовили <...>*. LM 12-oji Užk., nr. 465, p. 371.

⁶⁴⁹ Бережков Н., Итинерарий великих князей Литовских по материалам Литовской Метрики (1481–1530), *Археографический ежегодник, за 1961 год*, под ред. М. Тихомирова, Москва, 1962, p. 200–202; Gąsiorowski A., Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów, *Studia Historyczne*, kwartalnik, zeszyt 2 (61), Wrocław, 1973, p. 263; Byla, matyt, buvo spręsta pirmojoje 1522 m. pusėje. Šios nuomonės laikomės dėl to, kad kitas totorius, kunigaikštis Ibrahimas Timirčičius buvo kaltintas tuo pat nusikaltimu. Plačiau: LM 15-oji Užk., nr. 81, p. 120–121; Galbūt vyko didelio mąsto totorių belaisvių pabėgimas, kadangi dėl totorių belaisvio kalinimo Ldk Žygimantui Senajam skundėsi Kijevo miestiečiai. Apie šį skundą žinome iš 1522 m. birželio 18 d. valdovo rašto Kijevo vaivada. LM 10-oji Užk., nr. 100, p. 97–99.

totorių vėliavininko [pareigybę], *jam mes davėme*⁶⁵⁰. Achmetui Sančiukaičiui „*be priežasties*“ pareigybė atimta nebuvo. Jam teko maždaug 3,75–4,75 metus išlaukti bandomąjį laikotarpį. Tuo metu du kartus žemai lenktis valdovui, įteikiant pinigus (*чоломбитье*), tol, kol pareigybė buvo sugražinta. Deja, dėl šaltinių fragmentiškumo nieko nežinome apie tai, ką veikė kunigaikštis ulanas Achmetas Sančiukaitis tarpiniu bandomuoju laikotarpiu.

Grįžimas į ištikimų pavaldinių būvį galėjo užtrukti. Kunigaikščio ulono Achmeto Sančiukaičio atvejo analizė galėtų tapti raktu į kitų, panašių atvejų pažinimą. R. Petrauskas, tyrinėdamas kilmingumo ir besiklostančios XIV a. pabaigoje – XV a. valdovo ir valstybės pareigūnų sistemos ryšį, yra atkreipęs dėmesį, kad į valdantįjį elitą taip pat galėjo įeiti pareigybių neturintys žmonės⁶⁵¹. Pavyzdžiui, vienas iš tokių galėtų būti laikomas Kęsgaila Valmantaitis Žygimanto Kęstutaičio valdymo laikais. Viena vertus, po išaiškėjusio 1432 m. brolių Valmantaičių sąmokslu Kęsgaila Valmantaitis neteko Žemaitijos seniūno pareigų, tačiau išliko Ldk Žygimanto Kęstutaičio aplinkoje. Yra minimas Ldk Žygimanto Kęstutaičio išduotų dokumentų eschatokole, taip pat vykdė valdovo paskirtas diplomatines misijas⁶⁵². Šias veiklas jis galėjo vykdyti kaip savo lojalumo įrodymą, kuris tęsėsi tarpinį „bandomąjį laikotarpį“. Net ir neturėdamas pareigybės Kęsgaila Valmantaitis buvo susikrovęs aukštą socialinį kapitalą. Anot R. Petrausko, Kęsgaila Valmantaitis buvo vienas įtakingiausių Lietuvos didikų, vienas pagrindinių Lietuvos vakarų politikos formuotojų, ypač betarpiškai bendravusiu su Vokiečių ordino atstovais⁶⁵³. Po Kęsgailos Valmantaičio nušalinimo nuo Žemaitijos seniūno pareigų, jas 1433–1440 m. vykdė Galminas Nadabaitis ir Kantautas Geitutaitis (nuo 1436 m.). Manytume, kad įsitvirtinus naujam valdovui, Ldk Kazimierui Jogailaičiui, Žemaitijos

⁶⁵⁰ <...> коли жъ он в томъ не есть виненъ, нам ся не видело, ижъ быхмо мели кому влады отнимати безъ причинъ. Мы, з ласки нашиоел на его чоломъбитье, то вчинили, тотъ врад, хоружое татарьское, ему есмо дали <...>. LM 12-oji Užk., nr. 465, p. 371.

⁶⁵¹ Petrauskas R., Ponas savo žemėje, p. 19.

⁶⁵² Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*, p. 99.

⁶⁵³ Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*, p. 250.

seniūno pareigybė XV a. 5 deš. pradžioje Kęsgailai Valmantaičiui nebuvo suteikta, tačiau buvo sugrąžinta⁶⁵⁴.

Apibendrinant poskyrį, turėtume atkreipti dėmesį, kad ištikimybės ir lojalumo ryšis turėtų būti suvokiamas ne tik kaip tiesė, jungianti du subjektus, bet kaip visuomenės sanklodos sudedamoji dalis, tiesiogiai susijusi tiek su valdovo personalija, tiek su didžiojo kunigaikščio institucija. Išdavystės nusikaltimas, įvykdytas konkrečiam valdovui, galėjo būti „paveldėtas“ ne tik dėl to, kad tarp valdovo ir jo pavaldinių egzistavo teisinis ryšys. Šis ryšys taip pat buvo veikiamas bajoriškosios visuomenės per įvairias atminties formas. Visų pirma per komunikacinę atmintį, kurios pagrindu ėmė rasti kultūrinės atminties formos. Komunikacinės atminties dėka, viena vertus, išaiškėdavo potencialiai įvykdytos išdavystės, kita vertus, iš kartos į kartą buvo perduodama atmintis apie įvykdytą nusikaltimą, taip stigmatizuojant išdavystės dėmę. Šia stigma paženklinti asmenys bei jų artimieji, net ir viešo išteisinimo atveju, galėjo susilaukti naujų kaltinimų, ypač esant ištikimybės ir lojalumo pažeidimo grėsmei arba šio pažeidimo atveju.

Kilmingieji, galimai pažeidę ištikimybės ir lojalumo saitus, stengėsi perkelti akcentą nuo valdovo išdavystės nusikaltimo prie nusižengimo, kuris vertė valdovą pykti ir rūstauti. Tokiu būdu buvo stengiamasi apsaugoti save ir savo šeimos narius bei kitus palikuonis nuo negarbės ir turto praradimo. Net ir tuo atveju, kuomet didžiojo kunigaikščio institucija įteisindavo tokio akcento perkėlimą, grįžimas į valdovo malonę buvo sudėtingas bei ilgai trunkantis procesas. Grįžimo į valdovo malonę procesą galėjo paspartinti aukščiausio socialinio statuso asmenų užtarimas bei laidavimas.

2.2. Viešosios mirties bausmės

Viešų mirties bausmių praktika LDK kol kas tik žengia pirmuosius pažinimo žingsnius⁶⁵⁵. Požiūris į mirties bausmių vykdymą istoriografijoje yra

⁶⁵⁴ Saviščevas E., *Žemaitijos savivalda*, p. 297.

⁶⁵⁵ Skaitytojui reiktų atkreipti dėmesį į istorikės Gitanos Zujienės pastarųjų metų darbus. Zujienė G., *Theatrum poenarum Lietuvos raganų teismuose XVI–XVIII a., *Ministri historiae. Pagalbiniai mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose*, Vilnius, 2013, p. 343–361; Zujienė G., *Mirties bausmė**

atskleidžiamas remiantis tik fragmentiškais šio fenomeno tyrimais. Anot S. C. Rowello, mirties bausmės skyrimas valdovo išdavikams, net maištų prieš valdovą kurstymo kontekste, Ldk Kazimiero valdymo epochoje buvo retos⁶⁵⁶. Todėl šiame poskyryje susikoncentruosime tik į šios bausmės pažinimą valdovo išdavystės nusikaltimo kontekste.

Iš dalies turėtume sutikti su prieš tai jau kelis kartus minėto istoriko S. C. Rowello išsakyta nuomone apie mirties bausmės skyrimą valdovo išdavikams. Ji iš tiesų buvo retas reiškinys, bet ne tiek dėl paties valdovo galios silpnumo, kiek dėl to, kad valdovas bei didžiojo kunigaikščio institucija turėjo kitokių politinių svertų „susidoroti“ su nepaklusniaisiais⁶⁵⁷. Užuominos šaltiniuose, pristančios mirties bausmės vykdymą, leidžia daryti prielaidas, kad didžiojo kunigaikščio institucija skyrė svarbų vaidmenį reprezentuojant savo galią šiame vyksme. Nėra nė vieno išlikusio išsamaus viešos mirties bausmės vykdymo reprezentuojančio šaltinio. Todėl norėdami susidaryti visapusišką vaizdinį, bandysime pateikti „idealųjį“ modelį, paremtą fragmentiškais aprašymais šaltiniuose ir mirties bausmių vykdymo analogijomis.

Pagoniškoje Lietuvoje viešą mirties bausmės vykdymą kompensavo kraujo keršto paprotys⁶⁵⁸ ir sakralinės apeigos⁶⁵⁹. Tiek vienu, tiek kitu atveju šiam veiksmui įvykdyti nereikėjo aukščiausios valdžios patvirtinimo arba viešumo. Pavyzdžiui, sėkmingų žygių metu belaisvį dievams aukodavo karo vadas, tuo metu vadovavęs kariaunai⁶⁶⁰. Kita vertus, karo vado arba valdovo sakralinis autoritetas galėjo nutraukti šią procedūrą⁶⁶¹, bet tik tuo atveju, jei tam

Žemaičių pilies teisme XVI–XVII a. I pusėje, *Lituanistica*, t. 61, nr. 2(100), (toliau – Zujienė G., Mirties bausmė Žemaičių pilies teisme), Vilnius, 2015, p. 115–127.

⁶⁵⁶ Rowell S. C., Išdavystė ar paprasti nesutarimai, p. 45–74; Rowell S. C., Bears and Traitors, p. 28–55.

⁶⁵⁷ Apie tai plačiau: 2.1.2., 2.1.2.1. ir 2.1.2.2. poskyriuose.

⁶⁵⁸ Plačiau apie kraujo keršto institutą: 1.4.1. poskyryje.

⁶⁵⁹ Pavyzdžiui, belaisvių aukojimas. Kaip atskleidė Adelės Damarackaitės tyrimas belaisviai buvo aukojami po sėkmingo grobiamojo žygio laikinoje karo stovykloje, prieš grįžtant namo. Damarackaitė A., Karo belaisvių aukojimo paprotys baltų kraštuose XIII–XIV a. amžiuje, *Darbai ir dienos*, t. 21, (toliau – Damarackaitė A., Karo belaisvių aukojimo paprotys), Kaunas, 2000, p. 17–38.

⁶⁶⁰ Damarackaitė A., Karo belaisvių aukojimo paprotys, p. 28–30.

⁶⁶¹ Pavyzdžiui, taip elgėsi Kęstutis 1378 m., kuomet jo vadovaujama kariauna užėmė vieną Vokiečių ordino pilį. Wigands von Marburg, p. 596.

neprieštaravo dievų valia⁶⁶². Manytume, kad didieji kunigaikščiai per šių dviejų praktikų monopolizaciją ėmė kurti viešos mirties baudmės institutą. Kaip parodė Kernavės žemutinio miesto ir kapinyno tyrimai, viešos mirties baudmės instituto apraiškos galėjo funkcionuoti jau XIII–XIV a.⁶⁶³

Pirmąsias ryškesnes prievartos mechanizmo apraiškas, paremtas vietiniais šaltiniais, galime užčiuopti dar iki krikšto priėmimo ir Ldk Vytauto pradėto „ankstyvosios modernizacijos“ proceso. Anot ankstyvosios Lietuvos metraščių tradicijos ir Vytauto skundo prieš Jogailą ir Skirgailą, Jogaila, keršydamas už savo sesers Marijos vyro Vaidilos nužudymą, susidorojo su viena Ldk Kęstučio žmonos giminės šaka. Mirtimi buvo nubausta pati Kęstučio žmona⁶⁶⁴, jos tėvo brolis Vidmantas ir vaikai Butrimas ir daugelis kitų, kurie liko neįvardyti šaltinyje⁶⁶⁵. Anot vieno seniausių Ldk Vytauto aplinkoje XV a. 2–3 deš. sukurtame pasakojime apie Jogailos ir Vytauto kilmę, Vidmantas ir Butrimas Vilniuje „*buvo suplėšyti ratais*“, o likę giminaičiai „*nukirsdinti*“⁶⁶⁶. Šiam procesui įvykdyti Ldk Jogailai reikėjo pasitelkti specifinius resursus bei žmogiškuosius išteklius, kuriuos galėjo pasiūlyti miestietiška aplinka. Kaip žinia, profesionalių budelių atsiradimas visų pirma siejamas su magdeburginių miestų radimusi ir sklaida⁶⁶⁷. Regis, paties valdovo aplinkoje ir jo dvare „profesionalių“ mirties baudmės vykdytojų niekada nebuvo⁶⁶⁸. Iš to paties pasakojimo žinome, kad Krevo pilyje, nužudant Ldk Kęstutį, dalyvavo net penki

⁶⁶² Pavyzdžiui, anot Petro Dusburgiečio, notangų vadas Herkus Mantas net du kartus nuo mirties gelbėjo į prūsų rankas pakliuvusį miestietį Hirtshalsą. Kai trečią kartą burtu keliu paaiškėjo, kad Hirtshalsas turi būti paaukotas, Herkus Mantas nebeprieštaravo. Petri de Dusburg, p. 101.

⁶⁶³ Vitkūnas M., Nusikalstamumo XIII–XIV a. pėdsakai (archeologinių tyrimų pietryčių Lietuvoje duomenimis), *Teisė*, 61, 2006, p. 135–136.

⁶⁶⁴ <...> vff der truwe nomen sy vnszn fatir vnd vorterbten jn vnd mine mutir ouch alzo vorterbten <...>. Dis ist Witoldes sache, p. 713.

⁶⁶⁵ Supraslskaja letopis, p. 63; Sluckaja letopis, p. 69; Vilenskaja letopis, p. 87; Akademičeskaja letopis, p. 113; Origo regis Jagyelo et Wytholdi, p. 117.

⁶⁶⁶ Origo regis Jagyelo et Wytholdi, p. 117.

⁶⁶⁷ Obst J., Kat miasta Wilna, *Litwa i Ruś. Miesięcznik ilustrowany, poświęcony kulturze, dziejom, krajoznawstwu i ludoznawstwu*, r. II, zesz. I, (toliau – Obst J., Kat miasta Wilna), Wilno, 1913, p. 20–21; Zaremska H., *Niegodne rzemiosło. Kat w społeczeństwie Polski XIV–XVI w.*, Warszawa, 1986, p. 15–32.

⁶⁶⁸ Jogailos, Kazimiero, Aleksandro ir Žygimanto Senojo sąskaitų knygosė nėra minimos išmokos už budelio paslaugas. *Rachunki dworu króla Władysława Jagielly: z lat 1388–1420*, (Monumenta medii aevi historica, t. 15), wudał F. Piekosiński, Kraków, 1896; *Liber quitantiarum regis Casimiri ab a. 1484 ad 1488*, (Teki A. Pawińskiego, t. 2), Warszawa, 1897; *Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų; Liber quitantiarum Alexandri regis ab a. 1502 ad 1506*, (Teki A. Pawińskiego, t. 1), Warszawa, 1897; *Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, (1493) 1500–1507*, k vydání připravil P. Kozák, [Praha], 2014.

asmenys, iš kurių du tikrai buvo susiję su artimiausia Jogailos aplinka. Vienas iš jų buvo Jogailos kambarinis Proksa, o kitas nekilmingas žibintojas iš Vitebsko Lisica⁶⁶⁹.

Jogailos keršte galime matyti dviejų tradicijų susipynimą. Pirma, Kęstutis Krevo pilyje buvo nužudytas slaptai, paslepiant šį veiksma nuo visuomenės akių⁶⁷⁰. Antra, su Kęstučio žmonos giminaičiais buvo pasielgta priešingai. Bent jau mirties bausmės forma (suplėšymas rate, nukirsdinimas) leidžia daryti prielaidą, kad ši bausmė buvo vieša ir nukreipta į didžiojo kunigaikščio galios įtvirtinimą Vilniuje. Manytume, kad didžiojo kunigaikščio Kęstučio nužudymas negalėjo būti įvykdytas viešai dėl to, kad Ldk Jogaila baiminosi neramumų ir smurto proveržio, kuris galėjo būti sukeltas potencialių didžiojo kunigaikščio Kęstučio šalininkų Vilniuje⁶⁷¹. Kaip žinia, nors po Algirdo ir Kęstučio susitarimo Kęstutis valdė Trakus, tačiau taip pat Vilniuje turėjo net savo pareigūnus⁶⁷².

Ryškesnių pavyzdžių iš Ldk Vytauto epochos neturime. Tačiau reiktų manyti, kad vieša mirties bausmė buvo taikyta ir vystėsi nuo XV a. pradžios. Apie tai galime spręsti iš atsitiktinių užuominų šaltiniuose. Pavyzdžiui, 1409 m. Ragainės komtūras pranešė didžiajam Ordino magistrui, kad Ldk Vytautas suėmė Švitrigailą, kuomet tas jau ketvirtą kartą bandė išduoti valdovą. Komtūras šią žinią buvo gavęs iš neįvardintų draugų, atvykusių iš Lietuvos, kurie „*patys matė, kad Vytautas du galingus kunigaikščius*[, Švitrigailos šalininkus,] *buvo*

⁶⁶⁹ Lisicos tarnybos pobūdis – žibintojas (*serws illegitimus wlgariter Zibintha*) nėra visiškai aiškus. Anot istorinio baltarusių kalbos žodyno, ši tarnyba dvarą aprūpindavo kuru ir apšvietimu. Regis, tokia tarnybos forma buvo paplitusi tik Vitebske. Dabartinės Baltarusijos teritorijoje, Vitebsko rajone, yra žinomas kaimas, turintis Žebentiajų (Жебентяй) pavadinimą. Vitebskas buvo Jogailos tėvo Algirdo tėvonija. Anot Vytauto skundo prieš Jogailą ir Skirgailą, po pirmojo konflikto tarp Jogailos ir Kęstučio, Ldk Kęstutis grąžino Jogailai Vitebską ir kitas tėvonines žemes. Origo regis Jagyelo et Wytholdi, p. 117; Жибенцяй, жебентяй, *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып., 10, Мінск, 1990, p. 11; LM 16-oji Užk., nr. 18, 24, 128, p. 15–16, 34, 97–98; Rowell S. C., *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva*, p. 298; Dis ist Witoldes sache, p. 712.

⁶⁷⁰ Anot Michelio Foucaulto, slaptos mirties bausmės arba mirties bausmės be liudininkų buvo vykdytos išskirtiniems, privilegijuotiems asmenims. Foucault M., *Disciplinuoti ir bausti*, p. 71–72.

⁶⁷¹ Žiūrovai, nepatenkinti viešos mirties bausmės vykdymu, galėjo sukelti neramumus arba net maištą. Foucault M., *Disciplinuoti ir bausti*, p. 73–80.

⁶⁷² Pavyzdžiui, yra žinomas Kęstučio seniūnas Vilniuje – Dirsūnas. Plačiau: Petrauskas R., *Giminaičiai ir pavaldiniai*, p. 108.

*liepęs nukirsdinti*⁶⁷³. Sunku įvertinti viešos mirties bausmės taikymą Ldk Vytauto epochoje, tam trūksta detalesnių tyrimų.

Jau nuo tada, kai vyko Ldk Švitrigailos ir Ldk Žygimanto Kęstutaičio konfliktas dėl didžiojo kunigaikščio sosto, galime kalbėti apie jau egzistavusią viešos mirties bausmės vykdymo praktiką Lietuvoje. 1433 m. Ldk Švitrigaila, grįždamas iš sėkmingo žygio prieš Ldk Žygimantą Kęstutaitį, kažkur prie Borysavo suėmė vieną iš savo šalininkų – kunigaikštį Mykolą Jonaitį Alšėniškį, matyt, įtardamas pastarąjį išdavyste ir neištikimybe. Su nepatikimu kunigaikščiu nebuvo susidorota iš karto, visų pirma jis buvo nusiųstas į Vitebską⁶⁷⁴. Galbūt buvo įvykdytas tyrimas bei teismo procesas, bet apie šiuos veiksmus šaltiniuose neužsimenama. Vėliau Vitebske, matyt susirinkusių Ldk Švitrigailos šalininkų akivaizdoje, kunigaikštis Mykolas Jonaitis Alšėniškis buvo nuskandintas Dauguvos upėje⁶⁷⁵. Taip pat Vitebske 1435 m. mirtimi buvo nubaustas dar vienas Ldk Švitrigailos išdavyste įtariamasis asmuo – visos Rusios metropolitas Gerasimas. Metropolitas buvo suimtas savo Smolensko dvare. Jį suėmė Ldk Švitrigailos šalininkas, Smolensko vaivada Jurgis Butrimas, su išdavyste įrodančiais įkalčiais – Ldk Žygimanto Kęstutaičio ir Vilniaus vyskupo Motiejaus garantiniais raštais⁶⁷⁶. Anot Pskovo metraščių, Gerasimas buvo persiųstas į Vitebską, kur supančiojus grandinėmis ilgą laiką buvo kalinamas, ir tik po to, liepos pabaigoje, sudegintas ant laužo⁶⁷⁷. Manytume, kad ilgas metropolito kalinimas buvo neatsitiktinis. Liepos pabaigoje Ldk Švitrigaila Vitebske buvo surinkęs savo pavaldinius ir sąjungininkus naujam žygiui prieš

⁶⁷³ <...> *hat eygentlich gesehn, das Wytout zwene mechtige herczogen hat lassen köppen* <...>. Laiškas minimas: CEV, nr. 434, p. 204. Publikacija: Arbusow L., Zwölf Urkunden, nr. 1, p. 265–266.

⁶⁷⁴ Šią pilį galėtume laikyti to meto viena iš pagrindinių Ldk Švitrigailos ir jo šalininkų rezidencijų. Tais pačiais 1433 m. kovo 22 d. Ldk Švitrigaila ir jo šalininkai būtent iš Vitebsko išsiuntė memorialą Bazelio bažnytiniam susirinkimui dėl susiklosčiusios padėties Lietuvoje. BP, t. 5, nr. 1361, p. 250–251.

⁶⁷⁵ *И придоша в свою землю к Борисову, и ту изымаша князя Михаила Ивановича Гольшаньского на рѣцѣ на Березыни, и послаша его к городу к Видебьску, и тамо его повелѣть утопити в рѣцѣ в Двине под городом под Витебьском, а няша его невинно*. Nikiforovskaja letopis, p. 34. Taip pat šis epizodas pristatomas kituose viduriniojo Lietuvos metraščių sąvado redakcijose.

⁶⁷⁶ Ldk Švitrigailos 1435 m. birželio 25 d. laiškas Šv. Romos imperijos imperatoriui Žygimantui Liuksemburgiečiui. Forstreuter K., Anlage, p. 138; Ldk Švitrigailos 1435 m. birželio 25 d. laiškas popiežiui Eugenijui IV bei Bazelio bažnytiniam susirinkimui. KDL, nr. 6, p. 365.

⁶⁷⁷ Pskovskaja 2-ja letopis, p. 45; Pskovskaja 3-ja letopis. Strojevskij spisok, p. 131.

Ldk Žygimantą Kęstutaitį⁶⁷⁸. Viešas mirties bausmės vykdymas susirinkusiems Švitrigailos pavaldiniams galėjo turėti dvejopą simbolinę reikšmę. Viena vertus, per viešos mirties bausmės vykdymą didysis kunigaikštis demonstravo savo galią, kuri galėjo pasiekti kiekvieną abejojančią arba ketinančią pasitraukti ir prisidėti prie priešininkų stovyklos. Kita vertus, viešas susidorojimas su išdaviku galėjo simbolizuoti Ldk Švitrigailos šalininkų stovyklos pergalę rengiamame žygyje prieš sosto uzurpatorių.

Ldk Žygimantas Kęstutaitis neatsiliko nuo savo priešininko ir atrodytų, net „lenkė jį žiaurumu“⁶⁷⁹. Mirties bausmės praktika Ldk Žygimanto Kęstutaičio stovykloje buvo panaši į tą, kurią pristatėme Ldk Švitrigailos atveju. Galima būtų išskirti kelis pagrindinius su mirties bausme susijusius veiksmus: suėmimą, laisvės suvaržymą ir teismo procesą, ir mirties bausmės įvykdymą. Šie dėmenys yra būdingi viso aptariamojo laikotarpio mirties bausmių taikymui. Todėl toliau pristatysime kiekvieną iš jų.

2.2.1. Suėmimas, laisvės suvaržymas ir teismo procesas

Nagrinėdami PLS išdavystės normų šaltinius, atkreipėme dėmesį, kad net iki XVI a. pradžios egzistavo praktika, kuomet valdovas be teismo galėjo nubauti asmenis, siejamus su išdavystės nusikaltimu⁶⁸⁰. Kaltinamiesiems patiems nereikėjo dalyvauti teismo procese, o pasipriešinę sulaikymo metu jie galėjo būti tiesiog nužudyti. Pavyzdžiui, 1508 m. kunigaikščio Mykolo Glinskio šalininko Vosylius Nikolskio vietininkas Čečerske Kurbaka buvo įtariamas prisidėjęs prie išdavikų. Čečersko valsčiaus žmonės ir miestiečiai, gavę Ldk Žygimanto Senojo raštą, suėmė vietininką. Baimindamiesi kunigaikščio

⁶⁷⁸ Nikiforovskaja letopis, p. 35; Supraslskaja letopis, p. 58; Sluckaja letopis, p. 77; Akademičeskaja letopis, p. 107; Letopis Krasinskogo, p. 142; Letopis Račinskogo, p. 164; Olševskaja letopis, p. 190; Rumiancevskaja letopis, p. 211; Evreinovskaja letopis, p. 232; Bychoveco kronika, p. 155. Plačiau apie žygio pradžią: Полехов С. В., *Внутриполитический кризис в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, p. 252–253.

⁶⁷⁹ Šis stereotipas yra gajus istoriografijoje, remiasi ankstyva kronikine tradicija bei Vokiečių ordino pareigūnų susirašinėjimu. Plačiau: Rowell S. C., *Bears and Traitors*, p. 45–55. Jarosławas Nikodemus pabandė paneigti šį stereotipą, atkreipdamas dėmesį, jog Ldk Žygimantas Kęstutaitis buvo toks pat žiaurus kaip jo priešininkas Švitrigaila. Nikodem. J., *Przyczyny zamordowania Zygmunta Kiejstutowicza*, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, 2002, t. 17, p. 5–33.

⁶⁸⁰ Plačiau apie tai 1.4.2. poskyryje.

Mykolo Glinskio šalininkų kelyje pas valdovą, jie, Ldk Žygimantui Senajam leidus, patys įvykdė mirties bausmę, tačiau ne pakariant, kaip buvo liepta, o nuskindinant išdaviką⁶⁸¹. Pristatyta situacija nebuvo išdavikų suėmimo taisyklė, o retkarčiais pasitaikanti išimtis. Valdovas buvo priverstas griebtis išskirtinių priemonių, norėdamas numalšinti įsibėgėjusį maištą.

Išdavystė kaltinami asmenys dažnai buvo suimami esant nenuginčijamiems įrodymams. Tokiais įrodymais, ypač neištikimybės kontekste, galėjo tapti įvairiausio pobūdžio dokumentai, kurie buvo gauti iš priešų arba nedraugų stovyklos. Aptikus būtent tokius išdavystės įrodymus XV a. 4 deš. buvo suimti broliai Valmantaičiai⁶⁸² ir visos Rusios metropolitas Gerasimas⁶⁸³. Transformuojantis valdžios struktūroms, taip pat keičiantis valdovo išdavystės nusikaltimo sampratai, suklastoti valdovo raštai taip pat tapo nusikaltimo įrodymu. 1522 m. spalio 4 d. Ldk Žygimantas Senasis pranešė Trakų kaštelionui Jurgiui Radvilai, kad kažkoks „*Mitka Vnučkaitis raštus mūsų suklastojo ir mes liepėme jį dėl to suimti ir į mūsų kalėjimą pasodinti*“⁶⁸⁴. Galime daryti prielaidą, kad Mitka Vnučkaitis buvo dijokas, kuris valdovo vardu sudarydavo neteisėtus dokumentus. Panašioje situacijoje buvo atsidūręs kitas dijokas Mikalojus Tunkelis iš Eišiškių, kuris iki 1539 m. buvo kalinamas bei nubaustas mirties bausme už dokumentų klastojimą⁶⁸⁵. Dar prieš PLS įsigalėjimą – 1528 m. dijokas Tunkelis (matyt, tas pas Mikalojus Tunkelis iš Eišiškių), buvo įtariamas suklastojęs Palenkės vaivados Jonušo Kostevičiaus

⁶⁸¹ Mirties bausmės formos pakeitimas galėjo priklausyti nuo kelių priežasčių. Viena vertus, tam įtakos galėjo turėti sulaikymo aplinkybės, kurios nėra aprašytos šaltinyje, arba geografinės sąlygos. Kita vertus, valsčiaus žmonės ir miestiečiai galėjo pasinaudoti jiems įprastesne mirties bausmės vykdymo praktika. LM 8-oji Užk., nr. 416, p. 312–313.

⁶⁸² 1432 m. lapkričio 7 d. Livonijos magistro laiškas didžiajam Ordino magistrui. LECUB, Bd. 8, nr. 636, p. 373.

⁶⁸³ Ldk Švitrigailos 1435 m. birželio 25 d. laiškas Šv. Romos imperijos imperatoriui Žygimantui Liuksemburgiečiui. Forstreuter K., Anlage, p. 138; Ldk Švitrigailos 1435 m. birželio 25 d. laiškas popiežiui Eugenijui IV bei Bazelio bažnytiniam susirinkimui. KDL, nr. 6, p. 365.

⁶⁸⁴ <...> *Митко Внучкович листы н(а)ши съфалишвил и мы казали его за то поимати и въ казнь н(а)шу осадити <...>*. LM 12-oji Užk., nr. 60, p. 155.

⁶⁸⁵ Apie tai sužinojome iš 1542 m. velionio Mikalojaus Tunkelio žmonos Jadvygos Senkovos bylos su jos vyro seserimis. LM 6-oji Tbk., nr. 123, p. 96.

teismo sprendimą. Tą kartą dijokas buvo išteisintas: „*ir dijokas to rašto nepripažino, kad jį buvo surašęs*“⁶⁸⁶.

Suimtiems įtariamiesiems iki teismo proceso pradžios buvo suvaržoma laisvė. Valdovo išdavystės kontekste galima išskirti du laisvės suvaržymo būdus. Kalinimą valdovo (rusėn. *казнь господарская*)⁶⁸⁷ arba privačiuose kalėjimuose ir lygtinį kalinimą, naudojantis laidavimo institutu (rusėn. *брату на ручьемство*)⁶⁸⁸. Pirmasis laisvės suvaržymo būdas dažniausiai buvo taikomas eiliniams kilmingiesiems⁶⁸⁹. Aukščiausi valstybės pareigūnai arba aukšto socialinio statuso asmenys kalėjimuose buvo kalinami tik tuomet, kuomet valdovas buvo gavęs nenuginčijamus nusikalstamos veikos įrodymus arba išskirtiniais atvejais. Pavyzdžiui, visos Rusios metropolitas Gerasimas buvo įkalintas tik po to, kai buvo aptikti jį kompromituojantys raštai⁶⁹⁰. Apie privačius kalėjimus duomenų turime nedaug. Vienintelis aiškesnis pavyzdys yra susijęs su kunigaikščio Mykolo Glinskio 1508 m. išdavyste. 1509 m. pradžioje keli kilmingieji taip pat buvo apkaltinti, jog prisidėjo prie šios „*didžiosios išdavystės*“⁶⁹¹. Jie buvo suimti ir įkalinti. Albertas Goštautas buvo įkalintas

⁶⁸⁶ 1528 m. liepos 22 d. valdovo maršalkos Motiejaus Jonaičio sprendimas Pauliaus Anciuškos byloje su Stasiu Mykolaičiu. Šaltinyje klaidingai du kartus pavartotas neiginys: <...> *nepripažino, kad jo nebuvu surašęs* <...>. <...> *а дьякъ к тому листу не зналъ ся, иж его не писалъ* <...>. LM 6-oji Tbk., nr. 92, p. 77.

⁶⁸⁷ Dažniausiai kalinami valdovo kalėjimuose, kurie buvo įrengiami pilių teritorijose. Pavyzdžiui, Trakų pilyje. VUB RS, *Atskiri dokumentai, F72–1953*; Plačiau: Volungevičius V., *Pilis ir jos sociopolitinės transformacijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XV a. pirmoje pusėje*, p. 69, 98, 104. Disertacija 2014 m. apginta Vilniaus universitete.

⁶⁸⁸ Демченка Г., *Наказание по Литовскому Статуту въ его трехъ редакціяхъ (1529, 1566 и 1588 гг.)*, ч. 1, (toliau – Демченка Г., *Наказание по Литовскому Статуту*), Киевъ, 1894, p. 137–141.

⁶⁸⁹ Pavyzdžiui, 1522 m. teisto Mitkos Vnučkaičio atveju. <...> *и мы казали его за то поимати и въ казнь н(а)шу осадити* <...>. LM 12-oji Užk., nr. 60, p. 155. Arba XVI a. pirmojoje pusėje nubausto Mikalojaus Tunkelio atveju. <...> *коли муж мой небожьчыкъ в казни господарской седель* <...>. LM 6-oji Tbk., nr. 123, p. 96.

⁶⁹⁰ Ldk Švitrigailos 1435 m. birželio 25 d. laiškas Šv. Romos imperatoriui Žygimantui Liuksemburgiečiui. Forstreuter K., *Anlage*, p. 138; Ldk Švitrigailos 1435 m. birželio 25 d. laiškas popiežiui Eugenijui IV bei Bazelio bažnytiniam susirinkimui. KDL, nr. 6, p. 365; Pskovskaja 2-ja letopis, p. 45; Pskovskaja 3-ja letopis. Strojevskij spisok, p. 131.

⁶⁹¹ Kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystė vyko beveik visus 1508 m., o jis pats buvo „tituluojamas“ *didžiuoju išdaviku*. Išdavystė prasidėjo 1508 m. vasario 2–3 d., kai buvo nužudytas kunigaikščio Mykolo Glinskio priešininkas žemės maršalka Jonas Zaberezinskis. AT, t. 1, nr. 11, p. 22; kunigaikštis Mykolas Glinskis ir jo šalininkai iš LDK pasitraukė ir į Maskvą atvyko tik 1508 m. gruodžio pabaigoje. Russkij vremenik, p. 72; 1508 m. Ldk Žygimanto Senojo pasiuntinybė pas Krymo chaną Mengli Girėjų <...> *итож инога такова човека злого и зърады великого* [pabraukta – aut.] *в Литовьской земли нетъ, каков тот лихихи ч(о)л(о)в(е)къ Глинскихъ* <...>. LM 8-oji Užk., nr. 69, p. 112.

Žemaitijos seniūno Stanislovo Jonaičio Kęsgailos, Martynas Chreptavičius – Gardino seniūno Stanislovo Kiškos, namuose⁶⁹².

Aukščiausių valstybės urėdų arba aukšto socialinio statuso asmenų laisvės suvaržymui dažniau buvo pasitelkiamas lygtinis kalinimas. Pavyzdžiui, 1526 m. Ldk Žygimantas Senasis, atidėjęs apšmeižto kunigaikščio rotmistro Jono Boratinskio bylos nagrinėjimą, įsakė iki teismo proceso atnaujinimo: „*laiduoti [už jį] tam tikriems kunigaikščiams, ponams ir mūsų dvarionims*“⁶⁹³. Manytume, kad bevardžiai laiduotojai buvo kunigaikščio Jono Boratinskio draugai ir giminaičiai.

Lygtinio kalinimo ir kalinimo kalėjimuose analizė reikalauja atskiro, detalaus tyrimo⁶⁹⁴. Valdovo išdavystės nusikaltimo kontekste galime išskirti, matyt, tik pagrindinius skirtumus tarp šių dviejų laisvės suvaržymo būdų. Lygtinis kalinimas buvo garbingesnė laisvės suvaržymo forma, kadangi taip kalinami asmenys naudojami dalinio mobilumo teise. Todėl nebuvo visiškai pašalinti iš viešojo gyvenimo. Įtariant, kad Albertas Goštautas buvo prisidėjęs prie 1508 m. kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystės, 1509 m. pradžioje⁶⁹⁵ jis buvo įkalintas Žemaitijos seniūno Stanislovo Jonaičio Kęsgailos namuose⁶⁹⁶. Tais pačiais metais į valdovą kreipėsi ir už Albertą Goštautą laidavo Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila, kad įtariamasis būtų įkalintas lygtinai. Apie tai žinome iš 1525 m. Alberto Goštauto memorialo didžiajai kunigaikštienei

⁶⁹² <...> *Albertus Gastoldt per Stanislaum Kessgall, capitaneum Samogitie, dum apud eum pranderet, detentus est sine tumultu, et in ejus domo sub custodia habitus; Martinus etiam Chreptowicz koniuszy, gener Michaelis Glinski per Stanislaum Kiszka, capitaneum Grodnensem captivatus est et apud eum custoditus* <...>. AT, t. 1, nr. 18, p. 31.

⁶⁹³ <...> *дату на рукоемство некоторымъ кн(я)зем и паномъ, и двораномъ нашимъ* <...>. LM 14-oji Užk., nr. 820, p. 340.

⁶⁹⁴ Ypač stoko jama laidavimo instituto tyrimų. PLS tyrinėtojai S. Lazutka, I. Valikonytė ir E. Gudavičius yra linkę šį institutą sieti su piniginiu laidavimu. Комментарии разделов Первого Литовского Статура, p. 383; Viena vertus, Grigorijus Demčenko dar XIX a. pabaigoje detaliai Lietuvos Statutų kontekste išanalizavo laiduotojų įsipareigojimą teismui ir laiduotiniui, tačiau, kita vertus, už tyrimo ribų liko paties laiduotinio statuso ir padėties analizė. Демченка Г., *Наказание по Литовскому Статуру*, p. 137–141.

⁶⁹⁵ Albertas Goštautas paskutinį kartą kaip Naugarduko vaivada yra minimas 1509 m. sausio 19 d. LM 2-oji Tbk., nr. 57, stulp. 602; sausio 25 d. apie Alberto Goštauto įkalinimą jau žinojo Daugpilio komtūras. LECUB, Ab. II, Bd. 3, nr. 536, p. 381.

⁶⁹⁶ Apie tai liudija paties Alberto Goštauto 1521 m. laiškas popiežiaus legatui. <...> *брата моего пана старосты жомоитсково* <...>. LM 3-oji Tbk., lap. 243; Malinovskis J., nr. 6, p. 409; Tą pačią informaciją pateikia ir Stanisławas Górskis „*Acta Tomitiana*“ komentare apie 1509 m. AT, t. 1, nr. 18, p. 31. Alberto Goštauto senelis Jonas buvo vedęs Stanislovo Jonaičio Kęsgailos tėvo seserį Dorotėją. Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė*, p. 242, 250.

Bonai⁶⁹⁷. Taip pat už Albertą Goštautą laidavo valdovo maršalkos Jonas Mikalojaitis Radvila ir Vaitiekus Jonaitis Kločka⁶⁹⁸. Regis, kad Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila sirgo ir dėl to netrukus mirė⁶⁹⁹, o pas valdovą, rezidavusį Lvove, buvo nuvykę tik Jonas Mikalojaitis Radvila ir Vaitiekus Jonaitis Kločka⁷⁰⁰. 1521 m. Alberto Goštauto rašte popiežiaus legatui teigiama, kad būtent jie: „*parvežè karaliaus raštą visiems [Lietuvos] ponams, kad, gi aš iš to kalėjimo būčiau paleistas lygtinai*“⁷⁰¹. Šis Alberto Goštauto raštas pateikia supaprastintą įvykių eigą. Valdovas sutiko pakeisti kalinimo būdą, tačiau tam turėjo pritarti visi Ponų tarybos nariai, susirinkę į seimą Vilniuje gruodžio 6 d.⁷⁰² Tik Ponų tarybos nariams sutikus, Albertas Goštautas buvo įkalintas lygtinai. Naudodamasis lygtinio kalinimo teikiama dalinio mobilumo teise, jis, matyt, valdovui leidus, 1511 m. pradžioje išvyko į Lenkiją, į Petrakavo seimą, „*kur, gi tuo metu Lenkijos valstybės seimas vyko ir Jo Mylista [valdovas] matydamas mano nekaltumą sumanė mane iš to [lygtinio kalinimo] viešai išlaisvinti*“⁷⁰³.

Lygtinis aukšto socialinio statuso asmenų kalinimas buvo populiariesnė laisvės suvaržymo forma negu valdovo kalėjimas, nes didžiojo kunigaikščio institucija gavo iš jos materialinės naudos. Viena vertus, taip kalinamas asmuo turėjo sumokėti laidą arba užstatą (rusėn. *зарука*⁷⁰⁴) valdovui (savotišką išpirką

⁶⁹⁷ AT, t. 7, nr. 36, p. 262.

⁶⁹⁸ 1521 m. Trakų vaivados Alberto Goštauto laiškas popiežiaus legatui. LM 3-oji Tbk., lap., 243v., 246; Malinovskis J., nr. 6, p. 409.

⁶⁹⁹ Mikalojus Radvila mirė 1509 m., paskutinį kartą šaltiniuose minimas tų metų liepos 16 d. Pietkiewicz K., Radziwiłł (Radziwiłłowicz) Mikołaj, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30 (Radwan – Reguła Tadeusz), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1987, p. 316.

⁷⁰⁰ 1521 m. Trakų vaivados Alberto Goštauto laiškas popiežiaus legatui. LM 3-oji Tbk., lap., 243v., 246; Malinovskis J., nr. 6, p. 409; Ponų tarybos pasiuntinybė vyko 1509 m. spalio mėn. LM 7-oji Užk., nr. 67–69, p. 162–167.

⁷⁰¹ <...> *принесли лист от короля до всех панов и ж бы а с тог(о) нѣтства был выпущон на рукоемство <...>*. 1521 m. Trakų vaivados Alberto Goštauto laiškas popiežiaus legatui dėl susitaikymo su Vilniaus vaivada Mikalojumi Radvila. LM 3-oji Tbk., lap. 246.

⁷⁰² <...> *Такъже всказали ихъ м(и)л(о)сть черезъ васъ к нам о тыхъ панех, которыи ж тыми разы поиманы, жадаючи насъ, абыхъмо ихъ казали до нашего щастъного приеханя на рукоемство дати. Ино ведомо ихъ м(и)л(о)сти, кгда есмо тыхъ пановъ мяли осадити с порадою всехъ ихъ м(и)л(о)сти, то есмо вчинили. А прото и н(ы)не кгда ихъ м(и)л(о)сть у Вилни на ден с(вя)того Миколая соимут ся, межи иныхъ справъ и тог(о) дело нехаи промежъку себе розмовят, и увидит ли ся ихъ м(и)л(о)сти Паном Радам нашим всим, абы они на рукоемство даны и ихъ бы м(и)л(о)сть к нам с того соиму отъписали, мы на ихъ м(и)л(о)сти жедане кажем ихъ на рукоемство дати <...>*. LM 7-oji Užk., nr. 69, p. 167.

⁷⁰³ <...> *гдежь на тот час съем Леского панства был и его м(и)л(ость) видевши мою невинность умыслил ма с тог(о) волно вызволити <...>*. LM 3-oji Tbk., lap. 246.

⁷⁰⁴ Plačiau apie laidos institutą LDK: Kulisiewicz W., *Zaruka (vadium) w prawie litewskim XV–XVII wieku*, Warszawa, 1993, p. 33–69; Viena vertus, Wojciechas Kulisiewiczzius atkreipė dėmesį, kad laidos

iš kalėjimo). Anot 1509 m. sausio 25 d. Daugpilio komtūro pranešimo didžiajam Ordino magistrui, „*Goštautas įkalintas ir yra priverstas savo gyvybę išsipirkti už 5000 auksinų*“⁷⁰⁵. Kita vertus, laiduotiniai, naudodamiesi daliniu mobilumu, stengėsi priminti valdovui apie savo teisumą bei savo protėvių nuopelnus⁷⁰⁶. Taip pat valdovui buvo teikiamos piniginės sumos (*чоломбутье*)⁷⁰⁷. 1526 m. spalio 27 d. rašte, išteisindamas kunigaikštį Joną Boratinskį Žygimantas Senasis teigė, kad „*tame laide būdamas, dažnai [mums] primindavo ir nekaltumą savo parodydavo ir norėdamas to [t. y. kaltinimų – aut. past.] išsiginti*“⁷⁰⁸.

Vargu, ar pats laiduotinis drįsdavo pasirodyti didžiojo kunigaikščio dvare be valdovo leidimo, bandydamas išteisinti savo suterštą vardą. Šias pareigas perimdavo laiduojantys asmenys (giminaičiai ir draugai) bei laiduotinių tarnai. XVI a. 1–2 deš. sandūroje Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilos apšmeižtas ir į valdovo nemalonę pakliuvęs valdovo maršalka ir Gardino seniūnas Stanislovas Petraitis Kiška, prašydamas valdovo raštininko ir Trakų kašteliono Jono Bogdanaičio Sapiegos pagalbos, taip pat teigė, kad „*tu reikalu turėjau pas Jo Mylistą, mūsų valdovą, vykti ir apie tą mano nepagarbą Jo Mylistai žemai lenktis dėl mano teisingumo, tačiau aš be valdovo leidimo ir Jo Mylistos paliepimo*

institutas nebuvo labai efektyvus, kita vertus, juo buvo naudojama dažnai, ypač sprendžiant diduomenės tarpusavio konfliktus.

⁷⁰⁵ <...> *Gastolt sitzt gefangen und muss seyn kopp lossen mit funfftausent gulden.* LECUB, Ab. II, Bd. 3, nr. 536, p. 381; Tai turėjo būti ištis didelė pinigų suma. Pavyzdžiui, už 1400 auksinų iš Ldk Aleksandro ponas Teodoras Januševičius iki gyvos galvos buvo gavęs valdyti Vladimiro pilį, Skirsnemunės dvarą ir Lucko seniūniją bei vykdyti Voluinės žemės maršalkos pareigas. 1507 m. sausio 5 d. Žygimanto Senojo raštas Lucko seniūnui ir Voluinės žemės maršalkai Teodorui Januševičiui. LM 8-oji Užk., nr. 187, p. 185–186.

⁷⁰⁶ Situaciją reprezentuojančia analogija galėtų tapti Vladimiro seniūno, kunigaikščio Teodoro Andrejevičiaus Sanguškos atvejis. Starodubo karo metu jam buvo kilęs konfliktas su Lietuvos didžiuoju etmonu Jurgiu Radvila dėl karo tarnybos. Kunigaikštis Teodoras Andrejevičius Sanguškaitis siekė vadovauti ne Voluinės žemės būriui, bet savo asmeniniam (*kunigaikščio*), todėl, anot Alberto Goštauto 1535 m. birželio 20 d. laiško Jurgiui Radvilai, jam grėšė mirties bausmė. Matyt, būtent tam, kad apsaugotų savo gerą vardą, kunigaikštis Teodoras Andrejevičius Sanguškaitis pateikė valdovui raštą, kuriame buvo išvardyti jo protėvių ir jo paties kariniai nuopelnai, tarnaujant Lietuvos valdovams. Publikacija: Lesmaitis G., XV a. pabaigos – XVI a. pirmos pusės mūšiai nežinomo voluiničio gyvenime, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2011 (2), Vilnius, 2012, p. 131–140; 1534 m. birželio 29 d. Ldk Žygimanto Senojo laiškas Jurgiui Radvilai. AKS, t. 3, nr. 490, p. 469–470; 1535 m. birželio 20 d. Alberto Goštauto laiškas Jurgiui Radvilai. Radzivilovskije akty, nr. 65, p. 148–149.

⁷⁰⁷ Anot Ldk Žygimanto Senojo rašto, kuriuo reabilitavo rotmistrą kunigaikštį Joną Boratinskį, pastarasis taip pat buvo *žemai lenkęsis* (*бил намъ чоломъ*). LM 14-oji Užk., nr. 820, p. 340. Plačiau apie *чоломбутье* sampratą LDK: Bardach J., *Studia z ustroju i prawa*, p. 379–391.

⁷⁰⁸ <...> *в томъ рукоемъстве будучи, частокротъ нам ся вспоминал и невинъность свою оказывал и хотячи того ся справити* <...>. LM 14-oji Užk., nr. 820, p. 340.

nevykau ir pasiunčiau tuo reikalu pas Jo Mylistą, valdovą, savo dijką Goremiką⁷⁰⁹.

Tikėtina, kad potencialių išdavikų kalinimas valdovo arba privačiame kalėjime galėjo reikšti artėjančią mirties bausmę. Pavyzdžiui, prieš įvykdant teismą ir egzekuciją valdovo kalėjime buvo kalinamas visos Rusios metropolitas Gerasimas⁷¹⁰. Taip pat XVI a. pirmojoje pusėje prieš teismo procesą ir egzekuciją kalėjime buvo kalinami valdovo raštų klastotojai Mitka Vnučkaitis ir Mikalojus Tunkelis⁷¹¹. 1509 m. Daugpilio komtūras, pranešime didžiajam Ordino magistrui, Alberto Goštauto įkalinimą kalėjime taip pat siejo su mirties bausmės grėsme⁷¹².

Patikimų duomenų, kurie nurodytų, kiek galėjo trukti kalinimas valdovo kalėjime, neturime. Bent jau visos Rusios metropolito atvejis byloja, kad toks kalinimas galėjo užtrukti. Vieša mirties bausmė buvo įvykdyta po 4 mėnesių, tik po to, kai Vitebske susirinko Ldk Švitrigailos šalininkai⁷¹³. 1481 m. sąmokslas prieš Ldk Kazimierą organizatoriai taip pat ilgą laiką buvo kalinami, matyt, valdovo kalėjime Vilniuje. 1481 m. gegužės 20 d. Kulmo vaivados Mikalojaus iš Dambrau laiške į Gdanską teigiama, kad nepavykęs pasikėsinimas į Ldk Kazimierą turėjo vykti prieš Velykas, maždaug kovo 22 d.⁷¹⁴ Dalis sąmokslininkų buvo nubausti netrukus, o kunigaikščiai Mykolas Olelkaitis ir

⁷⁰⁹ [1508–1511] m. birželio 29 d. <...> в том дѣле мел есми до его м(и)л(о)сти, г(оспо)д(а)рѣ нашего, ехати и ѿ той моеи легкости его м(и)л(о)сти чолом бити ѿ мою справедливости, ино есми без дозволения г(оспо)д(а)рьского и росказана его м(и)л(о)сти есми не ехал и послал есми ѿ том до г(ос)ц(по)д(а)рѣ его м(и)л(о)сти дѣлака моего Горемыку <...>. А SPB II РАН, Коллекция Соловьева Сергея Васильевича. К. 124, ар. 1, nr. 9. Laiške nėra nurodyti metai, datuojame pagal nurodytas pareigybes. Stanislovas Kiška Gardino seniūnu tapo po Jono Jurgaičio Zaberezinskio nužudymo 1508 m. pradžioje. Nuo 1512 m. Stanislovas Kiška jau vykdė Žemės maršalkos pareigybę. Manytume, kad Stanislovas Kiška galėjo būti apšmeižtas valdovui, jog buvo prisidėjęs prie 1508 m. kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystės. Pietkiewicz K., *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka*, Poznań, 1995, p. 208; Spieralski Z., Kiszka Stanisław, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 12/4, zes. 55 (Kirkor Franciszek – Klobassa Zrędi Karol), Wrocław–Warszawa–Kraków, 1967, p. 515–517.

⁷¹⁰ Pskovskaja 2-ja letopis, p. 45; Pskovskaja 3-ja letopis. Strojevskij spisok, p. 131; Nikiforovskaja letopis, p. 35; Supraslskaja letopis, p. 58; Sluckaja letopis, p. 77; Akademičeskaja letopis, p. 107; Letopis Krasinskogo, p. 142; Letopis Račinskogo, p. 164; Olševskaja letopis, p. 190; Rumiancevskaja letopis, p. 211; Evreinovskaja letopis, p. 232; Bychoveco kronika, p. 155.

⁷¹¹ LM 12-oji Užk., nr. 60, p. 155; LM 6-oji Tbk., nr. 123, p. 96.

⁷¹² <...> Gastolt sitczet gefangen und muss seyn kopp lossen <...>. LECUB, Ab. II, Bd. 3, nr. 536, p. 381.

⁷¹³ Pskovskaja 2-ja letopis, p. 45; Pskovskaja 3-ja letopis. Strojevskij spisok, p. 131.

⁷¹⁴ CESXV, t. 3, nr. 296, p. 321–322.

Jonas Alšėniškis rugpjūčio 30 d. neteko galvų Vilniuje⁷¹⁵. Šie kunigaikščiai valdovo kalėjime turėjo praleisti maždaug 5 mėnesius⁷¹⁶.

Įtariamųjų laisvės suvaržymo trukmė priklausė nuo įvairių faktorių. Jau kelis kartus atkreipėme dėmesį į visos Rusijos metropolito Gerasimo atvejį, kuomet Ldk Švitrigaila „delsė“ įvykdyti mirties bausmę, laukdamas savo pavaldinių ir sąjungininkų Vitebske. Laisvės suvaržymas taip pat užtrukdavo dėl ilgai besitęsiančio teismo proceso, kuomet išdavyste kaltintas asmuo turėjo išsiginti nuo jam mestų kaltinimų bei išsiteisinti. Kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystės metu, 1508 m. pradžioje, valdovo arklidininkas Martynas Chreptavičius apkaltino valdovo dvarionį Teodorą Kolontajevą, kad tas tapo šios išdavystės kaltininku⁷¹⁷. Apie šią bylą buvo prisiminta po dviejų dešimtmečių – 1530 m. Tais metais kunigaikštis Jonas Krošinskis šaukė į Ponų tarybos teismą Teodorą Kolontajevą, kaltindamas pastarąjį, kad tas, kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystės metu, kartu su kitais išdavikais apiplėšė jo namus. Teodoras Kolontajevas dėl šio garbės įžeidimo kreipėsi į valdovą. 1530 m. birželio 24 d. rašte Ponų tarybai Ldk Žygimantas Senasis, prisimindamas 1508 m. Teodoro Kolontajevo išdavystės aplinkybes, teigė, „*kad buvo dėl to apkalbėtas, ir liepėme mes jį įkalinti, ir po to liepėme tuo reikalu tinkamą tyrimą įvykdyti ir išsiaiškinius dėl to užtektinai, kad jis yra tame reikale nekaltas ir yra tarnas mūsų doras ir ištikimas, vėliau jį mūsų malone apgaubėme ir jo valdas visas jam*

⁷¹⁵ Kolankowski L., *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1, 1377–1499, (toliau – Kolankowski L., *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*), Warszawa, 1930, p. 350; Volynskaja kratkaja letopis, p. 122.

⁷¹⁶ Tam prieštarautų S. C. Rowello publikuotas bylos nuorašas, aprašantis kunigaikščių Sluckių nubaudimą, kuris yra saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyriuje (LMAVB RS, *Rankraščių kolekcija B3*, F17–27, lap. 161v.–162). Rowell S. C., Priedas, nr. 7, p. 71–72; Jame yra įrašyta 1482 m. data: *Michael autem tunc Olelkonis et Joannes Georgii capsite plexi sunt Vilnae anno 1482 die 30 augusti <...>*. LMAVB RS, *Rankraščių kolekcija B3*, F17–27, lap. 162. Remiantis šiuo rankraščiu, kalinimas turėjo trukti net 17 mėnesių (sic!). Regis, čia įsivėlė perrašinėtojų klaida. Čartoriskių kunigaikščių bibliotekoje saugomame egzemplioriuje šios datos nėra. *Michael autem tunc Olelkonis et Joannes Georgii capite plexi sunt Vilnae, die 30 Augusti <...>*. BMCzK, 1662, lap. 317; Kolankowski L., *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, p. 350, 3 išnaša. Kitas nepriklausomas šaltinis – Trumpasis Voluinės metraštis taip pat pateikė 1481 m. rugpjūčio 30 d. datą. Volynskaja kratkaja letopis, p. 122.

⁷¹⁷ Martynas Chreptavičius perdavė šiuos kunigaikščio Mykolo Glinskio žodžius Ldk Žygimantui Senajam: «*тотъ замытокъ, который же есми вчинилъ, ни отъ кого сталься, только отъ Теодора Колонътаева*»; LM 2-oji Tbk., nr. 489, stulp. 1196.

*gražinome ir garbę jam palikome taip, kaip prieš tai pas mūsų tėvą ir brolių <...> buvo*⁷¹⁸.

Laisvės suvaržymo ir teismo proceso trukmė priklausė ir nuo XV a. viduryje susiklosčiusios politinės situacijos. Lietuvos didieji kunigaikščiai taip pat buvo renkami Lenkijos karaliais. Todėl dalį laiko praleisdavo ne Didžiojoje kunigaikštystėje, o Karalystėje. Lietuvos kilmingieji reikalavo, kad teismai, susiję su Lietuvos kilmingųjų reikalais, būtų nagrinėjami tik LDK teritorijoje. Pavyzdžiui, tokios nuostatos apraiškos buvo deklaruotos 1468 m. Kazimiero teisyne⁷¹⁹. Po 1508 m. kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystės dalis Lietuvos kilmingųjų buvo suimti dėl galimo bendradarbiavimo su išdavikais. Tarp jų pakliuvęs Albertas Goštautas Petrakavo seimo metu buvo išteisintas valdovo, bet reikalaujant Vilniaus vaivada Mikalojui Radvilai viešas atleidimas buvo atidėtas iki artėjančio Brastos seimo⁷²⁰.

Šaltiniuose yra užuominų, kurios liudija, kad teismo procesai, kuriuose buvo teisiami valdovo išdavikai, tikrai vyko jau XV a. pirmojoje pusėje. Visų pirma į akis krinta praktika, kuomet išdavyste kaltinti asmenys buvo įkalinami kartu su savo šeimos nariais. Kaip jau buvome minėję, kad tik tuomet, kuomet paaiškėdavo, jog išdaviko šeimos nariai nebuvo prisidėję prie išdavystės arba

⁷¹⁸ <...> *ужъ пришла была на него некоторая о том помова, и казали были есмо его осадити, а потом велели есмо тому обыскъ добрый въчынити и доведати ся о томъ достаточне, же он ест в том невинный и еси слуга нашъ добрый а верный, зася есмо его ласкою н(а)шою огорнули и имен(ь)я его есмо въси ему вернули и при ч(с)ти его заставили такъ, как перед тымон у-во отца и брата н(а)шого <...> былъ; LM 4-oji Tbk., nr. 510, p. 406; 1508 m. reabilituojant Teodorą Kolontajevą dalyvavo aukščiausi valstybės pareigūnai – Vilniaus vyskupas Vaitiekus Radvila, Vilniaus kaštelionas Aleksandras Alšėniškis, Trakų vaivada Mikalojus Mikalojaitis Radvila, Trakų kaštelionas ir Žemaitijos seniūnas Stanislovas Kęsgaila, valdovo maršalka Stanislovas Kiška ir valdovo pataurinkis Albertas Goštautas. LM 8-oji Užk., nr. 305, p. 251.*

⁷¹⁹ <...> *Пак ли не пригодитса нас въ Вѣликом князстве Литовьскомъ, и он имает[ь] паном радѣ нашей жаловати. И паном воеводам нашимъ по тог[о] послат[у], а велети перед собою поставити мощно и достотрети, будет[ь] ли тот такъ чинити, оусадити его у казнъ и держат[у] его до нашего исчаснаг[о] прїеханїа [rabraukta – aut.] <...>. Старостина И. П., Судебник Казимира 1468 г., Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1988–1989 годы, Москва, 1991, p. 339; vertimas į lietuvių kalbą: Kazimiero teisyne (1468 m.), spaudai parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė J. Jurginis, Vilnius, 1967, p. 18.*

⁷²⁰ Ši informacija yra žinoma iš 1521 m. paties Alberto Goštauto laiško popiežiaus legatui, kuris turėjo sutaukinti Albertą Goštautą su Vilniaus vaivada Mikalojumi Radvila. *А потом кдым ехал до маистату короля его м(и)л(о)сти у Пѣтрковѣ где был съемъ избране всего кролевства. Там корол его м(и)л(о)сть възнавши мою нѣвинность мѣне добровольнѣ со всег(о) выпустил. А вшакож пан воевода виленский тое мое вызв[о]лене прѣказил ажъ до соиму Берестейскому <...>. LM 3-oji Tbk., lap. 243v.; Malinovskis J., nr. 6, p. 409.*

apie ją nieko nenutuokė, jie buvo išteisinami⁷²¹. Remiantis PLS galima būtų daryti prielaidą, kad tokie asmenys turėjo išsiginti prisiekdami⁷²². Pavyzdžiui, XV a. pradžioje kunigaikščiai Teodoras Nesvyžiškis ir Aleksandras Olelka Vladimiraitis buvo kalinami kartu su savo šeimos nariais⁷²³. Taip pat reiktų atkreipti dėmesį, kad kunigaikštis Teodoras Nesvyžiškis, priesaikose Lenkijos karaliui Vladislavui III Jogailaičiui teigė, kad jis Ldk Švitrigailos turėjo būti nubaustas mirties bausme, o iš jo žmonos ir vaikų atimtos valdos ir garbė. 1432 m. lapkričio 7 d. Livonijos magistro laiške didžiajam Ordino magistrui teigiama, kad mirtimi tikrai buvo nubausti tik du iš keturių įkalintų ir išdavyste kaltintų Valmantaičių⁷²⁴.

Jau XV a. pabaigoje teismo procesas, kuriame buvo aiškinamos išdavystės aplinkybės, buvo įprastas reiškinys. 1481 m. sąmoksle prieš Ldk Kazimierą dalyvavę kunigaikščiai Mykolas Olelkaitis ir Jonas Alšėniškis prieš tai, kai jiems buvo įvykdyta mirties bausmė, taip pat buvo teisiami. Apie tai užsimena Trumpasis Voluinės metraštis, kuris pateikė net bylą nagrinėjusių teisėjų vardus. Teisėjai buvo didysis kunigaikštis bei aukščiausi valstybės pareigūnai – Vilniaus vaivada Alekna Sudimantaitis ir Trakų vaivada Martynas Goštautas⁷²⁵. Priešingai nei prieš pusę amžiaus kunigaikščio Teodoro Nesvyžiškio šeimos atveju tiek Olelkaičio, tiek Alšėniškio palikuonims nebuvo atimtas tėvų išdavikų palikimas⁷²⁶. „*Tinkamu tyrimu*“ turėjo būti suinteresuoti patys išdavyste kaltinti asmenys, o atsiradę įtarimai, vykdžius tokią nusikalstamą veiką, galėjo turėti rimtų pasekmių⁷²⁷. Prieš tai minėtas Teodoro

⁷²¹ Plačiau apie tai: 1.4.1. poskyryje.

⁷²² I. §3. ir I. §4. PLS, p. 66–68.

⁷²³ Kunigaikščio Nesvyžiškio atveju. Apie tai sužinome iš 1434 ir 1435 m. paties kunigaikščio priesaikų Lenkijos karaliui Vladislavui III Jogailaičiui. Ukrainski gramoti, t. 1, nr. 71, 72, p. 129–132; Kunigaikščio Olelkos atveju. Apie tai žinome iš paties kunigaikščio [1451–1454] m. privilegijos Trakų tįjūnui Ivanui Guščiai. *Коли есмо были у кн(я)зя великого Жикгимонта, не въ веремени з нашою кн(е)з(и)нею и з нашими детми <...>*. LM 25-oji Užk., nr. 46, p. 113; Taip pat apie tai liudija metraštinė tradicija: Bychoveco kronika, p. 155–157.

⁷²⁴ LECUB, Bd. 8, nr. 636, p. 373.

⁷²⁵ Volynskaja kratkaja letopis, p. 122.

⁷²⁶ Tai deklaravo 1499 m. byloje kunigaikščio Mykolo Olelkaičio sūnus Simonas Sluckis byloje su tėvo brolio žmona dėl dalies Slucko ir Kopyliaus valdų. *<...> и на том мя на всем отец мой оставил <...> а отца моего и мене его м(у)л(о)сть* [великий князь Казимир] в Слуцку и в Копыли ни в чом не рушыл <...>. LM 5-oji Užk., nr. 188, p. 116.

⁷²⁷ Pavyzdžiui, 1508 m. Čečersko vietininko Kurbakos atvejis. LM 8-oji Užk., nr. 416, p. 312–313.

Kolontajevo atvejis rodo, kad iš išdavyste įtariamų asmenų jų įkalinimo atveju buvo konfiskuojamos valdos, tačiau garbė atimama tik tuomet, kuomet kaltinimai pasitvirtindavo: „*ir jo valdas visas jam grąžinome ir garbę jam palikome*“⁷²⁸. Įtariamieji taip pat prarasdavo turėtas pareigybes. Pavyzdžiui, po suėmimo 1509 m. pradžioje Albertas Goštautas neteko Naugarduko vaivados urėdo⁷²⁹. Išdavystės nusikaltimu įtariamais, tačiau į kitas šalis pabėgę asmenys, prarasdavo ne tik kilnojamą ar nekilnojamą turtą, bet ir savo garbę⁷³⁰.

Sunku pasakyti, kokią vietą valdovo išdavikų bylose užėmė didžiojo kunigaikščio institucija. Pats valdovas niekada nesibylinėjo ieškovo vaidmenyje. Net ir bylose, kurios buvo susijusios su lojalumo ir ištikimybės peržengimu, valdovas atliko ne ieškovo, o teisėjo vaidmenį. Kryptingos potencialių išdavikų paieškos valdovo institucija nevykdė, tačiau šią pareigą perleido patikimiems pavaldiniams. Pavyzdžiui, po Ašmenos perversmo 1432 m. rugsėjį – 1433 m. sausį, Sudimantas Dargaitis išdavyste apkaltino vieną iš Ldk Žygimanto Kęstutaičio šalininkų – Krevo vietininką Vosylių Zenovijaitį: „*ir ponas Sudimantas <...> poną Vosylių <...> apšmeižė didžiajam kunigaikščiui Žygimantui dėl to, kad ponas Vosylius <...> laikė Krevo pilį Švitrigailos naudai*“⁷³¹. Už šią „paslaugą“ Ldk Žygimantas Kęstutaitis Sudimatą Dargaitį apdovanojo išdaviko valdomis bei, matyt, Vosylius Zenovijaičio turėta Krevo seniūno pareigybe⁷³². Panašioje situacijoje 1511 m. buvo atsidūręs valdovo dvarionis Eustachijus Daškovičius, kadangi jį didžiojo kunigaikščio išdavyste kaltino kunigaikštis Timotiejus Kapusta⁷³³.

⁷²⁸ *и имн(ь)я его есмо въси ему вернули и при ч(с)ти его заставили*. LM 4-oji Tbk., nr. 510, p. 406.

⁷²⁹ *Urzednicy centralni i dostojnicy WKL*, p. 207.

⁷³⁰ 1523 m. kovo 29 d. Ldk Žygimanto Senojo pasiuntinybės tekstas pas Moldavijos vaivadą Steponą. Garbė kilnojamasis turtas ir valdos buvo grąžintos Ldk Kazimiero laikais pabėgusiems pavaldiniams. [Ldk Kazimieras juos] *зася в ласку свою их приимоваль, и при чтяхъ, именьяхъ и скарбехъ их заставляль <...>*. LM 7-oji Užk., nr. 229, p. 421.

⁷³¹ 1467 m. birželio 7 d. Ldk Kazimiero įgaliotų asmenų teismo sprendimas pono Alekno Sudimantaičio byloje su ponu Jurgiu Zenovijaičiu dėl žemės valdų prie Markovo. *<...> и панъ Судимонтъ <...> пана Василья <...> обадил великому кн(я)зю Жикгимонъту тымъ обычаемъ, ижъ пан Василю <...> держаль город Крево на Швитрыкгаила <...>*. LM 25-oji Užk., nr. 215, p. 268.

⁷³² LM 25-oji Užk., nr. 215, p. 268–270; Sudimantas Dargaitis pirmą kartą Krevo seniūnu pareigybėje minimas 1433 m. sausio 20 d. Ldk Žygimanto Kęstutaičio priesaikos rašte Lenkijos karaliui Jogailai. AU, nr. 59, p. 94. Sudimantas Krevo seniūno pareigas vykdė 1433–1434 m. Petrauskas R., Priedas, Ponas savo žemėje, p. 22.

⁷³³ LM 2-oji Tbk., nr. 155, stulp. 770–772.

Apibendrinant poskyrį reiktų atkreipti dėmesį, kad net iki XVI a. pirmosios pusės, pasitaikydavo atvejų, kuomet didysis kunigaikštis skirdavo mirties bausmę galimiems išdavikams be teismo sprendimo. Nuo pat XV a. pirmosios pusės pastebima ir priešinga tendencija. Kaltinamieji valdovo išdavyste, bent jau dalis kilmingųjų, pasitikėjo valdovo teisingumo galia, todėl laisvai leidosi apriboti savo laisvę ir būti teisiami. Iš suimtųjų buvo atimamos pareigybės, perimamas kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas ir perduodamas administruoti valdovo išdo naudai tol, kol buvo priimamas galutinis teismo sprendimas. Išteisinti asmenys atgaudavo turtą, o jų garbė buvo atstatoma. Nuteistieji prarasdavo ne tik savo turtą ar gyvybę, bet taip pat garbę.

Iki teismo proceso pradžios laisvės apribojimas galėjo būti vykdomas dviem būdais – valdovo arba privačiame kalėjime ir įkalinant lygtinai. Dažniausiai kalėjime buvo kalinami eiliniai kilmingieji, o valstybės galingiausieji tik esant svariems išdavystės veiklos įrodymams. Kol kas trūksta duomenų, tačiau bendra tendencija liudytų, kad asmenys, nubausti mirties bausme už valdovo išdavystės nusikaltimą, buvo prieš tai kalinti kalėjime. Manytume, kad kalinimas kalėjime, viena vertus, galėjo būti vykdomas baiminant, jog įtariamieji galėtų pabėgti, taip išvengiant teisingumo. Kita vertus, jis galėjo būti panaudotas kaip išdavikų paniekimo būdas, kuomet ilgo kalinimo metu nusikaltėliai turėjo prarasti išorinius kilmės arba socialinės padėties ženklus, galbūt prarasti vidinę pusiausvyrą.

Priešingai, lygtinis įkalinimas turėtų būti suvokiamas kaip vienas iš reabilitacijos proceso etapų. Šis kalinimo būdas buvo materialiai naudingas didžiojo kunigaikščio institucijai. Laiduotiniai turėjo mokėti laidą, o ilgai trukusiančio reabilitacijos procese, jie taip pat teikdavo valdovui įvairias pinigines sumas. Laiduotinių saugumu rūpinosi už juos laidavę asmenys, kurie dažniausiai buvo susiję su laiduotiniais giminystės arba draugystės saitais.

Kol kas lieka atviras klausimas dėl išdavyste kaltintų asmenų laisvės apribojimo trukmės. Kodėl dalis kilmingųjų teisingumo sulaukdavo greičiau, o kita dalis jų iki teismo sprendimo ir nuosprendžio priėmimo buvo kalinami ilgą

laiką (pavyzdžiui, 1481 m. sąmokslininkų atveju)? Šį klausimą iš dalies mėginsime atsakyti, įsigilinę į mirties bausmės vykdymo praktiką.

2.2.2. Egzekucija

Šaltiniai, pristatantys mirties bausmės vykdymą valdovo išdavikams, yra labai lakoniški. Dažniausiai juose minimas tik pats mirties bausmės vykdymo faktas, retkarčiais mirties bausmės vykdymo forma. Valdovo išdavikai buvo nuskandinami, jiems buvo kertamos galvos, kartais – sudeginami ant laužo arba pakariami.

Mirties bausmė nuteistų išdavikų atvejais

Data ir šaltinis	Asmenys	Soc., polit. statusas	Išdavystės tipas	Teisėtumas	Mirties bausmės forma
1409–1410 ⁷³⁴	Markvardas Zalcbachas	Brandenburgo komtūras	įžeidimas žodžiu	be teismo sprendimo	nukirsdinimas
1409 ⁷³⁵	du Švitrigailos šalininkai	kunigaikščiai	–	–	nukirsdinimas
1433 ⁷³⁶	Ldk Žygimanto Kęstutaičio pasiuntiniai pas Ldk Švitrigailą	–	–	–	nuskandinimas
1433 ⁷³⁷	Ldk Švitrigailos pasiuntiniai pas Lk Jogailą, suimti ir perduoti Ldk Žygimantui Kęstutaičiui	–	–	–	nukirsdinimas
1433 ⁷³⁸	Mykolas Alšėniškis	kunigaikštis, Kijevo vaivada	–	–	nuskandinimas
1435 ⁷³⁹	Gerasimas	visos Rusijos metropolitas	pasikėsinimas nužudyti	–	sudeginimas
1447 ⁷⁴⁰	penki broliai iš Valažino	kunigaikščiai	pasikėsinimas nužudyti	–	–

⁷³⁴ Mirties bausmė 1410: Długosz Banderia Prutenorum, p. 26–27; 1409 m. kaltinimas išdavyste: CEV, nr. 427, p. 200.

⁷³⁵ Arbusow L., Zwölf Urkunden, nr. 1, p. 265–266.

⁷³⁶ LECUB, Bd. 8, nr. 661, p. 393.

⁷³⁷ LECUB, Bd. 8, nr. 661, p. 393.

⁷³⁸ Nikiforovskaja letopis, p. 34; Šis epizodas taip pat pristatomas ir kituose viduriniojo Lietuvos metraščių sąvado redakcijose. Supraslskaja letopis, p. 57; Sluckaja letopis, p. 77; Akademičeskaja letopis, p. 107; Letopis Krasinskogo, p. 142; Letopis Račinskogo, p. 164; Olševskaja letopis, p. 189–190; Rumiancevskaja letopis, p. 211; Evreinovskaja letopis, p. 232.

⁷³⁹ Pskovskaja 2-ja letopis, p. 45; Pskovskaja 3-ja letopis. Strojevskij spisok, p. 131; Taip pat: Nikiforovskaja letopis, p. 35; Supraslskaja letopis, p. 58; Sluckaja letopis, p. 77; Akademičeskaja letopis, p. 107; Letopis Krasinskogo, p. 142; Letopis Račinskogo, p. 164; Olševskaja letopis, p. 190; Rumiancevskaja letopis, p. 211; Evreinovskaja letopis, p. 232; Bychoveco kronika, p. 155.

⁷⁴⁰ Vienas iš jų Suchta. Joannis Długosz senioris, t. 14, p. 29, 139; Bychoveco kronika, p. 159.

1481 ⁷⁴¹	kunigaikščių Mykolo Olelkaičio ir Jono Alšėniškio šalininkai	–	pasikėsinimas nužudyti	–	nukirsdinimas
1481 ⁷⁴²	Mykolas Olelkaitis	Slucko ir Kapyliaus kunigaikštis	pasikėsinimas nužudyti	teismo sprendimu	nukirsdinimas
1481 ⁷⁴³	Jonas Alšėniškis	Alšėnų ir Dubrovicos kunigaikštis	pasikėsinimas nužudyti	teismo sprendimu	nukirsdinimas
[1490–1492] ⁷⁴⁴	Liudvikas Jonaitis	bajoras	dokumentų klastojimas	teismo sprendimu	_745
1508 ⁷⁴⁶	Kurbaka	bajoras ⁷⁴⁷	maišto bendrininkas	be teismo sprendimo	nuskandinimas ⁷⁴⁸
1522 ⁷⁴⁹	Mitka Vnučkaitis	bajoras	dokumentų klastojimas	teismo sprendimu	mirties bausmė, ieškovo prašymu, pakeista į laisvės praradimą
[1528–1539] ⁷⁵⁰	Mikalojus Tunkelis	bajoras ⁷⁵¹	dokumentų klastojimas	teismo sprendimu	_752
1529 ⁷⁵³	Mikalojus	–	dokumentų klastojimas	teismo sprendimu	_754
1529 ⁷⁵⁵	Blažekas	–	dokumentų klastojimas	teismo sprendimu	_756
1535 ⁷⁵⁷	vėliavininkas	_758	karinio dalinio (vėliavos) neteisėtas išformavimas karo sąlygomis	–	–

Pavienės užuominos šaltiniuose neleidžia rekonstruoti šios ceremonijos tiesiogiai. Todėl tolimesniame tyrime pasinaudosime analogijos prieiga. Visų pirma reiktų atkreipti dėmesį, kad tiriamajame laikotarpyje yra žinomas tik vienas detalus mirties bausmės vykdymo aprašymas, todėl pasinaudosime būtent juo. Šis aprašymas nebuvo surašytas kryptingai. Priešingai, jis atsirado labai atsitiktinai. Mirties bausmės vykdymas buvo aprašytas viename 1515 m. teismo

⁷⁴¹ CESXV, t. 3, nr. 296, p. 321–322.

⁷⁴² LMAVB RS, *Rankraščių kolekcija B3*, F17–27, lap. 162; BMCzK, 1662, lap. 317; Volynskaja kratkaja letopis, p. 122.

⁷⁴³ LMAVB RS, *Rankraščių kolekcija B3*, F17–27, lap. 162; BMCzK, 1662, lap. 317; Volynskaja kratkaja letopis, p. 122.

⁷⁴⁴ LM 5-oji Užk., nr. 13, p. 44.

⁷⁴⁵ Sudėginimas?

⁷⁴⁶ LM 8-oji Užk., nr. 416, p. 313.

⁷⁴⁷ Čečersko vietininkas.

⁷⁴⁸ Ldk Žygimantas Senasis buvo įsakęs išdaviką pakarti.

⁷⁴⁹ LM 12-oji Užk., nr. 60, p. 155.

⁷⁵⁰ LM 6-oji Tbk., nr. 123, p. 96.

⁷⁵¹ Dijokas iš Eišiškių.

⁷⁵² Sudėginimas?

⁷⁵³ LM 51-oji Užk., nr. 28, p. 52.

⁷⁵⁴ Sudėginimas?

⁷⁵⁵ LM 51-oji Užk., nr. 28, p. 52.

⁷⁵⁶ Sudėginimas?

⁷⁵⁷ Radzivillovsckije akty, nr. 80, p. 175.

⁷⁵⁸ Bajoras/kunigaikštis?

sprendime. Atsitiktiniu jį galima būtų laikyti dėl vienos priežasties – šis egzekucijos aprašymas atsirado dėl to, kad nuteistojo buvo pasigailėta.

1515 m. gegužės mėnesį žemės maršalka Jonas Radvila sprendė Stanislovo Butkaičio našlės Barboros bei jos vaikų Jono ir Andriejaus bylą su velionio vyro broliu Kasparu dėl vyro turto dalies⁷⁵⁹. Iš naracinės teismo sprendimo dalies aiškėja, kad Stanislovas, dar Ldk Aleksandro valdymo laikotarpiu, buvo nužudęs vieną iš savo brolių, todėl kiti du – Kasparas ir Venclovas, kreipėsi į valdovo teismą dėl brolių žudystės. Bylą išsprendęs didysis kunigaikštis Aleksandras ir Ponų taryba: „*įsakė <...> už tokį smurtą jį įduoti rotušei, [kad būtų] nubaustas*“⁷⁶⁰. Ką tik nuteistas Stanislovas, tuoj pat po teismo nuosprendžio paskelbimo, buvo vedamas į egzekucijos vietą⁷⁶¹. Kasparas Butkaitis taip prisiminė šį epizodą – „*Ir mes jį buvome vedę su mūsų broliu su Venclovu į rotušę, su valdovo [paskirtu] žvelgūnu, kurio vardas Bogušas Vaitkaitis, taip pat gi tuo metu su mumis buvo kitų gerųjų žmonių, valdovo bajorų, daugybė*“⁷⁶².

Pacituotame epizode, kurį prisiminė Kasparas Butkaitis, galime užčiuopti kelias mirties bausmės proceso detales. Visų pirma į akis krenta paminėtos trys asmenų grupės, dalyvavusios egzekucijos procese: ieškovai, valdovo asmenį reprezentavęs žvelgūnas ir, matyt, atsitiktiniai žiūrovai, kurių tarpe svarbiausią vietą užėmė ne miestiečiai (sic!), o valdovo bajorai. Anot Michelio Foucaulto, viena vertus, aplink vedamą nuteistą besirenkanti publika turėjo tapti būsimos mirties bausmės liudininkais, kita vertus, besirenkantys asmenys tapo šio proceso garantais bei tam tikru mastu paties mirties bausmės vykdymo dalyviais⁷⁶³. Iš paties Kasparo Butkaičio žodžių galime suvokti, kad besirenkančios publikos dalyvavimas buvo viena iš mirties bausmės vykdymo

⁷⁵⁹ LM 1-oji Tbk., nr. 187, stulp. 246–249.

⁷⁶⁰ <...> *сказалъ <...> за таковое мардерство выдати его на ратушь на згубеньє*. LM 1-oji Tbk., nr. 187, stulp. 247.

⁷⁶¹ Regis, tokia praktika buvo paplitusi visoje Europoje. Ferr J. R., The Death of a Judge: Performance, Honor and Legitimacy in Seventeenth-Century France, *The Journal of Modern History*, vol. 75/1, 2003, p. 1–22.

⁷⁶² *И мы его повѣли были зъ братомъ своимъ зъ Венславомъ на ратушь зъ вижомъ господарьскимъ, наймя зъ Богушомъ Войтковичомъ, где жь было иншихъ людей добрыхъ, боіарь господарьскихъ въ тотъ часъ съ нами досыть*; LM 1-oji Tbk., nr. 187, stulp. 247.

⁷⁶³ Foucault M., *Disciplinuoti ir bausti*, p. 71.

sąlygų, kadangi susirinkusių *gerųjų žmonių, valdovo bajorų* buvo *daugybė (досыць)*⁷⁶⁴.

Manytume, kad valdovo išdavikų egzekucijos kontekste, bent jau iki XV a. pabaigos, kuomet mirties bausmės sulaukdavo dažniausiai aukščiausi valstybės pareigūnai arba aukščiausio socialinio statuso asmenys, bausmės viešumą ir teisėtumą turėjo užtikrinti ne „eiliniai“ valdovo bajorai, tačiau valstybės galingiausieji. Šią prielaidą darome dėl kelių netiesioginių užuominų šaltiniuose. Visų pirma, kaip jau buvome minėję, valdovo išdavikų bylas sprendavo valdovas su aukščiausiais valstybės pareigūnais. Antra, ilgas išdavikų kalinimas galėjo būti susijęs su tuo, kad į teismą ir egzekuciją turėjo susirinkti didelis tinkamų kilmingųjų skaičius. Pavyzdžiui, dalis 1481 m. sąmokslininkų, kurie ketino nužudyti Ldk Kazimierą, mirtimi buvo nubausti netrukus po suėmimo, o kunigaikščiai Mykolas Olelkaitis ir Jonas Alšėniškis kalinti ilgą laiką⁷⁶⁵. Nors Kasparo Butkaičio nupasakota mirties bausmė turėjo vykti miestietiškoje aplinkoje, tačiau pagrindiniais įvykio liudininkais buvo ne miestiečiai, o valdovo bajorai⁷⁶⁶. Kaip analogais taip pat galėtume remtis besivaidijančių aukščiausių valstybės pareigūnų atvejais. Pavyzdžiui, 1503 m. sutaikant „mirtinai“ susipykusius žemės maršalką Joną Zaberezinskį ir valdovo dvaro maršalką kunigaikštį Mykolą Glinskį dalyvavo Vilniaus vyskupas Vaitiekus Taboras, Vilniaus vaivada ir kancleris Mikalojus Radvila, Trakų kaštelionas ir Žemaitijos seniūnas Stanislovas Kęsgaila, Smolensko vietininkas Stanislovas Kiška, valdovo maršalka ir Polocko vietininkas Stanislovas Hlebavičius bei valdovo sekretorius Erazmas Ciolekas. Taip pat net Lenkijos karalystės pareigūnai – Lenčicos vaivada Petras Myškovskis, karaliaus dvaro maršalka Jonas Rabštynskis, karaliaus sekretorius Jonas Laskis ir stalininkas

⁷⁶⁴ Istorinis baltarusių kalbos žodynas pateikia 3 šio žodžio reikšmes. Pirmoji – daug, kitos dvi – užtekinai, pakankamai. Досыць, досеть, досить, досить, дость, досыць, *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып., 9, Мінск, 1989, p. 35–35.

⁷⁶⁵ CESXV, t. 3, nr. 296, p. 321–322; Kolankowski L., *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, p. 350; Volynskaja kratkaja letopis, p. 122.

⁷⁶⁶ LM 1-oji Tbk., nr. 187, stulp. 247.

Petras Narcinovičius⁷⁶⁷. Visi šie asmenys turėjo garantuoti besivaidijančių šalių geranoriškumą, laikantis duotų įsipareigojimų.

Didysis kunigaikštis skyrė ir įteisino nuosprendį išdavikams, o teismo sprendimo vykdymas buvo perleidžiamas ieškovams bei valdovo asmenį reprezentuojančiam, tam reikalui paskirtam žvelgūnui⁷⁶⁸. Šaltiniai nutyli, ar valdovas asmeniškai galėjo stebėti egzekuciją. Galime įtarti, kad tokioje situacijoje galėjo atsidurti Ldk Švitrigaila, mirtimi bausdamas kunigaikštį Mykolą Alšėniškį ir visos Rusios metropolitą Gerasimą. Regis, Ldk Kazimiero akivaizdoje mirtimi buvo nubausti Valažino kunigaikščiai⁷⁶⁹; taip pat ir kunigaikščiai Mykolas Olekaitis ir Jonas Alšėniškis buvo nukirsdinti Vilniuje – prieš pilies vartus prie tilto per Vilnelę⁷⁷⁰. Pastarieji mirties bausmės sulaukė tik tuomet, kuomet į Vilnių atvyko Ldk Kazimieras. Remiantis didžiojo kunigaikščio itinerarijumi bei Trumpojo Voluinės metraščio duomenimis, jis į Vilnių atvyko tik rugpjūčio pabaigoje. Nuteisęs išdavikus, Vilniuje praleido 2–3 savaites, vėliau sugrįžo atgal į Trakus⁷⁷¹.

Manytume, kad aukščiausio socialinio statuso asmenų egzekucijos turėjo būti vykdomos seimų metu, kuomet iš anksto numatytoje vietoje susirinkdavo bent dalis Ponų tarybos narių, aukščiausių valstybės urėdų. Konkrečių, šį procesą paliudijančių pavyzdžių neturime. Šią prielaidą darome, remdamiesi žinomais, išdavyste kaltintų ir išteisintų asmenų atvejais. Pavyzdžiui, 1504 m. Brastos seimo metu Ldk Aleksandras ir Ponų taryba išteisino valdovo išdavyste kaltintą ir į Maskvos valstybę pabėgusį Eustachijų Daškovičių⁷⁷². Ten pat,

⁷⁶⁷ [1503] m. gegužės 17 d. Ldk Aleksandro teismo sprendimas kunigaikščio Mykolo Glinskio ir Jono Zaberezinskio byloje. LM 6-oji Užk., nr. 515, p. 303.

⁷⁶⁸ Plačiau apie žvelgūnų (kitaip dar vadinamų vižų) funkcijas: Zakrzewski A., *Wiz w prawie litewskim XVI w., Czasopismo prawno-historyczne*, t. 37, sesz. 2, Poznań, 1985, p. 153–165 [už nuorodą dėkoju Irenai Valikonytei]; Machovenko J., Diečkaus ir vižų institutų užuomazga ir raida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, *Teisė*, t. 46, Vilnius, 2003, p. 93–96.

⁷⁶⁹ Bychoveco kronika, p. 159.

⁷⁷⁰ <...> *ante Portam ad pontem Viliae* <...>. Rowell S. C., *Priedas*, nr. 7, p. 71–72; LMAVB RS, *Rankraščių kolekcija B3*, F17–27, lap. 162.

⁷⁷¹ Rutkowska G., *Itinerarium króla Kazimierza*, p. 295–296; Volynskaja kratkaja letopis, p. 122.

⁷⁷² 1511 m. Ldk Žygimanto teismo sprendimas kunigaikščio Timotiejaus Kapustos ir Eustachijaus Daškovičiaus byloje. <...> *и его милость господарь, будучы в тотъ часъ на соиме великом со всеми паны радами въ Берестыи, узнавши невинность мою, отпустилъ ми гневъ свой и зася въ ласку свою панскую принялъ, и имения мои всѣ мне поотдавалъ* <...>. LM 2-oji Tbk., nr. 155, p. 771.

Brastoje, 1511 m. seimo metu viešai buvo išteisintas, prie kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystės įtariamai prisidėjęs, Albertas Goštautas⁷⁷³.

Iš Stanislovo Butkaičio egzekucijos aprašymo galime numanyti, kad žvelgūno funkcijos apsiribojo teisingumo vykdymo priežiūra, į tolimesnius, besikeičiančius įvykius, jis visiškai nesikišo. Į akis krinta viena žvelgūną apibūdinanti detalė. Regis, egzekucijos procesas nebuvo surašytas kažkokiu atskirame dokumente arba rašte, tačiau 1515 m. spręstos bylos atsakovas – Kasparas Butkaitis prisiminė žvelgūno vardą⁷⁷⁴. Manytume, kad tai galėjo įvykti dėl dviejų priežasčių. Pirma, broliai galėjo pažinti šį asmenį, o tai galėjo būti viena iš žvelgūno asmens pasirinkimo priežasčių⁷⁷⁵. Tokiu atveju žvelgūnas turėjo tapti tarpininku, kuriuo pasitikėjo abi šalys, tiek teisingumo siekiantys ieškovai, tiek teisingumą paskiriantis valdovas. Antra, Bogušas Vaitkaitis galėjo būti dažnai skiriamas atlikti žvelgūno funkciją, todėl jis buvo gerai žinomas kaip teismo pareigūnų pagalbininkas.

Kasparo Butkaičio lūpomis paliudytą mirties bausmės vykdymo istoriją turėtume papildyti dar keliomis detalėmis. Kasparas taip prisiminė tolimesnes egzekucijos aplinkybes: „*ir kai mes jį atvedėme į rotušę, jis ėmė mūsų prašyti, kad mes jam leistume [atlikti] išpažintį, ir mes jam leidome [atlikti] išpažintį; ir po to jis atsiuntė pas mus tėvus bernardinus ir kitus dvasininkus, prašydamas mūsų, kad mes jo pasigailėtume*“⁷⁷⁶. Šiame pasakojimo epizode galime išskirti dvi svarbias alokacijas, susijusias su mirties vykdymo aplinkybe, bei du veiksmus, nulėmusius tolimesnius įvykius.

Visų pirma ieškovai, teismo paskirtas žvelgūnas ir susirinkusi publika iš teismo proceso vietos persikėlė prie rotušės. Rotušėje buvę miesto pareigūnai

⁷⁷³ 1521 m. Alberto Goštauto raštas popiežiaus legatui. LM 3-oji Tbk., lap. 243v.; Malinovskis J., nr. 6, p. 409; Любавский М., *Литовско-русский сейм*, Москва, 1900, p. 187–188.

⁷⁷⁴ Nėra aišku, kada tiksliai ši byla galėjo būti nagrinėta ir kuriame mieste vyko šis procesas. Akivaizdu, kad byla sprendė Ldk Aleksandras, valdęs 1492–1506 m. Ši byla galėjo būti spręsta prieš dešimtmetį arba dar anksčiau. LM 1-oji Tbk., nr. 187, stulp. 247–248.

⁷⁷⁵ Taip pat reiktų atkreipti dėmesį, kad Bogušas Voitkovičius taip pat buvo ir valdovo dvarionis, todėl jis buvo „pažįstamas“ ne tik ieškovams, bet ir valdovui. Bogušas yra minimas 1509–1510 m. LM 8-oji Užk., nr. 558, p. 408; LM 1-oji Tbk., nr. 29, stulp. 31–32.

⁷⁷⁶ <...> и какъ есмо привѣли его на ратушь, онъ почаль намъ чоломъ бити, абыхмо ему допустили сповѣдатися, и мы ему допустили сповѣдатися; а потомъ онъ прислалъ до насъ отцовъ Бернадыновъ и иншихъ духовныхъ, просячи насъ, абыхмо его на смерть не выдали; <...>. LM 1-oji Tbk., nr. 187, stulp. 247.

turėjo skirti budelį bei prižiūrėti tolimesnės egzekucijos, kuri turėjo būti įvykdyta prie rotušės esančioje turgaus aikštėje, aplinkybes⁷⁷⁷. Procesijai atvykus į mirties bausmės vykdymo vietą, pasmerktasis kreipėsi į brolius, prašydamas atlikti priešmirtinę išpažintį ir priimti Eucharistiją. Tai buvo vienas iš pagrindinių, krikščioniškajai visuomenei būdingų žingsnių, laukiant ateinančios mirties⁷⁷⁸. Broliai suteikė šią malonę, tuomet nuteistasis buvo nuvestas į Bernardinų vienuolyną, matyt, lydimas žvelgūno, kadangi Kasparas ir Venclovas liko rotušės prieigose.

Po to, kai Stanislovas atliko išpažintį ir priėmė Eucharistiją, pas brolius sugrįžo vienuoliai ir dvasininkai, prašydami jų, kad būtų pasigailėta nuteistojo. Iš Kasparo Butkaičio pasakojimo galime susidaryti įspūdį, kad pasigailėjimo prašė pats Stanislovas, o vienuoliai ir dvasininkai atliko įtakingų tarpininkų vaidmenį. Kasparas Butkaitis tokiais žodžiais apibūdino egzekucijos atomazgą: „*su savo broliu Venclovu pasitarę <...> neišdavėme jo mirčiai, paleidome mes jį, kad jis pats už savo nuodėmę atgailautų*“⁷⁷⁹. Taigi malonės prašymas buvo įvykdytas. Anot Kasparo, specialios sankcijos, kuri turėjo būti suteikta valdovo arba jo asmenį reprezentuojančio žvelgūno, tam, kad būtų pakeistas didžiojo kunigaikščio teismo nuosprendis, nereikėjo. Malonės suteikimui pakako bendro ieškovų susitarimo. Anot Grigorijaus Demčenkos, LDK baudžiamosios teisės praktikoje ieškovai net ir po teismo nuosprendžio paskelbimo dažnai susitaikydavo arba atleisdavo nuo bausmės atsakovus⁷⁸⁰. Stanislovo Butkaičio našlės Barboros bei jos vaikų Jono ir Andriejaus bylą su velionio vyro broliu Kasparu sprendęs žemės maršalka Jonas Radvila po to, kai išklausė Kasparo Butkaičio liudijimą, atmetė našlės ir jos vaikų pretenzijas⁷⁸¹. Teismo sprendimas

⁷⁷⁷ Iš Kasparo Butkaičio pasakojimo negalime nustatyti, kuriame mieste buvo vykdomas šis procesas. Šią analogiją darome remdamiesi Jano Obsto tyrimu, kuris yra skirtas Vilniaus miesto budeliams. Obst J., *Kat miasta Wilna*, p. 25.

⁷⁷⁸ Paknys M., *Mirtis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius, 2001, p. 369; Paknys M., *Mirtis LDK kultūroje XVI – XVIII a.*, Vilnius, 2008, p. 129–131.

⁷⁷⁹ <...> зъ братомъ своимъ Венславомъ помысливши <...> на смерть есмо его не выдали, пустили есмо его, абы онъ самъ за тотъ свой грѣхъ покутоваль. LM 1-oji Tbk., nr. 187, stulp. 247.

⁷⁸⁰ Ši praktika yra LDK baudžiamosios teisės išskirtinis, skiriamasis bruožas. Демченка Г., *Наказание по Литовскому Статуту*, p. 258–266.

⁷⁸¹ LM 1-oji Tbk., nr. 187, stulp. 248–249.

byloja, kad teisėjas nesuabejojo dvasininkų ir vienuolių įsitraukimo į egzekucijos procesą galimybe, taip pat teisėtu veiksmu laikė nuteistojo prašymą ir ieškovų suteiktą malonę.

Vienuolių ir dvasininkų tarpininkavimas galėjo turėti kur kas gilesnę prasmę, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio. Brolžudystė, kuri buvo visų pirma kvalifikuota kaip pasaulietinis smurto (*мардерство*)⁷⁸² nusikaltimas bei nagrinėjama pasaulietiniame valdovo teisme, turėjo gilią religinę potekstę, kadangi prieštaravo vienam iš dešimties Dievo įsakymų. Manytume, kad išpažinties ir Eucharistijos suteikimas bei vienuolių ir dvasininkų tarpininkavimas, perkėlė akcentus nuo smurto kaip pasaulietinio nusikaltimo, link nuodėmės (*зрех*)⁷⁸³, kaip religinių taisyklių peržengimo. Kaip parodė Gitanos Zujienės tyrimas, dar XVII a. pirmojoje pusėje nusikaltimas buvo laikomas ne tik teisės normų sulaužymu (nusikaltimu visuomenei), bet kartu nusikaltimu prieš Dievą. Bausmei už nusikaltimą taip pat buvo suteikiama sakralinė reikšmė, kadangi bausmės tikslas buvo atkurti sakralinį teisingumą⁷⁸⁴.

Kasparo Butkaičio pasakojimą turėtume papildyti dar keliomis detalėmis, kurios reprezentuoja mirties bausmę, skirtą asmenims, įvykdžiusiems valdovo išdavystės nusikaltimą. Anot Maïté Billoré, iš išdavikų prieš egzekuciją buvo atimami jų socialinę padėtį arba kilmę liudijantys ženklai, o jie patys – perrengiami paprastomis drobinėmis marškomis bei kalinami sukaustyti grandinėse. Taip buvo elgiamasi ne tik su išdavikais pasauliečiais, bet ir su dvasininkais⁷⁸⁵. Visos Rusios metropolitas Gerasimas į Vitebską buvo atgabentas sukaustytas grandinėse. Vėliau kalinamas ne tiek dėl tos priežasties, kad buvo baiminamasi, jog jis galėtų pasprukti, kiek tam, kad būtų pažemintas jo orumas ir įspausta gėdos žymė⁷⁸⁶. Po teismo proceso nuteistieji išdavikai daug brutaliau negu kiti nusikaltėliai, buvo gabenami į egzekucijos vietą, žeminant

⁷⁸² Anot Kasparo Butkaičio pasakojimo, brolžudystė buvo klasifikuota kaip smurto nusikaltimas. LM 1-oji Tbk., nr. 187, stulp. 247.

⁷⁸³ Anot Kasparo Butkaičio brolio buvo pasigailėta dėl to, kad jis atgailautų už savo nuodėmę. <...> *абы онъ самъ за тотъ свой грѣхъ покутовалъ*. LM 1-oji Tbk., nr. 187, stulp. 247.

⁷⁸⁴ Zujienė G., Mirties bausmė Žemaičių pilies teisme, p. 118.

⁷⁸⁵ Billoré M., Introduction, p. 25–26.

⁷⁸⁶ Pskovskaja 2-ja letopis, p. 45; Pskovskaja 3-ja letopis. Strojevskij spisok, p. 131.

juos įvairiausiai būdais. 1433 m. vasario 11 d. laiške didžiajam Ordino magistrui Ldk Žygimanto Kęstutaičio aplinkoje buvęs Mevės komtūras Liudvikas fon Lancè pranešė apie kelias egzekucijas, kurios tuo metu buvo įvykdytos valdovo išdavyste kaltintiems asmenims. Prieš tai, kai vieni pasmerktieji buvo nuskandinti, o kiti nukirsdinti, jie į egzekucijos vietą buvo „*velkami gatvėmis*“⁷⁸⁷, matyt, pririšus juos prie arklių. Kaip parodė Johno G. Bellamy tyrimas, toks pasmerktojo išdaviko „gabenimo“ būdas į mirties bausmės vykdymo vietą buvo labai paplitęs viduramžių Anglijoje⁷⁸⁸.

Regis, didžiojo kunigaikščio vaidmuo valdovo išdavikų egzekucijos metu buvo kur kas svaresnis negu baudžiant kitus nusikaltėlius. 1522 m. kažkoks Mitka Vnučkaitis už valdovo raštų klastojimą turėjo būti nubaustas mirties bausme⁷⁸⁹, tačiau bylos ieškovas⁷⁹⁰ valdovo dvaro maršalka Jurgis Iljiničius: „*mūsų [Ldk Žygimantą Senajį] prašė, kad mes tuo žmogumi, Mitku, Jo Mylistą apdovanotume*“⁷⁹¹. Priešingai, nei brolių Butkaičių byloje, ieškovas, norėdamas pakeisti bylos sprendimą, buvo priverstas kreiptis į didįjį kunigaikštį. Tik didysis kunigaikštis galėjo pakeisti bausmę, kuri buvo paskirta valdovo išdavikams.

Nėra aišku, ar nuteistieji išdavikai prieš mirties bausmės vykdymą – t. y. prieš mirtį, turėjo galimybę atlikti išpažintį. Bent jau egzekucijos eiga bylotų, kad tokios galimybės jie neturėjo, nebent kalinimo laikotarpiu, prieš prasidedant teismo procesui. Galbūt taip pat, kaip XII a. Vengrijos karalystėje, išdavikai buvo atskiriami nuo Bažnyčios⁷⁹², o jų kūnai po egzekucijos slaptai užkasami be krikščioniškų apeigų arba kitaip išniekinami⁷⁹³. Remiantis XVII a. viduryje užrašytu pasakojimu apie 1481 m. sąmokslą prieš Ldk Kazimierą ir

⁷⁸⁷ Ldk Žygimantas Kęstutaitis taip pasielgė su pas Ldk Švitrigailą pasiūstais pasiuntiniais, bei kažkokiais Ldk Švitrigailos pasiuntiniais, kurie buvo pasiūsti pas Lenkijos karalių Jogailą. <...> *sleffen uff den strossen* <...>. LECUB, Bd. 8, nr. 661, p. 393.

⁷⁸⁸ Bellamy J. G., *The Law of Treason*, p. 13, 20, 26, 63, 138.

⁷⁸⁹ <...> *Митко Внучкович листы н(а)иши съфалишвил и мы казали его за то поимати и въ казнь н(а)ишу осадити, и мели есьмо его за то казати скарати* <...>. LM 12-oji Užk., nr. 60, p. 155.

⁷⁹⁰ Bylos sprendimas nėra išlikęs. Šias prielaidas darome remdamiesi Ldk Žygimanto Senojo raštu Trakų kaštelionui Jurgiui Radvilai. LM 12-oji Užk., nr. 60, p. 155.

⁷⁹¹ <...> *нас жедал, абыхмо тым ч(о)л(о)в(е)комъ Митком его м(у)л(о)сть подаровали* <...>. LM 12-oji Užk., nr. 60, p. 155.

⁷⁹² Už nuorodą dėkoju kolegai Martynui Jakuliui. Berend N., Laszlovszky J., Szakacs B. Z., *The kingdom of Hungary, Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900 – 1200*, ed. N. Berend, Cambridge, 2007, p. 348.

⁷⁹³ Billoré M., Introduction, p. 31.

sąmokslininkų egzekuciją, kunigaikštis Mykolas Olelkaitis buvo palaidotas kažkur Vilniuje, o kunigaikštis Jonas Alšėniškis – kelios mylios nuo Vilniaus, galbūt Alšėnuose⁷⁹⁴. Šaltiniai nutyli, kokiomis aplinkybėmis buvo įvykdytas šis procesas, ar kunigaikščiai buvo atskirti nuo Bažnyčios, ar nebuvo.

Apibendrinant du pastaruosius poskyrius reiktų visų pirma atkreipti dėmesį, kad nėra aišku, kada buvo suformuota viešų mirties bausmių vykdymo praktika Lietuvoje. Regis, ji galėjo būti suformuota dar pagonišku Lietuvos laikotarpiu. Mirties bausmės skyrimas valdovo išdavikams buvo paplitęs reiškinys nuo pat šio nusikaltimo atsiradimo Lietuvoje pradžios XV a. pirmojoje pusėje. Išdavikams buvo kertamos galvos, jie buvo skandinami, kartais sudeginami ant laužo arba pakariami. Kol kas vienareikšmiškai negalime atsakyti į klausimą, kodėl už tą patį nusikaltimą egzekucijos reikėsi skirtingomis formomis. Taip pat reiktų atkreipti dėmesį, kad vieša mirties bausmės forma išdavikams galėjo būti pakeista. Pasmerktasis mirčiai, valdovui leidus, galėjo tapti nelaisvuojū ir išsaugoti savo gyvybę.

Mirties bausmės analizė atskleidė, kad egzekucijos vykdyme didelę reikšmę turėjo proceso viešumas. Eilinių bajorų atveju mirties bausmės viešumą ir teisėtumą užtikrino atsitiktiniai kilmingieji, kurie tuo metu buvo egzekucijos vietoje. Aukštą socialinį arba politinį statusą turinčių asmenų egzekucijos atveju šių „eilinių kilmingųjų“ nepakako. Manytume, kad į mirties bausmės vykdymo procesą turėjo būti įtraukti aukščiausi valstybės pareigūnai ir aukšto socialinio statuso asmenys. Iš dalies patys didikai buvo įtraukti į teismo procesą, kuomet kaltinamus išdavystė teisë ne tik valdovas, bet ir aukščiausi valstybės pareigūnai. Kita vertus, ilgas potencialių išdavikų kalinimas kalėjime leido konkrečioje vietoje susirinkti kitiems aukšto socialinio statuso asmenims.

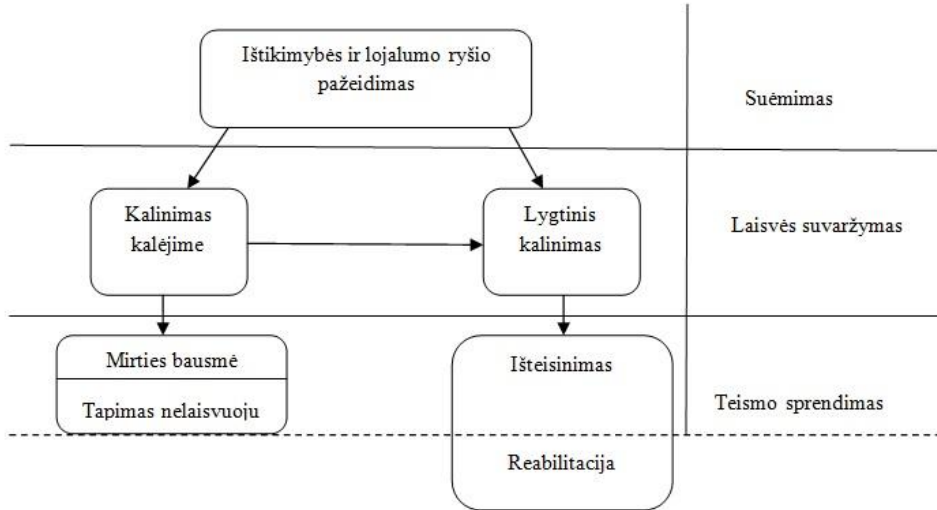
Nuo XV a. pradžios iki XVI a. pirmosios pusės įvyko mirties bausmės už valdovo išdavystės nusikaltimą „įsiskverbimas“ į bajorišką LDK visuomenę. Jei XV a. mirties bausme nubaustų asmenų socialinė padėtis buvo labai aukšta

⁷⁹⁴ Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomame nuoraše pasitaiko netikslumų, kurie, matyt, atsirado perrašant tekstą nuo originalo. *Hi autem Michael et Joannes Olelkonis Vilniae sepulti fuerunt, sed Olschaseanus a Vilna milliaribus perductus sepultus est.* Rowell S. C., Priedas, nr. 7, p. 72; LMAVB RS, *Rankraščių kolekcija B3*, F17–27, lap. 162.

(mirtimi buvo baudžiami kunigaikščiai bei aukščiausio socialinio statuso asmenys), tai nuo XVI a. pradžios ši situacija pasikeitė. Mirties bausmės už valdovo išdavystės nusikaltimą sulaukdavo vis daugiau smulkiosios bajorijos atstovų. Šis procesas buvo tiesiogiai susijęs su rašto kultūros sklaida administraciniame valstybės valdymo procese, kadangi kritinė masė nubaustųjų buvo valdovo raštų arba antspaudų klastotojai ir naudotojai.

2.3. Apibendrinimas

XV–XVI a. pirmosios pusės laikotarpį valdovo išdavystės nusikaltimo kasdieniškumas reiškėsi per teismų praktiką. XV–XVI a. pradžioje, net PLS epochoje, didžiojo kunigaikščio institucija galėjo skirti mirties bausmę potencialiems išdavikams be teismo sprendimo, bet taip buvo elgiama tik išskirtiniais atvejais. Net nuo XV a. pirmosios pusės išdavyste kaltinti asmenys buvo suimami, jiems buvo apribojama laisvė, vėliau – teisiami. Šį procesą galima būtų reziumuoti tokioje schemoje:

Įtariamo išdaviko nuteisimo arba reabilitacijos schema

Kaltinamieji valdovo išdavyste, bent jau dalis kilmingųjų, pasitikėjo valdovo teisingumo galia. Todėl laisvai leidosi apriboti savo laisvę ir būti teisiamais. Suimtų asmenų laisvė galėjo būti suvaržyta dvejopai. Vienu atveju, suimtieji buvo kalinami valdovo arba privačiuose kalėjimuose, kitu atveju,

laiduojant giminaičiams arba draugams, jų laisvė buvo suvaržoma lygtinai. Šaltinių analizė byloja, kad kalinimas kalėjime nebuvo garbinga laisvės suvaržymo forma. Aukšto socialinio statuso asmenys kalėjimuose buvo kalinami tik išskirtiniais atvejais, kuomet didžiojo kunigaikščio institucija buvo gavusi nenuginčijamus nusikalstamos veikos įrodymus arba kitais išskirtiniais atvejais.

Giminaičiai ir draugai laiduodavo už kaltintus išdavyste asmenis, kuomet pastarieji buvo suimti, arba jau po to, kai jie buvo įkalinti kalėjime. Regis, kad laiduotinio statusas buvo pirmas žingsnis rehabilitacijos linkme. Didžiojo kunigaikščio institucija iš laiduotinio gavo piniginį užstatą arba laidą, kuris turėjo garantuoti šių asmenų ištikimybę ir lojalumą. Užstatas arba laidas nebuvo vienintelė materialinė nauda, kurią gavo valdovas. Per savo tarnus arba laiduotojus, o didžiajam kunigaikščiui leidus – patys, jie kreipėsi į valdovą, siekdami išsiteisinti ir primindami apie savo ištikimybę ir nuopelnus. Šį procesą taip pat lydėjo *чоломбитье* praktika, kuomet valdovas iš laiduotinių susilaukdavo pinigų. Viešas išteisinimas dažniausiai buvo vykdomas įvairiausių suvažiavimų arba seimų metu. Tokiu atveju vienoje vietoje buvo susirinkęs didelis kilmingųjų asmenų skaičius. Viešą išteisinimą taip pat papildydavo valdovo raštai, kurie liudijo apie asmenų grįžimą į ištikimų tarnų būvį.

Išdavikų rehabilitacijos proceso atskaitos tašku turėtume laikyti viešą išteisinimą, o apie proceso pabaigą bylotų du reiškiniai, sietini su valdovo malonės pasireiškimu. Pirma, valdovas išteisintiems gražindavo turėtas pareigybes arba suteikdavo naujas. Antra, apdovanodavo juos valdomis. Esame linkę manyti, kad rehabilitacijos proceso trukmė turėjo būti proporcingai susijusi su individų ekonominio, kultūrinio ir socialinio kapitalų visuma.

Rehabilitacijos procesas buvo susijęs ne tik su šio veiksmo teisiniu aspektu, tačiau taip pat su visuomenėje egzistavusiomis komunikacinės atminties formomis. Komunikacinės atminties dėka valdovo išdavystės nusikaltimas buvo stigmatizuojamas. Išdavyste susitepęs asmuo perdavė šią dėmę ne tik savo vaikams, bet ir tolimiems palikuonims. Stigma neišnyko net

viešo išteisinimo atveju, ji galėjo persekioti jos savininką, būti paveldėta palikuonių arba giminaičių.

Tyrimo duomenys parodė, kad bent jau iki XV a. 9 deš. pradžios yra žinomi maždaug aštuoni mirties bausmės įvykdymo atvejai. Net trimis atvejais (Gerasimo, Valažino kunigaikščių ir 1481 m. sąmokslu) ji buvo skirta už pasikėsinimą į didžiojo kunigaikščio gyvybę. Dviem atvejais buvo nubaustas platus asmenų ratas: 5 Valažino kunigaikščiai; 1481 m. sąmokslininkai – kunigaikščiai Mykolas Olelkaitis ir Jonas Alšėniškis bei jų bendrininkai. Dažniausiai išdavikams buvo kertamos galvos, rečiau jie buvo nuskandinami arba sudeginami.

Nuo XV a. pabaigos mirties bausmės taikymo praktika keitėsi. Valdovo išdavystės samprata taip pat savyje aprėpė nusikaltimus, nukreiptus prieš administracinį valstybės aparatą – valdovo ir valstybės pareigūnus bei valdovo raštus. Net penki⁷⁹⁵ iš šešių XV a. pabaigos – XVI a. vidurio mirties bausmės atvejai yra susiję būtent su šia nusikalstama veika. Net keturiais atvejais mirties bausmė buvo skirta už valdovo raštų klastojimą. Šaltiniai nenurodo, kokia forma valdovo raštų klastotojai prarasdavo gyvybę. Remiantis PLS, jiems turėjo būti skirta sudeginimo ant laužo bausmė.

Teisinės kultūros tyrimas atskleidė, kad su išdavystės nusikaltimu glaudžiai sąveikavo valdovo pyktis, kaip emocija, ir rūstybė, kaip socialinis konstruktas. LDK bajoriškoje visuomenėje valdovo pyktis ir rūstybė turėjo neigiamą konotaciją tik tuo atveju, jei peržengdavo leistinas ribas arba jų demonstravimas įgaudavo neteisėtas formas. Nors valdovo pyktis ir rūstybė nebuvo teisiškai apibrėžti, bet didžiojo kunigaikščio institucija naudojosi šiais teisinės galios svertais.

Didžiojo kunigaikščio institucija nesilaikė pasyviai galimų lojalumo ir ištikimybės pažeidimų akivaizdoje. Priešingai, dalis valdovo kanceliarijoje išduodamų dokumentų, ypač susijusių su valstybės gynimo, mokesčių ir kitais viešosios tvarkos reikalais, turėjo specifines sankcijas, kurios buvo nukreiptos

⁷⁹⁵ Mitkos Vnučkaičio atveju mirties bausmė buvo pakeista į laisvės praradimą. T. y. Mitka Vnučkaitis tapo nelaisvuojū.

prieš potencialius viešosios tvarkos pažeidėjus. Šias sankcijas galima būtų skirti į dvi grupes. Pirmosios grupės sankcijos buvo pagrįstos valdovo pykčiu ir rūstybe. Antrosios – buvo tiesiogiai siejamos su valdovo išdavystės nusikaltimu, jos pasirodė tik po PLS įsigalėjimo. Viešosios tvarkos raštų sankcijų analizė parodė, kad valdovo pykčio ir rūstybės suvokimas teisinėje kultūroje iš dalies sutapo su bausmėmis, kurios buvo numatomos valdovo išdavikams (garbės ir valdų praradimas).

Valstybės išdavystės samprata taip pat ėmė formuotis viešosios tvarkos pažeidimų sferoje, ypač krašto gynybos kontekste. XVI a. pirmojoje pusėje valstybės išdavystės samprata nebebuvo didžiojo kunigaikščio institucijos monopolis. Ji imta tapatinti su „visuotine“ grėsme, nukreipta prieš bajorijos gerovę.

IŠVADOS

1. Valdovo išdavystės nusikaltimo samprata viduramžių Europoje turėjo dvejopą prigimtį. Jos atsiradimui didelės reikšmės turėjo vietinės (barbarų) teisės tradicija, taip pat ši samprata perėmė ir adaptavo iš romėnų teisės kilusį – *crimen laesae maiestatis*, nusikaltimą. Viduramžiais galime išskirti du valdovo išdavystės nusikaltimo raidos modelius. Bažnyčioje, Šv. Romos imperijoje ir Anglijoje XII–XIV a., ši samprata įgavo rašytinės teisės pavidalą. Prancūzijoje ši samprata nebuvo apibrėžta, todėl karaliai kaltinimus išdavyste galėjo naudoti įvairiais atvejais.
2. Lietuvos didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje XIV a. pabaigoje – XVI a. viduryje žinomi išdavystės terminai vartoti senąja vokiečių, lotynų ir rusėnų kalbomis. Jų vartojimas nusistovėjo apie XV a. vidurį. Tuo metu šaltiniuose pasirodė pirmieji rusėniški išdavystės terminai (1442 ir 1447 m. Ldk Kazimiero sutartyse su Moldavijos vaivadomis). XV a. viduryje pirmą kartą pavartotas lotyniškas *crimen laesae maiestatis* terminas (1447 m. Ldk Kazimiero privilegijoje bajorijai). XVI a. 3 deš. šaltiniuose pastebima nauja tendencija, nes lotyniškas terminas *crimen laesae maiestatis* buvo išverstas į rusėnų kalbą (*образа/ображение маестаты*). Ši naujovė įtvirtinta PLS tekste. Teisenos ir pasiuntinybių dokumentų, laiškų ir metraščių analizė parodė, kad nuo XV a. antrosios pusės vyko palaiptinis senojo valdovo išdavystės termino (*з(д)пада*) „nuvertėjimas“. Žodžiai, išvesti iš šio termino, išpopuliarėjo rašytinėje ir, matyt, kasdieninėje kalboje, taip pat kito šio termino semantika. PLS rengėjai, stengdamiesi išlaikyti nusikaltimo prieš valdovo asmenį išskirtinumą, Statuto tekste panaudojo naują išdavystės terminą.
3. Iki XV a. pabaigos pabėgimas į priešų žemę, pats savaime, nebuvo laikomas išdavystės nusikaltimu. Lietuvos valstybė iki pat XIV a. pabaigos kryptingai vykdė ekspansinę politiką Džiuči uluso suzerenitetą pripažinusių Rusios kunigaikštysčių atžvilgiu. Šios ekspansijos metu Gediminaičiai perimdavo naujas valdas, taip pat prisitaikydavo prie egzistavusių teisinių praktikų.

Viena iš tokių praktikų buvo svetingumo – „*duonos ir druskos*“ paprotys. Juo naudojosi ne tik atvykėliai į Lietuvą (totorių caraičiai ir stačiatikiai kunigaikščiai), taip pat patys Gediminaičiai, ypač tarpusavio konfliktų dėl valdžios metu. Perbėgėliai tarppolitijinės sistemos ribose galėjo tikėtis laikino materialinio aprūpinimo bei juos priėmusių valdovų užtarimo, bandant išspręsti arba užglaistyti kilusius konfliktus. Priešingai, pabėgėliai iš Lietuvos į Ordiną buvo įtraukiami į feodalius, hierarchinius santykius, kurių nutraukimas buvo vertinamas kaip neištikimybė arba išdavystė.

4. Valdovo išdavystės sampratos recepcija Lietuvoje prasidėjo tik po krikšto priėmimo. Pirmųjų išdavystės terminų atsiradimas Ldk Vytauto kanceliarijoje byloja apie šio proceso užuomazgas. Išdavystės sampratos vystymą galėjo paskatinti paties Vytauto patirtis, kuomet prisiekus Ordinui vasaline ištikimybe jam teko ją pažeisti net du kartus (1384 ir 1392 m.). Todėl sulaukti viešų kaltinimų išdavyste. Asmeninė valdovo patirtis nebuvo vienintelis svirtas, kurio pagalba galėjo būti perimta išdavystės samprata. Ji taip pat galėjo plisti per ankstyvasias valstybines institucijas (valdovo raštinę ir besiformuojančią didžiojo kunigaikščio tarybą), kurių gretose buvo daug užsieniečių (ypač iš Lenkijos ir Vokiečių ordino). Prie išdavystės sampratos atsiradimo ir sklaidos po krikšto priėmimo galėjo prisidėti besikurianti katalikų Bažnyčios organizacija, kurios aukščiausi hierarchai taip pat naudojami iš romėnų teisės kilusia *crimen laesae maiestatis* samprata.
5. Svarbiausia grupė, kurios pagrindu ėmė formuotis valdovo išdavystės nusikaltimo samprata LDK XV a. pradžioje, buvo valdovo varžovų bei nedraugų kategorija (lot. *adversarius, inimicus*; rusėn. *недруг, неприятель, враг*; vok. *fynd, vinde*). Iki Vytauto pradėtos „ankstyvosios modernizacijos“ epochos veikė archajiškais ryšiais paremtos valstybinės struktūros. Ištikimybės ir lojalumo ribų peržengimas nebuvo suvokiamas kaip išdavystės nusikaltimas, o kaip priešiško valdovui demonstravimas. XV a. 4–5 deš. (1435, 1442 ir 1447 m.) Lietuvos ir Moldavijos taikos sutarčių analizė leido užčiuopti valdovo varžovų ir nedraugų bei valdovo išdavikų sampratų persidengimą. Nuo XV a. vidurio padažnėjęs išdavystės terminų vartojimas

šaltiniuose liudija apie suintensyvėjusią valstybinių struktūrų ryšį (valdovo dvaro ir pareigybių sistemos pagrindu). Būtent dėl valstybinių struktūrų intensyvėjimo ištikimybės ir lojalumo ribų peržengimas buvo imtas suvokti ne kaip priešiško valdovui demonstravimas, o kaip išdavystė.

6. Valdovo išdavystės sampratos analizė XV a. pradžioje – XVI pirmojoje pusėje leido užčiuopti valstybinių struktūrų kaitą. Ankstyviausias žinomas išdavystės nusikaltimo paminėjimas šaltiniuose (1409 m.) buvo susijęs su draugystės, visi kiti, vėlyvesni – tik su pavaldumo ryšio nutraukimu. Šis pasikeitimas paaiškinamas tuo, kad nuo XV a. pradžios ėmė keistis valstybės valdymo svertai. Asmeniniais ryšiais paremta valstybės valdymo sistema buvo keičiama institucinio valdymo modeliu. Valdovo išdavystės nusikaltimo samprata iki XV a. 5 deš. nebuvo siejama su konkrečiomis nusikalstamomis veikomis, kadangi valstybės pareigūnų kompetencijos nebuvo griežtai apibrėžtos, jos rėmėsi kasdienine valdymo praktika ir pasižymėjo aukštu savarankiškumo laipsniu.
7. Didžiojo kunigaikščio institucija ir politinė LDK visuomenė nesiekė unifikuoti išdavystės nusikaltimo sampratos, tačiau bandė spręsti konkrečius susidariusius precedentus. Tokiais precedentais buvo tapę pasikėsinimai į Ldk Kazimiero gyvybę XV a. 5–9 deš., nuo XV a. prasidėjęs karinis susidūrimas su Maskvos valstybe bei 1508 m. kunigaikščio Mykolo Glinskio išdavystė. Jau XV a. viduryje didžiojo kunigaikščio institucija, naudodamasi Bažnyčios autoritetu, įteisino kolektyvinės atsakomybės bausmę valdovo išdavikams. Atsakydama į šią didžiojo kunigaikščio regaliją, LDK visuomenė siekė detalai apibrėžti sistemą, kuria remiantis šeimos nariai, giminaičiai ir tretieji asmenys galėjo pretenduoti į išdavikų nekilnojamąjį turtą.
8. Išdavystės samprata iki PLS aprėpė du nusikaltimus: pasikėsinimą į valdovo asmenį ir pabėgimą į priešų žemę. Pirmoji norma buvo apibrėžta po nepavykusių pasikėsinimų į Ldk Kazimiero gyvybę. Antroji, atsirado XVI a. pradžioje, įsibėgėjęs kariniam konfliktui su Maskvos valstybe dėl to, kad pabėgę Lietuvos valdovų pavaldiniai aktyviai įsitraukė į karinį konfliktą prieš savo *prigimtini* valdovą. PLS išdavystės samprata buvo išplėsta, tačiau ji

neapėpė visų prieš tai įteisintų normų. PLS liko neaparta pasikėsinimo į valdovo asmenį problema. Teisenos šaltinių analizė parodė, kad visos PLS apibrėžtos išdavystės normos taip pat buvo taikytos anksčiau. PLS išdavystės samprata, be jau minėto pabėgimo nusikaltimo, buvo apibrėžta dviem atvejais: kaip valdovo raštų ir antspaudo klastojimas, jų naudojimas ir pasikėsinimas į valstybės pareigūnus bei valdovo pasiuntinius. Šiuos nusikaltimus galima būtų apibrėžti, kaip nusikaltimus nukreiptus prieš besikuriantį administracinį valstybės aparatą.

9. Potencialių išdavikų reabilitacijos procesas galėjo prasidėti dar iki teismo proceso pradžios arba viešo išteisinimo. Laiduojant giminaičiams arba draugams, išdavyste kaltintų asmenų laisvė buvo suvaržoma lygtinai, jiems buvo paliekama dalinio mobilumo teisė. Išdavikų išteisinimas dažniausiai vyko suvažiavimų arba seimų metu, kuomet vienoje vietoje buvo susirinkęs didelis kilmingųjų asmenų skaičius. Ši teisinės kultūros ritualą (bent jau XVI a.) papildydavo valdovo raštai, kurie liudijo apie asmenų grįžimą į ištikimų pavaldinių būvį. Reabilitacijos procesas ne visuomet buvo tapatus išteisinimui. Jis taip pat priklausė nuo visuomenėje egzistavusių komunikacinės atminties formų, kurių dėka išdavystės nusikaltimas buvo stigmatizuojamas. Stigma neišnyko net išteisinimo atveju, ji visą gyvenimą galėjo persekioti jos savininką, būti paveldėta palikuonių arba giminaičių.
10. Viešosios tvarkos dokumentų sankcijų analizė atskleidė, kad didžiojo kunigaikščio institucija nebuvo pasyvi galimų lojalumo ir ištikimybės pažeidimų akivaizdoje. Šiuose dokumentuose buvo numatomos dvejopo pobūdžio sankcijos – valdovo pyktis ir rūstybė bei kaltinimai išdavyste. Valdovo pyktis ir rūstybės LDK visuomenėje iš dalies buvo tapatinami su išdavystės nusikaltimu, numatytos bausmės sutapo su tomis, kurios buvo skiriamos valdovo išdavikams. Valstybės išdavystės sampratos radinasis XVI a. pradžioje taip pat turėtų būti siejamas su viešosios tvarkos pažeidimais, ypač krašto gynybos sferoje. Ši samprata XVI a. pradžioje nebebuvo didžiojo kunigaikščio institucijos monopolis, bet imta tapatinti su „visuotine“ grėsme, nukreipta prieš bajorijos gerovę. Teisinio valstybės

išdavystės apibrėžimo stoka byloja, kad ši samprata radosi daugiau kaip stichiškas didžiojo kunigaikščio ir bajorijos, o ypač diduomenės, galios persiskirstymas.

11. Jau nuo XV a. pirmosios pusės egzistavo teismų praktika, kurioje buvo sprendžiamos potencialių išdavikų bylos. Šias bylas nagrinėjo pats valdovas, taip pat artimiausi patarėjai arba Ponų tarybos nariai. Jie užtikrino proceso viešumą ir teisėtumą, atsakovo išteisinimo arba nuteisimo atveju. Išdavyste kaltintų asmenų laisvė prieš teismo procesą galėjo būti apribojama dvejopai. Lygtinis kalinimas buvo garbingesnė laisvės suvaržymo forma. Ja dažniausiai naudojosi aukšto socialinio statuso asmenys. Eiliniai bajorai dažniau buvo kalinami valdovo arba privačiuose kalėjimuose. Kalinimas kalėjime galėjo būti vykdomas, baiminantis, jog įtariamieji galėtų pasprukti, taip pat naudojamas kaip išdavikų paniekimo būdas. Ilgai trunkančio kalinimo metu nusikaltėliai turėjo prarasti išorinius kilmės arba socialinės padėties ženklus, galbūt prarasti vidinę pusiausvyrą. Mirties bausmė išdavikams buvo vykdoma įvairiomis formomis. Išdavikams buvo kertamos galvos, jie buvo nuskandinami arba sudeginami, o kartais pakariami.

Santrumpos

Bibliotekos ir archyvai:

AGAD	Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie;
A SPB II RAN	Архив Санкт-Петербургского института истории Российской академии наук;
BMCzK	Biblioteka Muzeum im. Czartoryskich w Krakowie;
BN	Biblioteka Narodowa w Warszawie;
BUJ	Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego
LMAVB RS	Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius;
RNB SPb RS	Отдел рукописей Российской национальной библиотеки в Санкт-Петербурге;
RVSAA	Российский государственный архив древних актов;
VUB RS	Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.

Šaltiniai:

Akademičeskaja letopis	Академическая летопись, <i>Полное собрание Русских летописей</i> , t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980;
AKS, t. 3	<i>Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie (1432–1534)</i> , t. 3, wydane przez B. Gorczyka, Lwów, 1890;
Annalista Thorunensis	Annalista Thorunensis, nebst Fortsetzung, <i>Scriptores rerum prussicarum</i> , Bd. 3, herausgegeben von Th. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke, Leipzig, 1866;
<i>Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų</i>	<i>Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)</i> , parengė D. Antanavičius ir R. Petrauskas, Vilnius, 2007;
Arbusow L., Zwölf	Arbusow L., Zwölf Urkunden zu

Urkunden	O. Stavenhagen: „Livland und die Schlacht bei Tannenberg“, <i>Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands, aus dem Jahre 1911</i> , Riga, 1913;
AT, t. 1	<i>Acta Tomiciana</i> , t. 1, per S. Gorski, Posnaniae, 1852;
AT, t. 3	<i>Acta Tomiciana</i> , t. 3, per S. Gorski, Posnaniae, 1853;
AT, t. 5	<i>Acta Tomiciana</i> , t. 5, per S. Gorski, Posnaniae, 1855;
AT, t. 7	<i>Acta Tomiciana</i> , t. 7, per S. Gorski, Posnaniae, 1857;
AT, t. 10	<i>Acta Tomiciana</i> , t. 10, per S. Gorski, Posnaniae, 1899;
AU	<i>Akta unji Polski z Litwą 1385–1791</i> , wydali S. Kutrzeba i W. Semkowicz, Kraków, 1932;
AZR, t. 1	<i>Акты, относящиеся к истории Западной России, (1340–1506)</i> , собранные и изданные археографическою комиссією, t. 1, Санкт-Петербургъ, 1846;
Chronica XXIV Generalium	Baronas D., <i>Chronica XXIV Generalium=XXIV Generolų kronika, Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.</i> , (Studia Franciscana Lithuanica, t. 4), Vilnius, 2010, p. 238–241;
Costăchescu M., <i>Documentele</i>	Costăchescu M., <i>Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare</i> , vol. II, Iași, 1933;
Bychoveco kronika	Хроника Быховца, <i>Полное собрание Русских летописей</i> , t. 32, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1975;
BP, t. 5	<i>Bullarium Poloniae: litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens, (1431–1449)</i> , t. 5, ed. et cur. I. Sułkowska-Kuraś et S. Kuraś, Romae, Lublin, 1995;
CDP, Bd. 4	<i>Codex Diplomaticus Prussicus</i> , Bd. 4, herausg. von J. Voigt, Königsberg, 1853;
CDP, Bd. 5	<i>Codex Diplomaticus Prussicus</i> , Bd. 5, herausg. von J. Voigt, Königsberg, 1857;

CDP, Bd. 6	<i>Codex Diplomaticus Prussicus</i> , Bd. 6, herausg. von J. Voigt, Königsberg, 1861;
CESXV, t. 2	<i>Codex epistolaris saeculi decimi quinti</i> , t. 2, (1382–1445), collectus opera A. Lewicki, (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. 12), Cracoviae, 1891;
CESXV, t. 3	<i>Codex epistolaris saeculi decimi quinti</i> , t. 3, (1392–1501), collectus opera A. Lewicki, (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. 14), Cracoviae, 1894;
CEV	<i>Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430</i> , collectus opera A. Prochaska, (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. 6), Cracoviae, 1882;
Chartularium Lithuaniae res gestas	<i>Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gediminne illustans</i> , parengė S. C. Rowell, Vilnius, 2003;
Die Staatsverträge, Bd. 1	<i>Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert</i> , Bd. 1, (1398–1437), herausgegeben von E. Weise, Gumbinnen, 1939;
Dis ist Witoldes sache	Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln vnd Skargaln, <i>Scriptores rerum prussicarum</i> , Bd. 2, herausgegeben von Th. Hirsch, M. Töppen und dr. E. Strehlke, Leipzig, 1863;
Długosz Banderia Prutenorum	Ioh. Długosz Banderia Prutenorum, herausg. E. Strehlke, <i>Scriptores rerum prussicarum</i> , Bd. 4, herausg. von Th. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke, Leipzig, 1870;
Evreinovskaja letopis	Еврейновская летопись, <i>Полное собрание Русских летописей</i> , t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980;
Forstreuter K., Anlage	Forstreuter K., Anlage, Der Deutsche Orden und die Kirchenunion während des Basler Konzils, <i>Annuario historiae conciliorum</i> , Amsterdam, 1969, p. 137–139;
Gramoti XIV	<i>Грамоти XIV ст.</i> , (Памятки української мови), упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пещак, Київ, 1974;

Hermanni de Wartberge	Hermanni de Wartberge <i>Chronicon Livoniae</i> , herausg. von E. Strehlke, <i>Scriptores rerum Prusicarum</i> , Bd. 2, Leipzig, 1863;
<i>Inventarium omnium et singulorum</i>	<i>Inventarium omnium et singulorum, privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum quaecunque in Archivo Regni in Arce Cracoviensi continentur</i> , per commissarios a sacra regia majestate et republica, Berolini–Posnaniae, 1862;
Ipatievskaja letopis	Ипатіевская лѣтопись, <i>Полное собрание Русских летописей</i> , t. 2, Москва, 1843;
<i>Jana Długosza roczniki</i> , ks. 10, 11	<i>Jana Długosza roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego</i> , ks. 10, 11, (1406–1412), przekład na język polski J. Mrukówna, komentarz K. Pieradzka, Warszawa, 2009;
<i>Jana Długosza roczniki</i> , ks. 11, 12	<i>Jana Długosza roczniki czyli kronika sławnego królestwa Polskiego</i> , ks. 11, 12, (1431–1444), przekład na język polski J. Mrukówna, Warszawa, 2004;
Joannis Długosz senioris, t. 14	<i>Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Opera omnia</i> , t. 14 (liber XII), cura et edita A. Przedziecki, Cracoviae, 1878;
Johann von Posilge	Johann von Posilge, nebst Fortsetzung, <i>Scriptores rerum prussicarum</i> , Bd. 3, herausg. von Th. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke, Leipzig, 1866;
KDKW, t. 1	<i>Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej</i> , t. 1 (1387–1468), wyd. J. Fijałek i W. Semkowicz, Kraków, 1932;
KDL	<i>Kodex dyplomatyczny Litwy</i> , wydał E. Raczyński, Wrocław, 1845;
KDP, t. 1	<i>Kodex dyplomatyczny Polski</i> , t. 1, wyd. L. Ryzyszewski, A. Muczkowski, A. Z. Helcel, Warszawa, 1847;
Kotzebue A., [Priedai]	Kotzebue A., [Priedai], <i>Switrigail. Ein Beytrag zu den Geschichten von Litthauen, Rusland, Polen und Preussen</i> , Leipzig, 1820;
Kutrzeba S., <i>Polskie ustawy i artykuły</i>	Kutrzeba S., <i>Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku</i> , Kraków, 1937;

- LECUB, Ab. II, Bd. 3 *Liv-, esth- und kurländisches Urkundenbuch*, Ab. II, Bd. 3, herausgegeben von L. Arbusow, Riga, Moskau, 1914;
- LECUB, Bd. 4 *Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch*, Bd. 4, herausgegeben von F. G. von Bunge, Dorpat, 1859;
- LECUB, Bd. 8 *Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch*, Bd. 8, (1429 Mai – 1435), herausgegeben von H. Hildebrand, Riga, Moskau, 1884;
- LECUB, Bd. 11 *Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch*, Bd. 11, (1450–1459), herausgegeben von Ph. Schwartz, Riga, Moskau, 1905;
- Letopis archeologičeskogo obščestva *Летопись археологического общества, Полное собрание Русских летописей*, t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980;
- Letopis Krasinskogo *Летопись Красинского, Полное собрание Русских летописей*, t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980;
- Letopis Račinskogo *Летопись Рачинского, Полное собрание Русских летописей*, t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980;
- LM 1-oji Tbk. *Русская историческая библиотека*, t. 20, *Литовская Метрика, Книги судебных дел*, Санктпетербург, 1903, stulp. 1–520;
- LM 2-oji Tbk. *Русская историческая библиотека*, t. 20, *Литовская Метрика, Книги судебных дел*, Санктпетербург, 1903, stulp. 521–1200;
- LM 3-oji Tbk. RVSAА, Ф.389–223; pagal Lietuvos istorijos institute saugomą mikrofilimą.
- LM 4-oji Tbk. *Lietuvos Metrika (1522–1530), 4-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, G. Kirkienė, E. Gudavičius, J. Karpavičienė, S. Viskantaitė, Vilnius, 1993;
- LM 6-oji Tbk. *Lietuvos Metrika (1528–1547), 6-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, L. Steponavičienė, J. Karpavičienė, I. Vidugirytė, N. Truskauskaitė, R. Cicėnienė, Vilnius, 1995;
- LM 7-oji Tbk. RVSAА, Ф.389–226; pagal Lietuvos istorijos institute saugomą mikrofilimą.

- LM 8-oji Tbk. *Lietuvos Metrika (1533–1535), 8-oji Teismų bylų knyga*, parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė, Vilnius, 1999;
- LM 1-oji Užk. *Lietuvos Metrika (1380–1584), 1-oji Užrašymų knyga*, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 1998;
- LM 3-oji Užk. *Lietuvos Metrika (1440–1498), 3-oji Užrašymų knyga*, parengė L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius, 1998;
- LM 4-oji Užk. *Lietuvos Metrika (1479–1491), 4-oji Užrašymų knyga*, parengė L. Anužytė, Vilnius, 2004;
- LM 5-oji Užk. *Lietuvos Metrika (1427–1506), 5-oji Užrašymų knyga*, parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius, Vilnius, 2012;
- LM 6-oji Užk. *Lietuvos Metrika (1494–1506), 6-oji Užrašymų knyga*, parengė A. Baliulis, Vilnius, 2007;
- LM 7-oji Užk. *Lietuvos Metrika (1506–1539), 7-oji Užrašymų knyga*, parengė I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2011;
- LM 8-oji Užk. *Lietuvos Metrika (1499–1514), 8-oji Užrašymų knyga*, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius, 1995;
- LM 9-oji Užk. *Lietuvos Metrika (1511–1518), 9-oji Užrašymų knyga*, parengė K. Pietkiewicz, A. Baliulis, Vilnius, 2003;
- LM 10-oji Užk. *Lietuvos Metrika (1440–1523), 10-oji Užrašymų knyga*, parengė E. Banionis, A. Baliulis, Vilnius, 1997;
- LM 11-oji Užk. *Lietuvos Metrika (1518–1523), 11-oji Įrašų knyga*, parengė A. Dubonis, Vilnius, 1997;
- LM 12-oji Užk. *Lietuvos Metrika (1522–1529), 12-oji Užrašymų knyga*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 2001;
- LM 14-oji Užk. *Lietuvos Metrika (1524–1529), 14-oji Užrašymų knyga*, parengė L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2008;
- LM 15-oji Užk. *Lietuvos Metrika (1528–1538), 15-oji Užrašymų knyga*, parengė A. Dubonis, Vilnius, 2002;
- LM 16-oji Užk. *Беларускі Архіў*, t. 2, (XV–XVI ст.), [склад., уступ. арт. З. Даўгяла], Менск, 1928;

LM 18-oji Užk.	RVSAA, Ф.389–18; pagal Lietuvos istorijos institute saugomą mikrofilmą;
LM 20-oji Užk.	<i>Lietuvos Metrika (1536–1539), 20-oji Užrašymų knyga</i> , parengė R. Ragauskienė, D. Antanavičius, Vilnius, 2009;
LM 21-oji Užk.	RVSAA, Ф.389–21; pagal Lietuvos istorijos institute saugomą mikrofilmą.
LM 25-oji Užk.	<i>Lietuvos Metrika (1387–1546), 25-oji Užrašymų knyga</i> , parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 1998;
LM 51-oji Užk.	<i>Lietuvos Metrika (1566–1574), 51-oji Užrašymų knyga</i> , parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas, Vilnius, 2000;
Malinovskis J.	<i>Сборникъ матеріаловъ относящихся къ исторіи пановъ-рады Великаго Княжества Литовскаго</i> , I. Малиновскій, Томскъ, 1901;
Nikiforovskaja letopis	Никифоровская летопись, <i>Полное собрание Русских летописей</i> , t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980;
Novgorodskaja pervaja letopis	<i>Новгородская первая летопись старшего и младшего извода</i> , t. 3, под редакцией и с предисловием А. Н. Насонова, Москва, Ленинград, 1950;
Olševskaja letopis	Ольшевская летопись, <i>Полное собрание Русских летописей</i> , t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980;
Opisanie rukopisnago otdelenija, t. 5	<i>Описание рукописнаго отделения Виленской публичной библиотеки</i> , вып. 5, Вильна, 1906;
Origo regis Jageylo et Wytholdi	Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuanie, <i>Полное собрание Русских летописей</i> , t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980;
Petri de Dusburg	Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae ed. M. Töppen, <i>Scriptores rerum prussicarum</i> , Bd. 1, herausgegeben von dr. Th. Hirsch, dr. M. Töppen und dr. E. Strehlke, Leipzig, 1861;
PG, t. 1	<i>Полоцкие грамоты. XIII – начала XVI вв.</i> , t. 1, состав. А. Л. Хорошкевич, Москва, 1977;
PLS	<i>Pirmasis Lietuvos Statutas, tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalba</i> , t. 3,

- parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, E. Gudavičius ir kiti, Vilnius, 1991;
- Pochvala Vitovtu Похвала Витовту, *Полное собрание Русских летописей*, t. 17, С-Петербург, 1907;
- Pskovskaja 2-ja letopis Псковская 2-я летопись, *Псковские летописи*, вып. 2, под редакцией А. Н. Насонова, Москва, 1955;
- Pskovskaja 3-ja letopis. Strojvskij spisok Псковская 3-я летопись. Строевский список, *Псковские летописи*, вып. 2, под редакцией А. Н. Насонова, Москва, 1955;
- Radzivillovskije akty *Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки: первая половина XVI в.*, (Monumenta historica res gestas Europae orientalis illustrantia: fontes XV–XVII saec., vol. 6), состав. М. Кром, Москва–Варшава, 2002;
- RIB, t. 6 Приложения. Памятники русского канонического права XIII–XV в. Сохранившиеся в греческомъ подлиннике, *Памятники древне-русского канонического права*, t. 1, (Русская историческая библиотека, t. 6), издание 2-е, Санктпетербург, 1909;
- Rowell S. C., Priedas Rowell S. C., Priedas, Išdavystė ar paprasti nesutarimai? Kazimieras Jogailaitis ir Lietuvos diduomenė 1440–1481 metais, *Lietuvos valstybė XII – XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 61–72;
- Rumiancevskaja letopis Румянцевская летопись, *Полное собрание Русских летописей*, t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980;
- Russkij vremenik “Русский временик” по румянцевскому списку о восстании Михаила Глинского, Зимин А. А., Новое о восстании Михаила Глинского в 1508 году, *Советские архивы*, nr. 5, Чехов, 1970, p. 70–72;
- Sb. RIO, t. 35 *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским*, t. 1, (Сборникъ императорскаго Русскаго историческаго общества, t. 35), С.Петербургъ, 1882;

Schnippel E., Beilage	Schnippel E., Beilage, Vor fünfhundert Jahren: Graf Friedrich von Zollern der Großkomtur und Burggraf Friedrich VI. von Nürnberg 1412, <i>Hohenzollern-Jahrbuch</i> , 16, Berlin, 1912, p. 212–217;
Sluckaja letopis	Слуцкая летопись, <i>Полное собрание Русских летописей</i> , t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980;
Supraslskaja letopis	Супрасльская летопись, <i>Полное собрание Русских летописей</i> , t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980;
Ukrainski gramoti, t. 1	<i>Українські грамоти</i> , t. 1 (XIV в. I перша половина XV в.), (Пам'ятки і студії з історії української мови, t. 1), вид. А. Розов, Київ, 1928;
Vilenskaja letopis	Виленская летопись, <i>Полное собрание Русских летописей</i> , t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980;
Volynskaja kratkaja letopis	Волынская краткая летопись, <i>Полное собрание Русских летописей</i> , t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980;
VL, t. 1	<i>Volumina legum</i> , t. 1, Petersburg, 1859;
Wigands von Marburg	Die Chronik Wigands von Marburg. Originalfragmente, lateinische Uebersetzung und sonstige Ueberreste, herausgegeben von Th. Hirsch, <i>Scriptores rerum prussicarum</i> , Bd. 2, herausgegeben von dr. Th. Hirsch, dr. M. Töppen und dr. E. Strehlke, Leipzig, 1863;
Zbiór praw litewskich	<i>Zbiór praw litewskich od roku 1389. do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544. do roku 1563</i> , A. T. Działyński, Poznań, 1841;
Žemajtis S., Privilej Novogrudskoj zemle	Жемайтис С., Привилей Новогрудской земле 1440 г., <i>Рукописные памятники. Публикации и исследования</i> , вып. 4, Санкт-Петербург, 1997, p. 215–225.

Šaltiniai ir literatūra

Nepublikuoti šaltiniai

Krokuva:

Biblioteka Muzeum im. Czartoryskich w Krakowie:

Rps 1662;

Biblioteka Uniwersyteku Jagiellońskiego

Sign. 71/1952;

Maskva:

Российский государственный архив древних актов:

Литовская Метрика, Ф.389–18, 21, 223, 226: pagal Lietuvos istorijos institute ir Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomus mikrofilmus;

Sankt Peterburgas:

Архив Санкт-Петербургского института истории Российской академии наук:

Коллекция Соловьева Сергея Васильевича. К. 124, ар. 1, nr. 7, 9;

Отдел рукописей Российской национальной библиотеки в Санкт-Петербурге:

Западно русские акты, Ф.293, ар. 1–11;

Кирилловский Белозерский монастырь, Ф.350–36/41;

Varšuva:

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, Dal. II–3283; Dal. XI–17; Dal. XXIII–90/1;

Zbiór dokumentów pergaminowych, 6832, 7285, 7290, 7291;

Biblioteka Narodowa:

Rps BOZ 77, 112;

Vilnius:

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius:

Dokumentai iš Kauno miesto archyvo, F198–109;

Pergamentų rinkinys B1, F1–509;
Rankraščių kolekcija B3, F17–27;
Vilniaus kapitulos fondo pergamentai, F6–85;
Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius:
Atskiri dokumentai, F72–1953;
Mišrus, F5-A21-4232.

Publikuoti šaltiniai

Acta Tomiciana, t. 1, per S. Gorski, Posnaniae, 1852;
Acta Tomiciana, t. 3, per S. Gorski, Posnaniae, 1853;
Acta Tomiciana, t. 5, per S. Gorski, Posnaniae, 1855;
Acta Tomiciana, t. 7, per S. Gorski, Posnaniae, 1857;
Acta Tomiciana, t. 10, per S. Gorski, Posnaniae, 1899;
Akta unji Polski z Litwą 1385–1791, wydali S. Kutrzeba i W. Semkowicz, Kraków, 1932;
Annalista Thorunensis, nebst Fortsetzung, Scriptorum rerum prussicarum, Bd. 3, herausgegeben von Th. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke, Leipzig, 1866, p. 57–316;
Arbusow L., Zwölf Urkunden zu O. Stavenhagen: „Livland und die Schlacht bei Tannenberg“, Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands, aus dem Jahre 1911, Riga, 1913, p. 265–277;
Archiwum księząt Sanguszków w Sławucie (1432–1534), t. 3, wydane przez B. Gorczyka, Lwów, 1890;
Aus Detmar, nebst Fortsetzung, Scriptorum rerum prussicarum, Bd. 3, herausg. von Th. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke, Leipzig, 1866, p. 57–237;
Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos, t. 1, sudarė N. Vėlius, Vilnius, 1996;

Baronas D., *Chronica XXIV Generalium=XXIV Generolų kronika, Vilniaus pranciškony kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, (Studia Franciscana Lithuanica, t. 4), Vilnius, 2010, p. 238–241;

Baronas D., Michaelis Balsamonis Enconium=Mykolas Balsamonas. Pagiriamasis žodis, *Trys Vilniaus kankiniai: gyvenimas ir istorija*, (Fontes Ecclesiastici Historiae Lithuaniae, t. 2), Vilnius, 2000, p. 200–243;

Bullarium Poloniae: litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens, (1431–1449), t. 5, ed. et cur. I. Sułkowska-Kuraś et S. Kuraś, Romae, Lublin, 1995;

Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gediminne illustans, parengė S. C. Rowell, Vilnius, 2003;

Codex Diplomaticus Prussicus, Bd. 4, herausg. von J. Voigt, Königsberg, 1853;

Codex Diplomaticus Prussicus, Bd. 5, herausg. von J. Voigt, Königsberg, 1857;

Codex Diplomaticus Prussicus, Bd. 6, herausg. von J. Voigt, Königsberg, 1861;

Codex epistolaris saeculi decimi quinti, t. 2, (1382–1445), collectus opera A. Lewicki, (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. 12), Cracoviae, 1891;

Codex epistolaris saeculi decimi quinti, t. 3, (1392–1501), collectus opera A. Lewicki, (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. 14), Cracoviae, 1894;

Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430, collectus opera A. Prochaska, (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. 6), Cracoviae, 1882;

Codex Iustinianus, ed. P. Krueger, Berolini, 1877;

Codex Theodosianus, ed. Th. Mommsen, Berolini, 1905;

Codex Diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zu Geschichte Ermlands, Bd. 1, (1231–1340), herausgegeben von C. P. Woyski und J. M. Saage, Mainz, 1860;

Constitutiones et acta publica imperatorum et regum, t. 4, pars 2, (Monumenta Germaniae Historica), Hannoverae-Lipsae, 1909–1911;

Costăchescu M., *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1933;

Die Chronik Wigands von Marburg. Originalfragmente, lateinische Uebersetzung und sonstige Ueberreste, herausgegeben von Th. Hirsch, *Scriptores rerum prussicarum*, Bd. 2, herausgegeben von dr. Th. Hirsch, dr. M. Töppen und dr. E. Strehlke, Leipzig, 1863, p. 429–662;

Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert, Bd. 1, (1398–1437), herausgegeben von E. Weise, Gumbinnen, 1939;

Die Statuten des Deutschen Ordens nach dem ältesten Handschriften, herausgegeben von M. Perlbach, Halle, 1890;

Digesta Iustiniani Augusti, ed Th. Mommsen, vol II, Berolini, 1870;

Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln vnd Skargaln, *Scriptores rerum prussicarum*, Bd. 2, herausgegeben von Th. Hirsch, M. Töppen und dr. E. Strehlke, Leipzig, 1863, p. 712–714;

Forstreuter K., Anlage, Der Deutsche Orden und die Kirchenunion während des Basler Konzils, *Annuario historiae conciliorum*, Amsterdam, 1969, p. 137–139;

Gudmantas K., Priedas. Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai, *Knygotyra*, t. 41, 2003, p. 20–24;

Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae, herausg. von E. Strehlke, *Scriptores rerum Prusicarum*, Bd. 2, Leipzig, 1863, p. 21–116;

Inventarium omnium et singulorum, privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum quaecunque in Archivo Regni in Arce Cracoviensi continentur, per commissarios a sacra regia majestate et republica, Berolini–Posnaniae, 1862;

Ioh. Długosz Banderia Prutenorum, herausg. E. Strehlke, *Scriptores rerum prussicarum*, Bd. 4, herausg. von Th. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke, Leipzig, 1870, p. 9–34;

Jana Długosza roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego, ks. 10, 11, (1406–1412), przekład na język polski J. Mrukówna, komentarz K. Pieradzka, Warszawa, 2009;

Jana Długosza roczniki czyli kronika sławnego królestwa Polskiego, ks. 11, 12, (1431–1444), przekład na język polski J. Mrukówna, Warszawa, 2004;

Jasas R., Lietuvos kanclerio Alberto Goštauto memorialas karalienei Bonai (1525), *Šešioliktojo amžiaus raštija*, (Senoji Lietuvos literatūra, 5 knyga), sudarė A. Samulionis, R. Jurgelėnaitė, D. Kuolys, Vilnius, 2000, p. 25–54;

Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Opera omnia, t. 14 (liber XII), cura et edita A. Przezdziecki, Cracoviae, 1878;

Johann von Posilge, nebst Fortsetzung, *Scriptores rerum prussicarum*, Bd. 3, herausg. von Th. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke, Leipzig, 1866, p. 79–388;

Kazimiero teisynas (1468 m.), spaudai parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė J. Jurginis, Vilnius, 1967;

Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej, t. 1 (1387–1468), wyd. J. Fijałek i W. Semkowicz, Kraków, 1932;

Kodex dyplomatyczny Litwy, wydał E. Raczyński, Wrocław, 1845;

Kodex dyplomatyczny Polski, t. 1, wyd. L. Ryzyszczewski, A. Muczkowski, A. Z. Helcel, Warszawa, 1847;

Kotzebue A., [Priedai], *Switrigail. Ein Beytrag zu den Geschichten von Litthauen, Rusland, Polen und Preussen*, Leipzig, 1820, p. 143–170;

Kutrzeba S., *Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku*, Kraków, 1937;

Lesmaitis G., XV a. pabaigos – XVI a. pirmos pusės mūšiai nežinomo voluiniečio gyvenime, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2011 (2), Vilnius, 2012, p. 131–140;

Liber quitantiarum Alexandri regis ab a. 1502 ad 1506, (Teki A. Pawińskiego, t. 1), Warszawa, 1897;

Liber quitantiarum regis Casimiri ab a. 1484 ad 1488, (Teki A. Pawińskiego, t. 2), Warszawa, 1897;

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504), parengė D. Antanavičius ir R. Petrauskas, Vilnius, 2007;

Lietuvos metraštis. Bychovco kronika, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas, Vilnius, 1971;

Lietuvos Metrika (1380–1584), 1-oji Užrašymų knyga, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 1998;

Lietuvos Metrika (1387–1546), 25-oji Užrašymų knyga, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 1998;

Lietuvos Metrika (1427–1506), 5-oji Užrašymų knyga, parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius, Vilnius, 2012;

Lietuvos Metrika (1440–1498), 3-oji Užrašymų knyga, parengė L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius, 1998;

Lietuvos Metrika (1440–1523), 10-oji Užrašymų knyga, parengė E. Banionis, A. Baliulis, Vilnius, 1997;

Lietuvos Metrika (1479–1491), 4-oji Užrašymų knyga, parengė L. Anužytė, Vilnius, 2004;

Lietuvos Metrika (1494–1506), 6-oji Užrašymų knyga, parengė A. Baliulis, Vilnius, 2007;

Lietuvos Metrika (1499–1514), 8-oji Užrašymų knyga, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius, 1995;

Lietuvos Metrika (1506–1539), 7-oji Užrašymų knyga, parengė I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2011;

Lietuvos Metrika (1511–1518), 9-oji Užrašymų knyga, parengė K. Pietkiewicz, A. Baliulis, Vilnius, 2003;

Lietuvos Metrika (1518–1523), 11-oji Įrašų knyga, parengė A. Dubonis, Vilnius, 1997;

Lietuvos Metrika (1522–1529), 12-oji Užrašymų knyga, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 2001;

Lietuvos Metrika (1522–1530), 4-oji Teismų bylų knyga, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, G. Kirkienė, E. Gudavičius, J. Karpavičienė, S. Viskantaitė, Vilnius, 1993;

Lietuvos Metrika (1524–1529), 14-oji Užrašymų knyga, parengė L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2008;

Lietuvos Metrika (1528–1538), 15-oji Užrašymų knyga, parengė A. Dubonis, Vilnius, 2002;

- Lietuvos Metrika (1528–1547), 6-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, L. Steponavičienė, J. Karpavičienė, I. Vidugirytė, N. Truskauskaitė, R. Cicėnienė, Vilnius, 1995;
- Lietuvos Metrika (1533–1535), 8-oji Teismų bylų knyga*, parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė, Vilnius, 1999;
- Lietuvos Metrika (1536–1539), 20-oji Užrašymų knyga*, parengė R. Ragauskienė, D. Antanavičius, Vilnius, 2009;
- Lietuvos Metrika (1566–1574), 51-oji Užrašymų knyga*, parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas, Vilnius, 2000;
- Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1, parengė K. Jablonskis, J. Jurginis, J. Žiugžda, Vilnius, 1955;
- Liv-, esth- und kurländisches Urkundenbuch*, Ab. II, Bd. 3, herausgegeben von L. Arbusow, Riga, Moskau, 1914;
- Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch*, Bd. 4, herausgegeben von F. G. von Bunge, Dorpat, 1859;
- Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch*, Bd. 8, (1429 Mai – 1435), herausgegeben von H. Hildebrand, Riga, Moskau, 1884;
- Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch*, Bd. 11, (1450–1459), herausgegeben von Ph. Schwartz, Riga, Moskau, 1905;
- Mykolas Lietuvis, Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. Dešimt įvairaus istorinio turinio fragmentų*, vertė I. Jonynas, Vilnius, 1966;
- Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuanie, Полное собрание Русских летописей*, t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980, p. 115–117;
- Perlbach M., *Urkunden des Rigaschen Capitel-Archives in der Fürstlich Czartoryskischen Bibliothek zu Krakau, Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, Bd. 13, p. 1–23;
- Petri de Dusburg *Chronicon terrae Prussiae* ed. M. Töppen, *Scriptores rerum prussicarum*, Bd. 1, herausgegeben von dr. Th. Hirsch, dr. M. Töppen und dr. E. Strehlke, Leipzig, 1861, p. 21–219;

Pirmasis Lietuvos Statutas, tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalba, t. 3, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, E. Gudavičius ir kiti, Vilnius, 1991;

Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.), parengė I. Valikonytė, S. Lazutka ir E. Gudavičius, Vilnius, 2001;

Pociecha W., Dodatki, *Królowa Bona (1497–1557), czasy i ludzie odrodzenia*, t. 3, Poznań, 1958, p. 198–219;

Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły: z lat 1388–1420, (Monumenta medii aevi historica, t. 15), wudał F. Piekosiński, Kraków, 1896;

Ročka M, Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui, *Marcelinas Ročka. Rinktiniai raštai*, (Senoji Lietuvos literatūra, 11 knyga), sudarė ir parengė M. Vaicekaskas, Vilnius, 2002, p. 17–18;

Rowell S. C., Priedas, Išdavystė ar paprasti nesutarimai? Kazimieras Jogailaitis ir Lietuvos diduomenė 1440–1481 metais, *Lietuvos valstybė XII – XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 61–72;

Schnippel E., Beilage, Vor fünfhundert Jahren: Graf Friedrich von Zollern der Großkomtur und Burggraf Friedrich VI. von Nürnberg 1412, *Hohenzollern-Jahrbuch*, 16, Berlin, 1912, p. 212–217;

Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), (Archiwum komisji prawniczej, t. 7), Kraków, 1900;

Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, (1493) 1500–1507, k vydání připravil P. Kozák, [Praha], 2014;

Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitaldi Magni ducis Lithuaniae 1386–1430, zebrał i wudał J. Ochmański, Warszawa-Poznań, 1986;

Volumina legum, t. 1, Petersburg, 1859;

Žemaitijos žemės privilegijos XV–XVII a. = Privilegia terrestria Samogitiensia saec. XV–XVII, (Historiae Lituaniae fontes minores, t. 6), parengė D. Antanavičius, E. Saviščevas, Vilnius, 2010;

Академическая летопись, *Полное собрание Русских летописей*, t. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980, p. 103–114;

Акты, относящиеся к истории Западной России, (1340–1506), собранные и изданные археографическою комиссією, т. 1, Санкт-Петербургъ, 1846;
Беларускі Архіў, т. 2, (XV–XVI ст.), [склад., уступ. арт. З. Даўгяла], Менск, 1928;

Виленская летопись, *Полное собрание Русских летописей*, т. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980, р. 85–90;

Волынская краткая летопись, *Полное собрание Русских летописей*, т. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980, р. 118–127;

Грамоти XIV ст., (Памятки української мови), упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пещак, Київ, 1974;

Евреиновская летопись, *Полное собрание Русских летописей*, т. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980, р. 214–238;

Жемайтис С., Привилей Новогрудской земле 1440 г., *Рукописные памятники. Публикации и исследования*, вып. 4, Санкт-Петербург, 1997, р. 215–225;

Законодательные акты Великого Княжества Литовского XV–XVI вв., подгот. И. И. Яковкин, Ленинград, 1936;

Ипатієвская лѣтопись, *Полное собрание Русских летописей*, т. 2, Москва, 1843, р. 1–227;

Летопись археологического общества, *Полное собрание Русских летописей*, т. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980, р. 91–102;

Летопись Красинского, *Полное собрание Русских летописей*, т. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980, р. 128–144;

Летопись Рачинского, *Полное собрание Русских летописей*, т. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980, р. 145–172;

Любавскій М. К., Приложенія, *Очеркъ исторіи литовско-русскаго государства до Люблинской уніи включительно. Съ приложеніемъ текста хартій, выданныхъ великому княжеству Литовскому и его областямъ*, издание 2, Москва, 1915, р. 318–401;

Никифоровская летопись, *Полное собрание Русских летописей*, т. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980, р. 19–35;

Новгородская первая летопись старшего и младшего извода, т. 3, под редакцией и с предисловием А. Н. Насонова, Москва, Ленинград, 1950;

Ольшевская летопись, *Полное собрание Русских летописей*, т. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980, р. 173–192;

Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, вып. 5, Вильна, 1906;

Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским, т. 1, (Сборник императорского Русского исторического общества, т. 35), С.Петербургъ, 1882;

Полоцкие грамоты. XIII – начала XVI вв., т. 1, состав. А. Л. Хорошкевич, Москва, 1977;

Похвала Витовту, *Полное собрание Русских летописей*, т. 17, С-Петербург, 1907, stulp. 417–420;

Приложения. Памятники русского канонического права XIII–XV в. Сохранившиеся в греческомъ подлиннике, *Памятники древне-русского канонического права*, т. 1, (Русская историческая библиотека, т. 6), издание 2-е, Санктпетербург, 1909;

Псковская 2-я летопись, *Псковские летописи*, вып. 2, под редакцией А. Н. Насонова, Москва, 1955, р. 9–69;

Псковская 3-я летопись. Строевский список, *Псковские летописи*, вып. 2, под редакцией А. Н. Насонова, Москва, 1955, р. 78–250;

Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки: первая половина XVI в., (Monumenta historica res gestas Europae orientalis illustrantia: fontes XV–XVII saec., vol. 6), состав. М. М. Кром, Москва–Варшава, 2002;

Разрядная книга 1475–1598, т. 1, сост. Н. Савич, Москва, 1977;

Рогожский летописец, *Полное собрание русских летописей*, т. 15, Москва, 2000, р. 1–216;

Рогожскій лѣтописецъ, *Полное собрание Русских летописей*, т. 15, изд. 2, вып. 1, Петроградъ, 1922;

Румянцевская летопись, *Полное собрание Русских летописей*, т. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980, р. 193–213;

“Русский временик” по румянцевскому списку о восстании Михаила Глинского, Зимин А. А., Новое о восстании Михаила Глинского в 1508 году, *Советские архивы*, кн. 5, Чехов, 1970, р. 70–72;

Русская историческая библиотечка, т. 20, *Литовская Метрика, Книги судных дел*, Санктпетербург, 1903;

Сборникъ матеріаловъ относящихся къ исторіи пановъ-рады Великаго Княжества Литовскаго, I. Малиновскій, Томскъ, 1901;

Слуцкая летопись, *Полное собрание Русских летописей*, т. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980, р. 68–84;

Старостина И. П., Судебник Казимира 1468 г., *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1988–1989 годы*, Москва, 1991, р. 334 – 340;

Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года, перавыданне 1855 г., Т. І. Доўнар, У. М. Сатолін, Г. А. Шумак, Я. А. Юхо, Мінск, 2003;

Супрасльская летопись, *Полное собрание Русских летописей*, т. 35, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1980, р. 36–67;

Українські грамоти, (XIV в. і перша половина XV в.), т. 1, вид. В. Розов, Київ, 1928;

Хроника Быховца, *Полное собрание Русских летописей*, т. 32, составитель и редактор Н. Н. Улащик, Москва, 1975, р. 128–173;

Literatūra:

Ališauskas V., *Sakymas ir rašymas. Kultūros modelių tvėrmė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 2009;

- Althoff G., *Ira Regis: Prolegomena to a History of Royal Anger, Anger's Past. The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, ed. B. H. Rosenwein, Ithaca and London, 1998, p. 59–74;
- Althoff G., *Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im früheren Mittelalter*, Darmstadt, 1990;
- Andriulis V., Dokumentų klastojimas pagal feodalinę Lietuvos teisę, *Socialistinė teisė*, nr. 23, Vilnius, 1976, p. 49–55;
- Assmann J., Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität, *Kultur und Gedächtnis*, herausgegeben J. Assmann, T. Hölscher, Frankfurt am Main, 1988, p. 9–19;
- Åkerström M., *Betrayal and Betrayers: The Sociology of Treachery*, New Brunswick, 1991;
- Backus O., Treason as a Concept and Defections from Moscow to Lithuania in the Sixteen Century, *Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte*, t. 15, 1970, p. 119–144;
- Banionis E., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV – XVI amžiais*, sudarė ir spaudai parengė Z. Kiaupa ir Ž. Mačiukas, Vilnius, 1998;
- Bardach J., *Statuty litewskie a prawo Rzymskie*, Warszawa, 1999;
- Bardach J., *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.*, Warszawa, 1970;
- Bardach J., Z praktyki kancelarii Litewskiej za Zygmunta I Starego, *Prace z dziejów Polski feudalnej. Ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 Rocznicę urodzin*, Warszawa, 1960, p. 321–352;
- Baronas D., *Trys Vilniaus kankiniai: gyvenimas ir istorija*, (Fontes Ecclesiastici Historiae Lithuaniae, t. 2), Vilnius, 2000;
- Baronas D., *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, (Studia Franciscana Lithuanica, t. 4), Vilnius, 2010;
- Bellamy J. G., *The Law of Treason in England in the Later Middle Ages*, Cambridge, 1970;
- Ben-Yehuda N., *Betrayal and Treason. Violations of Trust and Loyalty*, Cambridge, 2001;

Berend N., Laszlovszky J., Szakacs B. Z., *The kingdom of Hungary, Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900 – 1200*, ed. N. Berend, Cambridge, 2007, p. 319–368;

Berger A., Hostis, Perduellio, Perduellis, *Encyclopedic dictionary of Roman Law*, Philadelphia, 1953, p. 489, 626;

Białyński G., Surwiłłowic. Przykład kariery litwinow w Prusach, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 4, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2012, p. 13–44;

Billoré M., Introduction, *La trahison au Moyen Age: de la monstruosité au crime politique, Ve-XVe siècle*, Rennes, 2009, p. 15–34;

Błaszczuk G., *Diecezja Żmudzka od XV do początku XVII wieku*, Poznań, 1993;

Brunner H., *Deutsche Rechtsgeschichte*, Bd. 2, Leipzig, 1892;

Būga K., *Rinkiniai raštai*, t. 1, sudarė Z. Zinkevičius, Vilnius, 1958;

Bührer-Thierry G., „Just Anger“ or „Vengeful Anger“? The Punishment of Blinding in the Early Medieval West, *Anger's Past. The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Ithaca and London, 1998, p. 75–91;

Cavanna A., Majestätsverbrechen, *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 6, (Lukasbilder bis Plantagenet), München, 1993, stulp. 148–150;

Cicėnienė R., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rankraštinės knygos kultūra (iki XVI a. antrosios pusės)*; Disertacija 2011 m. apginta Vilniaus universitete;

Cicėnienė R., Rankraštinė knyga kaip istorinis šaltinis: vieno LDK kodekso istorija, *Knygotyra*, t. 63, Vilnius, 2014, p. 99–128;

Cicėnienė R., Rankraštinė knyga Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pradžioje – XVI a. viduryje: sklaidos ir funkcionavimo sąlygos, *Knygotyra*, t. 53, 2009, p. 7–37;

Cuttler S. H., *The Law of Treason and the Treason Trials in the Later Medieval France*, (Cambride Studies in Medieval Life and Thought, Third series, vol. 16), Cambride, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, first published 1981, firs paperback edition, 2003;

Czaykowski M., *Prawo bliźszości krewnych w dawnym prawie litewskim od drugiej połowy XIV wieku do schyłku XVIII wieku*, Warszawa, 2013;

- Czamańska I., *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań, 1996;
- Čapaitė R., *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*, Vilnius, 2007;
- Čapaitė R., Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kasdienybė pagal jo ir jo amžininkų korespondenciją, *Alytaus miesto istorijos fragmentai*, sud. A. Jakunskienė, Alytus, 2001, p. 10–27;
- Čapaitė R., Vytauto laišakai kaip Viduramžių epistolinio žanro pavyzdys, *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, (Senoji Lietuvos literatūra, 4 knyga), atsakingas red. M. Vaicekuskas, Vilnius, 1996, p. 47–95;
- Damarackaitė A., Karo belaisvių aukojimo paprotys baltų kraštuose XIII–XIV a. amžiuje, *Darbai ir dienos*, t. 21, Kaunas, 2000, p. 17–38;
- Daniłowicz I., Rzut oka historyczny na prawodawstwo Litewskie, *Pamiętnik naukowy*, t. 1, zesz. 2, Wilno, 1837, p. 235–267;
- Das Verfestungsbuch der Stadt Stralsund*, von O. Francke, mit einer Einleitung von F. Frensdorff, (Hansische Geschichtsquellen, Bd. 1), Halle, 1875, p. III–XCVI;
- Dewald J., *The European Nobility, 1400–1800*, Combridge, transferred to Digital printing 2004 (first published 1996);
- Dilcher G., Überlegung zum langobardischen Strafrecht: Der Bereich öffentlicher Sanktion, *Festschrift für Klaus Lüderssen, zum 70. Geburtstag am 2. Mai 2002*, herausg. C. Prittwitz und andere, Baden-Baden, 2002, p. 165–177;
- Dyjakowska M. H., *Crimen laesae maiestatis. Studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, Lublin, 2010;
- Dyjakowska M. H., Kara konfiskaty majątku za *crimen laesae maiestatis*, *Podstawy materialne państwa. Zagadnienia prawo – historyczne*, red. D. Bogacz, M. Tkaczuk, Szczecin, 2006, p. 601–614;
- Dubonis A., Kunigaikštis Švarnas ir stačiatikiškos Lietuvos popierinės iliuzijos, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2006, nr. 4–5, p. 193–200;

- Dubonis A., Raštininkas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius, 2001, p. 574–587;
- Dubonis A., *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282*, Vilnius, 2009;
- Dubonis A., Žemėvalda, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius, 2001, p. 785–795;
- Dundaitė A., *Senosios slavų kalbos žodynas*, Vilnius, 2005;
- Ekdahl S., *Jono Dlugošo „Prūsų vėliavos“ Žalgirio mūšio šaltinis*, vokiško leidimo vertimas į lietuvių kalbą, pirmasis leidimas 1976, lietuviškas vertimas, Vilnius, 1992;
- Elias N., *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen. Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes*, Bd. 1, Basel, 1939;
- Elias N., *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen. Wandlungen der Gesellschaft Entwurf zu einer Theorie der Zivilisation*, Bd. 2, Basel, 1939;
- Ferr J. R., The Death of a Judge: Performance, Honor and Legitimacy in Seventeenth-Century France, *The Journal of Modern History*, vol. 75/1, 2003, p. 1–22;
- Foucault M., *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*, iš prancūzų kalbos vertė M. Daškus, Vilnius, 1998;
- Gąsiorowski A., Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów, *Studia Historyczne*, kwartalnik, sesz. 2 (61), Wrocław, 1973, p. 249–276;
- Gennep A., *Les rites de passage. Etude systématique des rites*, Paris, 1909;
- Godek S., *Elementy prawa rzymskiego w III statucie litewskim (1588)*, Warszawa, 2004;
- Godek S., Prawo rzymskie w dawnej Rzeczypospolitej. Przegląd stanu badań, *Czasopismo prawno-historyczne*, t. 53, zes. 2, 2001, p. 27–84;

- Górski K., Jan Wajdut, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10/3, zesz. 46 (Jagodyński Stanisław – Jan ze Stobnicy), Wrocław–Warszawa–Kraków, 1963, p. 424;
- Gudavičius E., Pirmojo Lietuvos Statuto baudžiamosios teisės bruožai, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, istorija*, XV(2), Vilnius, 1975, p. 85–104;
- Gudavičius E., Sukilimas ar šiaip maištas?, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 33, Vilnius, 2014, p. 9–43;
- Gudmantas K., Bychoveco kronikos pasakojimas apie Žalgirio mūšį. Šaltiniai ir kontekstas, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 21, Vilnius, 2011, p. 65–92;
- Gudmantas K., Valdovo ir dinastijos įvaizdžiai vėlyvuosiuose Lietuvos metraščiuose, *Acta Academiae artium Vilnensis. Dailė*, t. 65–66, Vilnius, 2012, p. 51–73;
- Hageneder O., Der Häresiebegriff bei den Juristen des 12. und 13. Jahrhunderts, *The Concept of Heresy in the Middle Ages*, (Mediaevalia Lovaniensia, Ser. 1, Studia 4) herausgegeben von W. Lourdaux und D. Verhelst, Leuven, 1976, p. 42–103;
- Hlaváček I., The Luxemburgs and Rupert of the Palatinate, 1347–1410, *The New Cambridge Medieval History*, vol. 6 (c. 1300 – c. 1415), ed. M. Jones, Cambridge, 2008, p. 551–569;
- Hube R., *Prawo polskie w 14-tym wieku. Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego*, (Biblioteka umiejętności prawnych), Warszawa, 1881;
- Jablonskis K., Lietuvos rusiškų aktų diplomatika, *Istorija ir jos šaltiniai*, sudarė ir spaudai paruošė V. Merkys, Vilnius, 1979, p. 219–296;
- Jankauskas V., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdančiosios dinastijos struktūra XIII a. pabaigoje - XV a. viduryje*, Disertacija 2011 m. apginta Vytauto Didžiojo universitete;
- Jonynas I., Vytauto Šeimyna, *Istorijos baruose*, Vilnius, 1984, p. 33–99;
- Joanes M., ‘Bons Bretons et Bons Francoys’: the Language and Meaning of Treason in Later Medieval France, *The Creation of Brittany, a late medieval state*, Londen-Roncoverte, 1988, p. 329–350;
- Jučas M., *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, Vilnius, 2002;

Karalius L., Kauno muitinės rejestro atmintinė. Falsifikatas Lietuvos Metrikoje (XV–XVI amžių sandūra), *Kauno istorijos metraštis*, t. 6, Kaunas, 2005, p. 7–54;

Kirkienė G., *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*, Vilnius, 2008;

K[azhdan] A., Treason, high, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, edit. A. P. Kazhdan, A–M. Talbot, etc., New York, Oxford, 1991, p. 2110–2111;

Kellner O., *Das Majestätsverbrechen im deutschen Reich bis zur mitte des 14. Jahrhunderts*, Halle, 1911;

Kennedy Grimsted P., What is and What was the Lithuanian Metrica? The Contents, History, and Organization of the Chancery Archives of the Grand Duchy of Lithuania, *Harvard Ukrainian Studies*, vol. 6, nr. 3, 1982, p. 269–338;

Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternactego wieku, przez J. Wolffa, Warszawa, 1895;

Kolankowski L., *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1, 1377–1499, Warszawa, 1930;

Kolmer L., Christus als beleidigte Majestät. Von der Lex »Quisquis« (397) bis zur Dekretale »Vergentis« (1199), *Papsttum, Kirche und Recht im Mittelalter. Festschrift für Horst Fuhrmann zum 65-Geburtstag*, Tübingen, 1991, p. 1–13;

Kopystiański A., Książę Michał Zygmuntowicz, *Kwartalnik Historyczny*, rocz. XX, Lwów, 1906, p. 74–165;

Koranyi K., O niektórych postanowieniach karnych Statutu litewskiego z r. 1529, *Odbitka z Księgi pamiątkowej ku uczczeniu czterechsetnej wydania pierwszego Statutu Litewskiego*, Wilno, 1929;

Korczak L., *Litewska rada wielkoksiążęca w XV wieku*, Kraków, 1998;

Korczak L., *Monarcha i poddani. System władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesno jagiellońskim*, Kraków, 2008;

Korczak L., Ziemia Nowogródzka a przywilej ziemski 1440 roku, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis. Mokslinių straipsnių rinkinys. Skiriama profesorės Jūratės Kiaupienės 65-mečiui*, sudarė R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2012, p. 147–158;

Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju. Streszczenie aktów kapituły wileńskiej, t. 3, opracował J. Kurczewski, Wilno, 1916;

Kulisiewicz W., *Zaruka (vadium) w prawie litewskim XV–XVII wieku*, Warszawa, 1993;

La trahison au Moyen Age: de la monstruosité au crime politique, Ve–XVe siècle, Rennes, 2009;

Lazutka S., Gudavičius E., I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. 11, Vilnius, 1970, p. 149–178;

Lazutka S., Pirmojo Lietuvos Statuto 1522 m. redakcijos mįslė, *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. E. Gudavičiaus 70-mečiui*, sudarė A. Bumblauskas ir R. Petrauskas, Vilnius, 1999, p. 279–298;

Lear S. F., *Treason and Related Offenses in Roman and Germanic Law*, Houston, 1955;

Lesmaitis G., *LDK samdomoji kariuomenė XV a. pabaigoje – XVI a. antrojoje pusėje*, Vilnius, 2011;

Lietuvių pavardžių žodynas, t. 2, L–Ž, Vilnius, 1989;

Lietuvos istorija, red. A. Šapoka, 1 leid., Kaunas, 1936, fotografuot. leid., Vilnius, 1989;

Lietuvos istorija. III tomas. XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų, D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas, Vilnius, 2011;

Lietuvos istorija. IV tomas. Naujieji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m., J. Kiaupienė, R. Petrauskas, Vilnius, 2009;

Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a., (Bažnyčios istorijos studijos, t. 2), Ališauskas V., Jaszczolt T., Jovaiša L., Paknys M., Vilnius, 2009;

Lityński A., *Przestępstwa polityczne w polskim prawie karnym XVI–XVIII wieku*, Katowice, 1976;

Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok, 2013;

- Łowmianski H., *Studija nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 1, Wilno, 1930;
- Machovenko J., Diečkaus ir vižų institutų užuomazga ir raida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, *Teisė*, t. 46, Vilnius, 2003, p. 87–97;
- Małaczyńska G., Hlebowicz (Chlebowicz vel Glebowicz) Jerzy (Jurij), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9/4, zesz. 43 (Heryng Zygmunt – Horoch Kalikst), Wrocław–Warszawa–Kraków, 1961, p. 542–543;
- Martinaitienė G. M., *Audiniai ir jų spalvos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius, 2013;
- Mickūnaitė G., *Making A Great Ruler: Grand Duke Vytautas of Lithuania*, Budapest, New York, 2006;
- Mickūnaitė G., *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, Vilnius, 2008;
- Mikalauskas A., *Das Strafrecht der drei litauischen Statute von 1529, 1566 und 1588*, Kaunas, 1937;
- Modzelewski K., *Barbarų Europa*, iš lenkų kalbos vertė V. Dekšnys, Vilnius, 2007;
- Modzelewski K., *Barbarzyńska Europa*, Warszawa, 2004;
- Mommsen Th., *Römisches Strafrecht*, Leipzig, 1899;
- Nazarovienė D., Merkys G., Teisinės kultūros bruožai (sociologinė perspektyva), *Filosofija, sociologija*, nr. 1, 2003, p. 31–36;
- Neitmann K., *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen 1230–1449*, (Neue Forschungen zur brandenburg-preussischen Geschichte, Bd. 6), Köln, Wien, 1986;
- Nikodem J., Przyczyny zamordowania Zygmunta Kiejstutowicza, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, t. 17, 2002, p. 5–33;
- Nikodem J., Rola Skirgiełły na Litwie do 1394 roku, *Scripta minora*, t. 2, Poznań, 1998, p. 83–129;
- Nikžentaitis A., *Gediminas*, Vilnius, 1989;
- Nikžentaitis A., Įžangos žodis. Istorija, kolektyvinė atmintis, atminties ir atminimo kultūros, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir*

- Ribentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius, 2011, p. 7–24;
- Nikžentaitis A., *Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikikrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai*, (Acta historica Universitatis Klaipedensis, t. 5), Klaipėda, 1996;
- Norkus Z., *Nepasiskelbusioji imperija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2009;
- Obst J., *Kat miasta Wilna, Litwa i Ruś. Miesięcznik ilustrowany, poświęcony kulturze, dziejom, krajoznawstwu i ludoznawstwu*, r. II, zes. I, Wilno, 1913, p. 12–40;
- O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanym*, t. 1, przez T. Czackiego, Warszawa, 1800;
- Ormord W. M., *England: Edward II and Edward III, The New Cambridge Medieval History*, vol. 6 (c. 1300 – c. 1415), ed. M. Jones, Cambridge, 2008, p. 273–296;
- Paknys M., *Mirtis LDK kultūroje XVI – XVIII a.*, Vilnius, 2008;
- Paknys M., Mirtis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius, 2001, p. 365–377;
- Paravicini W., *Prasmingas švaistymas: žygiai į Prūsiją ir Lietuvą Pierre'o Bourdieu kapitalų teorijos požiūriu*, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 26, Vilnius, 2010, p. 9–21;
- Petrauskas R., *Ankstyvosios valstybinės struktūros Lietuvoje XIII amžiuje – XV amžiaus pradžioje*, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 16, Vilnius, 2005, p. 19–30;
- Petrauskas R., *Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas Lietuvoje (XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje)*, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2005 (1), Vilnius, 2006, p. 5–38;
- Petrauskas R., *Gediminaičių pasaulis: tarptautinės politikos ir diplomatinės veiklos formos bei galimybės XIV a. antrojoje pusėje*, *Vidurio rytų Europa*

mūšio prie Mėlynųjų vandenų metu, (Colloquia Russica, series II, vol. 2), moksl. red. V. Jankauskas, V. Nagirnyy, Kaunas – Kraków, 2013, p. 187–197;

Petrauskas R., Giminaičiai ir pavaldiniai: Lietuvos bajorų grupės XIV a. pabaigoje – XV a. I pusėje, *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono*, Vilnius, 2001, p. 107–126;

Petrauskas R., „Jei bajoras iš pono dvarą išstarnautų“. Feodalinės teisės apraiškos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV amžiuje – XVI amžiaus viduryje, *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė, Vilnius, 2015, p. 87–100;

Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003;

Petrauskas R., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimo ištakos: didžiojo kunigaikščio taryba ir bajorų suvažiavimai XIV–XV a., *Parlamento studijos*, t. 3, Vilnius, 2005, p. 9–32;

Petrauskas R., Nuo Vytauto iki Aleksandro Jogailaičio: didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaro tęstinumo problema, *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, sud. D. Steponavičienė, Vilnius, 2007, p. 47–55;

Petrauskas R., Ponas savo žemėje: Lietuvos pareigūnai XIV a. pabaigoje – XV amžiuje, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001 (1), Vilnius, 2002, p. 9–30;

Petrauskas R., Riteriai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, sudarė D. Antanavičius, D. Baronas, Vilnius, 2008, p. 91–113;

Petrauskas R., Tolima bičiulystė: asmeniniai Vokiečių ordino pareigūnų ir Lietuvos valdovų santykiai, *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*, sudaryt. R. Trimonienė, R. Jurgaitis, Šiauliai, 2007, p. 206–222;

Pietkiewicz K., Radziwiłł (Radziwiłłowicz) Mikołaj, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30 (Radwan – Reguła Tadeusz), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1987, p. 315–316;

Pietkiewicz K., *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka*, Poznań, 1995;

Pirmasis lietuvių kalbos žodynas, įvadą ir žodyno rodyklę parengė K. Pakalka, Vilnius, 1979;

Pirmasis Lietuvos Statutas, paleografinė ir tekstologinė nuorašų analizė, t. 1, parengė S. Lazutka ir E. Gudavičius, Vilnius, 1983;

Pirmojo Lietuvos Statuto komentarai, *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius, Vilnius, 2001, p. 261–374;

Pociecha W., *Królowa Bona (1497–1557), czasy i ludzie odrodzenia*, t. 3, Poznań, 1958;

Polechow S., Przywileje dzielnicowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stan i perspektywy badań, *Czasopismo prawno-historyczne*, t. 66, zes. 2, p. 45–65;

Pozzi E., Le paradigme du traître, *De la trahison*, Paris, 1999, p. 1–33;

Prochaska A., *Holdy mazowieckie 1386–1430*, Kraków, 1904;

Prochaska A., Markward Salzbach. Z dziejów Litwy 1384–1410, *Przegląd historyczny*, Bd. 9, 1909, p. 12–28;

Prochaska A., Z archiwum Zakonu Niemieckiego. Analekta z wieku XIV i XV, *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 11, 1909–1913, p. 217–256;

Ragauskienė R., Galimybės klastoti bajorijos dokumentus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a., *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, sudarė D. Antanavičius, D. Baronas, Vilnius, 2008, p. 219–249;

Rigaudière A., The Theory and Practice of Government in Western Europe in the Fourteenth Century, *The New Cambridge Medieval History*, vol. 6 (c. 1300 – c. 1415), ed. M. Jones, Cambridge, 2008, p. 17–41;

Rimša E., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999;

Ryčkov A., Mirties bausmės skyrimas viešųjų raštų klastotojams Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose XV a. pabaigoje – XVI a. viduryje, *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė, Vilnius, 2015, p. 109–120;

Ryżewski G., *Ród Chreptowiczów herbu Odrowąż. Dobra i kariery Chreptowiczów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV–XVIII w.*, Kraków, 2006;

Ročka M., Lietuvių studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a. – XVI a. pradžia), *Marcelinas Ročka. Rinktiniai raštai*, (Senoji Lietuvos

- literatūra, 11 knyga), sudarė ir parengė M. Vaicekuskas, Vilnius, 2002, p. 43–70;
- Rowell S. C., Bears and Traitors, or: Political Tensions in the Grand Duchy, ca. 1440–1481, *Lithuanian Historical Studies*, vol. 2, Vilnius, 1997, p. 28–55;
- Rowell S. C., Išdavystė ar paprasti nesutarimai? Kazimieras Jogailaitis ir Lietuvos diduomenė 1440–1481 metais, *Lietuvos valstybė XII – XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 45–74;
- Rowell S. C., *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*, iš anglų kalbos vertė O. Aleksa, Vilnius, 2001;
- Rowell S. C., Nolite confidere in principibus: Mikhail Glinsky, Sigismund the Old and the Council of Lords, *Faworyci i opozycjoniści: król a elity polityczne w Rzeczypospolitej XV–XVII wieku*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków, 2006, p. 77–100;
- Rowell S. C., Trumpos akimirkos iš Kazimiero Jogailaičio dvaro: neeilinė kasdienybė tarnauja valstybei, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2004 (1), Vilnius, 2005, p. 25–56;
- Rowell S. C., Unexpected Contacts: Lithuanians at Western Courts, c. 1316 – c. 1400, *The English Historical Review*, vol. 111, no. 442 (Jun., 1996), p. 557–577;
- Rosenwein B. H., Introduction, *Anger's Past. The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Ithaca and London, 1998, p. 1–6;
- Rustemeyer A., *Dissens und Ehre Majestätsverbrechen in Russland (1600–1800)*, (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, Bd. 69), Wiesbaden, 2006;
- Rustemeyer A., Princes, parents et seigneurs. Loyautés et crime contre le souverain en Europe centrale ou occidentale et en Moscovie xive-xviii siècle, *Cahiers du monde russe*, 2005/1, vol 46, p. 251–264;
- Rutkowska G., *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492*, Warszawa, 2014;

Salmonowicz S., La noblesse polonaise contre l'arbitraire du pouvoir royal: les privilèges judiciaires de la noblesse, *Revue du droit français et étranger*, 72/1, 1994, p. 21–29;

Saviščevas E., Suvaldyti chaosą: bandymas naujai tirti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero suteikčių knygą, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, sudarė D. Antanavičius, D. Baronas, Vilnius, 2008, p. 115–173;

Saviščevas E., *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius, 2010;

Schehr S., Sociologie de la trahison, *Cahiers internationaux de sociologie*, 2007/2, p. 313–323;

Słowár Slowenski, Češko-Laťinsko-Ňemecko-Uherski. Lexicon Slavicum, Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum, t.5, W–Z, auct. A. Bernolák, Budae, 1825;

Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde, Tom IV. i ostatni. U–Z, Warszawa, 1814;

Słownik staropolski, t. 5 (N–Ó), Wrocław-Warszawa-Kraków, 1965–1969;

Spierski Z., Kiszka Stanisław, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 12/4, zes. 55 (Kirkor Franciszek – Klobassa Zrędi Karol), Wrocław–Warszawa–Kraków, 1967, p. 515–517;

Svarevičiūtė K., Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo graikiškas laiškas Bizantijos epistolografijos kontekste, *Literatūra*, t. 53 (3), Vilnius, 2011, p. 89–99;

Szybkowski S., Kancelaria Wielkiego Księcia Witolda w dobie wielkich konfliktów z zakonem krzyżackim w latach 1409–1422, *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska w XV wieku*, Malbork, 2006, p. 299–318;

Szymczak J., *Pojedynki i harce, turnieje i gonitwy. Walki o życie, cześć, sławę i pieniądze w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Warszawa, 2008;

Szulc D., Geneza i początek konfliktu Michała Glińskiego z Janem Zabrzezińskim w roku 1503. Z dziejów przeobrażeń elity władzy na Litwie w początku XVI wieku, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 33, 2014, p. 44–65;

Šutinienė I., Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas, *Filosofija. Sociologija*, nr. 1, Vilnius, 2002, p. 57–62;

Taubenschlag R., *Prawo karne polskiego średniowiecza*, Lwów, 1934;

Taubenschlag T., *Wpływy rzymsko–bizantyńskie w drugim Statucie litewskim*, Lwów, 1933;

Tęgowski J., *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, (Biblioteka Genealogiczna, t. 2), Poznań–Wrocław, 1999;

The History of English Law before The Time of Edward I, Vol. I, by sir F. Pollock and F. W. Maitland, Cambridge, 1898, 2nd ed., reprinted, Indianapolis, 2010;

The History of English Law before The Time of Edward I, Vol. II, by sir F. Pollock and F. W. Maitland, Cambridge, 1898, 2nd ed., reprinted, Indianapolis, 2010;

Ullmann W., The Development of the Medieval Idea of Sovereignty, *The English Historical Review*, Vol. 64, Nr. 250 (Jan., 1949), p. 1–33;

Uruszczak W., *Historia państwa i prawa polskiego*, tom 1, (966–1795), 2. wydanie, Warszawa, 2013;

Uruszczak W., Zapomniany prawnik hiszpański Garsias Quadros z Sewilli, *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, t. 22, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977, p. 57–74;

Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku, *Spisy*, opracowali H. Lulewicz i A. Rachuba, Kórnik, 1994;

Vaščukas D., Voluinės žemės privilegijos (XV a. II pusė – XVI a. pradžia): datavimo ir protografo problema, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2003 metai, nr. 1, Vilnius, 2004, p. 71–79;

Vaitkevičienė D., Tarp emocijos ir ritualo: baltų karo papročių pėdsakais, *Tautosakos darbai*, t. 33, 2007, p. 158–184;

Vilimas D., Teisinės kultūros atspindžiai Kauno pavieto žemės teismuose, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis. Mokslinių straipsnių rinkinys. Skiriama profesorės Jūratės Kiaupienės 65-mečiui*, sudarytoja R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2012, p. 503–524;

- Vitkūnas M., Nusikalstamumo XIII–XIV a. pėdsakai (archeologinių tyrimų pietryčių Lietuvoje duomenimis), *Teisė*, 61, 2006, p. 133–139;
- Volungevičius V., *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 2015;
- Warnka S., *De ducis Michaelis Glinscii contra Sigismundum regem Poloniae et M. ducem Lithuaniae rebellione (1507–1508)*, Berolini, 1868;
- Weber M., *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*, 5. Auflage (1922), Tübingen, 1976;
- Weitzel J., Das Majestätsverbrechen zwischen römischer Spätantike und fränkischem Mittelalter, *Hoheitliches Strafen in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, Köln, 2002, p. 47–83;
- White S., The Politics of Anger, *Anger's Past. The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Ithaca and London, 1998, p. 127–152;
- Zakrzewski A., Wiż w prawie litewskim XVI w., *Czasopismo prawnohistoryczne*, t. 37, sesz. 2, Poznań, 1985, p. 153–165;
- Zaremska H., *Niegodne rzemiosło. Kat w społeczeństwie Polski XIV–XVI w.*, Warszawa, 1986;
- Ziemia Smoleńska i województwo Smoleńskie XIV–XVIII wiek*, (Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego, t. 4), oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa, 2003;
- Zinkevičius Z., *Lietuvių asmenvardžiai*, Vilnius, 2008;
- Zujienė G., Mirties bausmė Žemaičių pilies teisme XVI–XVII a. I pusėje, *Lituanistica*, t. 61, nr. 2(100), Vilnius, 2015, p. 115–127;
- Zujienė G., Theatrum poenarum Lietuvos raganų teismuose XVI–XVIII a., *Ministri historiae. Pagalbiniai mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose*, Vilnius, 2013, p. 343–361;
- Żdan M., Stosunki litewsko-tatarskie za czasów Witolda, w. Ks. Litwy, *Ateneum Wilenskie*, t. 7, nr. 3–4, 1930, p. 529–602;
- Бенвенист Э., *Словарь индоевропейских социальных терминов. I. Хозяйство, семья, общество. II. Власть, право, религия*, перевод с

французского Н. Н. Казанского, Б. П. Нарумова, С. Г. Проскурина, О. М. Савелевой, Н. Л. Сухачева, Москва, 1995;

Бережков Н., Итинерарий великих князей Литовских по материалам Литовской Метрики (1481–1530), *Археографический ежегодник, за 1961 год*, под ред. М. Тихомирова, Москва, 1962, р. 180–205;

Блануца А. В., Ващук Д. П., Институт «старини» й «новини» в правах та економічних джерелах Великого князівства Литовського (друга половина XV–XVI ст.), *Український історичний журнал*, нр. 467, дал. 2, 2006, р. 11–23;

Бойцов М., Золотая булла 1356 г. и королевская власть в Германии во второй половине XIV в., *Средние века*, т. 52, Москва, 1989, р. 25–46;

Ващук Д., „Абыхмо деръжали ихъ подльъ права ихъ земъли“ (*Населення Київщини та Волині й великокнязівська влада в XV–XVI ст.*), Київ, 2009;

“Вірність” – “зрада” в уявленнях і практиках середньовіччя і раннього нового часу. *Соціум. альманах соціальної історії*, Київ, 2006;

Власова Т., Язык Первого Литовского Статута (1529 г.), *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė, Vilnius, 2005, р. 249–256;

Воронин В., Термины, использовавшиеся для обозначения понятия «государство» в Великом княжестве Литовском в XIV–XVI вв., *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė, Vilnius, 2015, р. 235–246;

Геннеп А., *Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов*, Москва, 2002;

Гістарычны слоўнік беларускай мовы, вып., 4, 7, 9, 10, 12, 13, 17, 20, 31, 33, Мінск, 1984, 1986, 1989, 1990, 1993, 1998, 2001, 2011, 2013;

Груша А., *Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.)*, Минск, 2015;

Груша А., *Канцылярыя Вялікага княства Літоўскага, 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст.*, Мінск, 2006;

Груша А., Улада непорушнасці і памяці: “старина” і яе трансфармацыя ў XV – першай трэці XVI ст., *Соціум. Альманах сацыяльнай історыі*, вып. 10, Кіў, 2013, р. 216–244;

Демченка Г., *Наказаніе по Литовскому Статуту въ его трехъ редакціяхъ (1529, 1566 и 1588 гг.)*, ч. 1, Кіевъ, 1894;

Довнаръ-Запольскій М., *Государственное хозяйство Великаго Княжества Литовскаго при Ягеллонахъ*, т. 1, Кіевъ, 1901;

Древняя Русь, очерки политического и социального строя, А. А. Горский, В. А. Кучкин, П. В. Лукин, П. С. Стефанович, Москва, 2008;

Дубонис А., К вопросу о влиянии соседей на литовское общество в период становления Литовского государства, *Ruthenica*, т. 6, Кіив, 2007, р. 259–274;

Ерусалимский К., Рождение государственной измены: Россия и Польско-Литовское государство конца XV–XVI вв., *Предательство: опыт исторического анализа*, Москва, 2012, р. 154–187;

Зимин А., О статье Ю. Лотмана «Об оппозиции *честь - слава* в светских текстах киевского периода», *Учёные записки Тартусского государственного университета*, вып. 284, *Труды по знаковым системам*, т. 5, Тарту, 1971, р. 464–468;

Золтан А., К предыстории русск. «государь», *Из истории русской культуры*, т. 2, кн. 1, (Киевская и Московская Русь), составители А. Ф. Литвина и Ф. Б. Успенский, Москва, 2002, р. 554–590;

Золтан А. Пути проникновения западнорусской лексики в великорусский деловой язык в XV в., *Из истории русской культуры*, т. 2, кн. 1 (Киевская и Московская Русь), сост. А. Ф. Литвина, Ф. Б. Успенский, Москва, 2002, р. 766–804;

Комментарии разделов Первого Литовского Статута, *Первый Литовский Статут (1529 г.)*, подготовили С. Лазутка, И. Валиконите, Э. Гудавичюс, Вильнюс, 2004, р. 319–451;

- Кром М., Антропологический подход к изучению русского средневековья (заметки о новом направлении в современной американской историографии), *Отечественная история*, № 6, Москва, 1999, р. 90–105;
- Кром М., *Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV - первой трети XVI в.*, издание второе исправленное и дополненное, Москва, 2010;
- Кром М., «Старина» как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV - начала XVII вв.), *Mediaevalia ucrainica. Ментальність та історія ідей*, т. 3, Київ, 1994, р. 68–85;
- Лазутка С., Историческая роль Альбертаса Гоштаутаса в кодификации Первого Литовского Статута, *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha, sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė*, Vilnius, 2005, р. 14–20;
- Левинсон К., Предисловие, *Человек в истории. Предательство: опыт исторического анализа. Одиссей*, Москва, 2012, р. 5–9;
- Лотман Ю., Еще раз о понятиях «честь» и «слава» в текстах киевского периода, *Статьи по истории русской литературы. Теория и семиотика других искусств. Механизмы культуры. Мелкие заметки*, (Избранные статьи, т. 3), Таллинн, 1993, р. 121–126;
- Лотман Ю., Об оппозиции «честь» - «слава» в светских текстах киевского периода, *Статьи по истории русской литературы. Теория и семиотика других искусств. Механизмы культуры. Мелкие заметки*, (Избранные статьи, т. 3), Таллинн, 1993, р. 111–120;
- Любавский М., *Литоско-русский сейм*, Москва, 1900;
- Максимейко Н., *Источники уголовных законов Литовского Статута*, Київ, 1894;
- Полехов С. В., *Внутриполитический кризис в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, Disertacija 2011 m. arginta Maskvos M. V. Lomonosovo valstybiniame universitete;
- Русина О., Контроверзи історії київської княжої традиції XIII–XVI ст., *Студії з історії Києва та київської землі*, Київ, 2005, р. 73–99;

- Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. 25 (Скорынья–Снулый), Москва, 2000;
- Словарь церковно-славянского и русского языка*, (З–Н), т. 2, Санктпетербургъ, 1847;
- Советов П. В., Преступление и наказание (Очерки истории обычного права и законодательства средневековой Молдавии), *Stratum plus, Знамена цивилизаций*, No. 6: 2001–2002, Санкт-Петербург-Кишиёв-Одесса-Бухарест, 2003, p. 26–151;
- Списки, издания и переводы Первого Литовского Статута, *Первый Литовский Статут (1529 г.)*, подготовили С. Лазутка, И. Валиконите, Э. Гудавичюс, Вильнюс, 2004, p. 69–125;
- Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, под редакц. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва, 1999;
- Старостина И., К вопросу об изучении областных привилеев Великого княжества Литовского, *Восточная Европа в древности и средневековье. Проблемы источниковедения. XVII Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. IV Чтения памяти доктора исторических наук А. А. Зимина. Москва, 19–22 апреля 2005 г. Тезисы докладов*, ч. 2, Москва, 2005, p. 254–257;
- Стефанович П., Древнерусское понятие чести по памятникам литературы домонгольской руси, *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, № 2(16), 2004, p. 63–87;
- Стефанович П. С., Отношения правителя и знати в Северо-Восточной Руси. Крестоцелование как клятва верности?, *Cahiers du monde russe*, 2005/1 vol. 46, p. 277–284;
- Топорков А., Хлеб-соль, *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, изд. 2, Москва, 2002, p. 868–869;
- Уайт С., Гнев и политика, *История и антропология: междисциплинарные исследования на рубеже XX–XXI веков*, Санкт-Петербург, 2006, p. 33–69;
- Улащик Н., *Введение в изучение Белорусско-Литовского летописания*, Москва, 1985;

Усенко О. Г., Ментальные основы древнерусского монархизма (середина XIII – середина XV вв.). Опозиции: верность/измена и вассал/подданный, *Cahiers du monde russe*, 46/1–2, (2005), p. 363–385;

Фонкич Б., *Греческо-русские культурные связи в XV–XVII вв. (Греческие рукописи в России)*, Москва, 1977;

Хорошкевич А., «Здрада» Статута Великого княжества Литовского 1588 г., «измена» Соборного Уложения 1649 г. и демографическая политика восточноевропейских государств конца XVI – начала XVII вв., *1588 metų Trečiasis Lietuvos Statutas. Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Trečiojo Statuto 400 metinėms pažymėti, medžiaga*, Vilnius, 1989, p. 50–62;

Хорошкевич А., Литовская Метрика, состав и пути формирования, *Исследования по истории Литовской Метрики. Сборник научных трудов*, t. 1, Москва, 1989, p. 11–31;

Человек в истории. Предательство: опыт исторического анализа. Одиссей, Москва, 2012;

Шляхтин Р. О., Предательство на понте: изменики, ренегаты и перебежчики в Византийско-сельджукском военном конфликте (1170–1204 годы), *Человек в истории. Предательство: опыт исторического анализа*, (Одиссей, 2012), Москва, 2012, p. 74–97;

Шніп М. А., *Унутрыпалітычны канфлікт 1508 года ў Вялікім Княстве Літоўскім у кантэксте міжнародных адносін ва усходняй Еўропе*, Мінск, 2009. Disertacija 2009 m. apginta Minsko valstybiniamе universitete;

Этимологический словарь украинской мовы, (Д–Копці), t. 2, Київ, 1985;

Этымалагічны слоўнік беларускай мовы, (А–Бячэйка), t. 1, (Г–Ішчэ), t. 3, Мінск, 1978, 1985.

